

CONSTANTINOPOL

CAPITALA BIZANȚULUI

JONATHAN HARRIS

Jonathan Harris
Constantinopol
Capitala Bizanţului

În amintirea lui Tony Crosby (1927-2016)

Mulţumiri

Cea de-a doua ediţie engleză a acestei cărţi vine la capătul unei călătorii. Prima ediţie a fost în bună măsură ideea lui Martin Sheppard şi a lui Tony Morris şi destinată editurii lor, Hambledon. După ce Hambledon a fost achiziţionată de Continuum, Michael Greenwood a mijlocit publicarea primei ediţii, în 2007. Când Continuum a fost preluată de Bloomsbury, Rhodri Mogford a fost foarte receptiv la ideea unei a doua ediţii. Îi sunt îndatorat pentru eficienţa cu care a pus în mişcare acest proces şi pentru generozitatea lui în privinţa dimensiunilor ei. Le sunt foarte obligat şi lui Grishma Fredric şi lui Ian Buck, care s-au ocupat de carte în faza de producţie. Noua ediţie este mai mare şi am profitat ca să îndepărtez unele erori ale versiunii originale. Îi sunt recunoscător lui Mark Lehnertz

pentru îndreptarea numărului de hectare din prima ediţie, lui Toby Bromige şi lui Joseph Munitiz pentru că mi-au pus la dispoziţie informaţii noi, lui Jonathan Phillips pentru permisiunea de a include imaginea medalionului venețian, celor patru redactori anonimi ale căror comentarii şi corecturi utile mi-au permis să văd cartea din unghiul de vedere al cititorului. Următorii editori şi instituţii mi-au dat permisiunea de a reproduce pasajele din casetele de text: Bloomsbury Publishing, Facultatea de Limbi şi Umanistică a Universităţii din Bruxelles, Institutul de Istoria Artei al Academiei de Ştiinţe a Republicii Cehe, Oxford University Press şi Taylor and Francis Group. Am făcut toate eforturile pentru a lua legătura cu deţinătorii de drepturi ale celorlalte extrase şi sper ca includerea acelor pasaje să fie acceptată ca utilizare conform uzanţelor. În fine, sunt enorm de îndatorat Facultăţii de Istorie a Royal Holloway pentru acordarea a două semestre de concediu sabatic, ceea ce mi-a permis răgazul să scriu fără constrângeri, şi mai ales lui Stéphanie Surrey pentru răbdarea cu care a pus în ordine chestiunile financiare.

În rest, cartea reprezintă propriul meu punct de vedere asupra subiectului şi reflectă preferinţele şi aversiunile mele. Cititorii turci, sper, au să mă ierte pentru că am folosit „Constantinopol” până în 1926 şi

„Istanbul” abia după aceea, iar cei greci, pentru că le-am atribuit bizantinilor versiuni internaţionalizate ale prenumelor şi că în general am preferat formele onomastice pe care le-am considerat mai potrivite.

1
Oraşul minunilor

Cam pe la anul 1110, regele Sigurd I Magnusson al Norvegiei şi o ceată de oameni de-ai săi se întorceau spre casă pe corăbiile lungi după un pelerinaj în Ţara Sfântă. Navigând pe Marea Egee spre nord, plănuiau să ajungă în îndepărtata lor patrie pe uscat, traversând Rusia. Iar înainte să ajungă în Marea Neagră şi-au pilotat vasele spre portul larg al unui oraş numit de ei Miklagard. Acolo li s-a făcut o primire magistrală. Cârmuitorul din Miklagard, al cărui nume era Kirialax, acoperise străzile care duceau din port până la palat cu postav de preţ, în onoarea lor, şi, în timp ce străbăteau călare aceste căi bogat împodobite, norvegienii erau însoţiţi de coruri şi cântăreţi la lăută. Ajunşi la palatul lui Kirialax, oaspeţii au fost invitaţi la un banchet bogat şi, după ce şi-au ocupat locurile, li s-au oferit pungi pline cu monede de aur şi de argint. Ca şi cum această generozitate nu ar fi fost de ajuns, servitorii şi-au făcut din nou apariţia, purtând sipete pline de aur, pe care

le-au împărţit în acelaşi fel. În cele din urmă, au adus o mantie din purpură de preţ şi două inele de aur pentru regele Sigurd, care s-a ridicat şi a ţinut un cuvânt elegant, mulţumindu-i lui Kirialax pentru dărnicie. Când norvegienii au plecat, în cele din urmă, Sigurd i-a făcut cadou lui Kirialax toate corăbiile lui lungi şi şi-a continuat călătoria pe uscat. Însă mulţi dintre oamenii lui au preferat să rămână şi să intre în slujba suveranului acelui oraş splendid.[1]

Nu ar fi nimic de reproşat cuiva care şi-ar imagina că întregul episod era doar încă o poveste fantastică, imposibil de crezut, din seria nesfârşită din orice saga scandinavă. Dar în esenţa ei este reală, cel mai probabil. Miklagard chiar a existat şi numele lui adevărat era Constantinopol, capitala a ceea ce în istorie a rămas sub denumirea de Imperiul Bizantin sau Bizanţ, care la începutul secolului al XII-lea domina Balcanii şi o mare parte din Turcia de astăzi. Locuitorii oraşului care i-au întâmpinat atât de cordial pe norvegieni erau bizantini, popor creştin vorbitor de greacă şi care şi considera statul o continuare a vechiului Imperiu Roman. La fel şi conducătorul lor, „Kirialax”, era un personaj real, şi anume împăratul bizantin Alexie (Alexios) I Comnenul (1081-1118). Numele ciudat care i se atribuie în saga se

---

[1] Sturluson 1961: 284-7 (n. a.).

explică, fără îndoială, din faptul că supuşii săi îl numeau *Kyr Alexios,* „Domnul Alexios”.

Dar adevărul poveştii nu se limitează la locul geografic şi la conducător. La fel de bine se verifică şi istoria minunăţiilor şi bogăţiei Constantinopolului, repetată într-o mulţime de memorii de călătorie din Evul Mediu, lăsate în urmă de pelerini, soldaţi şi diplomaţi, mulţi dintre ei mai sobri şi mai convingători decât biograful scandinav al regelui Sigurd, însă cu atât mai uluiţi de ceea ce vedeau. Reacţia aproape unanimă era cea consemnată de un soldat francez din 1203, care observa că, pe când vasul lui se apropia de Constantinopol, cei care încă nu fuseseră niciodată acolo „priveau cu tot interesul spre oraş, deoarece nu-şi închipuiau că pe lume poate exista un loc atât de frumos”. Un alt vizitator consemna că, după ce a ajuns şi a privit în jur a fost copleşit la vederea atâtor minunăţii. Cu toţii declarau la fel: „o cetate extraordinar de frumoasă”, „bogată şi renumită” şi „cea mai nobilă dintre capitalele lumii”. [2] Constantinopolul nu făcea impresie doar nou-veniţilor. Era şi o sursă de imensă mândrie pentru locuitorii lui. „Cetatea răspândeşte lumină de necrezut asupra

---

[2] Villehardouin 2008: 34; Anonymous 1995: 119; Fulcher of Chartres 1969: 79; Odo of Deuil 1948: 62-3; Clavijo 1928: 88; Macrides 2002: 193-212 (n. a.).

întregii lumi, cu minunile ei”, scria un poet bizantin. Li se părea magnific, lui şi contemporanilor, astfel că rareori îi pomeneau numele. Preferau să-i atribuie epitete, spre exemplu „Regina Cetăţilor” *(basileuousa)*, „Marele Oraş” *(megalopolis)* sau, simplu, „Oraşul” *(polis)*, şi nimeni nu avea vreo îndoială la care se referă.[3]

Trăsătura poate cea mai evidentă a Constantinopolului era dimensiunea lui. Vizitatori veniţi din lumea islamică şi de la Cordoba, din Spania, erau familiarizaţi cu oraşele mari şi prospere, ca Bagdadul, centrul Califatului Abbasid, deşi nici oaspeţii musulmani nu erau mai puţin uimiţi de ceea ce vedeau în capitala bizantină. Pe de altă parte, cei veniţi din Scandinavia, ca Sigurd şi însoţitorii lui, din Europa Occidentală şi din Rusia nu mai văzuseră niciodată un asemenea oraş uriaş. Lumea lor era subdezvoltată, iar pădurile neumblate ocupau în continuare întinderi vaste. Oraşele existente aveau cel mult câte 20.000 de locuitori şi bisericile de piatră din sate erau cele mai mari structuri văzute de majoritatea oamenilor acelor vremuri. În schimb, Constantinopolul oferea o abundenţă de case, biserici, mănăstiri şi palate, multe de dimensiuni colosale. Suprafaţa cuprinsă între

---

[3] Constantine of Rhodes 2012: 21; Choniates 1984: 317; Psellos 1966: 114; Komnene 2009: 39; Georgacas 1947: 358-66 (n. a.).

zidurile lui era de aproape 30.000 de hectare, unde probabil locuiau câteva sute de mii de oameni, mai mulţi, se spunea, decât locuiau în întreaga Anglie, de la York până la Tamisa. Estimările moderne mai cumpătate stabilesc circa 375.000 de locuitori în secolul al XII-lea, dar şi aşa era de câteva ori mai populat decât oricare oraş din lumea creştină.[4] Apoi, era frapanta bogăţie a oraşului căreia i se acorda atâta atenţie şi în relatarea vizitei făcute de regele Sigurd. Cei care veneau dintr-o lume în care banii abia dacă circulau, ale căror singure posesiuni mobile erau straiele monotone, ţesute în casă, şi o traistă în care să le ţină, se uitau cu gura căscată când vedeau oameni înveşmântaţi în mătăsuri viu colorate şi mărfuri exotice, cum nu îşi imaginaseră vreodată ca ar exista, scoase la vânzare în pieţele cetăţii. Tejghelele zarafilor erau pline de grămezi de monede din aur şi argint şi pietre preţioase, iar nobili îmbrăcaţi în straie bogate, cu barba bine îngrijită şi pălărie înaltă treceau călare sau purtaţi în lectică, mergând la palatul imperial sau întorcându-se de acolo.

Însă era vorba de mai mult de atât. Pe lângă dimensiuni şi bogăţie, oraşul era învăluit şi într-o aură

---

[4] Ralph Coggeshall 1875: 150; Villehardouin 2008: 34; Jacoby 1961: 109; Dagron 2002: 394-5; Magdalino 1996: 61-6 (n. a.).

supranaturală. Saga despre aventurile regelui Sigurd povesteşte cum norvegienii au fost invitaţii de onoare ai unui spectacol de echitaţie, muzică şi artificii pe un loc plat, înconjurat de bănci. Deasupra băncilor erau statui turnate în metal cu asemenea măiestrie, încât ai fi jurat că sunt vii, unele urmărind reprezentaţiile, altele părând să-şi ia zborul spre cer. Norvegienii nici nu îşi puteau imagina cum fuseseră lucrate. [5] Fiecare expunere medievală despre Constantinopol are întotdeauna un fragment de uluire şi de respect. Se spunea că un înger stă neîncetat de pază la Hagia Sofia, marea catedrală a oraşului. Se mai spunea că la baza uneia dintre coloanele ei erau îngropate cele douăsprezece coşuri în care se adunaseră fărâmiturile rămase după ce se hrăniseră cei cinci mii de oameni. Se povestea chiar că Fecioara Maria, Maica Domnului, luase sub protecţia ei specială oraşul, păzindu-l de duşmani. Când hanul bulgarilor a ameninţat că va ataca oraşul în 917, patriarhul Constantinopolului i-a scris avertizându-l să renunţe şi ameninţându-l nu cu forţa militară, ci cu intervenţia Sfintei Fecioare care, insista el, era „comandant suprem" al oraşului şi nu va arăta deloc bunăvoinţă faţă de orice asalt şi dovadă de

---

[5] Sturluson 1961: 285-6 (n. a.)

trufie.[6]

Din perspectiva unui secol mai târziu, alăturarea miraculosului şi supranaturalului cu ceea ce este fizic şi cotidian poate să pară cel puţin curioasă. La urma urmei, pe lume sunt multe oraşe sfinte, ca Ierusalimul, Mecirca ori Varanasi, şi încă şi mai multe centre de putere politică şi economică, însă rareori se întâmplă ca o mare aşezare urbană să şi le revendice pe toate, asemenea Constantinopolului. Ar fi uşor să respingem toate aceste mituri şi legende sub pretextul că ar fi simple superstiţii medievale, care nu fac decât să ascundă adevărata imagine politică şi social-economică. Pe de altă parte, aceste elemente erau fără îndoială extrem de importante în gândirea vizitatorilor medievali ai Constantinopolului, dar şi pentru bizantini.

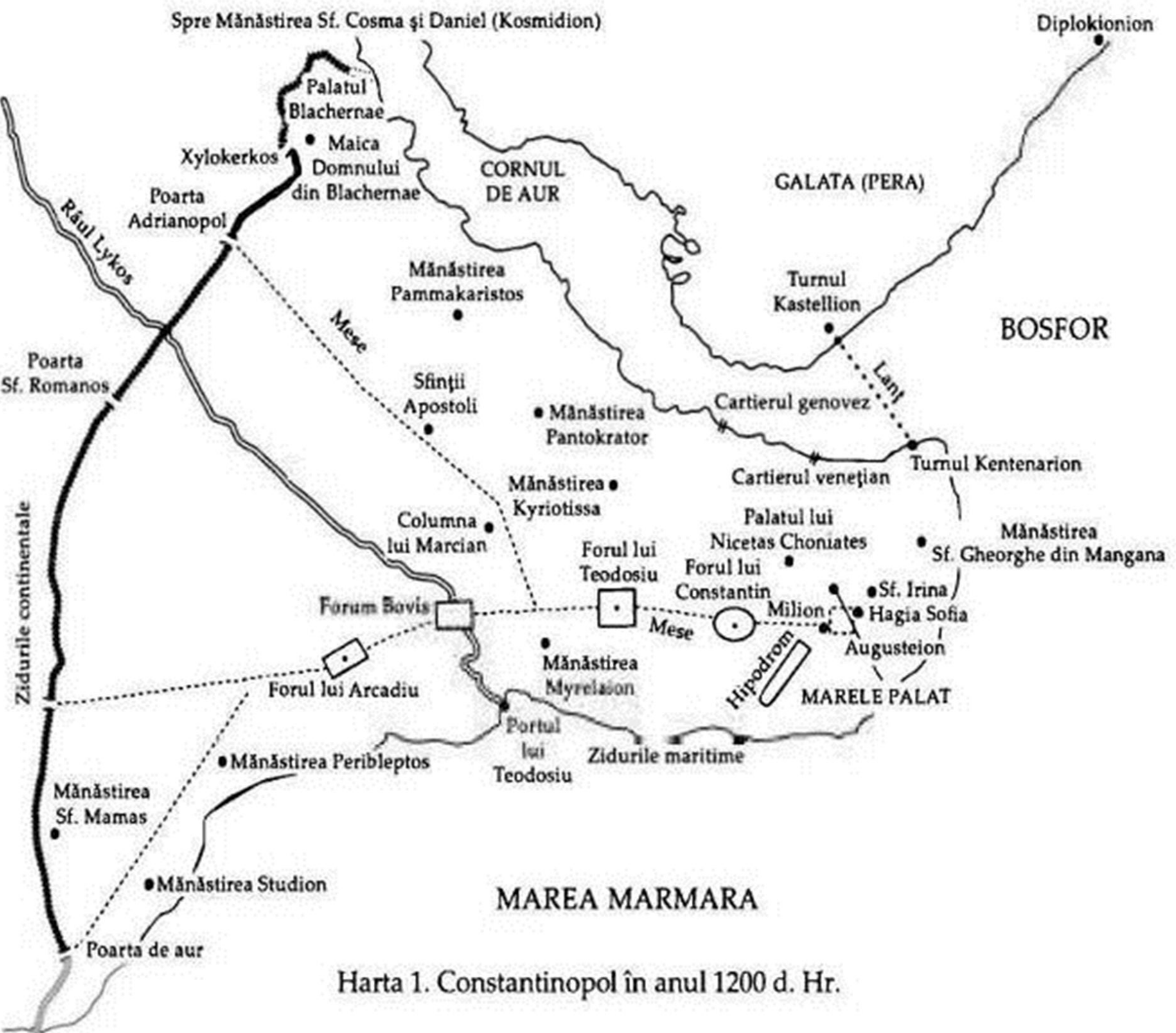
Este cât se poate de adevărat că fruntaşii Constantinopolului le cultivau asiduu şi făceau tot ceea ce le stătea în puteri să promoveze aura spirituală din jurul oraşului lor. Bineînţeles, aceste mituri mascau adesea o realitate care se abătea major de la ideal, ceea ce însă nu le scădea deloc semnificaţia. Idealul juca un rol vital în justificarea realităţii. Departe de a nu avea

---

[6] Berger 2013: 63, 265; Anonymous 1996: 128; Nicholas Mystikos 1973: 70-1 (n. a.).

nicio legătură cu bogăţia şi puterea Constantinopolului, miturile şi legendele reprezentau principala modalitate prin care împăraţii bizantini îşi susţineau poziţia politică şi diplomatică, fiind un factor major în succesul extraordinar pe care l-a avut Constantinopolul în menţinerea sa şi a imperiului pe scena istoriei vreme de peste o mie de ani. Pentru că, atunci când a dispărut mitul, au pierit şi puterea şi bogăţia.

Metoda cea mai bună de a gusta amestecul îmbătător de farmec lumesc şi evlavie religioasă trăit de vizitatorii Constantinopolului bizantin este să urmăm calea pe care ar fi străbătut-o ei pe la anul 1200 d.Hr., când oraşul era la apogeu, şi să luăm în considerare ce ar fi văzut şi, poate şi mai important, ce ar fi simţit. Au existat şi există două căi de a te apropia de Constantinopol: pe uscat şi pe mare. Amândouă te ajutau să anticipezi în chip amuţitor ce va urma. Regele Sigurd şi însoţitorii săi au venit pe mare, fiind întâmpinaţi de silueta oraşului, punctată de columne înalte şi de turle de biserici, înconjurată de Zidurile de apărare maritime. Însă majoritatea vizitatorilor veneau dinspre uscat, iar primul lor contact cu oraşul se făcea prin priveliştea turnurilor şi imenselor Ziduri de

Harta 1. Constantinopol în anul 1200 d. Hr.

apărare continentale, care apoi îi împiedicau să înainteze. Aceşti vizitatori erau obligaţi să ceară permisiunea de a intra printr-una din cele opt porţi civile, de obicei prin cea numită Poarta lui Charisios, cunoscută şi ca Poarta Adrianopol. Exista şi o a noua, Poarta de Aur, o structură impresionantă în vârful căreia erau doi elefanţi din bronz, de la capătul sudic al fortificaţiilor, însă ea le era rezervată împăraţilor întorşi după campanii victorioase, fiind închisă în mod normal.[7] Formalităţile puteau fi destul de neplăcute, atât timp cât autorităţile interziceau portul oricărei arme în interiorul zidurilor şi permiteau accesul doar unor grupuri limitate numeric. Acum ar fi fost probabil momentul pentru ca nou-veniţii mai prudenţi şi mai bogaţi să apeleze la serviciile unui ghid. După cum povestea sfătos un călător întors acasă, Constantinopolul era ca o pădure imensă, fiind imposibil să găseşti ceva fără să fii îndrumat de un localnic spre direcţia potrivită. Odată ce primeau permisiunea, vizitatorii intrau prin Poarta Adrianopol pe strada mare, *Mese,* care traversa tot centrul oraşului.[8]

Cei care intrau prin această poartă ajungeau în

---

[7] Robert of Clari 1936: 108-9; Harun Ibn-Yahya 1932: 155; Van Millingen 1899: 59, 73; Bassett 2004: 212 (n. a.).

[8] Liudprand of Cremona 2007: 239; Fulcher of Chartres 1969: 78; Majeska 1984: 44-7; Ciggaar 1996: 39-40, 46 (n. a.).

cartierul numit Blachernae (Vlaherne), la extrema de nord-vest a Zidurilor continentale. Zona era dominată de una dintre cele două principale reşedinţe imperiale, Palatul Blachernae, ale cărui turnuri înalte se vedeau cu siguranţă de la distanţă de mulţi kilometri. Probabil acolo s-a desfăşurat banchetul la care împăratul Alexie i-a invitat pe regele Sigurd şi suita lui. Oamenii de rând nu aveau privilegiul de a vizita palatul, în schimb puteau intra în bisericile şi mănăstirile Constantinopolului. Chiar dacă o bună parte din zona periferică a oraşului din apropierea Zidurilor continentale şi la sud de Blachernae era destinată viilor, livezilor, grădinilor de zarzavat şi ogoarelor de grâu[9], ghizii le-ar fi atras atenţia celor nou-sosiţi că în vecinătate se află mai multe clădiri ecleziastice importante. În Blachernae ar fi putut să intre în Mănăstirea Mântuitorului din Chora şi în biserica Maicii Domnului, care servea drept capelă a palatului. Aceasta era o clădire frumoasă, al cărei acoperiş avântat era susţinut de coloane zvelte din marmură verde. La sud se aflau Fecioara Peribleptos, Sfântul Ioan Studitul (Stoudios) şi Sfântul Mamas (Mamant), toate în apropiere sau în drum spre Poarta de Aur. Biserica Sfintei Fecioare de lângă Poarta Pege se

---

[9] Odo of Deuil 1948: 65; Clavijo 1928: 87-8 (n. a.).

mândrea cu un izvor tămăduitor care, se spunea, vindecase mulţi împăraţi şi împărătese bizantine.[10]

Spre deosebire de majoritatea turiştilor de astăzi, vizitatorii medievali nu intrau în biserici şi în mănăstiri pur şi simplu, ca să se uite la podoabe şi arhitectură. Dacă multe dintre relatările călătorilor cuprind asemenea elemente, altele abia dacă le menţionează, ei fiind mult mai interesaţi de altceva – şi anume de reputaţia de loc sfânt a Constantinopolului. La prima vedere, nu este foarte limpede de ce creştinii medievali îi acordau o asemenea semnificaţie spirituală. În definitiv, oraşul nu jucase niciun rol în Evanghelii – şi de fapt nici nu arăta aşa la vremea lui Hristos. Bizantinii susţineau, chiar dacă pe baza unor dovezi sărace, că Biserica lor era întemeiată de Sfântul Andrei, unul dintre cei doisprezece apostoli sau ucenici iniţiali ai lui Hristos, la fel cum cea a Romei era întemeiată de Sfântul Petru. Mai mult de atât, Constantinopolul juca un rol important în ierarhia ecleziastică. Acolo se desfăşuraseră trei sinoade ecumenice, în 381, 553 şi 680, ale căror hotărâri erau considerate obligatorii pentru întreaga Biserică. Era una dintre cele cinci cetăţi ale lumii creştine în care episcopii erau onoraţi cu titlul de

---

[10] Procopius of Caesarea 1940: 41; Berger 2013: 199; Talbot şi Johnson 2012: 211-13 (n. a.).

patriarhi (celelalte fiind Roma, Alexandria, Antiohia şi Ierusalim). Patriarhul Constantinopolului se bucura de un enorm prestigiu şi de mare autoritate nu numai în Imperiul Bizantin, ci cu mult dincolo de hotarele lui, până în Rusia, iar bizantinilor le făcea plăcere să folosească expresia „Noul Ierusalim" ca metaforă pentru capitala lor.[11] Cu toate astea, dacă pelerinii aveau ocazia să viziteze la Ierusalim chiar locurile pe unde trecuse Iisus propovăduindu-şi învăţăturile, iar la Roma puteau merge pe urmele paşilor apostolilor Petru şi Pavel, la Constantinopol nu exista nimic de acest fel.

Ceea ce avea însă capitala bizantină era ceva doar cu o treaptă mai jos decât amintirea prezenţei lui Hristos: un tezaur neasemuit de moaşte, desăvârşit de-a lungul secolelor. Moaştele erau fie rămăşiţele pământeşti ale sfinţilor, fie obiecte foarte apropiate de sfinţi sau de Sfânta Fecioară şi chiar de însuşi Hristos. S-a estimat că la Constantinopol, în anul 1200, existau circa 3600 de relicve, provenind de la 476 de sfinţi. Asemenea obiecte erau profund venerate de creştinii medievali, deoarece reprezentau o legătură tangibilă cu sfinţenia celui evocat. Ei credeau că rugăciunile într-un loc sfinţit de

---

[11] Choniates 1984: 317; John Mauropous in Kazhdan şi Epstein 1985: 255; Dvornik 1958: 138-80 (n. a.).

prezenţa moaştelor vor fi mult mai bine primite şi, uneori, chiar capabile să aducă vindecări miraculoase. Cele mai alese odoare ale colecţiei, printre care ceea ce se considera Cununa de Spini şi câteva obiecte folosite în timpul Patimilor lui Hristos erau puse deoparte în capela Sfintei Fecioare din Pharos, aflată în Marele Palat, fiind arătate doar celor mai de seamă oaspeţi. Desigur, la multe altele avea acces şi publicul larg, deşi, inevitabil, localnicii aveau grijă să profite de pe urma afluxului de turişti, care nu erau lăsaţi să le vadă gratis. Principala atracţie a bisericii Maicii Domnului din Blachernae era faimosul *Maphorion* al Sfintei Fecioare, vălul care îi acoperea capul şi umerii. Era păstrat împreună cu o pictură murală a Fecioarei într-o capelă mai mică, circulară, într-o latură a bisericii principale.[12] Puţini vizitatori creştini ar fi ratat ocazia să se roage în faţa unui obiect considerat atât de apropiat de miezul credinţei lor, cu emoţionant entuziasm, fără nici cea mai mică urmă de scepticism faţă de autenticitatea lui.

După ce plecau din Blachernae şi se îndepărtau de vecinătatea Zidurilor continentale, călătorilor le lua ceva vreme să străbată pe jos acea zonă de vest, mai

---

[12] Anonymous 1996: 121-2; Robert of Clari 1936: 112; Majeska 1984: 186, 333-7 (n. a.).

puţin construită, ca să ajungă în partea mai populată a oraşului, distanţa fiind de peste patru kilometri şi jumătate. Pe măsură ce înaintau spre est pe promontoriul tot mai îngust pe care fusese construit Constantinopolul, vizitatorii ar fi devenit curând conştienţi de apropierea de mare, trădată de izul de sare al brizei, de ţipetele pescăruşilor şi de valurile albastre văzute tot mai des printre clădiri. Acolo era Cornul de Aur, portul Constantinopolului, plin de nave, cu tachelaje şi catarge ferm desenate pe cer. De-a lungul Cornului de Aur se înşirau cartierele aglomerate, unde locuia poporul muncitor şi cele populate de negustorii veneţieni, genovezi şi pisani. Vizitatorii din vestul Europei şi-ar fi găsit găzduire acolo, unde te făceai înţeles dacă vorbeai latina sau vreo altă limbă din Occident.

Mergând spre est, pe Mese, ei ar fi ajuns mai întâi la unul dintre marile monumente ale Constantinopolului. Pe partea stângă a străzii ar fi apărut o biserică foarte mare, cu structura în formă de cruce şi prevăzută cu cinci cupole. Biserica Sfinţii Apostoli era cea de-a doua ca mărime din Constantinopol, fiind dedicată celor doisprezece ucenici iniţiali ai lui Hristos, mai puţin Iuda, dar incluzându-i şi pe Sfântul Pavel. Se găsea în centrul unui complex de clădiri care cuprindea un colegiu teologic şi băi publice. De pe acoperişul ei se

deschidea o privelişte magnifică peste Cornul de Aur, Marea Marmara şi regiunea rurală de dincolo de Zidurile continentale.[13] Intrarea principală permitea accesul spre interiorul vast, mărginit de o galerie. Pereţii din partea inferioară erau îmbrăcaţi în plăci de marmură de diferite culori. Acoperişul şi cupolele erau susţinute de coloane cu capiteluri sculptate în aşa fel încât să se asemene unor frunze şi fructe şi aproape fiecare suprafaţă disponibilă era acoperită cu mozaicuri strălucitoare, descriind viaţa lui Hristos şi faptele apostolilor. Erau expuse şi relicve importante. Se puteau vedea doi stâlpi din piatră, iar de unul dintre ei se spunea că ar fi fost legat şi biciuit Hristos, iar la celălalt ar fi plâns amarnic Sfântul Petru după ce se lepădase de trei ori de Iisus. Tot aici se găseau mormintele apostolilor Sfântul Andrei, Sfântul Luca Evanghelistul şi Sfântul Timotei.[14] Indiferent de splendoarea interiorului bisericii şi de însemnătatea relicvelor, cea mai mare atracţie era o clădire separată, alăturată capătului ei dinspre răsărit, un mausoleu rotund, cunoscut sub numele de Heröon. El adăpostea mormintele împăraţilor bizantini, depuşi până în 1028,

---

[13] Mesarites 1957: 864-7 (n. a.).

[14] Procopius of Caesarea 1940: 48-55; Constantine of Rhodes 2012: 181-217; Mesarites 1957: 867-9; Anonymous 1995: 121; Robert of Clari 1936: 108; Anthony of Novgorod 1889: 101-2; Janin 1969: 41-9; Dark şi Özgümüş 2013: 83-96 (n. a.).

când a devenit neîncăpător. La loc de cinste era cel al lui Constantin cel Mare (306-337), întemeietorul Constantinopolului şi cel dintâi împărat creştin. Sarcofagul lui splendid din porfir purpuriu era acoperit cu o pânză somptuoasă, ţesută din aur, iar cele ale monarhilor mai puţin importanţi erau dispuse în jurul lui, în semicerc.[15] Un al doilea mausoleu, pe partea nordică a bisericii, adăpostea mormântul lui Iustinian (527-565), care se ocupase de reconstrucţia bisericii Sfinţilor Apostoli în forma prezentă.[16] Sub privirile pătrunse de veneraţie ale grupurilor de vizitatori care li se perindau prin faţă, personajele imperiale îşi aşteptau judecata de apoi în sarcofagele lor impozante.

Reveniţi pe Mese, vizitatorii îşi reluau drumul spre est, spre cartierele pline de clocot, cu populaţie numeroasă. În acea zonă, multe porţiuni ale străzilor erau concepute cu porticuri pe ambele părţi, asigurând acoperirea trotuarelor, protejând pietonii şi magazinele. Vile înalte, aparţinând notabilităţilor din Constantinopol aveau ieşire la aceeaşi stradă principală. La stânga, dincolo de Sfinţii Apostoli, se

---

[15] Constantine VII Porphyrogenitos 2012: ii. 642-3; Anonymous 1995: 121; Choniates 1984: 263; Mesarites 1957: 891-2; Skylitzes 2010: 50, 69-70, 115, 164; Janin 1969: 49 (n. a.).

[16] Constantine VII Porphyrogenitos 2012: ii. 644-5; Choniates 1984: 357; Mesarites 1957: 892-3 (n. a.).

înşirau arcele Apeductului lui Valens, aducând în oraş apă din râurile Traciei.[17] În drumul lor, ghizii ar fi putut să-i invite să facă un mic ocol spre dreapta, ca să viziteze mănăstirea de maici Kyriotissa, unde se putea vedea o icoană a Sfintei Fecioare făcătoare de minuni.[18] Mai exista şi mănăstirea Pantokrator, a cărei biserică era vestită pentru pavajul complicat, din mozaic şi sticlă pictată, care se mândrea cu lespedea din marmură roşie pe care a zăcut Hristos după Răstignire, care încă purta urmele lacrimilor vărsate de Sfânta Fecioară.[19]

Mergând în continuare pe Mese, ar mai fi văzut în apropiere o columnă înaltă de nouă metri, din granit roz, una dintre cele multe risipite deasupra acoperişurilor în tot oraşul, înălţându-se până la nori, după cum pretindea un contemporan. Iniţial ridicată în onoarea împăratului Marcian (450-457), columna purta în vârf statuia ecvestră a împăratului, armăsarul lui ţinând sub copită capul unui duşman învins.[20] O altă columnă se putea vedea în depărtare, cea a împăratului

---

[17] Mundell Mango 2001: 29-51; Dark 2004: 83-107; Janin 1964: 200 (n. a.).

[18] Pseudo-Kodinos 2013: 175; Striker şi Kuban 1997: 11 (n. a.).

[19] Robert of Clari 1936: 112-13; Choniates 1984: 125; Anthony of Novgorod 1889: 105-6; Kalavrezou, 1997: 53; Janin 1969: 515-23; Ousterhout 2001: 133-50; Cormack 1985: 200-11 (n. a.).

[20] Raton 1916-18: iii. 433; Constantine of Rhodes 2012: 21; Janin 1964: 84-6; Freely şi Çakmak 2004: 62-5 (n. a.).

Arcadiu (395-408). Era mai înaltă decât a lui Marcian, având o intrare în piedestal şi o scară în spirală cu 233 de trepte care permitea accesul în vârf şi 56 de ferestre de-a lungul ei, de unde se putea admira priveliştea. Asemănător columnei lui Traian de la Roma, exteriorul era decorat cu reliefuri în spirală, ce descriau victorii militare.[21] Toate aceste columne şi multe altele îi confereau Constantinopolului silueta lui distinctivă şi îl făceau atât de deosebit în epoca sa. Oraşul avea o asemenea istorie îndelungată şi trecuseră atâtea secole fără să fi fost cucerit sau prădat de o putere ostilă, încât dobândise în sine o valoare mistică, de multe dintre monumentele sale fiind legate nenumărate mituri şi legende. Chiar şi cele mai banale obiecte se îmbibaseră de semnificaţie spirituală şi dobândiseră un oarecare element de legendă sau de învăţătură. Iar aceste columne nu făceau excepţie. Se spunea că basoreliefurile în spirală desfăşurate de la bază până la capitel, descriind soldaţi şi bătălii, erau de fapt profeţii vizuale a ceea ce avea să se abată asupra Constantinopolului. Din nefericire, valoarea lor de călăuză pentru viitor era limitată, de vreme ce misterul basoreliefurilor avea să fie pătruns abia după

---

[21] Constantine of Rhodes 2012: 37; Gilles 1988: 196-9; Liebeschuetz 1990: 273-8; Janin 1964: 82-4 (n. a.).

consumarea evenimentelor.[22]

Între timp, Mese făcuse joncţiunea cu cealaltă arteră principală a Constantinopolului, Calea Triumfală, venind dinspre Poarta de Aur. Drumul continua apoi către o piaţă de mari dimensiuni – Forul lui Teodosiu, numit şi al lui Tauros, unde se intra pe sub un arc de triumf colosal, susţinut de coloane corintice împodobite cu un model specific în formă de lacrimă şi sculpturi care reprezentau soldaţi mărşăluind.

Odată ce treceau pe sub arc, vizitatorii ar fi ajuns în cea mai mare piaţă publică a Constantinopolului. Să întâlnească un spaţiu deschis de asemenea dimensiuni în centrul unui oraş ar fi fost o noutate pentru cei din Europa occidentală, unde oraşele nu aveau parte de asemenea zone publice demne de menţionat, clădirile fiind strâns înghesuite între ziduri. După toate probabilităţile, forul ar fi avut aproximativ aspectul pe care îl are Trafalgar Square la Londra sau Place Vendome la Paris, fiind dominat de o columnă din piatră în centru, purtând numele împăratului Teodosiu I (379-395). Această columnă era cea mai înaltă din oraş, măsurând peste 40 de metri. Cu siguranţă domina

---

[22] Berger 2013: 83; Robert of Clari 1936: 110-11; Gunther of Pairis 1997: 116-17 (n. a.).

întreaga piaţă şi cu siguranţă puţini vizitatori s-ar fi abţinut să-şi lase capul pe spate, să o contemple în toată splendoarea. Dacă ar fi sperat să vadă şi statuia lui Teodosiu pe calul său ar fi rămas dezamăgiţi, căci un cutremur din anul 480 o doborâse la pământ şi nu mai fusese înlocuită.[23]

Mai exista ceva în Forul lui Teodosiu care ar fi atras atenţia celor ajunşi acolo pentru prima dată în 1200, aşa cum îi uluise şi pe scandinavii însoţitori ai regelui Sigurd. Jur-împrejurul pieţei, inclusiv pe arcul de triumf, erau statui realiste, reprezentând mai ales împăraţi din vechime, împărătese şi familiile lor. Cea mai izbitoare dintre toate era cea uriaşă, din bronz, înfăţişând un bărbat călare, aşezată pe un piedestal din marmură. La fel ca statuia lui Marcian, calul zdrobea un bărbat mărunt de statură, legat şi în genunchi, dar în acest caz, până în 1200, nimeni nu-şi mai amintea pe cine reprezenta de fapt. Unii spuneau că ar fi Iosua, eroul din Vechiul Testament, alţii că ar fi vorba despre Belerofon din mitologia elenă, călare pe Pegas.[24] Asemenea statui se găseau nu numai în Forul lui Teodosiu, ci răspândite peste tot pe străzile şi în pieţele

---

[23] Theophanes Confessor 1997: 107, 193; Marcellinus Comes 1995: 27; Robert of Clari 1936: 110-11; Constantine of Rhodes 2012: 32-7; Janin 1964: 81-2; Bassett 2004: 208-12 (n. a.).

[24] Berger 2013: 69, 75, 83; Choniates 1984: 353, 358 (n. a.).

Constantinopolului, fiind la fel de caracteristice pentru peisajul citadin pe cât erau columnele şi cupolele. Unele, aşa cum era călăreţul anonim, fuseseră făcute din bronz. Altele, din marmură, aşa ca grupul de patru bărbaţi îmbrăţişaţi, statuie lucrată din porfir roşu, cunoscută sub numele de „Philadelphion" sau iubire frăţească. [25] Unele fuseseră realizate în perioada bizantină, chiar în oraş, dar multe erau foarte vechi, fiind aduse la Constantinopol din alte locuri. Una îl reprezenta pe regele elen Seleucos I (circa 358-281 î.Hr.), purtând pe cap o podoabă de coarne. Ghizii explicau că Alexandru cel Mare încercase să sacrifice un taur, dar animalul fugise şi doar Seleucos reuşise să-l prindă, apucându-l de coarne. Multe dintre aceste statui mai vechi reprezentau zeităţi păgâne, oarecum deplasat pentru un oraş atât de făţiş creştin. Exista o reprezentare înaripată a lui Hermes, mesagerul zeilor, ţinând o pungă de aur, şi alta a lui Zeus, stăpânul zeilor, aşezat şi gol până la brâu, cu un sceptru în mâna stângă şi un vultur pe cea dreaptă. Mai era chiar şi un Priapus, cu particula lui definitorie purtată cu mândrie în mâna stângă.[26] Aceste opere de artă par să fi fost păstrate şi preţuite de bizantinii secolului al XII-lea

---

[25] Berger 2013: 83-5 (n. a.).

[26] Berger 2013: 53-7; Janin 1964: 68-70; Bassett 2004: 248-9 (n. a.).

doar de dragul meritelor lor estetice, indiferent de conotaţiile păgâne. Pentru vizitatorii din părţi mai îndepărtate ale lumii, care nu erau obişnuiţi cu reprezentările realiste ale figurii umane, trebuie să fi fost motiv de mare uimire. De unde şi remarca autorului acelei saga scandinave despre Sigurd că statuile de bronz de la Constantinopol erau atât de iscusit făcute, încât păreau vii.[27]

Ieşind din Forul lui Teodosiu, Mese te purta într-un alt spaţiu deschis, Forul lui Constantin, numele fiind al întemeietorului cetăţii, Constantin cel Mare. Forul avea formă ovală, cu un portic umbros de-a lungul întregului perimetru, iar în centru se înălţa o altă columnă falnică, de data asta din porfir roşiatic. Sub această columnă se spunea că ar fi îngropate crucile celor doi tâlhari, cele douăsprezece coşuri cu fărâmituri rămase după ospătarea celor cinci mii de oameni şi alte relicve.[28]

În vârful columnei se afla iniţial o statuie de bronz, cu şapte raze proiectate din cap, probabil o reprezentare a zeului păgân Apollo, dar care mai târziu i-a fost atribuită lui Constantin cel Mare. La fel ca statuia lui Teodosiu, şi ea a dispărut la un moment dat, dar relativ

---

[27] Sturluson 1961: 287; Mango 1963: 64-7 (n. a.).

[28] Berger 2013: 63, 79; Anonymous 1996: 128; Dagron 1984: 85-97 (n. a.).

mai recent. Într-o zi din primăvara lui 1106, o rafală de vânt deosebit de puternică răsturnase statuia care, prăbuşindu-se în for, omorâse câţiva nefericiţi trecători. Între timp fusese înlocuită cu o simplă cruce. Coloana în sine începuse să se degradeze şi, de o vreme, fusese consolidată cu cercuri solide, din fier, ca să nu se năruiască.[29] Jur-împrejurul ei, statui de zeiţe păgâne. O reprezentare din bronz, înaltă de nouă metri, a lui Pallas Athena, zeiţa înţelepciunii, purtând cască şi arătând cu mâna spre sud, posibil opera sculptorului atenian Fidias (circa 490 – circa 420 î.Hr.). Alături, o reprezentare uriaşă a Herei, regina Olimpului şi soţia lui Zeus, împreună cu Tyche, zeiţa sorţii, şi alta a Afroditei, zeiţa iubirii la greci, primind Mărul Discordiei de la Paris, episod în urma căruia se spune că ar fi izbucnit Războiul Troian.[30]

Din Forul lui Constantin, Mese ajungea repede în inima monumentală a Constantinopolului bizantin, deschizându-se spre ultima dintre marile pieţe, Augusteion. Deşi probabil mai mic decât Forul lui

---

[29] Malalas 1986: 174; Constantine of Rhodes 2012: 21; Zonaras 1841-97: ii. 18; Komnene 2009: 342-3; Glykys 1836: 617; Janin 1964: 77-80; Bassett 2004: 192-204 (n. a.).

[30] Berger 2013: 51, 123; Choniates 1984: 305-6, 357; Jenkins 1947: 31-3; Janin 1964: 62-4; Bassett 2004: 188-92, 204-8 (n. a.).

Teodosiu, Augusteion fusese proiectat în mare măsură la fel, cu o columnă înaltă în centru. Spre deosebire de monumentele lui Teodosiu şi Constantin, acesta păstrase intactă statuia din bronz. Împăratul Iustinian, al cărui mormânt se afla la Sfinţii Apostoli, era reprezentat călare, cu faţa spre est şi ţinând în mână mărul imperial încununat de cruce, cealaltă mână fiind ridicată, în semn de avertisment pentru duşmani. Indiferent cât de ameninţător arăta Iustinian, era expus pe columna lui, fără nicio îndoială, vântului puternic din Augusteion care şuiera cu jale în jurul lui. Se bucura de mare trecere şi la numeroşii stârci, care îşi făceau mereu cuib pe capul său şi pe tot spatele calului.[31]

Făcând abstracţie de columnă, Augusteion era plin de curiozităţi. De pildă, Anemodoulion, „sluga vânturilor”, o structură cu patru laturi de înălţimea multor columne ale oraşului, pe pereţii căreia erau minuţios sculptate animale şi păsări, dar şi o scenă desfrânată, cu femei dezbrăcate aruncând cu mere una în alta. În vârf, statuia din bronz a unei femei care funcţiona ca un fel de giruetă, întorcându-se după direcţia vântului. În apropiere era Milion, un arc de

---

[31] Procopius of Caesarea 1940: 32-7; Paton 1916-18: v. 192-3; Robert of Clari 1936: 107; Constantine of Rhodes 2012: 21-2; Tafur 1926: 140-1; Mango şi Parker 1960: 236; Kostenec 2007: 7-9; Janin 1964: 59-62; Bassett 2004: 238-40 (n. a.).

triumf, care purta deasupra statuia lui Constantin cel Mare şi a mamei sale, Elena, de-o parte şi de alta a unei cruci. Arcul acoperea o piatră de hotar, de unde începeau să se măsoare toate distanţele. Lângă Milion se afla Horologion, un ceas mecanic, căruia la fiecare oră a zilei i se deschidea uşa potrivită dintre cele douăzeci şi patru.[32] De o parte a pieţei se înălţa Palatul Senatului, decorat cu statui şi coloane antice. De cealaltă parte era Poarta de Bronz, o structură boltită care alcătuia intrarea principală şi vestibulul Marelui Palat al împăraţilor bizantini. Pe faţa superioară a portalului exista un mozaic de mari dimensiuni, reprezentându-l pe Hristos, iar deasupra întregii structuri se înălţa o biserică închinată Mântuitorului Hristos, în echilibru aparent precar. Când porţile erau deschise, trecătorii aveau prilejul să întrezărească în vestibul portretele în mozaic ale împăratului Iustinian împreună cu soţia sa, Teodora. Dincolo de Poarta de Bronz, Marele Palat rămânea inaccesibil pentru cei mai mulţi, cu excepţia grădinilor, deschise publicului dimineaţa devreme şi după ora trei a după-amiezii.[33]

La sud de Augusteion se întindea Hipodromul, un

---

[32] Berger 2013: 69-71, 191; Harun Ibn-Yahya 1932: 160; Choniates 1984: 183, 314, 358; El Cheikh 2004: 209 (n. a.).

[33] Constantine of Rhodes 2012: 25; Berger 2013: 147, 225; Leo the Deacon 2005: 175; Procopius of Caesarea 1940: 82-7; Liudprand of Cremona 2007: 184 (n. a.).

stadion lung de circa 400 de metri, unde aveau loc cam 100.000 de spectatori. Fusese inițial construit pentru a găzdui cursele de care, prin urmare la capătul dinspre Augusteion avea douăsprezece porți care se puteau deschide simultan, la startul unei probe. De acolo, carele goneau până la capătul pistei, se întorceau ocolind linia centrală și galopau înapoi spre stâlpul care marca victoria. Însă în secolul al XII-lea pe Hipodrom se desfășurau, în afara curselor, tot felul de alte evenimente publice, de la spectacole de muzică și artificii până la numere de mers pe sârmă. În 961, spre exemplu, era folosit pentru a expune prada obținută în urma expediției de succes pentru recucerirea insulei Creta. Tot acolo se desfășurau și execuțiile condamnaților cu faimă și locul juca un rol însemnat în ceremonialul imperial. Așa se explică de ce exista o lojă specială, *kathisma,* unde împăratul putea să ajungă de la Marele Palat străbătând o alee acoperită. Evident, Hipodromul era acel loc plat, înconjurat cu bănci, descris de autorul cronicii scandinave a lui Sigurd.[34]

La fel ca Augusteion, Hipodromul era plin de curiozități. La un capăt al axului lui central se afla un obelisc egiptean cu patru laturi, înalt de douăzeci de

[34] Constantine VII Porphyrogenitos 2012: i. 364-9; Al-Marwazi 1950: 462; Leo the Deacon 2005: 80-1; Sturluson 1961: 286-7; Komnene 2009: 459-61; Choniates 1984: 160, 172, 192-4 (n. a.).

metri. Făcut dintr-o singură bucată de granit roşu, era decorat cu hieroglife şi se înălţa pe un soclu de marmură înfăţişându-l pe Teodosiu I înconjurat de familie şi curteni.[35] La celălalt capăt al axului central, obeliscul egiptean era replicat de un altul, de această dată zidit. Nimeni nu-şi mai amintea cine îl construise acolo, dar împăratul Constantin al VII-lea (945-959), numit de obicei „Porphyrogenitos", „născut în purpură", hotărâse să-l facă mai arătos. Îl acoperise cu plăci din bronz aurit şi adăugase o placă prin care amintea de generozitatea sa, prin urmare era adesea numită columna lui Constantin Porfirogenetul.[36] Peste tot vedeai statui şi monumente. Unele îi onorau pe vizitiii de succes şi inscripţiile de la bază le evocau victoriile, ca aceasta:

„După ce a câştigat douăzeci şi patru de curse la rând într-o dimineaţă, Constantinus a făcut schimb de echipaje cu rivalul său şi i-a condus spre victorie pe aceiaşi cai bătuţi de el mai devreme de douăzeci şi una de ori!"[37]

---

[35] Gilles 1988: 77-80; Janin 1964: 192-3; Bassett 2004: 219-22; Freely şi Çakmak 2004: 42-3 (n. a.).

[36] Gilles 1988: 80-1; Bassett 2004: 86 (n. a.).

[37] Paton 1916-18: v. 381-3; Cameron 1973: 4-12 (n. a.).

Erau din abundenţă şi statui antice, unele fiind cele mai bizare din tot oraşul. Un Heracles de dimensiuni uriaşe, încât pe degetul lui mare s-ar fi potrivit lejer cureaua unui bărbat, o lucrare a lui Lisip (Lysippos) din Sikyon, faimosul sculptor din secolul al IV-lea î.Hr. Unii privitori rămâneau nedumeriţi în faţa statuii, deoarece Heracles era reprezentat într-o stare de spirit meditativă, odihnindu-se după muncile sale:

„Heracles, unde-i măciuca ta cea mare? Unde-i mantia ta din pielea leului din Nemeea şi tolba plină de săgeţi, unde-i privirea ta aprigă? De ce te-a înfăţişat Lisip cu faţa asta abătută?”[38]

O puteai întâlni şi pe Elena din Troia frumoasă, aşa cum se cuvenea, şi, prin contrast, o serie de sfincşi hidoşi, cu trup de femeie de la brâu în sus şi de fiară mai jos de talie. O mulţime de reprezentări de animale completau galeria de figuri de zeităţi şi personaje mitologice. Printre ele, un elefant fluturându-şi trompa, un vultur care se apleca, formând un cadran solar, şi lupoaica de la care supseseră Romulus şi Remus, întemeietorii Romei. Pe un turn de deasupra porţilor de start se aflau patru cai din cupru aurit, înhămaţi la car,

---

[38] Paton 1916-18: v. 217; Choniates 1984: 285, 358-9; Bassett 2004: 152-4 (n. a.).

cu „gâtul uşor cabrat, ca şi cum s-ar fi studiat între ei în timp ce goneau pe ultima turnantă”, după cum spunea un contemporan. Celebră era însă statuia înfricoşător de realistă din bronz a mistreţului din Calydon, cu ţepi pe tot spatele, care, potrivit legendei, fusese trimis să facă ravagii pe pământurile regelui din Calydon, după ce acesta neglijase să-i aducă jertfă zeiţei Artemis.[39]

O parte dintre monumentele din Hipodrom aveau lungi istorii în urma lor. Pe axul central, între cele două obeliscuri, se afla Columna Şarpelui, sculptura din bronz a trei şerpi împletiţi între ei, fiecare privind în altă direcţie. Fusese iniţial dedicată zeului Apollo la Delfi, în 478 î.Hr., pentru a comemora strălucita victorie a grecilor asupra persanilor în bătălia de la Plateea. O statuie de bronz care reprezenta un măgar condus de stăpân fusese iniţial comandată de împăratul roman Augustus (31 î.Hr.-14 d.Hr.) şi aşezată la Actium, lângă locul victoriei sale asupra lui Marc Antoniu şi Cleopatrei, în 31 î.Hr. Cu o seară înaintea victoriei, Augustus întâlnise un om călare pe măgarul lui şi, când l-a întrebat cine este şi încotro se duce, a primit răspunsul: „Eu sunt Eutychus [Prosper], pe măgarul meu îl cheamă Nikon [Victor] şi merg în

---

[39] Paton 1916-18: v. 155; Choniates 1984: 67-8, 285, 305, 358-62; Anonymous 1995: 119; Berger 2013: 101-3; Freeman 2004: 29-31; Janin 1964: 183-94; Bassett 2004: 214, 222-3 (n. a.).

tabăra lui Cezar.” Privind în urmă, Augustus era convins că trebuie să fi fost un semn bun trimis de zei şi a comandat statuia ca ofrandă. Amândouă monumentele au fost aduse pe Hipodrom din locurile iniţiale cu secole în urmă.[40]

La fel ca în cazul columnelor, şi statuile antice de la Constantinopol acumulaseră de-a lungul secolelor o sumă de mituri stranii. Multe făceau trimitere la monumente care nici nu mai existau în 1200. Se spunea că a fost cândva o statuie a zeiţei Afrodita, în faţa unui bordel, care avea puteri deosebite. Ori de câte ori trecea pe acolo o femeie desfrânată, poalele i se ridicau în cap, în vreme ce femeile virtuoase scăpau fără să păţească nimic. Dar statuia a fost sfărâmată cu mult timp în urmă, la porunca fiicei unui senator care, în trecere prin faţa ei, fusese făcută de ruşine. Apoi existase un bou enorm, din bronz, care mugea o dată pe an, după care se petreceau fără greş dezastre. Până când, în cele din urmă, împăratul a dat ordin ca să fie aruncat în mare.[41] Statuile care rămăseseră în picioare erau şi ele obiectul respectului, fascinaţiei şi superstiţiei – şi, dintr-un motiv oarecare, în special mistreţul Caledonian aflat la Hipodrom Un împărat care ajunsese să creadă că ar fi

---

[40] Herodotus 1920-5: iv. 254-5; Pausanias 1918-35: iv. 443; Choniates 1984: 359; Madden 1992: 111-45; Bassett 2004: 152-4, 213, 224-7 (n. a.).

[41] Berger 2013: 95-7, 111 (n. a.).

un alter ego, a înzestrat-o cu un set nou de dinţi şi organe genitale, cu credinţa că ar avea efect de regenerare asupra acelor părţi din propriul său trup. Un altul l-a mutat direct în palat într-o perioadă de tulburări civile, în speranţa că îl va proteja de mulţimea răsculată.[42]

Oricât de uimitor era Hipodromul, cei mai mulţi vizitatori considerau cea mai deosebită atracţie a Constantinopolului catedrala Hagia Sofia, cunoscută şi ca Sfânta Sofia sau înţelepciune. Clădirea era încununată de o cupolă enormă, cu diametrul de 32 de metri şi înălţimea de 50 de metri, adică mai înaltă chiar decât columnele lui Teodosiu, Arcadiu şi Constantin, în aşa fel încât structura domina Augusteion, fiind vizibilă şi pentru navele aflate încă departe, pe mare. În interiorul catedralei, dimensiunile şi spaţiile erau încă şi mai copleşitoare. Volumul, aparent fără niciun mijloc de susţinere, era atât de vast, încât cupola părea aproape să plutească în zbor.

Lumina naturală pătrundea prin cele 40 de ferestre mici aflate la baza bolţii, jur-împrejur, dar, când nu era suficientă, luminau şi cele peste 100 de candelabre atârnate de lanţuri din argint, susţinând fiecare cam

---

[42] Theophanes Continuatus 1838: 379; Choniates 1984: 305; Mango 1963: 61-2 (n. a.).

câte 25 de lămpi. La fel ca la Sfinţii Apostoli, decoraţiunile din mozaic acopereau întreaga suprafaţă a bolţii, iar coloanele din marmură de diverse culori, roşie, purpurie şi verde, susţineau galeria jur-împrejurul naosului. Lumina soarelui scălda interiorul din diverse unghiuri la diversele ore ale zilei, strălucind prin ferestrele de la înălţime şi învăluind mozaicurile de aur şi coloanele de marmură într-o lumină orbitoare. Un „şuvoi auriu de raze sclipitoare”, după cum scria un poet, „se năpusteşte asupra ochilor, încât oamenii aproape că nici nu se mai pot uita”. La parter întâlneai nenumărate dovezi ale bogăţiei zdrobitoare pentru care se făcuse faimos Constantinopolul. Altarul era din aur, bătut în pietre preţioase şi acoperit cu un baldachin aurit. Balustrada altarului, uşile sanctuarului şi amvonul erau placate în argint, iar nenumăratele icoane ale sfinţilor erau înrămate tot în metal preţios.[43]

La fel ca în majoritatea celorlalte biserici constantinopolitane, Hagia Sofia se mândrea cu nenumărate relicve care aveau o semnificaţie pe măsura măreţiei sale. Vizitatorii puteau vedea acolo capacul din piatră al fântânii pe care s-a aşezat Hristos

---

[43] Paul the Silentiary 1894: 46; Procopius of Caesarea 1940: 16-17; Mango şi Parker 1960: 237-8; Anonymous 1995: 125; Robert of Clari 1936: 106; Anthony of Novgorod 1889: 97; Choniates 1984: 315; Janin 1969: 455-70 (n. a.).

când a stat de vorbă cu femeia din Samaria şi masa la care a avut loc Cina cea de Taină. Puse bine deoparte, în tezaurul ei, erau scutecele Pruncului Iisus şi aurul care-i fusese dăruit de cei Trei Magi. Marile porţi de intrare se spune că erau făcute din lemnul Arcei lui Noé.[44] Lăsând deoparte relicvele, însăşi structura edificiului era percepută ca şi cum ar fi fost dăruită o anume putere supranaturală. Coloanele care susţineau galeriile ar fi avut puteri speciale de tămăduire, dacă persoanele suferinde le atingeau, anumite coloane fiind specializate într-o afecţiune sau alta. Până şi despre zăvorul de la una dintre uşile principale se credea că are puterea de a vindeca hidropizia, dacă bolnavul îl apuca în gură.[45]

Ieşind din catedrală la lumina zilei şi în spaţiul larg din Augusteion, vizitatorii din anul 1200 ar fi pornit apoi spre alte atracţii din zonă. Ar fi putut să viziteze mănăstirea Sfântul Gheorghe din Mangana, mare şi impresionantă ctitorie imperială, ori mănăstirea Hodegoi, unde se găsea o icoană a lui Hristos care, se spunea, fusese pictată de Evanghelistul Luca.[46] Şi

---

[44] Munitiz şi colab. 1997: lx-lxi; Anthony of Novgorod 1889: 88; Mango 1959: 60-72; Anonymous 1995: 120; Majeska 1984: 206-7; 224-6 (n. a.).

[45] Robert of Clari 1936: 106-7; Anthony of Novgorod 1889: 90 (n. a.).

[46] Sullivan, Talbot şi McGrath 2014: 163-5; Anonymous 1995: 127; Anthony of Novgorod 1889: 99 (n. a.).

bisericile mai mici şi mai necunoscute aveau câte un motiv de faimă. Biserica celor Patruzeci de Mucenici adăpostea o icoană a lui Hristos a cărei ramă era acoperită cu aur şi giuvaere. Odată, îl luase prin surprindere pe un împărat, când a început să-i vorbească pentru a-i prezice sfârşitul iminent al domniei sale. Biserica Sfântul Romanos (Roman) era locul unde se odihneau profetul Daniel, din Vechiul Testament, şi Sfântul Nichita Gotul, martirizat pentru credinţa lui în 372.[47]

Bisericile, relicvele, icoanele şi statuile îi preocupau pe cei mai mulţi vizitatori, în schimb pentru cei care veneau în misiune diplomatică, trimişi de puteri prietene, exista şi o experienţă suplimentară. Bogăţia Constantinopolului făcea şi ea parte din mit, ca toate celelalte, şi din grijă pentru ea împăraţii luau toate măsurile ca oaspeţii lor de vază să nu plece niciodată cu mâna goală. Potopul de daruri cu care au fost copleşiţi Sigurd al Norvegiei şi însoţitorii lui nu era deloc un eveniment inedit. Sultanul turc Kilij Arslan al II-lea (1156-1192) a primit „monede de aur şi de argint, veşminte luxoase, cupe din argint, vase din aur lucrate de vestitul Therikles, ţesături dintre cele mai fine şi alte podoabe alese”, când a vizitat Constantinopolul în

[47] Choniates 1984: 183; Berger 2013: 179-81 (n. a.).

1162. Prinţului normand Boemund de Taranto i s-a pregătit o încăpere plină de aur, argint şi haine de mătase. A fost suficient ca un trimis din Italia să scape o aluzie, pentru ca împăratul să-i dăruiască de îndată o mantie şi o pungă cu monede din aur.[48] Pentru cei veniţi din regiuni unde banii nu aveau largă circulaţie, monedele din aur fiind ceva ce majoritatea oamenilor nu vedeau niciodată, capacitatea împăratului bizantin de a-i umple pe oaspeţii săi de bani cu nemiluita trebuie să le fi părut un adevărat miracol, la fel ca icoana vorbitoare şi coloanele vindecătoare.

Pentru călătorii medievali, prin urmare, vizita la Constantinopol nu era o simplă acţiune turistică, ci o experienţă religioasă, în felul ei. Poveştile şi superstiţiile dobândeau absolut aceeaşi aură de autenticitate ca măreţia fizică pe care o vedeau în jur, uneori chiar depăşind-o, cu ajutorul relatărilor multor călători despre relicvele văzute şi minunile auzite. Mulţi veneau special să vadă moaştele, şi nu oraşul în sine, iar adesea făcând doar o oprire în timpul pelerinajului lor la Ierusalim. În mod normal, până la lăsarea serii, vizitatorii care intraseră în zori prin Poarta Adrianopol şi îşi croiseră drum până la Augusteion

---

48 Liudprand of Cremona 2007: 202; Komnene 2009: 293-4; Choniates 1984: 68 (n. a.).

vizitaseră mai multe biserici şi se închinaseră la mai multe relicve care le fuseseră indicate, plătind taxa obişnuită. Mai fuseseră încântaţi şi cu tot felul de poveşti despre monumentele şi statuile pe lângă care treceau. Dar nu apucaseră să vadă, de fapt, decât extrem de puţine dintre minunile Constantinopolului. După cum trăgea concluzia unul dintre ei, „chiar dacă vizitatorul ar fi să se întoarcă zi de zi şi ar vedea tot ce se poate, în ziua următoare tot ar fi multe splendori noi de văzut”.[49] Dar, ca să le cuprindă pe toate, ar fi avut nevoie de o viaţă.

O descriere a Constantinopolului
făcută de un vizitator occidental anonim

Această relatare a fost scrisă în latină, la sfârşitul secolului al XI-lea, de un necunoscut care din câte se pare a stat o vreme în capitala bizantină, cu intenţia de a învăţa limba greacă.

Constantinopol, situat între Asia şi Grecia, este capitala Imperiului de Răsărit şi cel mai nobil oraş din întreaga lume romană. Cei mai mulţi oameni spun şi cred că o treime din tot aurul şi argintul de pe pământ se află acolo. Unii afirmă că jumătate din el s-ar afla la

[49] Clavijo 1928: 76 (n. a.).

Constantinopol, iar alţii vorbesc de două treimi, pentru restul lumii rămânând doar a treia parte. Care dintre păreri este cea mai exactă rămâne însă să aprecieze cei care vor să se intereseze de aceste lucruri. Unuia ca mine însă, care am călătorit în multe locuri şi am văzut o mulţime de lucruri, mi se pare că, mergând în lung şi în lat, până la hotarele de vest ale Ierusalimului, nicăieri nu există atât aur şi argint ca în cetatea Constantinopolului. Astfel, când am ajuns acolo şi m-am uitat în jur, am rămas uluit în faţa a nenumărate lucruri de mare uimire. Multe cum nu mai văzusem niciodată, adică biserici de marmură fără număr decorate în interior cu aur, acoperite pe dinafară cu plumb; palate de marmură, şi ele cu acoperiş din plumb; imagini de animale şi de înaripate de toate felurile, lucrate cu măiestrie şi de mare minune din piatră sau din metal; iar dintre ele stârnesc nesfârşit admiraţia teatrul pe care grecii îl numesc Hipodrom şi Biserica Hagia Sofia. Vezi mii de oameni înveşmântaţi în straie doar de mătase şi mai vezi mulţi de credinţe diferite, vorbind limbi diferite. Aici locuiesc greci, dincolo armeni, în acest cartier stau sirieni, în celălalt, lombarzi. Englezii, numiţi şi varegi, trăiesc într-un loc, dacii într-altul, iar ceva mai departe amalfitanii. Francezii, evreii şi pecenegii au şi ei case în oraş. Cu toate astea, grecii ocupă cea mai mare şi mai bună parte

a oraşului, îl domină în întregime şi toate celelalte neamuri care trăiesc acolo le sunt supuşi. Astfel, acest oraş nobil este mai uluitor decât toate celelalte din lume prin aur şi argint, marmură şi plumb, mantii şi mătăsuri şi o mare slavă omenească, e un oraş a cărui slavă sporeşte prin moaştele sfinţilor pe care le are şi mai ales prin sanctuarele Domnului nostru Iisus Hristos, din câte cred eu în număr mai mare decât oriunde pe lume.

Voi vorbi pe scurt, concis, despre aceste aspecte. Se spune că scutecele în care a fost înfăşat Copilul Binecuvântat al Mântuirii sunt păstrate acolo, la fel şi aurul oferit Lui de Magi pe care, dacă îl apropii de ureche, vei auzi un sunet subţire şi minunat, ca o şoaptă. Aceste obiecte sunt păstrate în tezaurul de la Hagia Sofia. În palatul imperial, pe de altă parte, se păstrează o bună parte din Crucea pe care a fost răstignit Domnul, un cui autentic dintre cele folosite atunci, Cununa de Spini cu care a fost încoronat, trestia pe care a ţinut-o în mână, sandalele purtate în picioare, suliţa cu care L-au străpuns în coastă, piatra pe care a avut-o la căpătâi în mormânt, vasul în care a spălat picioarele ucenicilor şi scrisoarea pe care a scris-o cu mâna Lui şi a trimis-o regelui Abgar. Mai mult decât atât, într-un loc din oraş se spune că ar exista cele douăsprezece coşuri cu fărâmituri lăsate în urmă de cei

cinci mii de oameni care au fost săturaţi de Domnul Iisus cu cinci pâini şi doi peşti...

Braţul drept al Sfântului Ioan Botezătorul este păstrat tot acolo, fiind folosit pentru sfinţirea apei, de Bobotează. Se mai află şi capul Sfântului Pavel, care, de sărbătoarea Martiriului celor doi Apostoli [adică 29 iunie], este luat de la palat şi, în fruntea unui cortegiu, purtat cu cele mai mari onoruri, însoţit de cântări, la Biserica Apostolilor. Acolo se adună în acea zi toată omenirea din oraş, iar patriarhul slujeşte o sfântă liturghie solemnă... Tot în Biserica Apostolilor, în altar, se odihneşte trupul Apostolului Andrei şi, alături de el, cel al lui Luca Evanghelistul şi cel al martirului Timotei, ucenicul Apostolului Pavel. Şi în faţa acelui sfânt altar sunt ascunse în pământ trupurile unor sfinţi – şi anume Ioan Gură de Aur (Hrisostom) şi Grigorie de Nazianz, numit şi Teologul. În capul bisericii se află o capelă rotundă din marmură, numită capela împăratului Constantin, unde se odihneşte el alături de sfânta lui mamă Elena într-un mormânt uriaş şi scump, din porfir. Mormintele a nenumăraţi împăraţi şi patriarhi vrednici se văd şi ele în biserică. Nu este loc să discutăm despre dimensiunile şi frumuseţea bisericii. Este a doua ca mărime după Hagia Sofia, care este fără pereche între toate bisericile din lume. Printre multele biserici ale cetăţii Constantinopolului, trei sunt cele mai

preţioase, mai exact Hagia Sofia, Sfinţii Apostoli şi Sfânta Maică a Domnului de la Blachernae.

Traducere a autorului din K.N. Ciggaar, „Une description de Constantinople dans le Tarragonensis 55”, Revue des Etudes Byzantines, 53 (1995): 117-140, la 119-122.

2
Părinţii fondatori

Oricare vizitator al Constantinopolului de la 1200 sau, de fapt, indiferent când în perioada bizantină, ar fi aflat în scurt timp o mulţime de lucruri despre doi dintre marii împăraţi din trecut, Constantin (306-337) şi Iustinian (527-565). Mormintele lor magnifice se puteau vedea în biserica Sfinţii Apostoli, dar chipurile lor erau prezente peste tot în oraş. În Augusteion, statuile reprezentându-i pe Constantin şi pe mama sa Elena priveau aprig de la înălţimea Arcului Milion, iar portretele în mozaic ale lui Iustinian şi soţiei lui, Teodora, contemplau de pe plafonul Porţii de Bronz a Marelui Palat. Amândoi împăraţii aveau o columnă proprie: a lui Iustinian se afla lângă Hagia Sofia, a lui Constantin – în forul ce-i purta numele, chiar dacă statuia din vârful columnei nu se mai afla la locul ei.

Aceste personaje ocupau un loc central în istoria şi ideologia oraşului, în special Constantin, care, ca prim împărat creştin, era privit ca un fel de al treisprezecelea apostol. Autoritatea lui era invocată pentru a explica ori justifica aproape orice practică ori interdicţie. Veşmintele păstrate în sanctuarul de la Hagia Sofia, spre exemplu, nu se atingeau decât de sărbători – pentru că aşa spusese Constantin.[50] Motivul pentru care amintirea acestor doi împăraţi trebuia menţinută şi venerată mai presus de a tuturor celorlalţi este explicat într-un mozaic de deasupra aşa-numitei „porţi frumoase" din vestibulul de sud-vest al catedralei Hagia Sofia. Ei sunt reprezentaţi de o parte şi de alta a Sfintei Fecioare cu Pruncul Iisus. Constantin îi oferă Fecioarei o machetă a cetăţii Constantinopolului, iar Iustinian – o versiune miniaturală a catedralei Hagia Sofia. Constantin a fost întemeietorul Constantinopolului, iar Iustinian a împodobit şi a înfrumuseţat cetatea cu cel mai măreţ şi mai cunoscut monument al ei. O mulţime de istorii şi de legende se ţesuseră în jurul lor, pe care ghizii erau fericiţi să le redea vizitatorilor. Chiar dacă aceste poveşti adesea se îndepărtau considerabil de realitatea evenimentelor şi a politicii din secolele trecute, spun multe despre felul în

---

[50] Komnene 2009: 426-7; Constantine VII Porphyrogenitos 1967: 67 (n. a.).

care bizantinii se vedeau pe ei şi oraşul în 1200 şi despre cum se foloseau de mit şi de legendă pentru a ascunde, deforma ori justifica realitatea contemporană.

Străinilor care se interesau de Constantin li s-ar fi spus, probabil, cam aşa: a fost odată un general roman numit Constantius Chlorus. Fusese trimis de împărat în Persia ca să negocieze un tratat de pace şi revenea spre Roma împreună cu însoţitorii săi traversând Asia Mică şi într-o seară a poposit la un han. Hangiul a văzut că importantul lui oaspete era stingher, atât de departe de casă, şi, îndatoritor, i-a propus lui Constantius să se consoleze prin prezenţa Elenei. Constantius a acceptat cu bucurie, dar a fost tulburat să constate, în miez de noapte, că odaia din han era scăldată în lumină intensă. A doua zi, Constantius i-a dăruit Elenei o pelerină brodată, vopsită în purpură imperială, şi i-a poruncit tatălui fetei să se îngrijească foarte bine de copilul ce ar fi putut să apară în urma celor petrecute în acea noapte, deoarece avea bănuiala că lumina neobişnuită ce strălucise asupra patului era semnul unei măreţii viitoare. Apoi s-a dus la Roma şi, la vremea potrivită, a devenit împărat. Între timp, Elena a dat naştere fiului său şi i-a dat numele de Constantin. Copilul a crescut la han şi abia când a ajuns la adolescenţă tatăl său a aflat că există. Chiar dacă între timp Constantius se

căsătorise şi avea mai mulţi alţi copii, a dat ordin ca acest fiu de care aflase acum să-i fie adus la curte.[51]

Sosirea lui în centrul puterii nu era de natură să-l bucure pe Constantin, deoarece nu era deloc ceea ce îşi dorea. Versiunea bizantină a evenimentelor sublinia că naşterea lui Constantin se petrecuse în vremuri păgâne, când în Imperiul Roman se practica în continuare cultul zeilor de pe Muntele Olimp. Însă încă de la o vârstă fragedă Constantin a dat dovadă de o preferinţă pronunţată faţă de religia creştină, chiar dacă în acea vreme era supusă cu regularitate persecuţiilor din partea împăraţilor păgâni. La curtea romană, spunea povestea, Constantin era în primejdie, deoarece prezicătorii şi preoţii din suita imperială au avut în scurt timp presentimentul că tânărul Constantin va dobândi la un moment dat puterea supremă şi va pune capăt adorării zeilor păgâni. Prin urmare, au pus la cale să îl omoare. Dar Dumnezeu l-a prevenit pe Constantin de primejdie şi el s-a refugiat în Britania, unde tatăl său Constantius se afla în campanie. Când a ajuns în oraşul York, l-a găsit pe Constantius bolnav, pe patul de moarte. Împăratul muribund înţelesese între timp sminteala păgânismului şi începuse să creadă în Hristos. Prin urmare, l-a chemat pe Constantin la

---

[51] Anonymous 1996: 107-11 (n. a.).

căpătâiul său şi l-a învestit cu însemnele imperiale, sceptrul şi mantia de purpură, numindu-l succesor al său.[52] Aşa se face că, în 306 d.Hr., Constantin a devenit cel dintâi împărat roman creştin, ceea ce reprezintă un merit imens. Astfel a dat Bisericii Creştine impulsul spre dominaţia la care avea să ajungă mai târziu, iar el a fost curând trecut în rândul sfinţilor.

Odată povestită ascensiunea lui Constantin, relatarea continua descriind cum nu după mult timp a intrat în conflict cu alţi conducători ai Imperiului Roman, deloc la fel de pioşi şi de binevoitori. Roma încăpuse pe mâna uneia dintre rudele lui, Maxentius, un tiran păgân care condamna la moarte mulţi supuşi din cauza credinţei lor creştine şi obişnuia să seducă neveste de senatori. Se mai spunea şi că masacra bebeluşi, ca să le folosească măruntaiele pentru divinaţie. Aflând toate acestea, în vara şi toamna lui 312, Constantin a pornit cu o armată spre est, ca să-l înfrunte pe Maxentius. A traversat Galia, a mărşăluit prin nordul Italiei şi a făcut popas cu trupele nu departe de Tibru, pregătindu-se să atace Roma. Perspectivele nu erau deloc favorabile. Maxentius avea o armată mai numeroasă şi foarte bine apărată de un sistem formidabil de fortificaţii. Constantin s-a retras în cortul său, ca să plănuiască

52 Anonymous 1996: 111-13; Kazhdan 1987: 212-15 (n. a.).

următoarea mutare, dar cam pe la miezul zilei a avut pe neaşteptate o viziune. Privind cerul, a văzut soarele amiezii transformându-se într-o cruce, iar dedesubt au apărut litere, compunând mesajul „Sub acest semn vei învinge!” împăratul nu a ştiut cum să interpreteze, dar în acea noapte Hristos i s-a arătat în vis şi i-a spus lui Constantin să facă o replică a semnului văzut de el pe cer, care să fie pusă în fruntea armatei în bătălia ce urma. A doua zi Constantin a făcut întocmai şi a înlocuit stindardele păgâne ale armatei sale cu noul semn creştin.

Între timp, la Roma, Maxentius se pregătea intens în vederea unui asediu. A adunat provizii şi a ordonat distrugerea tuturor podurilor peste Tibru, ca să împiedice înaintarea lui Constantin. Ca bun păgân ce era, a căutat sfatul preoţilor care păstrau cărţile sibiline, o colecţie de oracole tăinuite în templul lui Apollo. După deliberări, preoţii au anunţat că acele cărţi indicau fără urmă de îndoială că la 28 octombrie avea să piară cel mai mare duşman al Romei. Maxentius a fost încântat, interpretând oracolul ca pe o promisiune limpede a victoriei. Şi a hotărât că, decât să aştepte la Roma, avea să pornească şi să-l înfrunte pe Constantin într-o bătălie deschisă, pe 28 octombrie, şi şi-a dus forţele la Podul Milvius, care traversa Tibrul undeva în aval de Roma. Cum podul de piatră fusese dărâmat,

din ordinele lui Maxentius, s-a improvizat o punte pentru ca armata să poată traversa. Odată ce au ajuns pe celălalt mal, trupele lui Constantin s-au angajat în bătălie, sub noile stindarde creştine. Armata lui Maxentius era de două ori mai numeroasă, dar soldaţii lui nu se puteau compara cu veteranii lui Constantin, căliţi în luptă. Dându-şi seama că trupele lui erau împinse implacabil înapoi spre apă, Maxentius a ordonat retragerea, sperând fără îndoială să poată reveni la planul iniţial, de a rezista unui asediu la Roma. Din nefericire pentru el, singura cale de scăpare era cea peste punte, unde s-a produs aşa o aglomerare din cauza panicii, încât puntea s-a prăbuşit şi oamenii au fost luaţi de curentul vijelios. Văzând dezastrul, cei rămaşi pe malul nordic au renunţat la luptă şi s-au predat. Ştiind că nu are cum să se aştepte la milă, Maxentius a încercat să se pună în siguranţă traversând Tigrul înot, dar şi el a fost luat de curent şi s-a înecat. Şi nicio clipă nu îi trecuse prin minte că marele duşman al Romei era chiar el.

În urma victoriei, pe care scriitorii creştini nu au rezistat să nu o compare cu soarta faraonului şi a armatei sale care s-au înecat în Marea Roşie, Constantin a intrat triumfal în Roma şi a fost botezat de papa

Silvestru.[53] În anii care au urmat, favoarea divină a continuat să-i aducă succes şi victorii piosului Constantin. Şi-a îndreptat atenţia către diverşi alţi uzurpatori păgâni care puseseră mâna pe putere în provinciile răsăritene şi, până în 324, a obţinut controlul, ca unic conducător, asupra Imperiului Roman. Acum, devenit invulnerabil, Constantin s-a consacrat unui alt plan, cel de-al doilea care avea să-i asigure faima, şi anume întemeierea Constantinopolului. Aşa ca în cazul tuturor celorlalte succese care i se atribuie, a fost călăuzit de la bun început de mâna Atotputernicului. Iniţial, a vrut să construiască oraşul pe locul vechii cetăţi Troia, în zona asiatică a Dardanelelor. Însă Dumnezeu l-a îndrumat cât se poate de limpede să aleagă un alt loc. Circulau diverse versiuni despre felul în care Constantin primea astfel de mesaje. De multe ori, împăratul era atenţionat de eroarea sa printr-un simplu vis, însă, potrivit unei ale versiuni, muncitorii care începuseră să lucreze pe şantierul de la Troia s-au trezit într-o dimineaţă fără unelte, care dispăruseră fără urmă. Atunci au fost trimise grupuri şi grupuri de căutători pentru aflarea hoţilor, care în cele din urmă au ajuns până la limba de

---

[53] Anonymous 1996: 115-23; Theophanes Confessor 1997: 23; Eusebius of Caesarea 1999: 80-2; Malalas 1986: 172; Kazhdan 1987: 219-22 (n. a.).

pământ de la nord, dintre Cornul de Aur şi Marea Marmara, de partea europeană a Bosforului. Acolo, aproape de oraşul Byzantion, s-au găsit şi uneltele adunate în piramidă, aluzie care cu greu putea fi ignorată.[54] După ce Constantin a studiat locul şi a constatat că este cât se poate de potrivit scopului său, din nou a avut parte de ajutorul divin. A mers împreună cu însoţitorii săi până în locul unde avea să se afle Forul lui Constantin, iar acolo arhitecţii săi şi-au exprimat părerea că era limita până la care se putea extinde oraşul. Spre deruta lor, împăratul a continuat să meargă, spunând că nu se va opri decât când o va face cel dinaintea lui. Dregătorii lui nu aveau nici cea mai vagă idee despre ce vorbea, deoarece ei nu vedeau pe nimeni, ci se mulţumeau să îl urmeze pe împărat cum se pricepeau mai bine. S-a dovedit că făptura pe care o urma Constantin era un înger trimis de Domnul, iar în locul unde mesagerul divin s-a oprit şi şi-a înfipt spada s-a construit şi zidul de hotar al noului oraş.[55] În următorii şase ani s-au trasat planurile şi au fost construite străzi, pieţe şi porturi, iar la 11 mai 330 oraşul a fost inaugurat printr-o ceremonie plină de culoare. Nu se mai chema Byzantion, ci a primit un

---

[54] Anonymous 1996: 127; Adamnan 1958: 107-9; Zosimus 1982: 37 (n. a.).

[55] Berger 2013: 89, 145; Philostorgius 2006: 24-6; Paton 1916-18: v. 85 (n. a.)

nume nou, în onoarea întemeietorului lui: Constantinopol, cetatea lui Constantin.[56]

Potrivit legendei mai târzii, Constantin ţinea în mod special la două aspecte legate de noul oraş. În primul rând, a fost de la bun început proiectat să fie o metropolă creştină. Se spune că împăratul ar fi interzis prezenţa templelor păgâne oriunde în noua aşezare întemeiată de el, iar pe cele existente le-a demolat. În schimb i se atribuie înălţarea a numeroase biserici, ca Sfânta Irina, iar pe locul unui templu dărâmat a pus temelia primei versiuni a catedralei Hagia Sofia, pe atunci o bazilică rectangulară cu acoperiş din lemn.[57] Biserica cel mai strâns legată de Constantin în memoria bizantinilor de mai târziu era cea a Sfinţilor Apostoli, situată în apropierea zidului cetăţii, deoarece împăratul stabilise că acolo îi va fi mormântul. Biserica lui Constantin era o clădire mult mai modestă decât structura cu cinci turle care exista acolo în 1200, dar avea plafonul acoperit cu aur şi era înconjurată de o curte largă, mărginită de un portic. Constantin a desenat cu mâna lui mausoleul unde urma să se

---

[56] Whitby şi Whitby 1989: 17; Malalas 1986: 175; Berger 2013: 33; Georgacas 1947: 354-8 (n. a.).

[57] Theophanes Confessor 1997: 47; Socrates Scholasticus 1844: 62-3; Sozomen 1846: 48-9; Eusebius of Caesarea 1999: 140; Berger 2013: 25-9; Kazhdan 1987: 235-9 (n. a.).

odihnească veşnic, hotărând ca sarcofagul lui să fie în mijloc, cu câte şase altele de o parte şi de alta. Spera ca trupurile celor Doisprezece Apostoli să fie găsite în celelalte părţi ale imperiului şi aduse ca să umple mormintele goale, încredinţat că îi vor fi „sprijin binefăcător pentru suflet”.[58] Mai mult decât atât, la fel cum Constantin a pus bazele reputaţiei viitoare a Constantinopolului pentru nenumăratele sale biserici, tot el a iniţiat procesul prin care s-a agonisit colecţia lui fără egal de obiecte sfinte şi relicve. Când a întocmit planul forului care avea să-i poarte numele, a gândit două cripte la baza columnei, unde se spune că ar fi depus un număr de obiecte sacre. Ele diferă de la o relatare la alta, însă printre ele se numărau şi crucile pe care au fost răstigniţi alături de Hristos cei doi tâlhari, cele douăsprezece coşuri cu fărâmituri rămase după ce se hrăniseră cei cinci mii de oameni, toporul cu care Noé făcuse Arca şi un vas ce conţinea mirul cu care fusese uns Hristos. Mama lui Constantin, Elena, şi ea o creştină pioasă, a contribuit din plin la aceste eforturi lăudabile. Ea a pus să fie adusă din Ţara Sfântă o parte din Crucea pe care a fost răstignit Hristos şi a aşezat-o în Marele Palat, ca bază a colecţiei de relicve din capela

---

58 Eusebius of Caesarea 1999: 176-7; Berger 2013: 29-31, 141 (n. a.).

Pharos.[59]

Cel de-al doilea aspect la care Constantin ţinea în mod deosebit, îşi asigura oricare ghid ascultătorii, era ca noul lui oraş să nu fie banal, ca oricare altul. Urma să fie cel mai măreţ oraş al imperiului, care să devină capitală în locul Romei. Asta însemna că avea nevoie de toate atracţiile unei capitale. Vechea Romă avea un senat, prin urmare şi Constantinopolul avea să dispună de o asemenea clădire specială. Roma avea un palat imperial pe colina Palatină, prin urmare Constantin a conceput primele clădiri din ceea ce avea să devină Marele Palat. La Roma, cursele de care se desfăşurau pe Circus Maximus, prin urmare şi Constantinopolului i s-a dat un stadion similar, Hipodromul. La fel ca la Roma, trebuia să existe un for, cel al lui Constantin. Scurt şi cuprinzător, Constantin a proiectat oraşul ca pe o „nouă Romă".[60]

Constantin mai avea nevoie să populeze oraşul şi a făcut tot ce-i stătea în putinţă să încurajeze familiile romane nobile să se aşeze aici. Potrivit unei poveşti, nu alegea întotdeauna calea cea dreaptă. Odată, a trimis doisprezece romani de vază într-o campanie împotriva

---

[59] Berger 2013: 63, 79; Dagron 1984: 85-97; Anonymous 1996: 128, 133-5; Theophanes Confessor 1997: 41-2 (n. a.).

[60] Anonymous 1996: 128; Socrates Scholasticus 1844: 62-3; Whitby şi Whitby 1989: 15-16; Theophanes Confessor 1997: 46; Berger 2013: 33-7 (n. a.).

Persiei. Când s-au întors victorioşi, a organizat un banchet în onoarea lor la Marele Palat din Constantinopol şi apoi i-a scos în oraş şi le-a dezvăluit că, în vremea în care ei au lipsit, le-a construit replici ale caselor lor de la Roma. Le adusese până şi soţiile şi copiii şi-i instalase în noile reşedinţe. Istoria ne spune limpede: cei doisprezece beneficiari ai acestei generozităţi neaşteptate nu au fost prea fericiţi, dar au acceptat-o ca pe un *fait accompli* şi au rămas.[61] Generaţiile următoare de bizantini evidenţiau în mod deosebit acest aspect al poveştii, deoarece considerau acţiunea lui Constantin de a-i aduce pe aceşti cetăţeni de seamă de la Roma la Constantinopol ca pe un transfer al puterii imperiale dintr-un oraş în celălalt, aşa-numitul *Translatio Imperii.* După câte pretindeau ei, la Roma nu au mai rămas decât „vânzătorii ambulanţi de mâncare, vânătorii de păsări, bastarzii, plebeii şi sclavii".[62] Începând de atunci, împăratul lumii creştine a avut reşedinţa la Constantinopol şi nicăieri altundeva.

Cu aceasta, aproape că se încheia versiunea bizantină a existenţei lui Constantin. Restul vieţii sale s-a ocupat de instaurarea creştinismului în întregul imperiu şi de

---

[61] Berger 2013: 39-41 (n. a.).

[62] Liudprand of Cremona 2007: 270; Komnene 2009: 39; Psellos 1990: 36-7; Kinnamos 1976: 165-6; Nicol 1988: 59-60 (n. a.).

combaterea ereziei. A murit la Nicomedia, în Asia Mică, în anul 337, iar trupul i-a fost adus la Constantinopol pentru înmormântarea în mausoleul bisericii Sfinţii Apostoli, unde se odihnea şi mama sa. Din câte se pare, la mormântul său au fost vindecaţi miraculos mulţi bolnavi, un semn clar că trebuia trecut în rândul sfinţilor, ziua lui fiind sărbătorită pe 21 mai.[63]

Aceasta era prin urmare versiunea oficială a vieţii lui Constantin şi a întemeierii Constantinopolului, după cum era povestită şi repovestită vizitatorilor: un oraş nou, creştin, creat de un prinţ creştin sfânt spre a deveni noua capitală a Imperiului Roman. Era o versiune a evenimentelor care, chiar dacă nici pe departe în întregime fictivă, nu rezista de fiecare dată la proba dovezilor din perioada lui Constantin şi a celor de dinaintea lui. Tendinţa ei era să denatureze trei aspecte. Pentru început, trecea în bună măsură peste faptul că oraşul antic grec Byzantion existase cu aproape o mie de ani înainte să vină pe lume Constantin şi avusese la rândul lui o istorie importantă, înainte de a deveni Constantinopol. Legenda atribuie o importanţă exagerată şi creştinismului lui Constantin

---

[63] Anonymous 1996: 141-2; Berger 2013: 35; Choniates 1984: 244; Nicol 1988: 55 (n. a.).

ca forţă motrice din spatele acţiunilor lui. Dar faptul cel mai semnificativ este că pune prea mult accent pe ideea că întemeierea Constantinopolului era făcută cu intenţia de a deveni capitala imperiului în locul Romei.

O descriere a lui Constantin din epoca bizantină târzie

Această biografie a lui Constantin, scrisă de un anonim într-o perioadă cuprinsă între mijlocul şi sfârşitul secolului al IX-lea, reflectă statutul de care se bucura în memoria istorică a generaţiilor mai târzii de bizantini:

Sfinţitul Constantin a fost cu adevărat un bărbat distins în toate privinţele, prin curajul spiritului său, ascuţimea inteligenţei, erudiţia discursului, probitatea şi simţul dreptăţii, înclinaţia spre binefacere, buna-cuviinţă a prezenţei sale şi vitejia şi curajul arătate în război; avea o mare reputaţie în rândul barbarilor, fiind considerat fără egal printre ai săi, ferm şi neclintit în cinste. Mai mult decât atât, prin înfăţişarea şi eleganţa frumuseţii lui, era cel mai atrăgător şi mai chipeş, cu o expresie plăcută, înălţimea trupului său fiind şi ea cea mai potrivită, nici prea mare, nici prea scundă; era lat în umeri şi avea gâtul puternic şi chipul luminos; părul era roşcovan de la

natură, fără să fie stufos, şi îşi rădea barba, nelăsând-o să-i acopere faţa; avea nasul coroiat şi privirea ageră, aproape ca a unui leu; împotriva tuturor duşmanilor săi, îşi croia calea spre victorie doar prin rugăciune.

Tradus în engleză de Frank Beetham, în S.N.C. Lieu şi D. Montserrat (editori), From Constantine to Julian: Pagan and Byzantine Views, Londra şi New York: Routledge, 1996: 115, reprodus cu permisiunea şi prin amabilitatea Taylor and Francis Group.

Bizantinii din secole mai târzii ştiau bine că Byzantion existase de mult pe locul care avea să devină Constantinopol, dar erau în general derutaţi şi nu-i preocupa prea mult preistoria oraşului lor. Unii susţineau că Byzantion fusese întemeiat de un anume Byzas, alţii credeau că de Zeuxippus. Iar alţii identificau doi fondatori, Byzas şi Antes, în onoarea cărora fusese numit oraşul, deşi în acest caz nu avem de-a face probabil decât cu un joc de cuvinte fantezist cu numele oraşului. O a patra tradiţie îi atribuia meritul tot lui Byzas, dar aducea în discuţie cât de îndatorat îi era soţiei sale, Phidaleia. Căci, de îndată ce Byzas îşi întemeiase cetatea, Odryses, căpetenia sciţilor, o atacase cu o armată extrem de puternică. În acea criză, Phidaleia a adunat toţi şerpii pe care i-a putut găsi şi i-a

aruncat dincolo de ziduri, peste sciţi, făcându-i să se retragă în dezordine. Eroismul ei era amintit de o statuie reprezentându-i pe Byzas şi Phidaleia care încă exista la Constantinopol multe secole mai târziu.[64]

Lăsând deoparte miturile şi legendele, este limpede că, potrivit surselor antice, Byzantion trebuie să fi fost activ încă din secolul al VIII-lea sau al VII-lea î.Hr. A fost întemeiat de o ceată de colonişti din Megara, oraş situat nu departe de Atena, în perioada în care grecii bântuiau lumea în lung şi în lat în navele lor, căutând locuri pentru noi aşezări.[65] Fără să fi devenit vreodată un jucător important în toată regula, Byzantion şi-a menţinut o independenţă precară peste secole, ca oraş-stat, în vreme ce mari imperii se luptau pentru putere în acea regiune. Mai întâi au venit persanii, care au ocupat Byzantion în jurul anului 512 î.Hr. Dominaţia persană s-a încheiat în jurul lui 478 î.Hr., când la faţa locului a sosit o flotă combinată grecească, sub comanda spartanului Pausanias. Apoi a intrat în scenă Atena, al cărei imperiu maritim a controlat regiunea în secolul al V-lea î.Hr. Bizantinii se aliniaseră cu ceea ce părea să fie puterea predominantă, însă în

---

[64] Paton 1916-18: v. 194-7; Malalas 1986: 174; John Lydus 1983: 245; Berger 2013: 5-13, 21; Anonymous 1996: 126; Procopius of Caesarea 1940: 56-7; Gregoras 1829-55: i. 305; Georgacas 1947: 348-53; Dagron 1984: 62-3, 79-80 (n. a.).

[65] Strabo 1917-32: iii. 280-5 (n. a.).

411, simţind spre ce deznodământ se îndrepta Războiul Peloponesiac, se alăturaseră Spartei.[66] Au procedat în linii mari la fel faţă de puterea crescândă a Romei. În jurul anului 150 î.Hr., bizantinii au încheiat un tratat cu puterea romană, care le-a permis să-şi păstreze statutul independent în schimbul plăţii unui tribut.[67] Decizia s-a dovedit corectă, deoarece tratatul le-a îngăduit bizantinilor mulţi ani de pace şi de prosperitate sub *Pax Romana,* până la începutul secolului al III-lea d.Hr., când oraşul s-a situat de partea greşită în cursul unui război civil, fiind asediat şi cucerit de împăratul Septimius Severus (193-211). Severus s-a arătat mărinimos după victorie, iar mai târziu a înzestrat oraşul Byzantion cu băi publice noi şi cu primul lui Hipodrom, dar a fost rechemat la Roma înainte să se încheie construcţia. Aşa se face că Hipodromul lui Constantin era, de fapt, completarea şi extinderea acestui proiect mai timpuriu, un memento că Byzantion fusese o cetate prosperă, de succes, cu mult înainte de 324.[68]

Un alt element discutabil din mitul bizantin era creştinismul lui Constantin. Nu există dovezi din acea

---

[66] Herodotus 1920-5: iii. 26-7, 153, 173; Thucydides 1928-35: i. 160-1 şi iv. 330-1 (n. a.).

[67] Tacitus 1931-7: ii. 406-7 (n. a.).

[68] Malalas 1986: 155; Berger 2013: 23-5, 37 (n. a.).

vreme că a fost creştin încă de la începutul tinereţii sale, după cum pretindeau mai târziu hagiografii. Cele dintâi monede emise de Constantin în Britania după ce a devenit împărat în 306 poartă efigii ale zeilor Marte şi Apollo. Mai mult decât atât, povestea că tatăl său, Constantius Chlorus, l-ar fi desemnat să conducă imperiul, cu toate că avea fii legitimi mai îndreptăţiţi să-l moştenească, pentru unicul motiv că era creştin, este cu adevărat foarte şubredă, fiind probabil impusă pentru a acoperi întronarea ilegală a lui Constantin. La începutul secolului al IV-lea, împăratul Diocleţian (284-305) introdusese un sistem cunoscut sub numele de tetrarhie, puterea fiind împărţită de patru conducători, care presupunea doi împăraţi, unul în jumătatea de vest a imperiului, celălalt în est. Fiecare împărat avea drept secund un cezar, care îi lua locul în caz de deces. Constantius Chlorus era împăratul senior al Vestului, iar la moartea sa, în 306, ar fi trebuit să fie înlocuit de cezarul lui, Severus. Prin permisiunea de a fi proclamat împărat de către trupele tatălui său în dauna lui Severus, Constantin era, tehnic vorbind, un uzurpator.

Înainte de victoria sa asupra lui Maxentius la Podul Milvius din 312, nu există nicio dovadă contemporană de interes al lui Constantin faţă de Biserica Creştină. În 313 a emis un edict de toleranţă care a pus capăt

persecutării creştinilor, după care a început o corespondenţă amicală cu episcopi creştini şi finanţarea Bisericii din fonduri publice. Cu toate astea, a continuat să fie precaut. Legenda potrivit căreia ar fi fost botezat de papă în 312 este demonstrabil neadevărată, în acest sens existând dovezi contemporane că nu a primit botezul decât pe patul de moarte. Mai mult decât atât, indiferent de afirmaţiile legendelor, Constantinopol nu a fost un oraş pur creştin din momentul întemeierii. Constantin pare să fi construit acolo cel puţin două temple păgâne, unul dedicat lui Rhea, mama zeilor, iar celălalt, zeiţei romane Fortuna. Chiar dacă a adus la Constantinopol relicve creştine, a adus şi din cele păgâne, spre exemplu tripodul din sanctuarul lui Apollo de la Delfi, de unde îşi rostea oracolele preoteasa lui. Creştinii din acele vremuri susţineau că împăratul făcuse gestul pentru a expune acel scaun ridicolului public, dar rămâne o hotărâre curioasă pentru cineva care urmăreşte să-şi cureţe oraşul de orice prezenţă păgână.[69]

În fine, nu este deloc sigur că împăratul a plănuit Constantinopolul ca o nouă capitală a Imperiului Roman, după cum susţinea legenda. Cei care au

---

[69] Zosimus 1982: 38; Berger 2013: 101; Eusebius of Caesarea 1999: 143; Socrates Scholasticus 1844: 63; Krautheimer: 1983: 60-1 (n. a.).

consemnat aceste evenimente fiind mai aproape de ele pun la dispoziţie alte explicaţii ale hotărârii, în special păgânii care deplângeau profund privilegiile acordate de Constantin Bisericii Creştine şi considerau că el şi urmaşii săi duseseră de râpă imperiul prin abandonarea venerării zeilor olimpieni. Aceşti autori fanatici şi părtinitori în cel mai înalt grad pretindeau că doar vanitatea îl împinsese să cheltuiască asemenea sume colosale spre înfrumuseţarea oraşului, multe dintre edificiile ridicate în grabă ajungând curând în asemenea hal de degradare, încât a fost nevoie să fie demolate. Potrivit acestui punct de vedere, Constantin a întemeiat Constantinopolul şi a adus mii de oameni care să îl populeze doar ca să-şi asigure o ceată de admiratori slugarnici care să-l aplaude pe Hipodrom, la ocaziile speciale. O altă părere păgână spunea că împăratul a acţionat mânat de un sentiment de culpă. Îşi ucisese propriul fiu, pe Crispus, suspectând că avusese o relaţie cu propria lui mamă vitregă, Fausta, cea de-a doua soţie a lui Constantin. Iar când Fausta s-a arătat distrusă de dispariţia lui Crispus, Constantin a hotărât să scape şi de ea. Şi a închis-o într-o baie supraîncălzită. Suferind de mustrări de conştiinţă din cauza acestui dublu asasinat, Constantin s-ar fi convertit la creştinism, fiind singura religie care promitea să-l absolve de asemenea crime atroce.

Constatând însă că era imposibil să rămână la Roma, unde toată lumea îl privea cu reproş, a hotărât să întemeieze Constantinopolul, ca nouă reşedinţă, departe de privirile acuzatoare. Generaţiile următoare de bizantini ştiau povestea, dar afirmau că împăratul vărsase lacrimi amare, sfâşiat de remuşcări, şi le ridicase statui celor doi, ca ispăşire pentru faptele sale.[70]

Această legendă păgână nu are o bază solidă şi nu merită multă atenţie. Este limpede, din alte surse, că înălţarea Constantinopolului începuse înainte ca împăratul Constantin să-i execute pe Crispus şi pe Fausta, prin urmare sentimentele lui de vinovăţie nu pot constitui un motiv. Însă nici tradiţia creştină de mai târziu nu prezintă o bază, deoarece paşii făcuţi de Constantin nu par să indice intenţia unei înlocuiri complete a Romei cu Constantinopolul. Dacă a plănuit noul lui oraş la o scară grandioasă şi l-a prevăzut cu senat şi alte clădiri similare celor din Roma, există indicii că îl considera secundar Romei. În ciuda tuturor eforturilor lui de a atrage membri ai senatului să se mute la Constantinopol, cei care au făcut-o au primit titlul onorific de *clari* (distinşi), în vreme ce senatorii din Roma erau *clarissimi* (foarte distinşi).[71]

---

[70] Eunapius of Sardis 1952: 383; Zosimus 1982: 36-8; Berger 2013: 115-17 (n. a.).

[71] Anonymous Valesianus in Ammianus Marcellinus 1935-9: iii. 526-7 (n. a.).

Este foarte posibil să fi existat un alt motiv. De o vreme, graniţele întinse şi vulnerabile ale imperiului erau supuse la mari presiuni. La nord, frontierele de pe Rin şi de pe Dunăre erau expuse incursiunilor triburilor germanice. La est, Imperiul Persan renăscut ameninţa permanent cu invazia şi atacul asupra oraşelor bogate din Siria romană. Într-o asemenea situaţie, împăraţii nu mai puteau locui permanent la Roma, ca în secolele dinainte, deoarece se aflau prea departe de frontierele ameninţate. La începutul secolului al IV-lea ei preferau să opereze de la Milano, Ravenna sau Trier, în jumătatea de vest a imperiului, şi din Antiohia sau Nicomedia, în est. Noul oraş al lui Constantin prezenta fără discuţie anumite avantaje strategice incontestabile. Era aşezat pe cel mai îngust punct de trecere dintre Europa şi Asia, acolo unde Bosforul avea doar 500 de metri lăţime. Un avantaj foarte apreciat în Antichitate, spre exemplu de regele persan Darius care, în secolul al V-lea î.Hr., construise un pod de vase peste strâmtoare, lângă Byzantion, pentru a-şi trece o parte din armată din Asia în Europa. Mai controla şi accesul spre Marea Neagră. [72] Constantin nu ar fi urmărit poate decât să-şi creeze o

---

[72] Herodotus 1920-5: ii. 289-91; Pliny the Elder 1938-62: ii. 174-5; Ovid 1937: 50-1; Dagron 1974: 43-7; Krautheimer 1983: 45 (n. a.).

bază avansată de unde să poată mărşălui rapid spre Dunăre şi spre graniţele de răsărit ori să navigheze de-a lungul coastelor de nord ale Asiei Mici spre Armenia. Este o explicaţie mai degrabă prozaică în comparaţie cu legenda noii capitale creştine, dar care corespunde în mult mai mare măsură dovezilor din acea epocă.

Doar în secolul ce a urmat după ce Constantin a murit, în 337, Constantinopolul a devenit indubitabil un oraş creştin, care a fost ridicat la rangul de sediu guvernamental al jumătăţii de răsărit a Imperiului Roman şi a început să aibă acel aspect grandios, care de atunci l-a caracterizat mereu. În ce priveşte creştinarea lui, această evoluție a mers în paralel cu aceea a imperiului în general. După Constantin, toţi împăraţii cu excepţia lui Iulian, care a domnit doar scurtă vreme (361-363), au fost creştini, ceea ce a încurajat fără îndoială convertirile. Pe măsura înaintării secolului al IV-lea, creştinismul a devenit treptat religia oficială a imperiului şi, până la sfârşitul secolului, majoritatea templelor păgâne fie fuseseră închise forţat, fie ajunseseră în paragină. În ce priveşte Constantinopolul, la mijlocul secolului al IV-lea populaţia era creştină într-o proporţie copleşitoare. Un vizitator se plângea că era imposibil să cumperi o pâine din piaţă fără ca omul care ţi-o vindea să nu-ţi ţină o prelegere despre relaţia

dintre persoanele care alcătuiesc Treimea.[73] Împăraţii creştini se simţeau suficient de siguri pe ei să demoleze templele păgâne rămase în oraş sau să le schimbe destinaţia. În acelaşi timp, Constantinopolul se transforma într-un centru important de administraţie ecleziastică, pe măsură ce Biserica devenea conştientă de creşterea semnificaţiei ei politice. Al Doilea Sinod Ecumenic al Bisericii s-a desfăşurat aici, în 381, iar adunarea de prelaţi a hotărât ca de atunci înainte episcopul Constantinopolului să „deţină întâietatea de onoare" după papa de la Roma, deoarece Constantinopolul era Noua Romă. Începând de pe la 450, episcopul Constantinopolului a purtat titlul de Patriarh, onoare de care mai beneficiau doar capii Bisericii din alte patru scaune: Roma, Antiohia, Alexandria şi Ierusalim. Însă Constantinopolul suferea de un dezavantaj în comparaţie cu aceste alte patriarhii – şi anume: oricât de sfânt era Constantin, oraşul lui nu putea pretinde că ar fi avut vreo legătură cu măcar unul dintre Apostoli. Bisericile de la Ierusalim şi Antiohia fuseseră întemeiate de Sfântul Petru, Alexandria, de Sfântul Marcu, din câte se afirma. Roma avea drept întemeietori doi Apostoli, Sfântul Petru şi Sfântul Pavel. În secolele următoare, bizantinii au

---

[73] Gregory of Nyssa 1863: 557 (n. a.).

rezolvat acest aspect în manieră tipică, dezvoltând o altă legendă. Apostolul Andrei, se spunea, făcuse un popas în Byzantion şi îi întemeiase Biserica, aducând în acest fel Constantinopolul pe picior de egalitate cu celelalte patru mari centre ale Bisericii Creştine.[74]

În acelaşi mod, indiferent de intenţiile iniţiale ale lui Constantin, anii ce au urmat după dispariţia lui au fost martori ai transformării în ritm alert a oraşului său în capitală. În secolele al IV-lea şi al V-lea, conducerea imperiului a fost de obicei împărţită între doi sau mai mulţi împăraţi. Spre exemplu, din 395, fiul lui Teodosiu I, Arcadiu, a domnit în răsărit, iar fratele lui mai mic, Onoriu, a administrat jumătatea de apus a imperiului de la Ravenna. Cei care deţineau jumătatea de răsărit de obicei se stabileau permanent la Constantinopol împreună cu curtea lor, iar mulţi îşi petreceau întreaga perioadă de domnie acolo, fără să simtă nevoia de a călători în alte zone ale imperiului. Prezenţa împăratului şi a curţii îi atrăgea inevitabil spre oraş şi pe colonişti, dornici să profite de posibilităţile de a-şi găsi patroni şi meserie, iar numărul locuitorilor a crescut repede. Dacă în 337 erau probabil 90.000, în a doua jumătate a secolului al IV-lea populaţia

---

[74] Malalas 1986: 187; Stevenson 1989: 117, 362; Dagron 1974: 46, 54, 458, 480; Dvornik 1958: 138-80 (n. a.).

Constantinopolului a atins probabil o cifră între 200.000 şi 300.000 de locuitori. În jurul anului 450 este posibil ca oraşul să fi avut o jumătate de milion de locuitori.[75] Păgânul Zosimos a consemnat această evoluţie rapidă în obişnuita lui manieră caustică:

„Constantinopolul a crescut mereu, până când a ajuns de departe cel mai mare oraş, rezultatul fiind că mulţi dintre împăraţii care s-au succedat au ales să trăiască acolo şi au atras o populaţie inutil de numeroasă, venită din toată lumea – soldaţi şi oficialităţi, negustori şi meseriaşi de tot felul. Prin urmare l-au înconjurat de ziduri noi, mult mai cuprinzătoare decât cele ale lui Constantin şi au permis clădirilor să fie atât de înghesuite între ele, încât locuitorii, fie acasă sau pe stradă, duc lipsă de spaţiu şi este primejdios să faci mişcări bruşte, din cauza numărului enorm de oameni şi de animale. Iar o întindere considerabil de mare din jurul lui a fost transformată în uscat, construind peste piloţi înfipţi în apă case, suficient să umpli un oraş din cele mari doar cu ele."[76]

---

[75] Jacoby 1961: 81-109; Allen 1979: 10; Dagron 1974: 55-60, 524-5 (n. a.).

[76] Zosimus 1982: 39 (n. a.).

Nu numai prezenţa împăratului şi numărul locuitorilor au contribuit să dea tot mai mult Constantinopolului un aer de capitală, dar şi priceperea lor de a-l împodobi cu edificii minunate l-a înălţat la acest statut. Constantin aşezase temeliile, dar cea mai mare parte din oraş trebuie să fi fost un vast şantier la moartea lui. Spre exemplu, catedrala oraşului, Hagia Sofia, construcţie începută de Constantin, nu a fost încheiată şi sfinţită până în februarie 360, sub fiul şi succesorul său, Constanţiu al II-lea (337-361). Biserica Sfinţii Apostoli, care adăposteşte mormântul lui Constantin, a fost la rândul ei desăvârşită abia în 370.[77]

Însă imaginea emblematică a Constantinopolului păstrată şi în anul 1200 avea să înceapă să înflorească mai târziu, sub un alt împărat. De origine din Spania, Teodosiu I şi-a petrecut prima parte a carierei ca militar în jumătatea apuseană a imperiului, şi probabil nu mai pusese niciodată piciorul la Constantinopol înainte de a ajunge acolo ca împărat al Răsăritului, în noiembrie 379. Cu toate astea, a înţeles că este important să-i confere noii capitale un aspect pe măsura rolului ei politic. El a configurat Forul lui Teodosiu, cea mai mare piaţă publică a Constantinopolului, între 386 şi 393,

---

[77] Whitby şi Whitby 1989: 34, 48 (n. a.).

înzestrându-l cu acea columnă înaltă, cu arcul de triumf şi cu statuia ecvestră, tot pe seama lui fiind pusă şi înălţarea unui alt arc de triumf, integrat mai târziu în Zidurile continentale sub forma Porţii de Aur. Teodosiu şi-a pus amprenta şi asupra Hipodromului, adăugând obeliscul egiptean la axul central al stadionului.

Obeliscul a fost iniţial ridicat la porunca faraonului Tutmes al III-lea (1549-1503 î.Hr.), în amintirea victoriilor sale din Siria, şi a rămas secole întregi la Deir el Bahri, pe Nil, în dreptul oraşului Teba, aflat pe malul opus.

Monumentul, în greutate de 800 de tone, a fost mutat din Egipt la ordinul împăratului Iulian, dar pe drum s-a pierdut cumva circa o treime din lungimea lui. Teodosiu a pus să fie adus ce mai rămăsese din el de pe ţărmul sudic al Constantinopolului, unde a zăcut câţiva ani, şi l-a ridicat pe un piedestal din marmură în care fusese dăltuită imaginea lui şi a familiei sale urmărind cursele de care din *kathisma.* La fel ca Acul Cleopatrei de la Londra şi Obeliscul din Luxor de la Paris, curiozitatea egipteană a lui Teodosiu avea menirea să semnaleze că noua capitală aspira la o însemnătate comparabilă cu aceea a marilor civilizaţii ale trecutului. Creştin cucernic, departe de ambivalenţele lui Constantin în chestiuni de religie, Teodosiu nu era atât

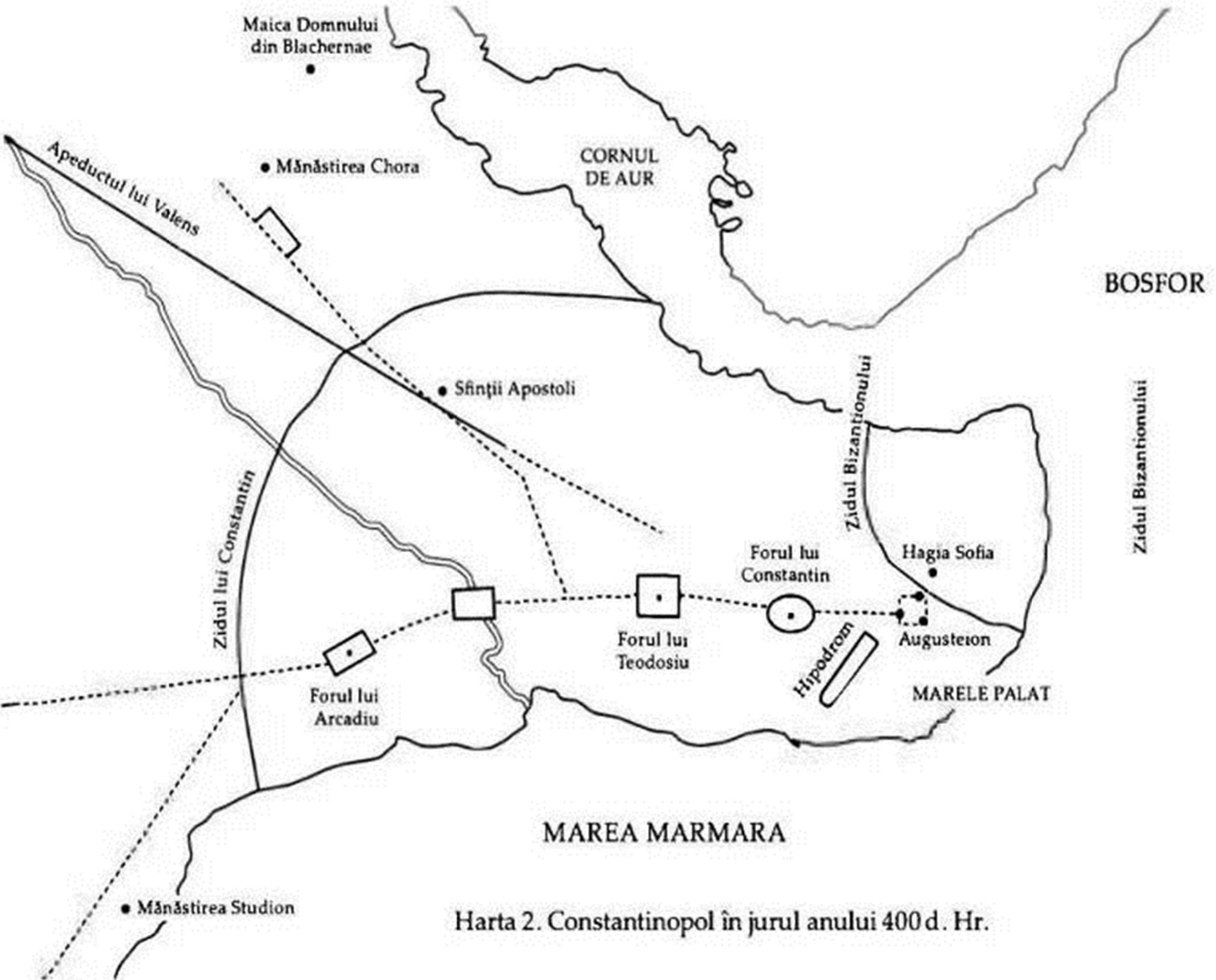
de obsedat de gloria lumească încât să uite să se îngrijească de trăirea religioasă a Constantinopolului. Şi el a construit o biserică nouă, dedicată Sfântului Ioan Botezătorul, în suburbia Hebdomon, aflată la vest, chiar în afara oraşului propriu-zis.[78]

Tot după Constantin au sosit la Constantinopol şi o parte dintre cele mai faimoase statui antice, pe măsură ce urmaşii lui despuiau sistematic oraşele din tot imperiul de cele mai preţuite opere de artă ale lor ca să împodobească noua capitală. Roma a pierdut uriaşa statuie din bronz reprezentându-l pe Hercule/Heracles pansiv, făcută de Lisip, care se afla pe Capitoliu din 209 î.Hr., ajunsă în cele din urmă pe Hipodrom.[79] Elefanţii de pe Poarta de Aur şi cei patru cai de bronz de deasupra porţii Hipodromului au venit în timpul domniei lui Teodosiu al II-lea (408-450).

---

[78] Whitby şi Whitby 1989: 49-50, 54-5; Theophanes Confessor 1997: 107; Bassett 2004: 152-4; Freely şi Çakmak 2004: 42-7; Van Millingen 1899: 63, 338-9; Jailin 1964: 446-9 (n. a.).

[79] Jerome 1956: 232; Pliny the Elder 1938-62: ix. 156-9; Strabo 1917-32: iii. 107; Berger 2013: 77; Bassett 2004: 152-4 (n. a.).

Harta 2. Constantinopol în jurul anului 400 d. Hr.

Putem presupune că tot în aceeaşi perioadă au ajuns la Constantinopol Atena şi Hera din Forul lui Constantin şi celelalte statui din Hipodrom, scopul, la fel ca în cazul obeliscului, fiind de a-i transmite acestei aşezări recente un prestigiu al Antichităţii care îi lipsea în mod flagrant.[80]

Indiferent care au fost intenţiile iniţiale ale lui Constantin, în 450 Constantinopolul era un oraş creştin şi, pe măsură ce Roma devenea tot mai săracă şi mai vulnerabilă, fără dubiu capitala Imperiului Roman de Răsărit. Mai mult decât atât, îi stătea foarte bine în această postură, iar unul dintre curtenii lui Teodosiu I se lăuda că nici Constantin nu l-ar mai fi recunoscut. Desigur exagera, ca să-şi atragă bunăvoinţa împăratului, dar avea dreptate în sensul că întemeietorul nu făcuse decât să înceapă întregul procesul prin care Constantinopolul a devenit cel mai măreţ oraş al lumii creştine.[81]

Ca să ne întoarcem la cei doi împăraţi reprezentaţi în mozaicul de la Hagia Sofia, Iustinian poate să fi fost o figură de mai mică importanţă decât Constantin, dar faptul că a reconstruit Hagia Sofia i-a asigurat un loc

---

[80] Berger 2013: 91, 101, 109; Krautheimer 1983: 50-5; Bassett 2004: 219-22 (n. a.).

[81] Themistius in Van Millingen 1899: 42 (n. a.).

cât se poate de onorabil în ţesătura de legende care înconjurau capitala bizantină. Catedrala construită în vremea lui Constantin arsese în 404, fiind înlocuită cu o alta, aproximativ cu acelaşi aspect.[82] Când şi ea a fost mistuită de flăcări, în 532, Iustinian nu s-a mulţumit să o refacă. A ales un proiect nou, revoluţionar, conceput de arhitecţii săi Anthemiu din Tralles şi Isidor din Milet, care au propus să înlocuiască vechea bazilică printr-o structură pătrată, susţinând o cupolă enormă, ceea ce marca o îndepărtare radicală de la stilul practicat până atunci. Lucrările au înaintat în mare viteză, iar după cinci ani şi zece luni, când catedrala a fost terminată, a fost considerată din prima clipă o capodoperă care „se avântă spre înălţimi deopotrivă cu cerul”. Pe măsură ce treceau anii şi oamenii trăiau zi de zi alături de Hagia Sofia, le venea din ce în ce mai greu să creadă că o asemenea clădire vastă şi fără egal, sub cupola ei semeaţă, ar fi putut să fie ridicată doar cu simple puteri omeneşti. Ceea ce-i uluia cel mai mult pe vizitatori era felul în care cupola părea aproape să plutească în văzduh. Aparent fără niciun sprijin. Nimeni nu putea concepe că o asemenea structură uriaşă putea fi convinsă să rămână ridicată în lipsa ajutorului divin şi că, într-un fel sau altul, trebuie să fi

---

[82] Zosimus 1982: 111-12; Whitby şi Whitby 1989: 59, 64 (n. a.).

fost susţinută din ceruri.[83] Şi aşa, inevitabil, s-au născut legendele.

Împăratul Iustinian, povestea ghidul, s-a pornit imediat să facă loc acelei clădiri de mari dimensiuni, cumpărând casele şi proprietăţile din zonă. Dar proprietara unei case, o văduvă pe nume Anna, refuza categoric să vândă, indiferent de preţ. Împăratul însuşi, care iubea dreptatea şi ura răul, a fost nevoit să vină personal la ea ca să o implore să renunţa la proprietate, cu promisiunea că, la moarte, va fi înmormântată în catedrală. Nicio cheltuială nu era socotită exagerată: coloanele din marmură colorată au fost aduse din tot ţinutul imperiului, iar candelabrele şi vasele sfinte au fost plătite cu aur şi argint. Aşa cum procedase şi Constantin, Iustinian a importat relicve sfinte care să dea mai multă distincţie ctitoriei lui, spre exemplu capacul fântânii pe care s-a aşezat Hristos când a stat de vorbă cu femeia din Samaria. Ca şi Constantin înaintea lor, Iustinian şi arhitecţii au avut parte de ajutor divin, proiectul fiindu-i împărtăşit împăratului de un înger, poate acelaşi care îl îndrumase pe Constantin până la limita zidurilor. Când în timpul lucrărilor a apărut o neînţelegere între împărat, arhitecţi şi constructori în legătură cu numărul

---

[83] Procopius of Caesarea 1940: 13, 21 (n. a.).

ferestrelor, tot un înger a fost acela care s-a arătat ca să rezolve chestiunea. Într-o zi, muncitorii au plecat la prânz şi l-au lăsat pe fiul şefului de echipă, în vârstă de paisprezece ani, ca să păzească uneltele pe şantierul rămas pustiu. În timp ce băiatul aştepta cuminte, s-a pogorât deodată un înger şi a întrebat de ce se oprise lucrul. Auzind că muncitorii erau în pauza de masă, vizitatorul nerăbdător i-a zis băiatului să dea fuga şi să-i aducă imediat înapoi. Băiatul s-a codit, deoarece promisese să păzească uneltele. Atunci, îngerul i-a făcut promisiunea solemnă că nu se va mişca din acel loc până ce el nu se va întoarce. Când şeful de echipă şi oamenii lui au primit mesajul adus de băiat cu respiraţia întretăiată, l-au dus pe acesta imediat la împăratul Iustinian, care a dat ordin ca el să nu se mai întoarcă niciodată la catedrală. În acest fel, Hagia Sofia avea să aibă propriul ei păzitor pe vecie, deoarece îngerii nu-şi calcă niciodată promisiunile. Pe ghizi îi încânta de fiecare dată să indice locul, chiar la stânga altarului, unde se presupunea că îngerul continuă să vegheze. După Dumnezeu şi îngeri, această tradiţie târzie îi atribuia cele mai mari merite lui Iustinian însuşi, şi nu arhitecţilor lui. Se afirma că împăratul era cuprins de o asemenea stare de extaz văzând cum se înălţa construcţia, încât se mândrea că l-a întrecut pe Solomon, constructorul Templului de la Ierusalim din

vremurile Vechiului Testament. Iar dacă ne trece prin gând să interpretăm aceste cuvinte drept hybris, să mai adăugăm că la sfinţirea noii catedrale, la 26 decembrie 537, şi Iustinian a traversat Augusteion într-un car tras de patru cai, mai întâi petrecând trei ore ca să împartă grâu celor nevoiaşi. Aşadar, deşi Iustinian nu a fost niciodată considerat un sfânt, a fost cu siguranţă profund respectat de generaţiile următoare, ca un împărat pios şi animat de bune intenţii, care a lăsat o moştenire magnifică.[84]

Inutil să mai spunem, la fel ca în cazul întemeierii Constantinopolului, procesul propriu-zis de naştere a noii Hagia Sofia a fost cu mult mai lipsit de învăţăminte morale decât poveştile puse în circulaţie de ghizi. Aidoma lui Constantin, Iustinian a ajuns pe culmile puterii pe o cale mai degrabă în afara celor obişnuite. Provenit dintr-o familie de ţărani săraci din Tracia, a fost adus la Marele Palat de unchiul său, Iustin, comandantul gărzii, care devenise împărat în 518. Iustin era înaintat în vârstă în momentul urcării pe tron şi s-a văzut copleşit de pretenţiile noului său rol, nu în ultimul rând din cauză că era analfabet. Nu reuşea să

---

84 Berger 2013: 75, 231-71; Glykys 1836: 497-8; Tafur 1926: 144-5; Anonymous 1995: 126; Theognostos 2013: 61; Dagron 1984: 200-1, 207-8, 303-4 (n. a.).

înţeleagă documentele pe care i le puneau în faţă funcţionarii săi şi nici să le semneze nu a putut vreodată, de aceea a îşi concepuse un şablon special. Prin urmare, a trimis să fie adus în ajutor nepotul său isteţ. La moartea lui Iustin, în 527, Iustinian i-a urmat în cel mai firesc mod cu putinţă, atât timp cât de fapt se aflase practic la cârma imperiului de ceva vreme.

La fel ca în cazul lui Constantin, Iustinian a avut parte de analize dintre cele mai diverse în timpul vieţii, care nu se potrivesc deloc cu reputaţia lui de mai târziu. Un contemporan îl considera „un om nesincer, viclean, ipocrit, care îşi disimula furia, parşiv, şmecher, un artist perfect când pretindea că ar susţine o părere". Cea mai frecventă acuzaţie adusă lui Iustinian şi soţiei sale, Teodora, era cea de lăcomie, ceea ce îi împingea să-şi stoarcă de bani supuşii, recurgând la orice tertip care le trecea prin minte. Erau bănuiţi că i-ar fi acuzat pe unii proprietari de pământuri înstăriţi de fapte pe care nu le făcuseră niciodată, ca să poată pune mâna pe proprietăţile lor, uneori „convingând" victimele să le dăruiască bunurile lor de preţ. La un moment dat, Iustinian l-a numit pe nobilul Zeno guvernator al Egiptului, cu speranţa că se va putea înfrupta din averea lui în timp ce el se va afla departe. Însă Zeno a hotărât să-şi ia cu el toate bunurile mobile şi a încărcat o navă cu aur, argint şi pietre preţioase. Iustinian nu s-a

lăsat dus de nas şi şi-a convins câţiva susţinători să descarce marfa şi să dea foc navei. A doua zi, când a venit în port, Zeno a aflat că izbucnise un incendiu şi nava se pierduse, cu tot cu încărcătură. Zeno a murit la scurt timp după aceea, iar Iustinian şi Teodora au scos la iveală triumfători un testament care îi desemna moştenitori comuni, chiar dacă mulţi s-au îndoit de autenticitatea documentului.

Fără îndoială că o parte din istoriile despre avariţia lui Iustinian erau oarecum exagerate, însă nu încape îndoială că era avid să pună mâna pe cât mai mari sume de bani, politicile pe care le urma fiind extrem de costisitoare. Circumstanţele din zilele lui Constantin se schimbaseră drastic. În primii ani ai secolului al V-lea, graniţele de vest ale Imperiului Roman se prăbuşiseră şi numeroase triburi germanice traversaseră Rinul şi începuseră să se aşeze pe teritoriul roman. Vizigoţii ocupaseră Spania, francii se insinuaseră în nordul Galiei, anglii şi saxonii invadaseră Britania, ostrogoţii preluaseră Italia şi vandalii se aşezaseră în nordul Africii. Iustinian era hotărât să refacă situaţia dinainte şi, în anii 530, şi-a trimis armatele spre vest, să recucerească nordul Africii, Sicilia, Italia şi parte din sud-estul Spaniei. Din nefericire, campania, care iniţial a avut succes, s-a dovedit mai dificilă decât se aşteptase Iustinian. Războaiele din nordul Africii şi din Italia s-au

prelungit douăzeci de ani şi, în vreme ce armata bizantină era concentrată acolo, persanii au profitat pentru a devasta provincia răsăriteană Siria. În acelaşi timp, imperiul a fost lovit de o epidemie de ciumă şi de o serie de dezastre naturale, depopulând o parte dintre provinciile cele mai bogate. La moartea sa, în 565, Iustinian le-a lăsat succesorilor o vistierie goală şi graniţe pe cale să devină imposibil de apărat. După cum spunea cel mai important critic al său, „aşa au fost calamităţile care s-au abătut asupra întregii omeniri în vremea domniei demonului încarnat în Iustinian”.[85] Nicio legătură cu personajul despre care se afirma că o implorase pe văduvă să permită să-i cumpere casa.

Cât despre reconstruirea catedralei Hagia Sofia, ea s-a petrecut nu atât ca urmare a ascultării pioase a îndemnului din partea divinităţii, ci drept rezultat al unei serii de evenimente din care Iustinian a ieşit cu obrazul pătat. Creşterea exponenţială a Constantinopolului în ultimele două secole avea drept efect suferinţele provocate de supraaglomerarea cronică, ieşirile violente ale gloatei ajungând să fie la ordinea zilei. Ele luau adesea forma unor bătălii crunte între suporterii echipelor rivale de care aflate în

---

[85] Procopius of Caesarea 1935: 70-5, 92-3, 98-9, 142-5, 222-3; Evagrius Scholasticus 2000: 232-3 (n. a.).

întrecere pe Hipodrom, Albaştrii şi Verzii. În ianuarie 532, evenimentele au căpătat o turnură serioasă, transformându-se în proteste împotriva impozitelor ridicate percepute de dregătorii lui Iustinian, când Albaştrii şi Verzii au renunţat să se mai bată între ei şi şi-au unit forţele împotriva autorităţii imperiale. Primul semn de primejdie a apărut când împăratul şi-a ocupat locul în *Kathisma* de pe Hipodrom, înainte de începerea curselor, şi a fost întâmpinat de suporterii Verzilor nu cu obişnuitele aclamaţii de respect, ci cu batjocuri şi huiduieli. După ce autorităţile i-au încarcerat pe turbulenţi, s-a stârnit o răscoală şi mulţimea a luat cu asalt închisoarea, eliberându-i pe toţi cei aflaţi acolo.

Au urmat zile de luptă de stradă, timp în care legea şi ordinea s-au prăbuşit complet. Oamenii s-au revărsat pe străzi, strigând lozinca lor, „Nika!” (Victorie!), şi ucigând orice oficialitate guvernamentală pe care puneau mâna. În mijlocul confuziei, au izbucnit incendii şi, cum nimeni nu îndrăznea să încerce stingerea lor, situaţia a scăpat de sub control. Urmărind evoluţia evenimentelor din punctul său de observaţie din Marele Palat, Iustinian a înţeles că fuga rămânea unica opţiune. Împăratul le-a permis curtenilor să părăsească palatul ca să-şi poată apăra propriile case şi s-a înconjurat de cei mai apropiaţi sfătuitori ai săi să-şi

plănuiască propria scăpare. Şi în acel moment a intervenit Teodora, soţia lui Iustinian, aducându-le tuturor la cunoştinţă hotărârea ei de a nu părăsi niciodată Constantinopolul, pentru că regalitatea era giulgiul cuvenit. Cuvintele ei au reprezentat punctul de cotitură. Iustinian şi sfetnicii lui şi-au abandonat planurile de retragere şi au început, în schimb, să discute cum ar trebui să riposteze împotriva facţiunilor. Cel mai capabil general al imperiului, Belizarie, care tocmai se întorsese cu armata sa din Războaiele Persane, a primit ordinul să-şi aducă trupele în oraş şi să restabilească ordinea. Belizarie a aşteptat până când pe Hipodrom s-a strâns o mulţime uriaşă şi, după ce a înconjurat tot locul şi a blocat ieşirile, soldaţii lui s-au năpustit pe stadion cu săbiile scoase, iar mulţimea a intrat în panică şi s-a învălmăşit peste băncile din tribune. În masacrul care s-a produs au murit circa 30.000 de răsculaţi.[86]

Pe străzi a revenit normalitatea, dar urmele revoltei se vedeau peste tot. Zone întinse din centrul monumental al Constantinopolului se transformaseră în ruine carbonizate, mai cu seamă spaţiul din jurul Augusteionului şi din apropierea Marelui Palat.

---

[86] Procopius of Caesarea 1914-28: i. 219-39; Malalas 1986: 275-81; Whitby şi Whitby 1989: 114-27 (n. a.).

Clădirea senatului, colonadele cu porticuri, Poarta de Bronz a Marelui Palat, numeroase case particulare şi, bineînţeles, Hagia Sofia dispăruseră toate. Iustinian nu mai avea de ales: trebuia să reconstruiască pe scară largă; provocarea la adresa autorităţii lui şi propriul răspuns ezitant îi impunea să repare daunele în cel mai scurt timp cu putinţă. De aici munca frenetică şi colosala nouă catedrală. Într-atât de frenetică, încât noua structură s-a dovedit instabilă. La douăzeci de ani după terminarea ei, la baza cupolei au apărut fisuri rău prevestitoare. Apoi, la 14 decembrie 557, în vreme ce arhitecţii încă se scărpinau în cap întrebându-se cum să rezolve problema fisurilor, Constantinopolul a fost lovit de un cutremur puternic, întâmplare deloc neobişnuită, ţinând seama că oraşul se află deasupra faliei Anatoliei de Nord. Catedrala a fost scuturată zdravăn, iar munca de consolidare a început imediat. Şase luni mai târziu, în timp ce meşterii trudeau de zor încercând să repare crăpăturile, un huruit infernal i-a făcut să se repeadă pe scări în jos înainte ca secţiunea de est a cupolei să se prăbuşească la pământ. Iustinian nu s-a lăsat descurajat şi a ordonat să se treacă imediat la refacere. A fost chemat un nou arhitect, Isidor cel Tânăr, care a consolidat cupola făcând-o mai îngustă,

puţin mai înaltă şi cu contraforturi adăugate la exterior.[87] Aşa s-a păstrat splendidul monument al lui Iustinian. Cupola era acum considerabil mai solidă şi avea puterea să-ţi taie respiraţia, aproape la fel ca înainte. În continuare toată lumea se mira că poate sta acolo fără să se prăbuşească. Secretul consta în cele patru aşa-numite pandantive sau arcuri de susţinere practicate de arhitecţi în zidurile catedralei pentru a crea un leagăn care să preia greutatea cupolei. Pentru bizantinii anului 1200, care priveau spre cupolă aproape în fiecare zi, pandantivele erau invizibile. Între timp, uitaseră de mult toate extorcările şi dezastrele din ultimii ani ai domniei lui Iustinian şi nu vedeau decât moştenirea lui extraordinară, aparent miraculoasă.

Moştenirea lăsată de Iustinian cuprindea mult mai mult decât noua Hagia Sofia. În timpul întregii sale domnii, programul de construcţii a inclus aproape toate bisericile şi monumentele importante din Constantinopol. Cea de-a doua biserică a oraşului în ordinea mărimii, Sfinţii Apostoli, era aproape la fel ca în anul 370, când a fost finalizată construcţia, fără însă ca planul ambiţios al lui Constantin, referitor la

---

[87] Procopius of Caesarea 1940: 29-33; Malalas 1986: 297, 303; Agathias of Myrina 1975: 143-4; Berger 2013: 269-71; Emerson şi van Nice 1951: 94-103 (n. a.).

mausoleul lui din acel loc, să se realizeze. Întemeietorul Constantinopolului sperase ca trupurile tuturor celor doisprezece Apostoli ai lui Hristos să fie găsite şi aşezate în cerc în jurul mormântului său, fără să ia în calcul însă cât de greu ar putea fi găsite după atâtea secole. În timpul domniei lui Constanţiu al II-lea s-au făcut căutări minuţioase, în urma cărora au fost descoperite şi aduse la Constantinopol osemintele unui apostol, Sfântul Andrei, dar nu şi ale celorlalţi unsprezece. Osemintele Sfântului Evanghelist Luca şi ale Sfântului Timotei au fost şi ele aduse la Sfinţii Apostoli, dar tot rămâneau multe locuri neocupate în mausoleu. Aşa se face că biserica Sfinţii Apostoli a devenit spaţiu de înmormântare imperial. Constanţiu al II-lea s-a alăturat tatălui său în mausoleu în noiembrie 361. Împăratul roman apusean Valentinian I (364-75) a murit în Galia, dar s-au făcut toate eforturile pentru ca trupul său să fie adus de la acea mare distanţă pentru a se odihni, în cele din urmă, la Sfinţii Apostoli. Chiar şi împăratul păgân Iulian a ajuns acolo, dar în colţul din nord al bisericii propriu-zise, nu în mausoleul lui Constantin.[88]

Biserica Sfinţii Apostoli a scăpat nevătămată după

---

[88] Whitby şi Whitby 1989: 33; Constantine VII Porphyrogenitos 2012: îi. 646, 811-12 (n.a.).

revolta Nika, însă în anii 530 structura se dărăpănase în asemenea măsură, încât oamenii se fereau să vină la liturghie, de teamă să nu le cadă în cap. Prin urmare, Iustinian a hotărât să dărâme vechiul lăcaş şi să înalţe altul nou. Ca şi la Hagia Sofia, noua biserică urma să arate cu totul diferit. În locul acoperişului înclinat din trecut, avea să fie încununată de mai multe cupole – cinci la număr, cea centrală mai înaltă şi mai mare decât celelalte, acoperind o structură de forma unei cruci. Tradiţia târzie i-a atribuit Teodorei rolul de forţă motrice din spatele procesului de reconstrucţie, cu asistenţă supranaturală, la fel ca în cazul soţului ei. Cu siguranţă a avut mare nevoie de acel sprijin, întrucât după cheltuielile uriaşe de la Hagia Sofia, nu mai erau bani suficienţi pentru Sfinţii Apostoli. În afară de asta, Iustinian se temea serios că lucrarea soţiei sale i-ar putea umbri propriul proiect, prin urmare nu s-a arătat foarte dispus să coopereze. Impasul a fost depăşit după ce toţi cei doisprezece apostoli i s-au arătat în vis Teodorei, spunându-i să iasă pe una dintre porţile din Zidurile maritime, de-a lungul Cornului de Aur. A făcut asta şi a găsit acolo douăsprezece oale pline cu aur, purtând fiecare numele câte unui apostol. Odată ce fuseseră depăşite barierele financiare, lucrările au continuat în ritm rapid. Noua biserică a fost târnosită în 550, când moaştele Sfinţilor Andrei, Luca şi Timotei,

mutate pe durata renovărilor, au fost aduse înapoi şi reînhumate. În 565, după ce a murit, şi Iustinian a fost adus tot aici, fiind depus alături de Teodora într-un mausoleu separat, cruciform, construit de împărat.[89] Vizitatorii Constantinopolului de la anul 1200 aveau ocazia să vadă biserica lui Iustinian şi a Teodorei. O altă ctitorie a lui Iustinian care avea să fie frecvent comentată de vizitatorii viitori a fost cea a Maicii Domnului din Blachernae. La fel ca la Hagia Sofia şi Sfinţii Apostoli, şi aici exista o clădire în vremea la care Iustinian s-a urcat pe tron. Léon I (457-474) a fost cel care a construit-o iniţial în anii 470, în suburbia Blachernae, pe atunci în afara zidurilor cetăţii, pentru a adăposti o relicvă preţioasă care tocmai fusese adusă din Ţara Sfântă, Maphorion sau vălul Sfintei Fecioare.[90] Prezenţa relicvei era suficientă pentru a garanta importanţa bisericii şi Iustinian a simţit că are datoria să o înnobileze. I-a remodelat exteriorul, dar a transformat-o şi în interior, folosind marmură de diverse culori, cu pilaştri de jasp verde pe socluri albe pentru susţinerea acoperişului.[91] Din păcate, vizitatorii

---

[89] Procopius of Caesarea 1940: 48-53; Berger 2013: 275-9; Malalas 1986: 290; Theophanes Confessor 1997: 331; Constantine VII Porphyrogenitos 2012: i. 644; Mesarites 1957: 891-3; Janin 1969: 41-9 (n. a.).

[90] Mango 1986: 34-5; Berger 2013: 177 (n. a.).

[91] Procopius of Caesarea 1940: 39-41; Majeska 1984: 186, 333-7 (n. a.).

de mai târziu nu au avut ocazia să vadă biserica exact aşa cum o lăsase Iustinian, deoarece a suferit masiv în urma unui incendiu din 1069, deşi versiunea reconstruită era o replică a interiorului uimitor executată în marmură.[92] Multe alte biserici care au beneficiat de grija lui Iustinian erau încă în picioare la 1200, de la Sfânta Irina, situată chiar în spatele catedralei Hagia Sofia, până la Sfinţii Serghie (Sergius) şi Vah (Bacchus) de pe panta de sub Hipodrom.[93] Cele lăsate de el puteau cu adevărat să fie văzute peste tot, şi în special în Augusteion. La nord se înălţa catedrala lui Iustinian, Hagia Sofia, cu statuia ecvestră a împăratului pe columna din faţa ei. La răsărit, Poarta de Bronz înaltă, prevăzută cu o cupolă, reconstruită după răscoala Nika, cu interiorul decorat cu mozaicuri amintind de victoriile împăratului din Italia şi nordul Africii. Unii i-au atribuit şi reconstruirea arcului Milion. Mai mult decât atât, prin decizia lui de a înlocui vechile bazilici rectangulare cu arhitectura structurii pătrate acoperite cu o cupolă, adusese o schimbare revoluţionară în peisajul constantinopolitan, dominat

---

[92] Attaleiates 2012: 253; Clavijo 1928: 79-80 (n. a.).

[93] Procopius of Caesarea 1940: 37, 45 (n. a.).

de atunci înainte de cupole şi columne.[94] De aici şi mândria cu care îi conduceau ghizii pe vizitatorii din secolele următoare la mormântul lui Constantin şi al lui Iustinian de la Sfinţii Apostoli, repetând mereu istoria faptelor acestor împăraţi. Pentru că amândoi au aşezat bazele a tot ceea ce a caracterizat capitala Bizanţului.

3
Oraşul sub paza lui Dumnezeu

Faptele celor doi împăraţi nu erau singurele ingrediente în mitul atât de puternic al Reginei Oraşelor. Bizantinii anului 1200 erau mândri să se laude faţă de vizitatorii lor şi cu faptul că cetatea nu fusese niciodată cucerită de o armată străină şi că asta nici nu se va întâmpla până la sfârşitul lumii. Lauda nu era fără temei, deoarece Constantinopolul avea un palmares al supravieţuirii cu adevărat extraordinar. Imperiul Roman a fost o lume a cetăţilor, care însă au avut pe rând aceeaşi soartă: au fost cucerite sau distruse de duşmanii imperiului, între secolele al V-lea şi al VIII-lea. Şi Roma însăşi a fost prădată de goţi în 410 şi din nou de vandali în 455. În timpul campaniei

---

[94] Procopius of Caesarea 1940: 86-9; Theophanes Confessor 1997: 314. Malalas (1986: 285) spune că Iustinian a mutat doar Milion. Despre cum arăta Constantinopol la sfârşitul domniei lui Iustinian, vezi Croke 2005: 60-86 (n. a.).

lui Iustinian de recucerire a Italiei, a fost asediată şi cucerită de mai multe ori, supravieţuind doar câteva sate strânse în jurul vechilor ruine şi al bazilicilor creştine. Antiohia, oraşul din Siria, a fost cândva un oraş splendid, printre cele mai prospere ale imperiului. Apoi, în 540, persanii l-au ocupat, prădându-i în asemenea hal, încât încă nu îşi revenise când a fost cucerit de arabi, în jurul anului 639. Ierusalimul a fost jefuit de persani în 614 şi pierdut în cele din urmă în favoarea arabilor, în 638. Alexandria, oraş de peste 200.000 de suflete, a fost capturat de arabi în 642. O parte dintre avanposturile imperiale din Apus au rezistat mai mult, dar Cartagina a fost cucerită de arabi în 697, iar Ravenna, de lombarzi în 751. Dintre toate cetăţile lumii antice, singur Constantinopolul reuşise să nu fie ocupat şi nici distrus. Şi asta nu din cauză că nu ar fi încercat nimeni. De-a lungul secolelor, o serie de inamici puternici au asediat Constantinopolul. Dar de fiecare dată se retrăseseră cu mâna goală.

Pentru a explica această lungă imunitate, bizantinii apelau ca de obicei la metafizică. Constantinopolul se bucura de o protecţie divină specială, „Cetatea păzită de Dumnezeu” fiind încă una dintre numeroasele metafore ale sale.[95] Cât despre pază, din câte se pare

---

[95] Alexander 1962: 341-7; Shepard 2003: 92-4 (n. a.).

Dumnezeu o lăsase în seama celei al cărei cult la Bizanţ era depăşit doar de cel faţă de Hristos Însuşi, şi anume Maria Fecioara. După cum nota un contemporan:

„Despre cetatea noastră vei şti că, până la sfârşit, nu se va teme de nici un alt neam, pentru că nimeni nu va pune mâna pe ea şi nu o va cuceri, prin niciun mijloc, deoarece ea a fost lăsată în grija Maicii Domnului şi nimeni nu o va smulge din mâinile Ei. Multe neamuri îşi vor frânge coarnele izbindu-se de zidurile ei şi se vor retrage ruşinate."[96]

Cronicarii au consemnat cum intervenţia personală a Sfintei Fecioare a salvat în multe rânduri oraşul, la vremuri de criză. Când duşmanul se apropia, i se aduceau rugăciuni fierbinţi în bisericile Ei, iar de zidurile de fortificaţie se atârnau icoane în care îl ţinea în braţe pe Pruncul Iisus. Nu îşi dezamăgea poporul şi uneori stârnea furtuni care scufundau vasele inamicului sau apărea chiar ea lângă zidurile de apărare. Spre cinstirea Ei, de Buna Vestire şi în timpul Postului Mare, în biserici se cânta un imn numit *Akathistos,* acatistul, elogiind Fecioara ca pe un

---

[96] Andrew Salos 1974: 215 (n. a.).

comandant care aducea victoria imperiului.[97]

Locuitorii Constantinopolului păstrau cu străşnicie o serie de mărturii vizibile ale protectoarei lor. Una era brâul sau cingătoarea ţinută la Biserica Maica Domnului din Chalkoprateia, Piaţa de Aramă.[98] Apoi era Maphorion, vălul ei, aflat la Biserica Maica Domnului din Blachernae, care fusese reconstruită de Iustinian şi apoi din nou refăcută după incendiul din 1069. Se considera că Maphorion salvase Constantinopolul de rele în numeroase rânduri. La atacul unei flote ruseşti, în 860, patriarhul Constantinopolului a scos preţioasa relicvă din biserică şi a adus-o pe Zidurile maritime, iar atunci s-a stârnit un vânt atât de puternic, încât a risipit vasele inamice. Mai târziu, împăraţii obişnuiau să o ia cu ei când porneau de la Constantinopol în fruntea armatelor să se lupte la frontiere. La fel a procedat şi împăratul care s-a dus să negocieze pacea cu puternicul ţar al bulgarilor în 926.[99]

---

[97] Paton 1916-18: i. 77-9; Whitby şi Whitby 1989: 169, 178, 180; Theophanes Confessor 1997: 447; Grumel 1958: 194, 201; Theodore Synkellos in Belting 1994: 495-6; Anonymous 1995: 128; Pentcheva 2002: 2-41; Baynes 1955: 254-9; Limberis 1994: 89-92, 149-58 (n. a.).

[98] Janin 1969: 237-42; Limberis 1994: 58-9 (n. a.).

[99] Pseudo-Symeon Magister in Theophanes Continuatus 1838: 674-5; Skylitzes 2010: 38, 212; Komnene, 2009: 194; Baynes 1955: 240-7; Janin 1969: 161-70; Limberis 1994: 58 (n. a.).

Existau apoi numeroase icoane, reprezentări ale Fecioarei, răspândite în toate bisericile oraşului, unele cu puteri miraculoase, după cum se credea. La Biserica Maica Domnului din Blachernae se găsea o străveche pictură murală care O reprezenta împreună cu Pruncul Iisus, descoperită în timpul unei restaurări făcute pe la 1030. Se spunea că face o minune în fiecare vineri după apusul soarelui, când voalul care o acoperea se ridica încet, de la sine.[100] Mai erau apoi ceea ce s-ar putea denumi icoanele războinice, pe care împăraţii le luau cu ei când plecau în campanii. Două la Blachernae, *Blachernitissa* şi *Nikopeia,* „Aducătoarea de Victorie". O alta, *Kyriotissa,* se găsea într-o mănăstire de maici de lângă apeductul lui Valens.[101] Una dintre aceste trei icoane l-a însoţit pe Vasile al II-lea (976-1025) când a pornit spre Asia Mică în aprilie 989, ca să se lupte cu un răzvrătit. Împăratul se afla în fruntea trupelor sale, cu icoana ţinută strâns în mâna stângă şi sabia în dreapta. În învălmăşeala produsă la ciocnirea luptătorilor, liderul rebel a căzut brusc de pe cal, mort în cel mai misterios mod, iar soldaţii lui şi-au pierdut imediat curajul şi s-au retras în dezordine. Era limpede că Protectoarea le venise din nou în ajutor împăraţilor

---

[100] Skylitzes 2010: 363; Komnene 2009: 357, 522; Belting 1994: 511-12; Majeska 1984: 334-5 (n. a.).

[101] Pseudo-Kodinos 2013: 175; Striker şi Kuban 1997: 11 (n. a.).

bizantini, iar Vasile şi-a arătat recunoştinţa punând să se bată o monedă deosebită din argint care să amintească de victorie. Aversul o reprezenta pe Fecioară cu Pruncul, iar pe revers se putea citi inscripţia: „Slavă Ţie, Maică a Domnului, cine se bizuie pe Tine nu dă greş."[102] Dar exista o icoană care părea să fie mai presus de toate celelalte, deoarece, potrivit credinţei populare, fusese pictată după original chiar de Evanghelistul Luca. Fecioara era reprezentată ţinându-L pe Hristos cu mâna stângă şi făcând semn spre El cu dreapta. Icoana, prin urmare, s-a făcut cunoscută sub numele de *Hodegetria* („Cea care arată calea"), de vreme ce Fecioara indica drumul spre mântuire. Se pare că Hodegetria fusese adusă la Constantinopol din Palestina în secolul al V-lea şi nu fusese niciodată purtată în campanii lungi, asemenea celorlalte, poate pentru că era prea mare şi prea grea. A rămas întotdeauna în siguranţă, între zidurile Constantinopolului, de obicei în mănăstirea Hodegoi, aproape de Hagia Sofia, chiar la vârful promontoriului pe care fusese construit oraşul. La 1200, de ea se ocupa o confrerie specială, care organiza câte o procesiune în fiecare săptămână, când douăzeci de bărbaţi în veşminte roşii purtau icoana de la mănăstire până la

[102] Attaleiates 2012: 279; Psellos 1966: 36-7, 69-70; Wolff 1948: 326 (n. a.).

Biserica Pantokrator. De sărbători importante se făcea procesiune în jurul catedralei Hagia Sofia.[103] Pe de altă parte, ori de câte ori oraşul era ameninţat de vreo primejdie, era scoasă din mănăstire şi purtată în lungul zidurilor cetăţii, cum s-a petrecut de pildă în 1187, când un general răzvrătit asediase Constantinopolul cu armata lui. De fiecare dată înfrângerea duşmanului era pusă direct pe seama Sfintei Fecioare, iar la fiecare paradă de victorie Hodegetria era cea care mergea în frunte, în carul poleit cu aur, şi abia în urma Ei venea cu umilinţă împăratul.[104]

La fel cum se întâmpla cu orice altceva la Bizanţ, exista legenda şi exista realitatea vieţii de zi cu zi. Chiar dacă bizantinii atribuiau invulnerabilitatea capitalei lor intervenţiei divine, erau şi două explicaţii mult mai pragmatice. Cea dintâi ţinea de geografie, de avantajele fizice şi materiale oferite de poziţia oraşului. Cea de-a doua era legată de tehnologia militară sofisticată, care sporea avantajele geografiei şi făcea Constantinopolul virtual inexpugnabil.

---

[103] Mango 1986: 40; Munitiz, Chrysostomides, Harvalia-Crook şi Dendrinos 1997: 38-9, 148-9; Sullivan, Talbot şi McGrath 2014: 163-5; Anonymous 1995: 127; Thomas şi Hero 2000: ii. 756; Anthony of Novgorod 1889: 99; Limberis 1994: 57-8; Mathews: 1998: 65-7; Janin 1969: 199-207 (n. a.).

[104] Choniates 1984: 90, 209-10; Leo the Deacon 2005: 200-1; Skylitzes 2010: 294; Pentcheva 2002: 24, 35, 37; Wolff 1948: 319-28 (n. a.).

Probabil că tocmai din aceste motive Constantin dictase alegerea Byzantionului ca loc pentru noul său oraş. Nu numai că era plasat la punctul de întâlnire dintre Europa şi Asia, permiţând accesul relativ rapid spre zona vulnerabilă a Dunării şi spre graniţele de răsărit, dar prezenta şi o serie de alte avantaje din punctul de vedere al apărării. Fiind vorba despre un promontoriu îngust, de formă aproape triunghiulară, marea punea la dispoziţie o barieră naturală, pe două dintre laturi. La nord se afla Cornul de Aur, unul dintre cele mai minunate porturi naturale din lume, în vreme ce Bosforul şi Marea Marmara delimitau estul şi sudul. Prin urmare, unei armate terestre nu-i rămânea decât să se apropie dinspre vest, peste promontoriul uşor de apărat. Aceste avantaje strategice fuseseră remarcate şi în trecut şi stăteau la baza unei legende legate de întemeierea oraşului Byzantion, multe secole înainte de naşterea lui Constantin. În secolul al VIII-lea î.Hr., înainte de a porni să colonizeze noi locuri, grecii din Megara făcuseră o vizită la oracolul zeului Apollo de la Delfi ca să întrebe cu pioşenie unde să-şi întemeieze oraşul. Ca de obicei, zeul a dat un răspuns ambiguu, sfătuindu-i pe colonişti să aleagă un loc „de partea opusă celor orbi”. Mai târziu, aceste cuvinte misterioase au devenit cât se poate de limpezi, căci navigând spre nord, până la Bosfor, îndrăzneţii greci

au trecut pe lângă cetatea Calcedon. Dincolo de strâmtoare, exact pe malul opus, se afla promontoriul şi minunatul port natural Cornul de Aur, pe care aparent întemeietorii cetăţii Calcedon nu le băgaseră de seamă când ajunseseră acolo, cu şaptesprezece ani mai devreme. Aşadar grecii din Megara au pus bazele oraşului Byzantion vizavi de acei calcedonieni orbi, profitând din plin de zona de ancorare ferită şi de promontoriul uşor de apărat.[105]

Abia la sfârşitul secolului al II-lea d.Hr. Au fost puse la încercare aceste avantaje cu toată seriozitatea. În anul 193 a izbucnit o luptă pentru tronul imperial între guvernatorul Siriei, Pescennius Niger, şi guvernatorul provinciei Pannonia Superior, Septimius Severus. Când Pescennius a sosit la Byzantion şi şi-a organizat acolo cartierul general, cetăţenii i-au declarat loialitatea. A urmat bătălia de la Issus, din Asia Mică, în care Pescennius a fost înfrânt şi ucis. Severus a trimis la Byzantion capul rivalului său, aşteptându-se ca oraşul să i se predea şi să-l accepte ca împărat. Spre surprinderea lui, bizantinii l-au sfidat, iar el le-a asediat cetatea dinspre uscat şi dinspre mare. În ciuda tuturor eforturilor, cetatea a rezistat în faţa armatelor imperiale

---

[105] Herodotus 1920-5: îi. 344-5; Tacitus 1931-7: îi. 406-9; Strabo 1917-32: iii. 280-5; Polybius 1922-7: îi. 392-3; Berger 2013: 13 (n.a.).

vreme de trei ani, în parte datorită fortificaţiilor sale foarte bune. Oraşul era înconjurat de un zid de apărare prevăzut cu turnuri care permiteau apărătorilor să respingă uşor pe oricine se apropia dinspre uscat. La mare se construiseră mai multe porturi în ziduri, care când se aflau sub atac erau blocate cu lanţuri metalice grele, întinse în faţa deschiderii lor. În acest fel, flota oraşului, care număra circa cinci sute de nave, era pusă în siguranţă în faţa atacurilor flotei lui Severus şi în acelaşi timp exista o bază de unde putea porni în incursiuni pentru a-şi ataca inamicul pe mare. Controlul asupra mării îi asigura oraşului şi posibilitatea de a fi aprovizionat fără întrerupere. Şi, într-adevăr, unele nave comerciale obişnuiau să patruleze cu premeditare prin faţa Byzantionului, aşteptând să fie „capturate" de nave venite din oraş. Odată ajunse într-un port, negustorii îşi vindeau mărfurile la preţ ridicat şi apoi plecau din nou, să aducă altele.

Pe lângă fortificaţiile făcute de om, trăsăturile naturale ale acelui loc acţionau şi ele în favoarea bizantinilor în timpul asediului. În afară de promontoriul îngust şi de portul minunat, şi fluxul dominant era în avantajul orăşenilor. Curentul din partea de sud a Bosforului fiind foarte puternic, masa de apă împingea navele dinspre Marea Neagră spre

Marea Marmara, în dreptul ţărmului de est având o viteză de trei până la patru noduri, chiar mai mult când vântul bătea cu putere, producând vârtejuri şi contracurenţi în golfuri. Un asemenea contracurent din Cornul de Aur, cu viteza de circa o jumătate de nod, ajuta vasele bizantine să se refugieze în siguranţă în porturile lor, împingând în acelaşi timp navele inamice spre stâncile de sub zidurile cetăţii.

Dar, desigur, bizantinii nu puteau reuşi să reziste la infinit, iar Septimius dispunea de toate resursele Imperiului Roman şi putea aştepta oricât de mult. Când s-a instalat foametea, mulţi locuitori s-au suit pe vase supraîncărcate şi au încercat să se refugieze prin Bosfor, dar ambarcaţiunile lui Severus le puteau intercepta cu uşurinţă, scufundând multe dintre ele. Pe zi ce trecea imaginea sutelor de cadavre aduse de curenţi era tot mai greu de suportat şi, în cele din urmă, locuitorii rămaşi în cetate au capitulat, în 196. Deloc surprinzător, Septimius Severus era hotărât să se răzbune. A pedepsit oraşul trădător demolându-i zidurile de apărare şi lipsindu-l de statutul independent, preluat de cetăţenii oraşului Perinthos, din apropiere. Dincolo de această înfrângere, capacitatea Byzantionului de a se apăra cu succes vreme atât de îndelungată nu a rămas uitată. Senatorul Dio Cassius, care a văzut ruinele zidurilor oraşelor

după demolare, era de părere că Severus fusese cât se poate de neînţelept să le dea jos, deoarece astfel distrusese „un puternic avanpost roman şi o bază de operaţiuni împotriva barbarilor din Pontul Euxin şi din Asia”. Şi Severus pare să fi înţeles potenţialul Byzantionului. Spre sfârşitul domniei sale, s-a înduplecat şi a reconstruit oraşul la scară mai largă, asigurându-i un Hipodrom şi chiar refăcându-i zidurile. Sub fiul şi succesorul lui Severus, Caracalla (211-217), oraşul şi-a redobândit şi independenţa. Era un loc mult prea valoros ca să fie irosit.[106]

Prin urmare, când împăratul Constantin a hotărât să construiască noul său oraş la Byzantion în 324, era foarte conştient de avantajele defensive pe care i le asigura natura. Cum oraşul urma să fie mult mai mare, a ridicat un zid prin mijlocul promontoriului, cam la trei kilometri de cel vechi, cuprinzând o suprafaţă vastă de teren pentru viitoarele clădiri. Accesul spre oraş era asigurat prin impunătoarea Poartă Prodomos, a Premergătorului, făcută din marmură, suficient de largă şi de înaltă încât prin ea să treacă un vas cu tot cu catarge. De asemenea, Constantin a reparat fortificaţiile originale şi le-a legat de cele noi, probabil continuând

[106] Cassius Dio 1914-27: ix. 185-7, 193-5; Malalas 1986: 155; Magie 1930-2: ii. 5 (n. a.).

zidul de-a lungul ţărmului.[107] Zidul lui Constantin nu a fost niciodată pus la încercare serios, dar şi-a demonstrat valoarea după catastrofala înfrângere suferită de bizantini în faţa goţilor tervingi în bătălia de la Adrianopol din 378. Goţii victorioşi au pornit imediat spre Constantinopol, de vreme ce nu le stătea în cale nicio armată romană. Apropiindu-se, le-a fost însă suficient să arunce o privire la fortificaţii ca să se convingă să renunţe la orice încercare şi s-au retras.[108]

Treizeci de ani mai târziu, zidul lui Constantin oferea mai puţină siguranţă. Între timp, populaţia crescuse în asemenea măsură, încât noile dezvoltări imobiliare se revărsaseră dincolo de fortificaţii, fiind astfel vulnerabile în faţa atacatorilor. La începutul domniei lui Teodosiu al II-lea, s-a răspândit vestea despre ce suferiseră romanii din cauza goţilor şi era limpede că, dacă nu se făceau schimbări serioase, Constantinopolul era pândit de aceeaşi soartă. Cum împăratul era încă minor, regentul său, Artemiu, a dat ordin în 413 să se construiască un nou zid la doi kilometri spre vest faţă de cel al lui Constantin, pe o distanţă de peste şapte kilometri de la nord la sud, din vârful Cornului de Aur, la Blachernae, până la Marea Marmara. Era un singur

---

[107] Malalas 1986: 173; Whitby şi Whitby 1989: 16; Berger 2013: 31-3; Van Millingen 1899: 21-2; Mango 1986: 251; Janin 1964: 263-5; Bassett 2004: 22-3 (n. a.).
[108] Ammianus Marcellinus 1935-9: iii. 502-3 (n. a.).

tronson de zid, înalt de doisprezece metri şi de circa cinci metri şi jumătate grosime, făcut din blocuri de calcar intercalate la anumite intervale cu straturi de cărămidă şi cu porţi. Existau cinci porţi militare şi patru pentru cetăţenii de rând, şi anume Adrianopol, Sfântul Romanos, Rhegion şi Pege, urmate de o a cincea, Poarta de Aur, deschisă de obicei doar când un împărat se întorcea victorios dintr-o campanie. Pentru ca zidul să fie mai uşor de apărat, fusese prevăzut cu nouăzeci şi şase de turnuri plasate la anumite intervale pe toată lungimea lui, cu platforme largi în care să încapă baliste şi catapulte. În faţa zidului, paralel cu el, se afla un şanţ mărginit de cărămidă, lat între cincisprezece şi douăzeci de metri şi adânc de cinci până la şapte metri, cu o palisadă din cărămidă şi lemn pe partea dinspre oraş. Faţă de vechiul zid, al lui Constantin, cel nou trebuie să fi avut un aspect şi mai impunător, de natură să intimideze.[109]

Dio Cassius despre Bosfor şi Cornul de Aur

Senatorul şi istoricul Dio Cassius (circa 164 – circa 229) a descris geografia regiunii în contextul asediului

[109] Pharr 1952: 429; Philippides şi Hanak 2011: 303-4; Van Millingen 1899: 44-5 (n. a.).

lui Septimius Severus asupra cetăţii Byzantion în 194-197, dar cuvintele sale pot fi rostite la fel de bine şi în privinţa Constantinopolului creştin.

[Byzantion] este situat cât se poate de avantajos faţă de ambele continente şi de marea care se întinde între ele şi dispune de apărare temeinică atât prin adăpostul pe care îl oferă uscatul, cât şi prin dispunerea Bosforului. Căci oraşul este construit pe teren înalt, care se avântă până departe în mare; iar apa ei, năvălind dinspre Euxin [adică Marea Neagră] ca un torent de munte şi aruncându-se asupra limbii de pământ, se abate acolo în parte spre dreapta, formând golful şi porturile, dar majoritatea şuvoiului curge cu mare viteză pe lângă oraş, către Propontis [adică Marea Marmara]... Natura periculoasă a Bosforului s-a arătat un aliat peste măsură de eficient pentru bizantini. Porturile din ziduri au fost închise cu lanţuri, iar digurile lor poartă turnuri departe pe ape, de ambele părţi, făcând imposibilă apropierea inamicului. Într-un cuvânt, Bosforul reprezintă unul dintre cele mai mari avantaje pentru locuitori; căci este absolut inevitabil ca, odată ce ai fost prins de curent, să nu te trezeşti aruncat la ţărm, indiferent ce ai face. O situaţie foarte mulţumitoare pentru prieteni, dar cât se poate de nefericită pentru duşmani.

Cassius Dio, *Roman History,* trad. E. Cary şi H.B. Foster, 9 vol., Cambridge, MA şi Londra: Harvard University Press, 1914-27: ix. 183-7.

Cea dintâi ameninţare la care a trebuit să facă faţă zidul a fost din păcate nu una omenească, ci un cutremur deosebit de puternic care s-a petrecut la 26 ianuarie 447. În urma lui s-au prăbuşit cincizeci şi şapte dintre turnuri şi s-au căscat asemenea goluri în ziduri, încât o armată ar fi trecut comod prin ele. Demoralizaţi de ceea ce părea să fie o pedeapsă şi un semn al mâniei divine, toată populaţia, începând cu împăratul, a luat parte la priveghiuri şi litanii, rugându-se fierbinte, desculţi, ore în şir.[110] Însă erau cu toţii conştienţi că este nevoie de acţiune practică, nu numai de rugăciuni, de vreme ce îi pândea primejdia reală ca temutul conducător al hunilor, Attila, să pornească în curând marşul asupra Constantinopolului. Trebuia ca zidurile să fie reconstruite de îndată, iar această misiune i-a revenit unui anume Constantin, cu funcţia de eparh sau prefect al Constantinopolului, care, în mod cu totul neaşteptat, s-a achitat de toate în doar şaizeci de zile,

---

[110] Whitby şi Whitby 1989: 76, 79-80 şi note 262; Malalas 1986: 199; Marcellinus Comes 1995: 19 (n. a.).

punând inscripţii în latină şi în greacă deasupra uneia dintre porţi, ca să amintească de isprava lui.[111] Fără îndoială că merita ca toată lumea să ştie asta, deoarece, dacă tot se apucase de treabă, Constantin nu s-a mulţumit să refacă zidul, ci l-a şi îmbunătăţit considerabil. Între şanţ şi zidul principal a mai inclus un nou zid exterior. Acest zid exterior era ceva mai scund decât cel din interior şi punctat de alte nouăzeci şi două de turnuri. Pe scurt, zidul interior şi cel exterior, împreună cu şanţul, asigurau acum un sistem de apărare triplu, imposibil de străpuns. Orice forţă de asediu trebuia mai întâi să traverseze şanţul şi palisada, expusă tirului nimicitor de pe cele două ziduri din spate. Chiar dacă reuşeau să treacă şi să captureze zidul exterior, soldaţii s-ar fi trezit prinşi într-un coridor lat de numai cinci metri până la zidul interior, ţintă sigură pentru arcaşii din turnurile de deasupra. Practic însă, nicio armată de asediu nu a ajuns până acolo.[112]

Zidurile lui Teodosiu sau zidurile continentale păzeau accesul pe uscat la Constantinopol, făcând parte din inelul defensiv al întregului oraş. La capătul de sud şi la cel de nord erau conectate cu Zidurile

---

[111] Van Millingen 1899: 47; Philippides şi Hanak 2011: 301-2 (n. a.).

[112] Van Millingen 1899: 51-8; Tsangadas 1980: 7-21; Janin 1964: 265-83; Philippides şi Hanak 2011: 306-10 (n. a.).

maritime construite în 439, care se întindeau de-a lungul întregului ţărm, cuprinzând Cornul de Aur, Bosforul şi Marea Marmara. Zidurile maritime nu erau la fel de impresionante ca replica lor continentală, dar pe bună parte din lungimea lor nici nu aveau de ce să fie, deoarece curentul principal făcea imposibilă apropierea suficientă a navelor de ţărm pentru ca luptătorii de la bord să poată lansa un atac asupra intrărilor în micile refugii de-a lungul malului de sud, iar portul lui Teodosiu, spre exemplu, putea fi blocat cu lanţuri.[113] Singura zonă a coastelor Constantinopolului unde vasele puteau acosta în siguranţă era porţiunea de-a lungul Cornului de Aur. La vremuri de criză, orice posibilitate ca navele inamice să încerce să profite şi să pătrundă în Corn era preîntâmpinată de un lanţ greu din fier, lung de 300 de metri, prins între două turnuri din oraş, numite Kentenarion şi Kastellion, primul aflat în suburbia Galata, iar al doilea, de cealaltă parte a apei. Plute de lemn plasate pe toată lungimea lanţului îl menţineau la suprafaţa apei, în aşa fel încât chilele vaselor nepoftite să nu poată trece peste el (vezi Harta 1, p. 15).[114]

---

[113] Whitby şi Whitby 1989: 72; Tsangadas 1980: 33-59; Janin 1964: 287- 300 (n. a.).
[114] Leo the Deacon 2005: 129-30; Choniates 1984: 117; Geoffrey of Villehardouin 2008: 42; Robert of Clari: 1996: 69; Van Millingen 1899: 229. Prima menţionare a

Desigur, şi aceste fortificaţii aveau punctele lor slabe. Promontoriul şi portul natural ale Constantinopolului erau un cadru splendid pentru un oraş, dar prezentau şi un neajuns serios: aproape că nu exista apă proaspătă. Un singur râu curgea în interiorul Zidurilor continentale, Lykos, dar nu era decât un pârâu ceva mai mare, iar în lunile de vară aproape seca şi, cu siguranţă, nu mai putea să asigure nevoile unei populaţii tot mai dezvoltate, aşa ca a Constantinopolului. Astfel, apa trebuia adusă din afară, prin apeducte. În 368, împăratul Valens (364-378) a ordonat restaurarea şi mărirea unui apeduct care intra prin ţevi subterane lângă Poarta Adrianopol şi apoi trecea maiestuos peste acoperişuri, livrând apă într-un rezervor din apropierea Forului lui Teodosiu.[115] Era o soluţie perfectă pentru vremuri de pace, dar de prea puţin ajutor în timpul momentelor cruciale: primul lucru pe care l-ar fi făcut orice armată asediatoare ar fi fost să taie aprovizionarea cu apă. Prin urmare, au început să construiască o serie de cisterne subterane, cu acoperişuri boltite, susţinute de coloane, unde se colecta apă preţioasă pentru perioadele în care

---

utilizării lanţului în vremuri bizantine datează din 626: Theophanes Confessor 1997: 545; Pryor 2007: 369-84 (n. a.).

[115] Berger 2013: 99; Al-Marwazi 1950: 463; Bono, Crow şi Bayliss 2001: 1325-33; Mango 1995: 10-13; Teall 1959: 102-4 (n. a.).

era cea mai mare nevoie de ea. Unele dintre aceste cisterne erau modeste, destinate să livreze apă doar la câteva imobile, dar altele erau gigantice. Cea a lui Aspar, construită în 459, era suficient de mare încât să cuprindă un teren modern de fotbal. Basilika, ridicată de Iustinian I aproape de Hagia Sofia, era o capodoperă arhitecturală cu o suprafaţă de 9800 de metri pătraţi, acoperişul ei fiind susţinut de 336 de coloane.[116] Asemenea locuri de depozitare asigurau cu certitudine Constantinopolului necesarul de apă pentru câteva luni sau chiar ani întregi, în eventualitatea unui asediu sau a unei secete. Cu toate astea, o mare parte din apa strânsă în cisterne trebuia să ajungă acolo tot prin apeducte care constituiau în sine o slăbiciune, punând la dispoziţie o cale de străpungere a sistemelor de apărare, dacă atacatorul reuşea să îi surprindă. În vara lui 705, împăratul detronat Iustinian al II-lea a pus în scenă o revenire politică dramatică şi s-a strecurat în Constantinopol, în fruntea unei bande de bărbaţi aleşi pe sprânceană, prin apeductul lui Valens, reuşind să îşi îngrozească rivalul şi să îl pună pe fugă.[117] A fost o lovitură unică, pentru că întotdeauna garnizoana de pe Zidurile terestre păzea cu mare atenţie apeductele.

---

[116] Procopius of Caesarea 1940: 90-3; Whitby şi Whitby 1989: 85, 127; Mango 1995: 16-17; Freely şi Çakmak, 2004: 55, 146-50 (n. a.).

[117] Theophanes Confessor 1997: 522; Nikephoros 1990: 103 (n. a.).

Dacă lipsa apei se putea contracara în bună măsură cu ajutorul apeductelor şi al cisternelor, împăraţii erau cu mâinile legate în privinţa unui alt dezavantaj natural, geografic. Aşa-numitul *Mesoteichion* – adică, ad litteram, „mijlocul zidurilor” – era secţiunea din Zidurile continentale dintre Poarta Sfântul Romanos şi Poarta Adrianopol. În acest punct, fortificaţiile erau obligate să urmeze configuraţia terenului şi coborau adânc în valea râului Lykos. Prin urmare, era imposibil de construit un şanţ adânc, deoarece apa s-ar fi scurs de acolo şi atacatorii se puteau plasa pe terenul mai ridicat din spate, folosind avantajul înălţimii pentru a-i intimida pe apărători, şi să arunce proiectile peste ziduri.[118] Şi atacatorii îşi concentrau de fiecare dată forţele în acea zonă.

Şi, în sfârşit, mai era o slăbiciune care nu ţinea de natură, de ea fiind vinovaţi exclusiv bizantinii. La construirea noilor ziduri, în 413, ele asigurau protecţia mai multor noi suburbii apărute din zilele lui Constantin şi până atunci. Însă Blachernae a fost lăsat în afară, deoarece prezenta importanţă minimă la mijlocul secolului al V-lea. Dar la începutul celui de-al VII-lea situaţia se prezenta cu totul altfel. Acolo se

---

[118] Van Millingen 1899: 85-6; Tsangadas 1980: 19; Philippides şi Hanak: 2011: 310-12 (n. a.).

ridicaseră mai multe clădiri şi Blachernae era acum şi căminul Maphorionului Sfintei Fecioare din Biserica Maica Domnului înălţată de Iustinian. Într-o anume măsură, Sfânta Fecioară îşi putea purta singură de grijă: se credea că duşmanii nu pot face rău bisericii nici dacă îi puneau foc jur-împrejur. Însă nu părea potrivit ca o asemenea relicvă importantă şi o biserică splendidă să fie lăsată la voia armatelor puse pe jaf. Astfel, în 627, Zidurile continentale au fost extinse mai departe, la extremitatea nordică, pentru a cuprinde biserica şi întreaga zonă Blachernae (vezi Harta 1, p. 15). Mai târziu, tot acolo s-a construit o reşedinţă imperială de seamă, Palatul Blachernae.[119] În acest fel i s-a făcut fără îndoială dreptate Protectoarei Constantinopolului, dar astfel a apărut şi o proeminenţă pe linia altfel destul de dreaptă a Zidurilor continentale. Prin această abatere, zidul devenea vulnerabil, fie la bombardamentul catapultelor, fie la săpăturile făcute la bază. Mai mult decât atât, în zona proeminenţei fortificaţia era alcătuită dintr-un singur zid, lipsindu-i zidul exterior şi şanţul, dificil de construit pe terenul înclinat. În secolul al XII-lea, secţiunea Blachernae a fost complet reconstruită şi întărită. Porţiunea era mai groasă decât Zidurile teodosiene existente, având blocuri de piatră

---

[119] Whitby şi Whitby 1989: 180-1; Berger 2013: 177 (n. a.).

mai mari, iar turnurile erau mai dese. În acest fel, pericolul era mai redus în oarecare măsură, dar Blachernae a rămas în continuare un punct vulnerabil.[120] Întâmplarea face că niciuna dintre aceste scăderi ale sistemului de apărare nu a fost vreodată de vină când cetatea a căzut în mâna duşmanilor.

În secolele al VII-lea şi al VIII-lea, fortificaţiile Constantinopolului au fost supuse unei serii de teste severe. Imperiul Bizantin intrase de câţiva ani într-un declin. Efortul lui Iustinian de a recuceri provinciile occidentale lăsaseră statul într-o stare de epuizare financiară, expus atacurilor de la graniţe. La doar câţiva ani după moartea marelui împărat, majoritatea Italiei era pierdută în favoarea lombarzilor, iar succesorii lui au fost nevoiţi să desfăşoare o bătălie tot mai disperată pentru a rezista pe alte fronturi. Situaţia a devenit dramatică în 602, când răsturnarea şi asasinarea împăratului Mauriciu (582-602) a dat semnalul unei perioade de conflict civil intern, de care inamicii imperiului s-au grăbit să profite. Slavii şi avarii au traversat Dunărea şi au ocupat cea mai mare parte a Balcanilor, până în sudul Peloponesului, în vreme ce în

---

[120] Bertrandon de la Brocquiere 1988: 97; Choniates 1984: 211, 298; Van Millingen 1899: 122-4; Janin 1964: 283; Philippides şi Hanak 2011: 344-8 (n. a.).

răsărit persanii au cotropit Siria, Palestina şi Egiptul.

În această situaţie, a fost doar o chestiune de timp până când şi Constantinopolul a fost pus direct în primejdie. Testul s-a produs în 626, când inamicii din răsărit şi apus ai imperiului s-au unit într-o încercare de a-i cuceri capitala. În iulie acelaşi an, profitând de absenţa împăratului Heraclius (610-641), aflat într-o campanie în Armenia, generalul persan Shahrbaraz a traversat Asia Mică, împreună cu armata lui, şi a făcut tabără la Calcedon, vizavi de Constantinopol. Între timp, în Balcani, avarii şi aliaţii lor slavi au mărşăluit spre sud prin Tracia, ajungând în faţa Zidurilor continentale la 29 iulie şi şi-au făcut tabără la Mesoteichion. Acolo au montat catapulte ca să lanseze bolovani spre pereţi şi douăsprezece turnuri de asediu care să le permită să se apropie şi să escaladeze parapetele. Dar niciuna dintre aceste maşinării nu i-a impresionat pe apărători. Avarii au apelat atunci la aliaţii persani să le vină în ajutor la Zidurile continentale, însă cele două forţe erau separate de apele Bosforului, ceea ce făcea dificilă unirea şi coordonarea eforturilor lor, deoarece niciunii nu aveau flotă. În disperare de cauză, avarii au încercat să rezolve situaţia lansând ambarcaţiuni mici, cu echipaje formate din slavi, care să-i traverseze pe persani pe malul european al Bosforului. Tentativa s-a soldat cu un dezastru.

Curenţii puternici, care îi ajutaseră atât de mult pe bizantini în lupta lor împotriva lui Septimius Severus, aveau tendinţa să împingă bărcile înapoi, spre malul european, iar ambarcaţiunile care au ajuns până la mijlocul canalului au fost uşor interceptate de navele de război bizantine. Cu legăturile dintre ele tăiate, cele două armate au rămas neputincioase şi au ridicat asediul la 8 august, la mai puţin de două săptămâni după ce începuse.[121]

Odată cu eşecul asediului persano-avar, imperiul şi-a revenit sub conducerea împăratului Heraclius, care i-a alungat pe persani din provinciile din est în anii 620. Însă triumful a durat puţin, iar teritoriul recuperat a fost curând pierdut din nou în favoarea arabilor, care au invadat imperiul în 634. În primăvara lui 674, noul inamic s-a înfăţişat în faţa zidurilor Constantinopolului. O flotă arabă de mari dimensiuni a trecut prin Dardanele, a devastat ţărmul Traciei, a ocupat suburbia Hebdomon şi a petrecut vara ducând bătălii intense cu vasele bizantine în Marea Marmara. În septembrie, în loc să se retragă pentru a ierna, flota arabă a ocupat oraşul Cizic, de cealaltă parte a Mării Marmara faţă de Constantinopol, ca să îl folosească

---

[121] Whitby şi Whitby 1989: 173, 177-81; Theophanes Confessor 1997: 447; Nikephoros 1990: 59-61; Tsangadas 1980: 80-106; Howard-Johnston 1995: 131-42 (n. a.).

drept bază avansată. Acolo, flotei i s-a alăturat o armată terestră sub comanda lui Yazid, fiul califului Omeiad, care, spre deosebire de luptele din 626, ameninţa Constantinopolul cu o armată, dar şi cu o flotă adevărată, nu doar cu un grup de canoe, aşa cum făcuseră avarii. Şi la începutul primăverii arabii erau iarăşi gata de atac.

Dar asediul a eşuat din nou. Navele arabe nu au reuşit să treacă peste lanţul care închidea Cornul de Aur şi atacul asupra Zidurilor maritime în oricare alt punct nu era posibil. Armata arabă a rămas pe partea asiatică a Dardanelelor şi nu a încercat să traverseze pentru a ataca Zidurile continentale, prin urmare oraşul putea fi în continuare aprovizionat prin partea de vest. Aşa s-a intrat într-o situaţie de blocaj sau „pat", cum se cheamă în şah, care a durat patru ani. Apoi, în 678, bizantinii au contraatacat pe mare şi au reuşit să iasă din această situaţie cu ajutorul unei arme secrete. De o vreme, adunaseră nave în portul lui Teodosiu şi le montaseră sifoane pe prore, capabile să împroaşte ceea ce era cunoscut sub numele de „focul grecesc", un fel de echivalent medieval al napalmului. Era preparat dintr-un amestec de ingrediente printre care se numărau sigur sulful, smoala şi varul nestins, poate chiar şi ţiţeiul, importate special de dincolo de Marea Neagră, din Armenia şi Caucaz, unde petrolul se mai

găsea în depozite de suprafaţă. Indiferent de compoziţia lui exactă, focul grecesc era un lichid extrem de inflamabil care, încălzit într-un recipient etanş din bronz, putea fi trimis sub presiune asupra navei inamice. Lichidul se aprindea când ieşea prin sifon şi, odată ce lua foc, era practic imposibil de stins. Ardea până şi pe mare şi era capabil să transforme în câteva minute un vas de război într-o epavă în flăcări. Cu siguranţă, nu era deloc uşor de manevrat dacă voiai să te apropii şi să dai o lovitură directă, iar ratările trebuie să fi fost frecvente, ceea ce nu avea însă prea multă importanţă. În afara avariilor fizice pe care le putea cauza, focul grecesc era şi o armă psihologică demoralizatoare. Amestecul izbucnea din sifon cu zgomotul unui tunet, iar de multe ori jetul era transmis prin capete de bronz cu formă de lei sau de dragoni, ca să amplifice teroarea pe care o provoca în rândul echipajelor inamice. După o ciocnire cu vasele bizantine înarmate cu foc grecesc, erau mari şanse ca navele inamice să prefere să se facă nevăzute la apariţia capetelor de dragon, scutindu-i pe bizantini să risipească un combustibil preţios. Această armă teribilă, în combinaţie cu imposibilitatea evidentă de a face o breşă în Zidurile maritime, i-a convins pe arabi să se retragă, spre încântarea bizantinilor, care până atunci avuseseră prea puţin succes în înfruntările cu ei.

Un poet de curte a celebrat victoria în versuri, comparând sarcastic vasele arabe cu nişte coşciuge plutitoare.[122]

Bucuria lor a fost prematură, deoarece arabii s-au întors şi au organizat ceea ce avea să se dovedească cel mai periculos asediu de până atunci. În vara lui 717, o armată puternică, sub comanda lui Maslama, fratele califului Omeiad, a traversat Asia Mică pentru a face joncţiunea cu o flotă care intrase în Marea Marmara dinspre Marea Egee, aparent formată din 1800 de vase. De această dată, armata arabă nu a rămas pe partea asiatică, ci a traversat Dardanelele şi a străbătut în marş Tracia până sub Zidurile continentale. Acolo, Maslama a ordonat să se efectueze o serie de lucrări paralele cu zidurile, pentru a preveni pătrunderea oricărui ajutor din afară, în vreme ce flota lui a instituit blocada pe mare. Strategia urmărea desigur înfometarea Constantinopolului pentru a forţa capitularea, şi nu crearea unei breşe în Zidurile continentale, deşi, pe de altă parte, flota încerca mereu să pătrundă în Cornul de Aur. Ca toate blocadele, dacă putea fi menţinută un timp suficient de îndelungat, avea şanse de succes – dacă bizantinii rămâneau fără mâncare şi apă,

---

[122] Olster 1995: 23-4; Theophanes Confessor 1997: 493-4; Nikephoros 1990: 85-7; Leo VI 2010: 505; Komnene 2009: 323; Leo the Deacon 2005: 188, 198; Partington 1960: 10-21, 28-32; Haldon şi Byrne 1977: 92; Tsangadas 1980: 107-33 (n. a.).

formidabilul lor sistem de apărare devenea inutil.

Dar oraşul stătea cât se poate de bine cu proviziile. Exista apă în cisternele subterane, prin urmare nu a contat prea mult că arabii au întrerupt apeductele. Mai mult decât atât, ştiind că atacul arab era iminent, împăratul bizantin acumulase de multă vreme grâne şi evacuase din oraş orice locuitor care nu avea rezerve personale pentru trei ani. În afară de asta, în ciuda prezenţei flotei arabe, pescarii bizantini reuşeau în continuare să iasă în apele din jurul Constantinopolului. Iar arabii nu stăteau la fel de bine în marele lor tranşeu de-a lungul Zidurilor continentale. Distruseseră majoritatea recoltelor din Tracia, ca să nu ajungă la bizantini, iar ei contau pe proviziile aduse de flota proprie. La 1 septembrie 717, în timp ce un convoi de vase arabe se deplasa pentru aprovizionarea armatei de la Zidurile continentale, natura a venit în ajutorul bizantinilor, la fel ca în 194 şi 626. Vasele au rămas mai întâi nemişcate în mijlocul curentului, apoi au fost purtate lent înapoi, de vântul preponderent dinspre sud. Profitând de moment, flota bizantină le-a atacat. Vreo douăzeci de nave arabe au fost incendiate cu focul grecesc, unele au eşuat sub Zidurile maritime, unele s-au scufundat, iar altele au fost risipite, în flăcări, peste Marea Marmara. Aceeaşi soartă au avut-o multe alte transporturi care nu au mai

ajuns la arabii de lângă Zidurile continentale, iar când s-a instalat iarna grea din 717-718, s-au trezit fără provizii suficiente. În scurt timp, au fost siliţi să mănânce mai întâi cămilele aduse ca animale de povară, apoi rădăcini scoase din pământul îngheţat şi în cele din urmă frunze. Deşi în primăvară au sosit întăriri arabe, între timp era limpede pentru toată lumea că blocada avea şi mai puţine şanse de izbândă decât un asalt direct asupra Constantinopolului. Asediul a fost ridicat la 15 august 718, armata s-a retras tot peste Dardanele şi flota s-a îndreptat spre casă. Arabii nu s-au mai întors niciodată.[123]

Asemenea victorii spectaculoase i-au asigurat Constantinopolului reputaţia de cetate inexpugnabilă, ceea ce însă nu a împiedicat multe alte tentative de a-l lua cu asalt. Bulgarii, cu care bizantinii au purtat mai multe războaie de-a lungul secolelor al IX-lea şi al X-lea, au asediat în mai multe rânduri cetatea, însă, cum nu aveau flotă, realist vorbind, nu au avut niciodată şanse de succes acolo unde chiar şi arabii suferiseră înfrângeri. Hanul Krum (circa 803-814), care nimicise cu puţin în urmă o întreagă armată bizantină, cu tot cu împărat, a ajuns cu armata lui în faţa Zidurilor

---

[123] Theophanes Confessor 1997: 534, 545-50; Nikephoros 1990: 117, 123-5; Brooks 1899: 23, 28; Tsangadas 1980: 134-52 (n. a.).

continentale în 813, unde a constatat că nu putea face mare lucru. Aşadar, după ce a incendiat clădirile, vilele şi palatele găsite de el în afara zidurilor, Krum a străbătut călare distanţa dintre Poarta de Aur şi Blachernae ca să-şi „arate forţele” şi apoi a cerut să se încheie pacea.[124] O altă ameninţare a venit din partea ruşilor, care au traversat în mai multe rânduri Marea Neagră ca să atace Constantinopolul. În 941, flota lor numeric superioară a fost înfrântă de doar cincisprezece vase bizantine înarmate cu foc grecesc. Multe dintre navele ruseşti au fost incendiate, dar majoritatea atacatorilor au pierit din cauza panicii, după ce au sărit în mare şi s-au înecat sub greutatea armurilor pe care le purtau. Supravieţuitorii s-au întors acasă cu scuza că bizantinii „aveau la dispoziţia lor fulgerul din cer şi le dăduseră foc revărsând flăcări asupra lor, ceea ce i-a împiedicat să-i cucerească”.[125] Lăsând deoparte asemenea situaţii dramatice, cei care doreau să se lupte cu împăratul bizantin se mulţumeau în general să atace provinciile îndepărtate sau să facă paradă de forţele lor lângă Constantinopol, pentru a smulge concesii. Şi, cu atât mai mult, bizantinii aveau motive să creadă că forţele divine lucrau în favoarea

---

[124] Theophanes Confessor 1997: 686 (n. a.).

[125] Liudprand of Cremona 2007: 179-81; Cross şi Sherbowitz-Wetzor 1953: 72 (n. a.).

lor.

La fel cum perioada îndelungată cât Constantinopolul a rămas imun la cucerire poate fi atribuită geografiei lui şi tehnologiei militare mai degrabă decât intervenţiei divine, mitul oraşului aflat sub paza lui Dumnezeu poate fi pus la îndoială şi din altă perspectivă. Se poate afirma că de fapt oraşul nu era deloc imun. Cetatea a căzut în mai multe momente, de-a lungul secolelor, dar nu în faţa armatelor conduse de câte un stăpânitor străin, ci de câte un general bizantin ambiţios pornit să îl răstoarne pe împăratul în funcţie, ca să-i ia locul pe tron. Acest gen de război se deosebea radical de marile asedii persane, avare şi arabe. Uzurpatorii potenţiali care veneau dinspre apus se opreau din marş la Mesoteichion, poposind cu armatele în faţa Zidurilor continentale. Rareori se stârneau lupte pe viaţă şi pe moarte, iar numărul victimelor rămânea redus la minimum, deoarece majoritatea locuitorilor din Constantinopol erau neutri şi aşteptau deznodământul, la fel de dispuşi să aclame pe oricine ieşea victorios. Uzurpatorii sperau fie să profite de punctele vulnerabile cunoscute ale Zidurilor continentale, adică de ţevile apeductului, spre exemplu, fie să convingă pe cineva dinăuntru să le deschidă calea în cetate.

Aşa s-a petrecut în 1047, când Léon Tornikios a venit

cu o armată în faţa Zidurilor continentale cu speranţa să-l detroneze pe împăratul Constantin al IX-lea Monomahul (1042-1055). Împăratul fusese bolnav şi circulau zvonuri că ar fi murit, prin urmare omul a socotit că ar fi înţelept să apară personal la ziduri ca să-şi susţină trupele care înfruntau armata lui Tornikios şi s-a aşezat pe metereze, unde putea fi bine văzut. Din nefericire, putea fi văzut şi de armata rebelă, iar un arcaş călare a folosit prilejul ca să lanseze o săgeată spre el. Dacă îşi nimerea ţinta, Tornikios probabil că ar fi ajuns pe tron, dar întâmplarea a făcut ca împăratul să îşi mişte capul într-o parte, în ultima clipă. Săgeata i-a şuierat pe la urechi şi l-a lovit în coastă pe unul dintre tinerii curteni, care stătea în spatele lui.

Slăbiciunile sistemului de apărare au prilejuit rareori victoria unei armate insurgente, calea cea mai eficientă de a ocupa Constantinopolul fiind amabilitatea unui simpatizant din interior de a deschide una dintre porţi. Era limpede că pe asta mizau şi Tornikios şi susţinătorii săi să se întâmple în 1047. În loc să încerce să ia cu asalt cetatea, preferau să le ţină discursuri vehemente soldaţilor de pe ziduri, batjocorindu-l pe Constantin al IX-lea cu tot cu bine cunoscutul lui stil de viaţă uşuratic, ridicând în slăvi meritele lui Tornikios, ajungând până la scenete comice, pline de glume deocheate pe seama cheltuielilor împăratului. Apoi au

devenit duri, aducând prizonieri în faţa zidurilor şi ameninţând că îi vor executa dacă nu se deschid porţile. Dar zadarnic. Porţile au rămas ferecate, iar apărătorii au lansat cu catapultele un roi de pietre, cu traiectorii suficient de scurte să nu-şi atingă ţinta. În faţa unei asemenea vigilenţe, armata rebelă a renunţat în cele din urmă şi s-a retras, iar revolta s-a stins în scurt timp.[126]

Dar evenimentele nu se desfăşurau totdeauna în acest fel. O situaţie asemănătoare s-a petrecut în vara lui 1057, când Isaac Comnenul s-a ridicat împotriva lui Mihail al VI-lea (1056-1057). Isaac avea baza în Asia Mică, prin urmare nu a venit cu armata sa spre Zidurile continentale, ci spre Bosfor. Oamenii lui au pus uşor pe fugă o trupă trimisă de Mihail al VI-lea, dar strâmtoarea era o piedică la fel de greu de depăşit ca Zidurile continentale, iar Isaac nu a reuşit să înainteze atât timp cât împăratul din Constantinopol şi-a menţinut controlul asupra flotei. Prin urmare, armata lui Isaac Comnenul şi-a făcut tabără lângă Niceea şi s-a pus să aştepte. Mihail a hotărât să negocieze şi a trimis o delegaţie în tabăra lui Isaac care să-i propună să-l adopte ca moştenitor, urmând să preia tronul după moartea lui Mihail. Isaac a acceptat acest compromis,

---

[126] Psellos 1966: 212-13, 216-17; Attaleiates 2012: 36-49 (n. a.).

dar înainte să poată fi pus în practică au sosit ştiri că la Constantinopol a izbucnit o revoltă populară împotriva lui Mihail, iar el era invitat să traverseze marea şi să intre în oraş. Astfel, la 1 septembrie 1057 a ajuns la Constantinopol, a ocupat capitala fără să fie nevoie de un asediu şi a urcat pe tron ca Isaac I (1057-1059).[127]

Susţinerea populară nu reprezenta decât una dintre căile de a obţine deschiderea porţilor. O alta era să plăteşti preţul potrivit pentru a-ţi asigura loialitatea trupelor care păzeau o secţiune-cheie a Zidurilor continentale. Cu mult mai înainte de 1200, grosul forţelor armate imperiale ajunsese să fie compus din mercenari străini, mai ales din Rusia, Scandinavia, Germania, Franţa şi Anglia, deşi erau menţionaţi şi africani în garda palatului.[128] Între mercenari figura şi faimoasa gardă Varegă, care alcătuia corpul de protecţie personal al împăratului, cu spade grele, cu două tăişuri, pe care oamenii le purtau pe umăr cu prilejul ceremoniilor. Unii plecaseră de acasă în exil, din cauza răsturnărilor politice, aşa ca varegii englezi veniţi la sfârşitul secolului al XI-lea, forţaţi de cucerirea de către normanzi a ţării lor, în 1066. Varegii aveau reputaţia unei fidelităţi neclintite faţă de împăratul în

---

[127] Psellos 1966: 297-8; Attaleiates 2012: 100-7; Skylitzes, 2010: 463-5 (n. a.).

[128] Haran Ibn-Yahya 1932: 156 (n. a.).

funcţie, o trăsătură cât se poate de valoroasă în lumea tulbure a politicii bizantine, ceea ce-i făcea preferabili luptătorilor autohtoni. Majoritatea bizantinilor din acea epocă erau gata să recunoască faptul că varegii şi alţi mercenari erau de departe cei mai leali şi mai curajoşi soldaţi de care dispunea imperiul.[129]

Unul dintre cei mai faimoşi varegi a fost Harald Sigurdsson, un strămoş al lui Sigurd Magnusson, care a vizitat şi el mai târziu Constantinopolul. După ce a plecat din Norvegia natală în 1030, în urma bătăliei de la Styclastadir, când a fost ucis fratele său, regele Olaf Haraldsson, Harald a cutreierat o vreme prin Rusia, apoi a venit la Constantinopol şi s-a înrolat împreună cu însoţitorii lui în garda Varegă. Obligaţiile lui nu s-au limitat la paza împăratului, în palat. Harald a luat parte la campaniile bizantine din Marea Egee, din Bulgaria şi din Sicilia, în care s-a purtat mai mult decât onorabil. Ca recunoaştere a meritelor lui de războinic, a fost numit comandant al gărzii varege şi împăratul i-a acordat titlul sonor de *spatharokandidatos.* La plecarea lui de la Constantinopol, în jurul lui 1044, era un om bogat – din solda acumulată, din darurile imperiale şi din prada acumulată în campanii. Întors în Norvegia, Harald a reuşit să urce pe tronul regal, iar cei douăzeci

---

[129] Komnene 2009: 71-2; Vasiliev 1937: 39-70; Blöndal 1978: 103-21 (n. a.).

de ani de domnie intransigentă i-au asigurat porecla „Hardrada”, „cel Aspru”. Dar nu-şi pierduse dorul de aventuri peste mări şi ţări. În septembrie 1066 a iniţiat invadarea Angliei, dar se pare că a fost părăsit de iscusinţa lui militară. În bătălia de la Podul Stamford a murit în luptă, după ce armata i-a fost risipită. Însă, în ce-i priveşte pe bizantini, Harald le-a fost de un ajutor nepreţuit şi a meritat toată generozitatea cu care a fost răsplătit de împărat.[130]

Desigur, nu toţi mercenarii au fost de calibrul lui Harald Hardrada şi al varegilor, iar cei care aveau intenţia de uzurpare au profitat de asta. În primăvara lui 1081, un tânăr general numit Alexie Comnenul, nepotul lui Isaac, a ajuns cu armata sa în faţa Zidurilor continentale să-l provoace pe împăratul Nicefor al III-lea Botaneiates (1078-1081). Rebelii au fost întâmpinaţi cu obişnuitele fluierături şi huiduieli din partea apărătorilor şi, din câte se părea, nu exista nicio şansă să se repete revolta populară care prilejuise pătrunderea în cetate a unchiului lui Alexie, în 1057. Astfel a început marea aşteptare. Inevitabil, între asediaţi şi asediatori s-au iniţiat dialoguri şi aşa a aflat Alexie ce regimente erau staţionate exact în care turnuri de-a lungul Zidurilor continentale. Printre ele,

---

[130] Sturluson 1961: 160-72 (n. a.).

cele ale varegilor şi nemuritorilor, acestea din urmă fiind alcătuite exclusiv din soldaţi bizantini. Alexie a fost sfătuit să nu încerce să negocieze cu niciunii dintre ei, deoarece existau toate premisele să-i rămână fideli lui Nicefor. Mai jos, de-a lungul liniei, exista un turn apărat de *nemitzi,* un regiment format din mercenari străini, probabil germani, iar Alexie a hotărât să ia legătura cu ei. A fost trimis un reprezentant care s-a apropiat de zid cât mai mult cu putinţă, iar comandantul corpului de *nemitzi* s-a aplecat peste metereze, ca să parlamenteze. Se poate presupune că s-a ajuns la o înţelegere financiară oarecare, în care Alexie a fost de acord să dea un salariu mai mare decât rivalul lui şi s-a stabilit că Poarta Adrianopol va fi deschisă la o oră stabilită. În zorii zilei de 1 aprilie, trupele lui Alexie Comnenul s-au revărsat în Constantinopol, ceea ce i-a permis să se urce pe tron sub numele de Alexie I, iar dinastiei Comnenilor, să rămână la putere vreme de peste un secol.[131]

Asemenea transferuri de putere se petreceau de obicei cu puţină vărsare de sânge, dar uneori Constantinopolul şi locuitorii lui erau trataţi cât se poate de brutal. Când Nicefor Focas, general încununat de victorii, a preluat puterea în 963, mulţi dintre

---

[131] Komnene 2009: 71-3 (n. a.).

soldaţii lui s-au folosit de prilej ca să prade case particulare, în vreme ce unii constantinopolitani au profitat de confuzie ca să plătească poliţe unor duşmani personali. Isaac Comnenul a reuşit să-şi stăpânească mai bine oamenii în 1057, în special pentru că le-a plătit un bonus foarte generos, dar cetăţenii au respirat uşuraţi când trupele s-au retras. Excesele cele mai grave s-au produs în urma loviturii de stat date de Alexie Comnenul în 1081, când soldaţii lui au pornit dezlănţuiţi pe străzile Constantinopolului şi au prădat atât biserici, cât şi case particulare. Sinodul şi patriarhul Constantinopolului l-au obligat pe noul împărat, Alexie, să facă penitenţă pentru aceste atrocităţi, mai exact să doarmă direct pe pământ vreme de patruzeci de zile. Chiar dacă arabii au fost siliţi să se retragă, cetatea păzită de Dumnezeu putea să fie vulnerabilă chiar în faţa celor care în mod normal ar fi trebuit să o apere.[132]

Dacă, pe de o parte, nu era greu să fie sesizate cusururile din poveştile spuse de bizantinii de la 1200 despre invulnerabilitatea cetăţii lor, ar fi nedrept să credem că le plăcea să se amăgească. Erau perfect conştienţi de avantajul dat de geografia locului, spre

---

[132] Skylitzes 2010: 248, 262; Psellos 1966: 303; Komnene 2009: 74, 91 (n. a.).

exemplu acei curenţi foarte favorabili din Bosfor. Dar ei nu-l interpretau ca pe un fenomen natural întâmplător, ci ca pe o manifestare a voinţei lui Dumnezeu. Când vântul impredictibil al Bosforului a căzut brusc, în 941, punând în dificultate flota rusă, Dumnezeu a calmat marea şi a potolit rafalele. Când împăratul Andronic I (1183-1185) a încercat să fugă spre nord, pe Bosfor, dar vasul lui a fost împins înapoi la ţărm, unde îl aşteptau călăii, era vorba despre răzbunarea strâmtorii pentru cadavrele tuturor victimelor lui aruncate în acele ape.[133] Bizantinii aplicau aceeaşi logică şi sofisticatei lor tehnologii militare. Nu ar fi negat nicio clipă că era obligatoriu să facă tot ce le stătea în putinţă pentru a-şi menţine superioritatea tehnică asupra adversarilor. Cea dintâi reacţie a lor, la vremuri de criză şi când apărea ameninţarea unui asediu, era să inspecteze şi să repare fortificaţiile şi să demoleze orice case construite ilegal de-a lungul lor. Daunele produse de orice cutremur erau repede refăcute, indiferent dacă exista sau nu o alertă imediată. La fel ca focul grecesc, era un act de credinţă printre bizantinii din clasele conducătoare să nu divulge niciodată secretul faţă de o

---

133 Liudprand 2007: 180; Choniates 1984: 192 (n. a.).

putere străină, din motive foarte limpezi.[134] Pe de altă parte, erau convinşi că niciun echipament militar, oricât de sofisticat ar fi fost, nu ar fi reuşit să ţină Constantinopolul la adăpost în lipsa protecţiei lui Dumnezeu şi a Sfintei Fecioare. Aşa se explica şi inscripţia de pe unul dintre turnurile Zidurilor continentale, implorându-L pe Hristos să „păstreze cetatea netulburată”.[135] Tehnologia nu era altceva decât un alt dar dat de Dumnezeu, adesea transmis, ca atât de multe altele, prin întemeietorul cetăţii, Constantin cel Mare. Se spunea că lui nu îi fusese revelată de un înger doar linia zidurilor Constantinopolului, dar şi secretul focului grecesc şi al aparatului care îl răspândea veniseră tot pe aceeaşi cale.

Ideea folosirii mercenarilor din nordul Europei în armata bizantină îi era atribuită tot lui Constantin. După încoronarea lui ca împărat la York, în 306, se spune că a adus cu el spre est 30.000 de britoni, care au fost cei dintâi locuitori ai noii lui capitale.[136]

Pe scurt, bizantinii interpretau totul într-un mod care corespundea propriului lor mit cultivat cu grijă. Până şi

---

[134] Theophanes Confessor 1997: 534; Genesios 1998: 69; Choniates 1984: 36, 176, 222; Kinnamos 1976: 205-6; Van Millingen 1899: 101; Constantine VII Porphyrogenitos 1967: 69 (n. a.).
[135] Van Millingen 1899: 100 (n. a.).
[136] Constantine VII Porphyrogenitos 1967: 69; Shepard 2003: 115 (n. a.).

frecventele capturări ale Constantinopolului de către generali rebeli puteau fi subtil ajustate pentru a corespunde acestui mit. La urma urmei, dacă uzurpatorul avea succes, era limpede că ei se vor bucura de susţinerea divină pentru a-l răsturna pe tiranul cel nelegiuit. Dacă ticălosul dădea greş, era la fel de evident că protectorii cetăţii le săriseră încă o dată în ajutor localnicilor. Ideea cetăţii păzite de Dumnezeu era atât de importantă, încât fusese integrată în protocolul imperial. Era stabilit că ori de câte ori un împărat traversa Bosforul într-o navă, pornind în campanie spre Asia Mică, trebuia să aştepte până ce vasul ieşea din port şi abia apoi să se ridice în picioare ca să privească în urmă, spre capitală: „Cu mâinile ridicate spre cer şi făcând apoi de trei ori semnul crucii cu mâna sa, peste oraş, se roagă lui Dumnezeu şi spune: *Doamne Iisuse Hristoase, Domnul meu, las în mâinile Tale acest oraş al Tău*."[137] Abia apoi putea să pornească spre răsărit, cu siguranţa că oraşul era protejat cu mult mai mult decât doar de flota, de armata şi de zidurile lui falnice.

---

[137] Constantine VII Porphyrogenitos 1990: 114-15 (n. a.).

4
Palatele şi puterea

Ca toate celelalte aspecte ale vieţii în Constantinopolul bizantin, şi politica era abordată prin prisma ideologiei metafizice, ideologie care a început în vremea lui Constantin. Un contemporan al marelui împărat, Eusebiu, episcop de Cezareea (circa 260-339), pare să-şi fi asumat misiunea de a-l prezenta pe Constantin drept cârmuitorul creştin ideal. Într-un discurs scris în 336, cu prilejul celei de-a treizecea aniversări a accesiunii lui Constantin, Eusebiu susţinea că nu a fost vorba despre o simplă urcare pe tron – împăratul creştin a fost direct orânduit de Dumnezeu. Era un fel de imagine de mai mică importanţă a Atotputernicului care stăpânea pe pământ, în vreme ce Dumnezeu stăpânea în ceruri. Nu era deloc o coincidenţă, sublinia Eusebiu, că primul împărat roman, Augustus, domnise tocmai în perioada când a venit pe lume şi Iisus Hristos. Era limpede că totul făcea parte din planul lui Dumnezeu de a uni o bună parte din lumea cunoscută sub un singur sceptru, pentru a înlesni răspândirea credinţei creştine. El dorea ca toţi creştinii să fie conduşi de un domnitor creştin pios, împăratul roman.

Este imposibil de stabilit dacă Eusebiu dorea să intre

în graţiile lui Constantin sau să-l atragă pe împăratul în oarecare măsură şovăitor mai aproape de tabăra creştină, însă este cert că a stabilit astfel patternul gândirii politice bizantine pentru tot restul existenţei imperiului. Atunci s-a fixat ideea că împăratul este unsul lui Dumnezeu, reprezentantul Lui pe pământ şi îndreptăţit să deţină autoritatea asupra întregii lumi creştine.[138]

Lumea s-a schimbat enorm din vremea lui Constantin şi Eusebiu. Autoritatea împăratului de la Constantinopol se diminuase considerabil şi doar o mică parte din creştinătate se mai afla sub stăpânirea lui. Imperiul îşi revenise după criza din secolul al VII-lea şi recucerise Balcanii şi nordul Siriei, dar de la sfârşitul secolului al XI-lea începuse din nou să piardă teren. În 1200, teritoriul imperiului se limita la Grecia şi sudul Balcanilor, insula Creta şi treimea de vest a Asiei Mici. Dar asta nu schimba cu nimic teoria. În 1174, un curtean îi spunea împăratului, într-un discurs, că se află sub semnul divin şi este o imagine a lui Dumnezeu. Un altul îl asigura pe deţinătorul funcţiei imperiale că se coborâse pe pământ ca un dar generos al cerurilor, orice încercare de a sugera că şi alţi suverani creştini

---

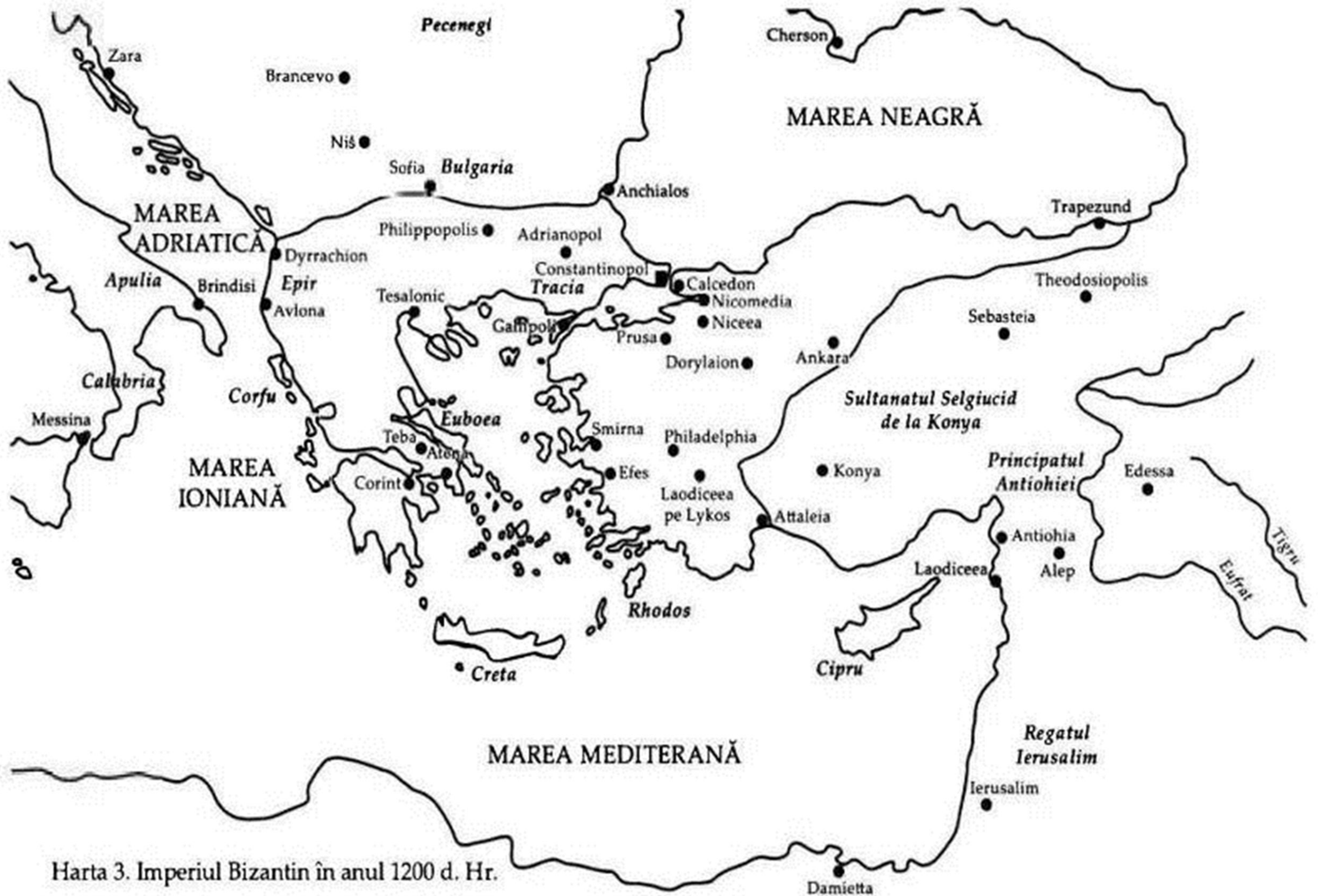
[138] Eusebius of Caesarea 1976: 85, 87, 120; Alexander 1962: 348-54; Nicol 1988: 52-5 (n. a.).

s-ar bucura de acelaşi statut favorizat fiind contestată cu tărie.[139]

Niciun vizitator al Constantinopolului din 1200 nu trebuia să meargă departe pentru a întâlni o formă vizibilă a acestei teorii. Imaginea imperială era prezentă peste tot, fie sculptată în piatră, fie turnată în bronz, fie reprezentată în picturi sau mozaicuri. Pe lângă statuia lui Constantin de pe arcul Milion şi Iustinian pe calul său, în Augusteion, un panteon de împăraţi mai vechi şi mai noi împodobea bisericile şi alte spaţii publice. Multe dintre aceste reprezentări aveau scopul de a reflecta această teorie.

---

[139] Eustathios of Thessalonica 2013: 17, 19; George Tornikes in Kazhdan şi Epstein 1985: 250; Kinnamos 1976: 166 (n. a.).

Harta 3. Imperiul Bizantin în anul 1200 d. Hr.

Urmaşii lui Constantin erau deseori portretizaţi alături de Hristos ori de Sfânta Fecioară, aşa ca în Biserica Fecioarei Peribleptos din sud-vestul oraşului, unde mozaicurile împăratului Romanos al III-lea (1028-1034) şi ale soţiei sale, Zoe, erau plasate de o parte şi alta a Maicii Domnului. Uneori, Iisus sau Sfânta Fecioară erau reprezentaţi punându-şi mâna pe creştetul încoronat al împăratului, în semn de binecuvântare şi ca indicaţie a sursei puterii imperiale, imagine care apărea şi pe monede. Mai mult decât atât, exista tendinţa ca toţi împăraţii şi împărătesele, nu numai Sfântul Constantin, să fie reprezentaţi cu aureolă. În acest fel nu se sublinia neapărat sfinţenia lor personală, ci mai degrabă a funcţiei deţinute de ei. Pentru ca totul să fie limpede, portretele erau deseori însoţite de inscripţii care precizau numele împăratului şi îl descriau „împărat cu credinţă în Hristos şi autocrat al romanilor”.[140]

Teoria s-a manifestat în formă tangibilă şi prin reşedinţa imperială. În anul 1200 nu exista un singur palat magnific la Constantinopol, ci două: Marele Palat şi Palatul Blachernae. Marele Palat era cel mai vechi şi cel mai mare, fiind situat aproape de Hipodrom,

[140] Clavijo 1928: 64; Mathews 1998: 35-9; Mango 1986: 225-8; Cormack 1985: 163-5 (n. a.).

Augusteion şi Hagia Sofia, chiar în inima oraşului. Acolo îşi construise Constantin cea dintâi reşedinţă, iar Iustinian îşi reconstruise intrarea principală, Poarta de Bronz.[141] Împăraţii următori adăugaseră noi clădiri şi le demolaseră pe altele. Dintre cele noi se distingea Boukoleon, de la malul Mării Marmara, la extremitatea de sud a complexului. Numele ei venea de la statuia unui bou *(bous)* atacat de un leu *(leôn)* şi era aşezată pe zidul portului. Leul era reprezentat cu laba dreaptă pe un corn al boului şi răsucea capul victimei, cu intenţia să-l muşte de gât. Boukoleon dispunea de propriul său port, cu o scară din marmură coborând spre apă, unde era amarat vasul pe care călătorea împăratul.[142]

O alta, care se înălţa la ţărmul sudic al oraşului, purta numele Porphyra. În ea se găsea o încăpere ale cărei ziduri erau acoperite cu marmură purpurie şi draperii din mătase tot purpurie. Începând din secolul al VIII-lea a servit ca încăpere de naştere pentru împărătesele bizantine, pentru ca despre moştenitorul unui împărat în funcţie să se poată spune că este *porphyrogenitos,* „născut în purpură”, prin urmare

---

[141] Procopius of Caesarea 1940: 82-7 (n. a.).

[142] Mango 1986: 199; Choniates 1984: 243; Komnene 2009: 81; Leo the Deacon 2005: 137; William of Tyre 1943: ii. 379; Janin 1964: 120-1; Van Millingen 1899: 269-87 (n. a.).

destinat să-i urmeze tatălui său.[143] Apoi era Dekanneakoubita, „sala celor nouăsprezece canapele”. Exista obiceiul ca împăratul să primească acolo 228 de oaspeţi în fiecare dintre cele douăsprezece zile ale Crăciunului, câte doisprezece meseni stând tolăniţi pe canapele la fiecare dintre cele nouăsprezece mese, fiind serviţi în vase şi în cupe din aur.[144] Boukoleon, Porphyra, Dekanneakoubita şi toate celelalte clădiri aflate în competiţie pentru spaţiu au făcut ca în 1200 Marele Palat să fie un complex vast, întins pe mai mult de cinci kilometri pătraţi, fiind dificil să ne imaginăm cum arăta planul acelui loc într-un moment sau altul.[145]

Palatul Blachernae se găsea la celălalt capăt al oraşului, aproape de extremitatea nordică a Zidurilor continentale, pe terenul înalt de deasupra Cornului de Aur. Era un palat mult mai compact, construit în jurul unei curţi centrale, prevăzut cu turnuri înalte. Blachernae era reşedinţa preferată a împăraţilor din

---

[143] Liudprand of Cremona 2007: 48, 125; Komnene 2009: 167, 188; Choniates 1984: 96; Janin 1964: 121-2 (n. a.).

[144] Liudprand of Cremona 2007: 199; Theophanes Confessor 1997: 339, 554, 565, 612, 621; Constantine VII Porphyrogenitos 2012: i. 20, 62, 146, ii. 741-2; Janin 1964: 117-18 (n. a.).

[145] Unele încercări de reconstituire a planului Marelui Palat se regăsesc în Mango 1959: 12-13; Janin 1964: 121-2; Magdalino 1978: 101-14; Magdalino 1996: 42-5; Bardill 1999: 217-30; Kostenec 2004: 4-36; Featherstone 2006: 47-60; Kostenec 2007: 56-93 (n. a.).

familia Comnen, Manuel I Comnenul (1143-1180) fiind cel care l-a extins şi l-a redecorat. În 1200, împăratul petrecea mult mai mult timp acolo decât în Marele Palat.[146]

Niciunul dintre aceste două palate nu era gândit să fie doar să fie un cămin confortabil pentru împărat, ci trebuia să reflecte înalta lui funcţie. La fel ca pe străzi şi în pieţe, imaginea împăratului era atotprezentă. În interiorul Porţii de Bronz a Marelui Palat, nou-veniţii erau întâmpinaţi de mozaicuri reprezentându-i pe Iustinian şi Teodora. Într-una dintre multele clădiri, mozaicuri cu Vasile I (867-886) şi familia lui acopereau tavanul, copiii ţinând Biblia în mână, ca să se arate că erau educaţi cum se cuvine. Într-o alta, Ioan al II-lea Comnenul (1118-1143) a pus să fie executate imagini cu tatăl său, Alexie I. La fel şi la Blachernae, unde Manuel I nu a uitat să se includă şi pe sine printre decoraţiuni.[147] Mai mult decât atât, la fel ca în portrete, în multe dintre sălile palatelor domnea o atmosferă cvasireligioasă. Deasupra Porţii de Bronz exista o imagine în mozaic a lui Hristos despre care se afirma că este capabilă de vindecări miraculoase.

---

[146] Choniates 1984: 117; Kinnamos 1976: 131-2; Benjamin of Tudela 1907: 13; Pseudo-Kodinos 2013: 367-78; Janin 1964: 123-8 (n. a.).

[147] Procopius 1940: 86-7; Mango 1986: 197-8; Benjamin of Tudela 1907: 13; Runciman 1975: 277-83; Magdalino şi Nelson 1982: 123-83 (n. a.).

Chrysotriklinos, sala de ceremonii din Marele Palat, arăta ca o biserică împodobită cu Hristos deasupra tronului imperial şi îngeri şi sfinţi jur-împrejur. Palatul Blachernae avea nu mai puţin de douăzeci de capele şi fusese deliberat proiectat lângă Biserica Sfintei Fecioare, unde se păstra Maphorion. Estomparea oricărei diferenţe dintre sacru şi secular era menită să reflecte legătura directă dintre Dumnezeu şi reprezentanţii Lui pe pământ.[148]

Legătura era exprimată în modul cel mai elocvent de o anume clădire din complexul Marelui Palat. Era o capelă mică, închinată Sfintei Fecioare din Pharos, numită astfel datorită apropierii ei de farul din vârful triunghiului constantinopolitan. În interiorul capelei, bolta şi tavanul erau decorate cu mozaicurile obişnuite, reprezentându-l pe Iisus şi Sfânta Fecioară, altarul era incrustat cu pietre preţioase şi până şi balamalele uşilor erau făcute din argint.[149] Existau motive întemeiate pentru decoraţiunile atât de bogate, deoarece capela Pharos adăpostea o serie de relicve dintre cele mai de preţ: cele legate strâns chiar de persoana lui Iisus

---

[148] Berger 2013: 147; Paton 1916-18: i. 45-7; Robert of Clari 1936: 105; Kinnamos 1976: 69; Featherstone 2005: 845-52 (n. a.).

[149] Robert of Clari 1936: 103; Jenkins şi Mango 1956: 134-9; Kalavrezou 1997: 55-7; Janin 1969: 232-6. Despre far, vezi Constantine VII Porphyrogenitos 1990: 132-5 (n. a.).

Hristos. Dintre ele se distingeau două secţiuni din Crucea pe care fusese răstignit Mântuitorul pe Golgota, relicve cunoscute drept Adevărata Cruce, spre a le distinge de mulţimea de imitaţii.[150] Potrivit legendei, Adevărata Cruce fusese descoperită de Elena, mama lui Constantin, în timpul unui pelerinaj la Ierusalim. Cu ajutorul arhiepiscopului Ierusalimului, Macarie, ea a organizat o excavare arheologică la Golgota şi, după ce a demolat templul păgân al Afroditei aflat acolo, a dezgropat trei cruci. Pentru a deosebi Adevărata Cruce de cele ale tâlharilor, arhiepiscopul Macarie le-a dus pe rând la patul unei femei bolnave. Când umbra Crucii Adevărate a acoperit-o, femeia şi-a recăpătat imediat sănătatea. Preţioasa relicvă a fost atunci pusă într-o casetă de argint şi păstrată în biserica ridicată chiar acolo, dar Elena a luat o parte din cruce la Constantinopol. De-a lungul timpului, şi restul Adevăratei Cruci avea să ajungă în capitală. La invazia Siriei bizantine de către arabi, în 634, a fost din nou ameninţat şi Ierusalimul, iar împăratul Heraclius a luat şi celelalte fragmente cu el la Constantinopol, alăturându-le secţiunilor aduse de Elena. Şi de atunci au rămas mereu acolo.[151]

---

[150] Robert of Clari 1936: 103; Anthony of Novgorod 1889: 97 (n. a.).

[151] Anonymous 1996: 133-5; Theophanes Confessor 1997: 41-2, 468 (n. a.).

O altă relicvă faimoasă păstrată la capela din Pharos era Mandylionul de la Edessa, o mică bucată de pânză pe care era imprimat ceea ce se considera că ar fi imaginea miraculoasă a chipului lui Hristos. Circulau numeroase legende legate de originea Mandylionului, dar cea căreia i se dădea cea mai multă crezare era următoarea: în timpul vieţii lui Hristos, Abgar, cârmuitorul cetăţii Edessa (astăzi Sanli Urfa, în estul Turciei), îşi trimisese un emisar la Iisus, implorându-l să vină ca să-l vindece de artrită şi lepră. Iisus îl refuzase, dar în schimb şi-a spălat obrajii cu apă şi apoi s-a şters cu o bucată de pânză. Imaginea chipului Său a rămas imprimată şi pânza i-a fost dată trimisului lui Abgar, să o ducă la Edessa. Abgar a primit-o şi s-a vindecat de toate bolile lui; apoi el şi toţi supuşii din Edessa s-au convertit la creştinism. Mai târziu, s-a afirmat că Mandylion a salvat oraşul de atacul persanilor din 544 şi relicva a fost păstrată cu sfinţenie până în 944, când o armată bizantină a asediat Edessa. Conducătorii musulmani ai cetăţii au hotărât să-şi cumpere protecţia renunţând la Mandylion. Preţioasa relicvă a fost apoi purtată în triumf la Constantinopol, ceea ce era cât se poate de potrivit, după părerea împăratului bizantin din acel moment, deoarece Regina Oraşelor se bucura de „dreptul incontestabil de supremaţie absolută”. După aceea bizantinii au

dobândit ceea ce se pretindea a fi scrisoarea autografă trimisă de Hristos lui Abgar, dar din nefericire ea s-a pierdut sau a fost distrusă într-o revoltă din 1185.[152] Tot în această capelă se aflau şi sandalele lui Hristos, straiul purtat de el în timpul Patimilor, Coroana de spini, lancea cu care fusese împuns în coastă şi un mic vas conţinând ceea ce se presupunea că era sângele Lui. Cea mai neaşteptată relicvă dintre toate era poate *Keramion,* Sfânta Placă, o piesă ceramică pe care se imprimase în chip miraculos faţa lui Hristos. Tot acolo se păstrau şi moaşte ale celor mai importanţi sfinţi, cum ar fi braţul drept al lui Ioan Botezătorul şi capul Sfântului Pavel. Deţinerea acestor relicve sporea enorm prestigiul împăratului bizantin. Regii veniţi în vizită erau fără excepţie duşi la capelă, ca să vadă cu ochii lor „semnele protecţiei divine" şi să tragă concluzia potrivită.[153]

La fel se poate spune şi despre ceremonialul complicat care se desfăşura în cele două palate. Aceste

---

[152] Constantine VII Porphyrogenitos in Guscin 2009: 45-61; Munitiz, Chrysostomides, Harvalia-Crook şi Dendrinos 1997: 32-7; Evagrius Scholasticus 2000: 225-8; Anonymous 1995: 120; Robert of Clari 1936: 104; Choniates 1984: 191 (n. a.).

[153] Leo the Deacon 2005: 121, 207-8; Anthony of Novgorod 1889: 97-8; Robert of Clari 1936: 102-5; Anonymous 1995: 120-1; Kinnamos 1976: 69; William of Tyre 1943: ii. 381; Ciggaar 1996: 47-9; Durand 2001: 35; Belting 1994: 526-7; Kalavrezou 1997: 67-70 (n. a.).

ritualuri erau menite să fie, după cum spunea un împărat, „motiv de uimire atât pentru străini, cât şi pentru propriul nostru popor”. Împăratul îi primea pe demnitarii străini şi pe ambasadori în sala numită Magnavra din Marele Palat. Un oficial cu un toiag din aur îi conducea în timp ce în fundal se auzea orga şi, când se apropiau de tron, doi lei din bronz începeau deodată să ragă, iar păsări metalice dintr-un pom aurit izbucneau în ciripit, animate de un mecanism acţionat cu aburi. Aceeaşi maşinărie făcea ca tronul împăratului să se înalţe automat, în aşa fel încât să se uite de sus la oaspeţii săi de rând, din partea cărora se aştepta să facă în faţa tronului trei plecăciuni adânci, până la pământ. Singura concesie se făcea monarhilor veniţi în vizită, din partea cărora nu se aştepta să facă reverenţe umile, ci li se oferea un jilţ special gândit să fie mai scund decât tronul, ca să scoată în evidenţă statutul superior al gazdei.[154] Exista un şir nesfârşit de ceremonii, de-a lungul întregului an, cu acţiuni rituale şi întâmpinări prescrise funcţie de o locaţie sau alta, care consumau o mare parte din timpul împăratului. De Sâmbăta Mare, spre exemplu, pornea în procesiune de la Marele Palat la catedrala Hagia Sofia. În interiorul bisericii,

---

[154] Constantine VII Porphyrogenitos 2012: i. 3-4, ii. 566-70; Liudprand of Cremona 2007: 197-8; Kinnamos 1976: 69; Papamastorakis 2003: 197-8; Janin 1964: 117-19 (n. a.).

procesiunea trecea pe lângă Izvorul Sfânt şi intra în altar, urmată de un eunuc care purta un sac ce conţinea o sută de livre de aur. Un oficial prelua sacul de la eunuc şi i-l dădea împăratului, care îl aşeza pe altar şi îl tămâia cu o cădelniţă.[155] Oricât de plicticoase şi de absurde ar fi putut să pară uneori aceste ceremonii, ele erau adaptate cu grijă pentru a servi scopului lor de a impresiona publicul şi, în general, se pare că îşi atingeau ţelul. Un vizitator arab la Constantinopol care a asistat la o procesiune imperială desfăşurată de la Poarta de Bronz la catedrala Hagia Sofia a scris o relatare memorabilă a splendorilor la care asistase. Dar nu toţi rămâneau la fel de impresionaţi. Un ambasador din Italia care a asistat la o ceremonie similară în 968 a consemnat-o cu un ochi mult mai părtinitor, respingând întregul spectacol ca pe o „vânzoleală nesfârşită de negustori şi oameni de rând, împopoţonaţi cu scuturi cam mici şi subţirele şi săbii de duzină".[156] Reacţiile individuale nu aveau însă nicio relevanţă în ce privea punctul esenţial al tuturor acelor grandioase spectacole publice. Bizantinii făceau permanent efortul de promovare a mitului constantinopolitan, fie prin portrete imperiale în

---

[155] Constantine VII Porphyrogenitos 2012: i. 33-4 (n. a.).

[156] Haran Ibn-Yahya 1932: 158; El Cheikh 2004: 155-7; Liudprand of Cremona 2007: 244 (n. a.).

mozaic, fie prin palate grandioase, fie prin parade publice ostentative.

Realitatea vieţii politice bizantine era desigur departe de idealismul pe care erau menite să îl sugereze teoria şi ceremonialul. Cea mai flagrantă discrepanţă apărea între ideea că împăraţii erau aleşi de Dumnezeu şi procesul adesea violent şi sângeros prin care ajungeau pe tron. Dintre cei aproximativ şaptezeci de împăraţi care au domnit la Constantinopol între 330 şi 1204, mai puţin de jumătate au murit de moarte bună la ei în pat, încă aflaţi în funcţie, lăsând coroana unui fiu sau unui succesor desemnat, fiind frecvent răsturnaţi de la putere de cele mai apropiate persoane. Mihail al II-lea (820-829) a ajuns pe tron după ce l-a asasinat pe vechiul lui tovarăş de arme, Léon al V-lea (813-20), care a fost înjunghiat în timp ce se ruga în biserică, iar trupul i-a fost aruncat în hazna. Ioan I Tzimiskes (969-976) s-a făcut împărat strecurându-se în dormitorul unchiului său, Nicefor al II-lea Focas (963-969) în fruntea unei cete de partizani, care apoi l-au tăiat bucăţi cu săbiile pe Nicefor. Teofana, soţia împăratului, făcea parte dintre conspiratori şi le asigurase uşa descuiată. Pe de altă parte, când asemenea lovituri dădeau greş, complotiştii nu se puteau aştepta la niciun pic de milă. Rebelul Bardas Focas a murit în lupta împotriva lui Vasile al

II-lea în 989 şi a scăpat în acest fel de răzbunare, însă capul lui a fost înfipt într-o suliţă şi purtat pe străzile Constantinopolului, iar unul dintre asociaţii lui, prins viu, a fost tras în ţeapă şi a murit în chinuri.[157]

Părerea unui străin despre ceremonialul bizantin

Luat prizonier pe graniţa de est a Bizanţului la un moment dat, în secolul al X-lea, Harun-Ibn-Yahya a fost dus la Constantinopol, în aşteptarea plăţii preţului său de răscumpărare. Nu a fost ţinut în detenţie, ci i s-a permis să circule liber prin oraş. În explorările lui a fost martor al unei procesiuni care a traversat Augusteionul, de la Poarta de Bronz spre Hagia Sofia:

[Împăratul] porunceşte ca pe drumul său de la Poarta Palatului spre Biserica pentru oamenii de rând, care se află în mijlocul cetăţii, să se aştearnă rogojini pe care apoi să se presare plante aromate şi ramuri verzi, iar pereţii caselor aflate de-a dreapta şi de-a stânga acestui pasaj să fie împodobite cu brocart. Apoi înaintea lui merg zece mii de bătrâni purtând straie de brocart roşu; au părul lung până la umeri şi nu poartă pelerină. În urma lor vin zece mii de tineri purtând haine de brocart

[157] Genesios 1998: 22-3; Leo the Deacon 2005: 137-41, 216-17 (n. a.).

alb. Cu toţii merg pe jos. Apoi vin zece mii de băieţi îmbrăcaţi în straie de brocart verde. Pe urmă vin zece mii de servitori purtând haine de brocart de culoarea cerului azuriu; în mână ţin securi poleite cu aur. Sunt urmaţi de cinci mii de eunuci aleşi, purtând haine albe de Khorasian, pe jumătate din mătase; în mână ţin cruci de aur. Iar după ei vin zece mii de paji turci, care poartă platoşe în dungi; în mâinile lor ţin suliţe şi scuturi acoperite cu totul în aur. Apoi vin o sută de patricieni dintre cei mai distinşi, purtând haine din brocart colorat; ţin în mână cădelniţe din aur parfumate cu aloe. După aceea vin doisprezece patricieni de seamă, cu straie ţesute în aur; fiecare ţine un toiag din aur. După aceea apar o sută de paji cu straie tivite şi împodobite cu perle; poartă o raclă din aur în care se află mantia imperială pentru rugăciunea monarhului.

Citat din A.A. Vasiliev, „Harun-Ibn-Yahya and his description of Constantinople”, Annales de l’Institut Kondakov, 5 (1932): 149-163, la 158-159, text reprodus cu permisiunea Institutului de Istoria Artei al Academiei de Ştiinţe din Republica Cehă.

Împăraţii detronaţi sau uzurpatorii care ratau lovitura nu erau întotdeauna asasinaţi. Unii scăpau mai ieftin, fiind tunşi cu forţa şi siliţi să se călugărească.

Apoi rămâneau pe viaţă între zidurile înalte ale unei mănăstiri. Ceea ce a făcut cu adevărat notorie politica bizantină a fost însă frecvenţa cu care cei ieşiţi înfrânţi din nesfârşita serie de comploturi şi de lovituri de stat erau supuşi unor mutilări fizice considerate ca descalificante de la funcţia imperială. în primă instanţă, rataţilor politic li se despica nasul. Apoi, în 705, împăratul detronat Iustinian al II-lea, care suferise acest tratament, a reuşit să-şi recupereze tronul şi să domnească încă şapte ani, în ciuda mutilării cât se poate de evidente, pentru care şi primise porecla de *Rhinotmetos,* „fără nas”. Prin urmare, s-a răspândit metoda de orbire prin apropierea de ochi a unui fier înroşit în foc, pentru vătămarea iremediabilă a corneei. Această pedeapsă înfricoşătoare mai avea şi avantajul că victima devenea infirmă, ieşind pentru totdeauna din cursa politică. Era considerată o alternativă omenoasă, care scutea victima de moarte, dar altfel, un procedeu cât se poate de brutal. Orbirea lui Romanos al IV-lea Diogenes (1068-1071), eliminat de fiul său vitreg, Mihail Ducas în 1071, a fost executată cu asemenea nepricepere de cei care îl ţineau captiv, încât a murit la scurt timp. Şocantă a fost şi soarta lui Constantin al VI-lea (780-797), astfel orbit şi detronat la ordinul propriei sale mame, Irina. Au existat exemple de indivizi cruţaţi în ultima clipă, care au scăpat doar cu

genele pârlite, ca avertisment, dar învingătorii își îngăduiau rareori asemenea mărinimie şi acţionau fără milă. Şi metoda avea efect, din câte se pare. Léon Tornikios, răsculat împotriva lui Constantin al IX-lea în 1047, a fost orbit împreună cu un asociat al său, dar toţi ceilalţi rebeli au fost iertaţi şi astfel răzmeriţa s-a stins. Nicefor Diogenes, orbit astfel în 1094 deoarece complota împotriva lui Alexie I, s-a retras de la Constantinopol pe domeniile lui şi nu a mai dat nimănui bătaie de cap. Şi-a petrecut tot restul zilelor studiind literatura clasică, folosindu-se de secretari care-i citeau textele. Abia în 1203, o victimă a orbirii, fostul împărat Isaac al II-lea, s-a întors în viaţa politică activă.[158]

Acest lung şir de uneltiri, contrauneltiri, asasinate şi mutilări nu a scăpat de comentarii nefavorabile din partea observatorilor externi. Un călugăr german nota dezgustat pornirea bizantinilor de a „măcelări sau de a scoate ochii regilor lor”.[159] Politica internă a Imperiului Bizantin şi-a atras de atunci o proastă reputaţie. „Cele mai teribile destrăbălări”, scria Jean-Jacques Rousseau (1712-1778), „cele mai josnice ticăloşii, cele mai atroce

---

[158] Skylitzes 2010: 416; Theophanes Confessor 1997: 648-9; Attaleiates 2012: 323-5; Psellos 1966: 365-6; Constantine VII Porphyrogenitos 2012: ii. 814; Komnene 2009: 257-9; Choniates 1984: 301-2; Herrin, 2000: 56-68 (n. a.).

[159] Gunther of Pairis 1997: 90 (n. a.).

nelegiuiri, urzeli, crime şi asasinate alcătuiesc fundamentul istoriei Constantinopolului."[160] Nu este absolut cinstit, atât timp cât multe alte societăţi medievale au demonstrat aceeaşi predilecţie pentru frecvente crize de asasinate şi de intrigi. În 1036, Alfred, fiul regelui englez Ethelred cel Şovăielnic, a fost astfel orbit ca să nu-şi revendice tronul părintelui său.[161] Însă Bizanţul se distingea prin distanţa enormă dintre teoria religioasă care stătea la baza funcţiei imperiale şi realitatea de multe ori sordidă.

Unul dintre urmaşii lui Constantin cel Mare care au condus Imperiul Bizantin a fost Alexie al III-lea (1195-1203). A fost cel de-al doilea împărat al dinastiei Anghelos, un monarh despre care posteritatea a avut prea puţine lucruri bune de spus. Contemporanul lui, curteanul birocrat Nicetas Choniates (circa 1155-1217), îl prezenta ca pe un personaj foarte departe de împăratul ideal, un risipitor care neglija interesele imperiului, preocupat în acelaşi timp de lucruri mărunte, cum erau construirea unor băi noi sau plantarea de viţă-de-vie, când ar fi trebuit să se ocupe de apărarea Constantinopolului. Dar cel mai abject aspect dintre toate era ascensiunea lui Alexie al III-lea

---

160 Rousseau 1993: 9 (n. a.).

161 William of Jumieges 1992-5: ii. 106-7 (n. a.).

la tron.[162]

Alexie nu era *porphyrogenitos.* Nu se născuse în Camera de Purpură din Marele Palat, iar tatăl său nu fusese împărat. Era urmaşul unei familii constantinopolitane bogate, unul dintre cei şase fii ai veteranului Andronic Anghelos şi ai soţiei lui, Eufrosina. Erau vremuri tulburi. La 24 septembrie 1180, după o domnie de treizeci şi opt de ani, redutabilul împărat Manuel I Comnenul murise, lăsând drept moştenitor pe fiul său în vârstă de unsprezece ani, Alexie al II-lea (1180-1183). Prin urmare a trebuit să se alcătuiască un consiliu de regenţă condus de mama copilului, Maria de Antiohia, puterea fiind de fapt în mâna unui nepot al împăratului răposat, Alexie Comnenul, care purta titlul de *protosebastos.* Regenţa Mariei şi a lui Alexie s-a dovedit curând nepopulară la Constantinopol, iar în 1182 o altă rudă a lui Manuel I, Andronic Comnenul, a pus la cale o revoltă, venind spre Constantinopol în fruntea unei armate, dinspre Asia Mică.

Ca nobil de frunte, Anghelos senior nu avea cum să evite implicarea în aceste evenimente. Regenţa i-a pus la dispoziţie o forţă cu care să-l zdrobească pe rebel, dar în cele din urmă a schimbat macazul şi a trecut

---

162 Choniates 1984: 249-50, 296 (n. a.).

împreună cu familia în cealaltă tabără. Familia Anghelos avea să regrete această mutare. Odată ce Andronic Comnenul a pus mâna pe Constantinopol şi s-a instalat ca nou regent al tânărului împărat, a instituit un regim de teroare, în care principalele victime au fost aristocraţii cei mai de seamă. Înţelegând că ar putea fi următoarea ţintă, Andronic Anghelos a intrat într-o conspiraţie împotriva regentului. Când acesta a prins de veste, majoritatea complotiştilor au fost prinşi şi executaţi, în schimb Anghelos şi fiii lui, printre care şi Alexie, au scăpat de urmăritori ajungând la ţărm şi găsind o ambarcaţiune plină de ulcioare goale de vin. Au aruncat vasele în mare şi au pornit spre larg, reuşind să-i lase în urmă pe soldaţii lui Andronic. După ce s-au îndepărtat suficient, tatăl şi fiii s-au despărţit, pentru a fi mai greu de găsit. Alexie s-a dus în Siria, unde i s-a acordat azil la curtea sultanului Ayyubid, faimosul Saladin.[163]

Dar nu toţi fraţii lui au fugit atât de departe. Teodor şi Isaac Anghelos au ajuns la Bitinia, în Asia Mică, unde şi-au găsit refugiu în oraşele Niceea şi Prusa (Bursa), ai căror locuitori refuzaseră să consimtă la lovitura lui Andronic Comnenul. Hotărât să elimine orice urmă de

---

[163] Choniates 1984: 138, 148, 291; Robert of Clari 1936: 56; Eustathios of Thessalonica 1988: 32-3, 38-9, 40-1 (n. a.).

opoziţie, Andronic a pornit să asedieze cele două oraşe. Pentru început, Niceea a rezistat, regentul fiind obligat să folosească maşini de asediu pentru a ataca zidurile. Apoi a adus-o de la Constantinopol pe mama lui Isaac Anghelos, Eufrosina, o bătrână plăpândă, de care s-a folosit drept scut uman, punând-o în faţa berbecului cu care erau bătute zidurile. Stratagema a dat greş. Arcaşii din Niceea au ţintit cu grijă, ocolind-o pe Eufrosina şi lovindu-i pe soldaţii care o păzeau, după care au făcut o incursiune îndrăzneaţă şi au salvat-o. Însă, după ce liderul rebeliunii a fost ucis într-o încleştare, apărătorilor le-a scăzut curajul şi Isaac Anghelos a negociat pacea cu Andronic. Cetatea şi-a deschis porţile şi Isaac a fost iertat şi trimis înapoi la Constantinopol să trăiască în pace în vila familiei sale, în schimb o parte dintre cei mai de seamă apărători ai cetăţii au fost executaţi.

Asta i-a inspirat pe luptătorii din Prusa să opună o rezistenţă mai susţinută. Cetatea a trebuit luată cu asalt şi mulţi locuitori au fost masacraţi. Teodor Anghelos a fost luat prizonier şi Andronic a dat ordin să fie orbit, fiind limpede că se temea ca vreun membru al familiei Anghelos să nu pună la cale înlocuirea lui. Nefericitul Teodor a fost urcat în spinarea unui măgar şi lăsat să fie dus la întâmplare, oriunde. Fără îndoială că Teodor ar fi murit de foame dacă nu l-ar fi găsit şi nu s-ar fi

îndurat de el turcii din sultanatul vecin, Konya.

Întors la Constantinopol, Andronic Comnenul se încoronase între timp ca împăratul Andronic I, după ce se descotorosise de tânărul Alexie al II-lea, punând ca nefericitul să fie sugrumat cu o coardă de arc. Trupul lui i-a fost adus lui Andronic ca să-l poată lovi cu piciorul, înainte de a-l arunca în Bosfor. Dar purpura imperială nu a fost suficientă pentru ca Andronic să-şi găsească pacea. I se părea că este mereu pândit de conspiraţii şi nu trecea zi să nu acuze şi să nu execute câte un nefericit. Inevitabil, a intrat în colimatorul lui şi Isaac, singurul membru al familiei Anghelos pe care îl avea la îndemână. În seara de 11 septembrie 1185, la vila familiei s-a prezentat un grup de oameni înarmaţi, cu ordinul de a-l aresta. În timp ce băteau la poartă, Isaac a vrut mai întâi să se ascundă în casă, dar, dându-şi seama că oricum îl pândea moartea, s-a strecurat în grajd şi a pus şaua pe un cal. Cei veniţi să-l ridice au fost luaţi complet prin surprindere când Isaac i-a atacat cu sabia în mână şi le-a ucis fulgerător comandantul, fără ca ei să aibă vreo reacţie, şi imediat, dintr-o singură lovitură, i-a tăiat urechea altuia. Isaac a pornit apoi în galop pe Mese, spre Hagia Sofia, să-şi caute refugiul în altar. Vestea acestor evenimente dramatice s-a răspândit imediat şi a izbucnit o demonstraţie populară împotriva lui Andronic, acum

unanim detestat. Simţind că era pierdut, Andronic a părăsit Constantinopolul pe o navă, sperând să poată traversa Marea Neagră şi să se pună la adăpost în Rusia. Din nefericire pentru el, nu după multă vreme, curentul a împins vasul înapoi la ţărm. Andronic a fost prins, adus înapoi la Constantinopol şi linşat pe Hipodrom de către mulţimea furioasă. Isaac Anghelos a ajuns astfel pe tron, ca Isaac al II-lea (1185-1195).[164]

Firesc, una dintre primele mutări ale lui Isaac a fost să-i recheme în capitală pe membrii familiei sale risipite. Din câte se pare, tatăl său, Andronic Anghelos, murise între timp, dar Alexie a fost adus din Siria şi a fost făcut *sebastokrator,* titlu de prestigiu la curte. Isaac nutrea o afecţiune specială faţă de Alexie, singurul dintre cei şase fraţi care scăpase total nevătămat în timpul regimului de teroare al lui Andronic.[165] Din nefericire, sentimentul nu pare să fi fost reciproc şi Alexie s-a dovedit prea puţin recunoscător pentru bunătatea fratelui său. În primăvara lui 1195 era în plină desfăşurare complotul lui de a pune mâna pe tron, pus la cale cu un grup de susţinători, printre care şi un anume Alexie Ducas Mourtzouphlos (Murţuflos). Murţuflos, poreclă cu sensul de „încruntat”, deoarece

---

164 Choniates 1984: 150-2, 155-60, 187-95; Robert of Clari 1936: 50-6 (n. a.).

165 Choniates 1984: 232, 236, 246; Robert of Clari 1936: 56-7 (n. a.).

sprâncenele lui negre şi stufoase se întâlneau deasupra nasului şi coborau peste ochi, urma să joace un rol important în viaţa politică a Constantinopolului în următorii câţiva ani.[166] În aprilie 1195, Alexie l-a însoţit pe Isaac al II-lea într-o expediţie militară împotriva insurgenţilor din Tracia. Campania era lejeră şi Isaac avea timp din plin să meargă la vânătoare. L-a invitat pe *sebastokrator,* fratele său, să-l însoţească, dar Alexie s-a plâns că nu se simte bine şi împăratul a pornit fără el. Rămas în tabără, Alexie şi ceilalţi conjuraţi au pus mâna pe însemnele imperiale lăsate într-un cort, iar la întoarcere Isaac a constatat că fratele său fusese proclamat împărat în locul lui. Prima reacţie a lui Isaac a fost să încerce să repete tactica folosită cu zece ani în urmă împotriva celor care voiau să pună mâna pe el şi a dat pinteni calului ca să-i atace pe conspiratorii din tabără. Însă şi-a pierdut cumpătul când a văzut că nu-l urmează niciunul dintre oamenii săi. Atunci a fugit spre vest, într-un mic oraş de coastă, sperând să scape pe mare, dar a fost prins şi dus la o mănăstire din apropiere. Acolo, Isaac a avut aceeaşi soartă ca fratele său Theodore, fiind orbit şi apoi adus înapoi la Constantinopol, ca să fie întemniţat mai întâi în

---

[166] Choniates 1984: 247, 307; Alberic of Trois Fontaines 1874: 870; Gunther of Pairis 1997: 82 (n. a.).

donjonul Palatului Boukoleon şi apoi în Diplokionion, pe Bosfor.

Ar fi fost de aşteptat ca, după o faptă atât de odioasă la adresa propriului frate, Alexie să nu fie niciodată admis ca împărat la Constantinopol. Dar nu a fost aşa. Bizantinii par să fi considerat acest gen de puci drept modalitate prin care divinitatea îşi hotăra reprezentanţii pe pământ. Drept urmare, chiar înainte ca Alexie să se întoarcă în capitală, fruntaşii bizantini şi-au declarat de îndată adeziunea faţă de noul regim. S-au grăbit să o găsească pe soţia lui Alexie, Eufrosina, şi „şi-au pus capetele sub picioarele ei, în chip de taburet, şi şi-au frecat nasul de condurii ei din fetru, ca nişte căţeluşi linguşitori". În câteva zile, Alexie a fost încoronat de patriarh în catedrala Hagia Sofia. Singura obiecţie pare să fi venit din partea calului care urma să-l poarte după ceremonie, care s-a scuturat şi s-a cabrat atât de violent când noul împărat a încercat să-l încalece, încât i-a zburat de pe cap coroana împodobită cu giuvaiere şi s-a stricat, căzând pe jos. Apoi a fost nevoie să fie adus un alt armăsar, mai paşnic. Este posibil ca uşurinţa cu care curtea şi poporul din Constantinopol au acceptat lovitura din 1195 să nu fie cu adevărat surprinzătoare, dar observatorii ceva mai detaşaţi nu puteau să nu constate o discrepanţă neliniştitoare faţă de portretul făcut de Eusebiu

împăratului ca uns al lui Dumnezeu.[167]

Date fiind primejdiile care îi pândeau pe împăraţii Bizanţului, ne-am putea întreba de ce atât de mulţi, ca Alexie al III-lea, erau dispuşi să depună asemenea eforturi uriaşe, riscând totul pentru a ajunge pe tron. Însă faptul că funcţia imperială permitea şi accesul la bogăţii practic nelimitate reprezenta o anumită compensaţie pentru povara de a fi delegatul lui Dumnezeu pe pământ. Eusebiu îi zugrăvise lui Constantin un portret auster, petrecând ore îndelungate îngenuncheat şi rugându-se în Marele Palat, însă pentru cei cu gustul unei vieţi la cel mai înalt nivel se deschideau posibilităţi nesfârşite. Potrivit lui Choniates, Alexie al III-lea considera că tronul îi fusese dat „nu pentru a exercita o dominaţie legiuită asupra oamenilor, ci pentru a-şi furniza lux şi plăceri fără măsură”.[168]

Nu era nici pe departe singurul care făcea acea presupunere şi, din câte se pare, în vreme ce anumite părţi din Marele Palat şi din Palatul Blachernae erau destinate paradei de măreţie a funcţiei imperiale, existau şi altele, mai ferite de priviri. Mozaicurile de

---

167 Choniates 1984: 247-8, 250-1 (n. a.).

168 Eusebius of Caesarea 1999: 160; Choniates 1984: 252 (n. a.).

acolo nu reprezentau împăraţi cuvioşi, ci scene de vânătoare, animale vesele şi copii jucăuşi. Un set de mozaicuri de pe podeaua sălii numite Augusteios reprezenta doi băieţi călare pe o cămilă, un altul mânând gâşte şi altul, un bărbat rostogolindu-se pe spate de pe un măgar, care părea să îl lovească cu piciorul. Fiind un complex de clădiri, şi nu un singur edificiu, la Marele Palat era loc şi de grădini întinse: existau porticuri umbroase, o curte pentru jocuri cu mingea şi numeroase fântâni.[169]

La Blachernae existau podele din marmură, încăperi divers colorate, o menajerie unde împăratul îşi ţinea leii de companie şi privelişti splendide, din turnurile înalte, spre zona rurală din împrejurimi.[170] Împăratul mai putea folosi şi câteva alte palate mai mici din afara zidurilor, locuri perfecte de refugiu din căldura toridă a verii. Printre ele Philopation, chiar în afara Porţii de Aur din Zidurile continentale, şi Skoutarion, aproape de Chrysopolis, pe malul asiatic al Bosforului.[171] Acestea erau locurile unde împăraţii se puteau destinde, bucurându-se din plin de privilegiile puterii

---

[169] Mango 1986: 195; Harun Ibn-Yahya 1932: 156-7; Genesios 1998: 111; Brett, Macaulay şi Stevenson 1947: 64-97; Kostenec 2007: 88-91; Littlewood 1997: 13-38 (n. a.).

[170] Odo of Deuil 1948: 64-5; Sullivan, Talbot şi McGrath 2014: 81; Albert of Aachen 2013: ii. 61 (n. a.).

[171] Runciman 1980: 223-4; Janin 1964: 143-5, 152-3 (n. a.).

lor. Vânătoarea era probabil cea mai răspândită distracţie imperială. Suveranii fie făceau escapade la ţară, de la Palatul Blachernae, fie petreceau mai multe zile într-o zonă întinsă care înconjura Philopationul, bine înzestrată cu vânat, în special mistreţi şi măgari sălbatici. Despre unii împăraţi se spune că nu aveau plăcere mai mare decât vânătoarea şi îşi urmau pasiunea renunţând la orice altceva. Se zice că Vasile I a doborât un cerb şi un lup după ce aruncase cu bâta şi le frânsese picioarele din spate. Odată, dând ochii cu o creatură enormă, asemănătoare unui leu, cei mai mulţi din alaiul lui Manuel I au luat-o la goană, însă împăratul nu a dat înapoi niciun pas şi a pus fiara pe fugă doar cu sabia.[172] Lui Isaac I Comnenul îi făcea mare plăcere să vâneze cocori cu arcul şi săgeata:

„Îi dobora din cer, iar plăcerea lui adevărată se împletea mereu cu uimirea. Uimirea că o pasăre aşa de mare, cu picioare ca lăncile, ascunsă în spatele norilor, poate fi atinsă într-o clipită de un obiect atât de mic faţă de ea. Plăcerea lui se întemeia pe prăbuşirea păsării, deoarece cocorul, în cădere, executa dansul morţii, sucindu-se iarăşi şi iarăşi, când pe spate, când pe

---

172 Liudprand of Cremona 2007: 260-1; Odo of Deuil 1948: 49; Kinnamos 1976: 63, 69, 200; Choniates 1984: 8; Genesios 1998: 111 (n. a.).

pântece."[173]

Dar existau şi alte plăceri care atrăgeau casa imperială. Mulţi bizantini erau pasionaţi de cursele de cai, însă ocupantul tronului nu trebuia neapărat să asiste la asemenea evenimente alături de mase, pe Hipodrom. Putea să-şi organizeze curse proprii, în intimitatea unuia dintre palate, aşa cum a procedat în 1199 Alexie al III-lea la Blachernae, cu prilejul nunţilor fiicelor sale. Unii împăraţi luau parte ei înşişi la competiţii, în postura de concurenţi.[174] Apoi erau plăcerile culinare, mulţi împăraţi câştigându-şi reputaţia de gurmeţi sau gurmanzi. Manuel I era amator de mâncăruri savuroase, mai ales dacă festinurile erau însoţite de muzică.[175] Pe urmă aveau la îndemână nenumărate posibilităţi să-şi satisfacă gusturile sexuale şi să exploateze din plin efectul afrodiziac al puterii. Un împărat a descoperit că nu-i stă nimeni împotrivă dacă are chef să se culce cu propria-i nepoată, iar un altul, în lunile de vară, obişnuia să iasă la ţară însoţit de grupuri de prostituate, pentru orgii în

---

173 Psellos 1966: 321 (n. a.).

174 Choniates 1984: 280-1; Pseudo-Kodinos 2013: 373-4; Genesios 1998: 90-1; Psellos 1966: 57 (n. a.).

175 Choniates 1984: 117 (n. a.).

aer liber.[176] Chiar şi când participau la campanii alături de armatele lor, împăraţii bizantini nu se împăcau cu o viaţă austeră. Un tratat militar din secolul al X-lea stabilea că echipamentul de luptă trebuie să cuprindă şi covoare groase, cu ciucuri, pe care să stai culcat, o baie cu rezervor de apă din piele roşie, perne din in, răcitoare de argint pentru vinul parfumat şi apă de trandafiri, două jilţuri aurite care să ascundă oala de noapte, cearşafuri de mătase, prosoape de in, pomezi şi parfumuri de toate felurile şi argintărie imperială. Doar pentru transportul acestui din urmă articol era nevoie de circa optzeci de animale de povară.[177]

Acestea erau beneficiile materiale ale funcţiei imperiale. Unul dintre împăraţii care s-au bucurat din plin de ele în timpul domniei sale de zece ani a fost, după cum consemnează Choniates, Isaac al II-lea, fratele lui Alexie al III-lea:

„Se înfrupta în fiece zi somptuos, i se pregăteau mese sibaritice, se delecta cu cele mai alese sosuri şi mormane de pâine, ospătându-se cu un codru de sălbăticiuni, o mare de peşte şi un ocean de vin negru. În alte zile, când se desfăta în baie, era pomădat cu

---

[176] Choniates 1984: 32, 59, 177 (n. a.).

[177] Constantine VII Porphyrogenitos 1990: 102-9 (n. a.).

unguente dulci şi stropit cu uleiuri de mirt... Filfizonul mergea ţanţoş ca un păun şi nu purta niciodată aceleaşi straie de două ori.”

Desigur, în 1200, circumstanţele în care se găsea Isaac erau cu totul altele. Era orb şi zăcea în temniţă, în vreme ce fratele său Alexie se bucura de stilul de viaţă pierdut de el. Nu-i de mirare că Isaac se ţinea de intrigi şi de comploturi, sperând dincolo de orice raţiune că îşi va redobândi tronul ce i se cuvenea de drept şi toate beneficiile oferite de el.[178]

Având în vedere toate astea, ne-am putea întreba cum de a supravieţuit Imperiul Bizantin atâtea secole, când principalele elemente din structura lui politică se reduceau la teorie pompoasă, mascând intrigile politice fără sfârşit şi satisfacţia personală. Dacă esenţa s-ar fi redus doar la atât, ar fi fost de aşteptat ca imperiul să nu reziste nici pe departe cât a reuşit să o facă. În realitate, la fel cum teoria politică bizantină a ascuns latura mai sordidă a vieţii la vârful societăţii, a pus în umbră şi una dintre cele mai măreţe virtuţi ale guvernării bizantine: răspunderea pentru administrarea imperiului nu stătea de fapt pe umerii unei singure persoane. Dacă ne limităm la teorie, ea

[178] Choniates 1984: 242, 294 (n. a.).

susţinea frecvent că împăratul bizantin era ca un cârmaci, aflat singur la timonă, ghidând nava printre valurile agitate. Sau ca un soare strălucind singur pe firmament.[179] Dar cârmaciul se putea bizui pe mai multe surse de susţinere pentru a menţine calea cea dreaptă. El se afla în vârful unei clase conducătoare din care proveneau mulţi dintre generalii şi sfetnicii lui. Avea la dispoziţie un sistem birocratic sofisticat, cu sediul la Marele Palat. În sfârşit, dar deloc mai puţin important, mai beneficia şi de asistenţa adesea formidabilă a soţiei şi a celorlalte doamne din familie.

În anul 1200, clasa conducătoare bizantină reprezenta un grup cât se poate de limpede conturat la Constantinopol. Vilele şi palatele lor se aliniau de-a lungul arterelor principale, Mese şi Calea Triumfală, fiind concentrate în zona cunoscută sub numele de Sphorakion, situată la nord faţă de Forul lui Constantin. Unele erau versiuni miniaturale ale Marelui Palat, nefiind un singur edificiu, ci un complex, cu băi şi capele personale, cu interioare decorate cu mozaicuri scumpe. Numele acestor mari familii, Comnen, Paleolog, Brienio (Bryennios), Botaneiates, Ducas, Camatero, Cantacuzino şi, desigur,

---

[179] Constantine VII Porphyrogenitos 1967: 49; Barker 1957: 55; Kom- nene 2009: 262; George Tornikes in Kazhdan şi Epstein 1985: 250 (n. a,).

Anghelos apar mereu în cronicile istorice şi în documentele păstrate. La sfârşitul secolului al XII-lea, membrii lor monopolizaseră multe dintre funcţiile cele mai importante din armată şi Biserică, purtând titluri onorifice răsunătoare – *Patrikios, Magistros* sau *Protostrator.* Mulţi erau legaţi de familia imperială prin căsătorii sau relaţii de sânge.[180] Tot ei se aflau în jurul împăratului la curte şi erau membri ai Senatului, un corp având între timp un rol strict onorific. Ei îl urmau de la Marele Palat la Blachernae şi vara, când căldura din oraş devenea insuportabilă, îl însoţeau în zona rurală, într-unul din palatele din apropiere. Acolo discutau treburile statului împreună cu împăratul şi îl ajutau să ia deciziile politice. Anna Comnena îşi aminteşte că tatăl ei, Alexie I, stătea de vorbă despre aceste lucruri cu unchiul ei, Gheorghe Paleolog.[181]

Cu toate că marile familii ale Constantinopolului îl însoţeau permanent pe împărat şi din rândul lor proveneau cei mai importanţi generali şi funcţionari, tot ei reprezentau cea mai mare primejdie. Dintre ei era cel mai probabil să apară uzurpatorii, deoarece dispuneau de resurse şi de autoritatea personală de a aduna o armată în fruntea căreia să pornească

---

[180] Odo of Deuil 1948: 54-7; Leo the Deacon 2005: 50, 190; Attaleiates 2012: 387-405; Choniates 1984: 323; Angold 1984: 254-66 (n. a.).

[181] Komnene 2009: 421 (n. a.).

împotriva Constantinopolului. De teama lor a instaurat Andronic I regimul său de teroare din 1183-1185, socotind că, dacă va scăpa de giganţi, nu îi vor mai rămâne decât pigmei pe care să-i conducă. Frica lui s-a dovedit justificată când a fost răsturnat de Isaac Anghelos.[182] Prin urmare, împăraţii trebuie să fi fost recunoscători pentru cea de-a doua lor sursă de susţinere, birocraţii din Marele Palat care ocupau înaltele funcţii administrative. Şi ei purtau titluri grandilocvente – *Megas Logothetes* (Mare Logothet sau Logofăt) şi *Epi tou Kanikleiou* (Prefectul înscrisurilor sau Păstrătorul Călimării). Principalele lor îndatoriri erau să întocmească scrisori, legi, decrete şi tratate, să supravegheze tezaurul şi serviciile poştale şi să organizeze strângerea impozitelor. Însă de multe ori dispuneau de foarte multă influenţă. Cei mai de seamă dintre ei îl sfătuiau pe împărat în privinţa politicilor şi a tacticilor urmate şi mai îndeplineau o funcţie esenţială, aceea de a face cunoscute şi de a explica politicile unui public larg, prin discursuri oficiale cu prilejuri deosebite, în care îl lăudau pe împărat, ridicându-i în slăvi realizările.

Ascensiunea în acest corp de elită depindea nu de origine, ci de educaţie. Candidaţilor li se cerea să fi

---

[182] Eustathios of Thessalonica 1988: 54-5 (n. a.).

parcurs traseul tradiţional al educaţiei superioare, studiile clasice greceşti. În sine, asta nu îi echipa în mod special cu instrumentele necesare pentru administrarea unui imperiu, în schimb le oferea celor dintr-un mediu relativ modest şansa de a face primul pas pe scara socială. Mihail Psellos (circa 1022 – circa 1080), care a devenit cel mai de seamă consilier al unei serii de împăraţi din secolul al XI-lea, nu avea nicio legătură cu niciuna dintre marile familii constantinopolitane, în schimb mama lui s-a îngrijit ca el să meargă la cei mai buni profesori, ceea ce l-a calificat să-şi obţină prima slujbă, de secretar la curte. Nicetas Choniates se născuse într-un oraş de provincie, dar fusese trimis să se educe la Constantinopol.[183] Având în minte asemenea exemple, un părinte ambiţios îşi sfătuia astfel fiul:

„Învaţă cât poţi mai mult. Uită-te la omul acela, copilul meu: pe vremuri mergea pe jos, iar acum are un asin gras, cu harnaşament bogat. Iar celălalt, când era şcolar, mergea desculţ, şi acum uite ce cizme cu cioc poartă! Şi ăsta, când mergea la şcoală, nu-şi pieptăna vreodată părul, iar acum este frumos dichisit şi mândru de zulufii lui. Iar celălalt, când era învăţăcel, n-a văzut

---

[183] Psellos 2006: 69; Psellos 1966: 178-9, 334; Choniates 1984: xi-xii (n. a.).

nici de departe vreo uşă de baie, iar acum se îmbăiază de trei ori pe săptămână. Asta era plin de păduchi cât migdalele, iar acum are punga doldora de monede de aur cu efigia împăratului Manuel."[184]

Chiar şi aşa, continua părintele preocupat de soarta copilului, educaţia nu-ţi garanta un loc la curte, Constantinopolul fiind plin de oameni bine şcoliţi, dar săraci. Cei care reuşiseră doar în virtutea succeselor lor şcolare, ca Psellos, erau aşteptaţi să arate şi un interes legitim în susţinerea împăratului în funcţie, de al cărui patronaj depindeau. La urma urmei, noii împăraţi doreau în general să se descotorosească de sfetnicii vechiului regim şi să-şi aducă oamenii proprii, chiar dacă Psellos însuşi se remarca prin abilitatea de a supravieţui schimbărilor monarhului. Prin urmare, te puteai bizui în general pe loialitatea birocraţilor, cel puţin până să ajungi la stadiul în care îţi dădeai seama că nu mai ai de ales – ori dai din mâini, ori te îneci.[185]

Mai exista un motiv pentru care aceşti membri ai breslei funcţionarilor erau mai demni de încredere decât aristocraţii. Mulţi dintre ei erau eunuci, iar în virtutea acestei mutilări fizice a lor le era interzis să

---

[184] Ptochoprodromos in Mango 1980: 82-3 (n. a.).

[185] Leo the Deacon 2005: 144-5 (n. a.).

ocupe funcţia imperială. Împăraţii le puteau încredinţa cele mai înalte puteri ale statului fără teamă că ar putea să încerce să pună mâna pe tron. Unii eunuci ajunseseră la Constantinopol ca sclavi, fie ca prizonieri de război, fie uneori aduşi în dar de ambasadori străini, dar mulţi erau bizantini de origine. Nu era un fapt ieşit din comun ca părinţii să-l castreze pe unul dintre băieţii lor, în primele luni de viaţă, o practică destul de răspândită în regiunea Paflagonia din nordul Asiei Mici. Poate părea o cruzime, dar astfel îi deschidea calea băiatului, mai târziu, pentru o strălucită carieră la curte. Nu mai puţin de zece dintre cele mai importante posturi de la curte, presupunând un contact strâns cu împăratul, erau rezervate anume eunucilor, inclusiv cea de *parakoimomenos,* adică postelnic sau şambelan, al cărui splendid titlu însemna „Cel care doarme alături” de persoana imperială. Cu siguranţă că unui Ioan oarecare din Paflagonia îi putea servi enorm să fie castrat în copilărie pentru ca mai târziu să ajungă *Orphanotrophos,* orfanotrof, la curtea bizantină.[186]

Unii membri ai funcţionărimii imperiale au ajuns în poziţii extrem de puternice şi de influente. Un exemplu notabil este Vasile Lekapenos. Fiu nelegitim al împăratului Romanos I Lekapenos (920-944), Vasile

---

[186] Masudi 1989: 345; Psellos 1966: 75; Tougher 2008: 54-60 (n. a.).

fusese castrat în copilărie, pentru a preveni orice încercare a lui de mai târziu să urce pe tron. A primit o slujbă în administraţia palatului şi a urcat în ierarhie până la rangul de *parakoimomenos,* gardă de corp, funcţie pe care avea să o deţină sub patru împăraţi, beneficiind de o extraordinară influenţă. Vasile nu doar a dominat administraţia imperiului, dar a comandat şi armate pe câmpul de luptă şi a jucat un rol de seamă în aducerea pe tron a unor noi împăraţi, în 963 şi 969. Mulţi ani la rând a fost cel mai puternic personaj din Marele Palat, inclusiv faţă de stăpânul lui imperial.[187] Şi cazul său nu a fost nici pe departe unic. În secolul al XI-lea, Mihail Psellos, care nu era eunuc, se putea lăuda că împăratul era gata să urmeze orice cale de acţiune sugera el. La fel şi în vremea lui Alexie al III-lea, la curtea căruia şeful *parakoimomenos,* George Oinaiotes, era o voce deosebit de influentă.[188]

În afara aristocraţiei şi a birocraţilor, exista la curte şi un al treilea grup care exercita o influenţă puternică asupra împăratului şi asupra modului cum guverna: mama, surorile şi celelalte rude feminine ale împăratului şi, desigur, împărăteasa. În nici o altă privinţă nu există în Bizanţ o discrepanţă mai mare

---

[187] Leo the Deacon 2005: 143; Skylitzes 2010: 298-318; Psellos 1966: 28; Tougher 2008: 138 (n. a.).

[188] Psellos 1966: 336; Choniates 1984: 277-8 (n. a.).

între teorie şi practică decât când se discuta rolul lor în cârmuire. Teoria afirma că femeile nu au cum să joace vreun rol, deoarece, după cum evidenţia Mihail Psellos, nu se cuvenea ca imperiul să fie guvernat de o femeie, ci de un bărbat.[189] Secţiuni speciale din Marele Palat şi din Palatul Blachernae erau rezervate ca loc în care să poată fi bine izolate – aşa-numitul *gynaikonitis,* gineceu, apartament destinat femeilor. Cu toate astea, o succesiune de femei puternice modelaseră istoria şi cultura bizantină, începând cu Elena, mama lui Constantin. Teodora, consoarta marelui Iustinian, era atât de profund implicată în treburile statului, încât un contemporan exclama cuprins de oroare că „îşi revendica dreptul de a administra întregul Imperiu Roman". Irina, văduva lui Léon al IV-lea (775-780), condusese de una singură imperiul între 797 şi 802. Apoi a căzut victimă unei lovituri de palat, dar asta era departe să fie ceva neobişnuit.[190] Un exemplu mai recent fusese poziţia extraordinară ocupată de Anna Dalassena, mama lui Alexie I Comnenul. Alexie preluase puterea după lovitura dată în 1081, dar în primii lui ani de domnie nu exista nicio îndoială cine era adevăratul deţinător al puterii. Potrivit fiicei lui,

---

[189] Psellos 1966: 262 (n. a.).

[190] Procopius 1935: 178-9; Theophanes Confessor 1997: 651-5 (n. a.).

Anna, împăratul nu făcea niciun pas fără sfatul mamei sale şi chiar declara că, în lipsa pătrunderii şi judecăţii ei, imperiul nu ar fi supravieţuit. La câteva luni după ce se urcase pe tron, când Alexie a fost obligat să pornească la luptă împotriva normanzilor, care cotropiseră provinciile balcanice, Anna Dalassena a fost cea desemnată să conducă în absenţa lui capitala. A fost emis un *chrysoboullon,* o „bulă de aur” – hrisov sau „hrisobulă” –, prin care se întărea că orice decret al Annei avea aceeaşi valabilitate ca al împăratului în persoană. Anna Dalassena pare să fi fost un personaj formidabil în cel mai adevărat sens al cuvântului. Era suficientă o privire ca supuşii să îngheţe de frică, iar venirea ei la Marele Palat a fost semnalul unor profunde reforme morale. A impus ca toată lumea să participe la cântarea de imne în comun şi sugera ca micul dejun să aibă loc la o oră strict stabilită. Era şi o protectoare bine cunoscută a călugărilor şi sihaştrilor şi a întemeiat şi a înzestrat un adevărat monument, biserica şi mănăstirea lui Hristos Atotvăzătorul *(Pantepoptes).*[191]

În 1200, femeile jucau în continuare un rol important în politica de la curtea bizantină, împărăteasa Eufrosina

---

[191] Komnene 2009: 91-4, 96; Zonaras 1841-97: iii. 764; Freely şi Çakmak 2004: 204-7 (n. a.).

aflându-se în mijlocul unei mulţimi de intrigi. Interpretase o partitură esenţială în lovitura dată e soţul ei Alexie al III-lea în 1195, convingând curtea şi pe patriarh să accepte căderea lui Isaac al II-lea şi să-l proclame pe Alexie împărat la întoarcerea lui din Tracia. Eufrosina se trăgea dintr-o mare familie constantinopolitană, Kamateros, şi din câte se pare şi-a luat toate măsurile ca ridicarea soţului ei la nivelul veşmintelor de purpură să aducă beneficii întregului clan. Fratele ei, Vasile Kamateros, a devenit o somitate a curţii, în vreme ce cumnatul ei, Mihail Stryphnos, a fost numit amiralul flotei.[192] S-a amestecat şi în treburile de zi cu zi ale guvernului, ceea ce a stârnit inevitabil furia lui Nicetas Choniates la adresa ei. El spunea că a indus confuzie în administraţia imperiului prin modificarea deliberată şi revocarea decretelor soţului ei, acuzând-o de megalomanie la limitele demenţei: se spune că ar fi tăiat râtul statuii mistreţului din Calydon de la Hipodrom şi că ar fi pus să fie biciuit uriaşul Heracles, deşi Choniates nu ne explică limpede ce o îndemnase la acest gest, mulţumindu-se cu aluzii sumbre la ritualurile şi prezicerile pe care se pare că le practica.[193]

---

[192] Choniates 1984: 250-1; Brand 1968: 142; Polemis 1968: 131 (n. a.).

[193] Choniates 1984: 252, 285 (n. a.).

De fapt, amestecul Eufrosinei în guvernare poate să nu fi fost atât de nefolositor pe cât sugera Choniates. Din câte se pare, ea a fost îngrijorată încă aproape de la început de felul în care Alexie al III-lea risipea veniturile. Prin urmare, a luat măsuri ca să fie numit în funcţie un anume Constantin Mesopotamites, care deţinuse funcţia în regimul trecut. Speranţa era că Mesopotamites va pune oarecare ordine în afacerile financiare destul de haotice ale imperiului din acel moment. Această mutare bine intenţionată a avut repercusiuni serioase. Numirea lui Mesopotamites l-a înfuriat pe Vasile Kamateros şi pe alte rude ale Eufrosinei, care o duceau foarte bine în sistemul de până atunci, în care nimeni nu punea prea multe întrebări. Cum nu aveau puterea să-l înlăture pe noul ministru pe care îl detestau peste măsură, s-au hotărât să o lovească pe Eufrosina. În vara lui 1196 au intrat în audienţă la Alexie şi au acuzat-o pe împărăteasă de adulter cu un tânăr general numit Vatatzes. Împăratul, care se pare că suferea de extraordinară naivitate, a pus ca Vatatzes să fie asasinat fără nici o altă discuţie, iar pe unii eunuci şi cameriste de la palat i-a supus la torturi, ca să smulgă dovezi. Cât despre soţia sa, Alexie a ezitat o vreme, ba chiar a cinat în tihnă cu ea la Blachernae, ca şi cum nimic nu s-ar fi întâmplat. Apoi a acţionat impulsiv, trimiţând-o în exil într-o mănăstire de

călugăriţe de la Marea Neagră. Dar nu a rămas în dizgraţie decât şase luni. Între timp, rudele ei şi-au pierdut din avânt, înţelegând că îşi făcuseră de ruşine familia, deoarece nu-şi imaginaseră nici pe departe că Alexie, altfel un om conciliant, va acţiona atât de drastic. Între timp, Constantin Mesopotamites se lupta neobosit pentru ca împărăteasa să fie rechemată. Alexie a cedat, iar în primăvara lui 1197 Eufrosina s-a întors. Nu peste multă vreme, era mai influentă ca oricând.[194]

Teoria politică bizantină nu avea nimic de zis despre birocraţi, eunuci sau femei. Dar ei erau cei care făceau să funcţioneze întregul sistem. Indiferent cât de self-indulgent, însetat de sânge sau pur şi simplu mediocru era deţinătorul tronului imperial, exista mereu un grup de capete mai vârstnice şi mai înţelepte care să-l sfătuiască şi să-l înfrâneze. Mai mult decât atât, când împăratul era răsturnat şi înlocuit, aşa cum se întâmpla atât de des, exista un element de continuitate. În pofida epurărilor inevitabile, se găseau de fiecare dată nişte funcţionari rămaşi să facă mai departe treaba, ca de obicei, la Marele Palat, iar în unele cazuri noul împărat o lua de soţie chiar pe nevasta predecesorului. În vreme ce autorii de panegirice reciclau vechile elogii, iar militarii şi aristocraţii trăgeau

---

[194] Choniates 1984: 265-9; Brand 1968: 144-6 (n. a.).

sfori şi dădeau din coate pentru a obţine funcţii pe coridoarele Marelui Palat şi ale Palatului Blachernae, treburile guvernării se desfăşurau în continuare.

5
Biserici şi mănăstiri

Edificiile ecleziastice ale Constantinopolului reprezentau un ingredient esenţial al mitului. Desigur, dintre ele se distingeau trei: catedrala Hagia Sofia, Biserica Sfinţii Apostoli cu cele cinci cupole şi Maica Domnului din Blachernae, dar mai erau multe alte clădiri frumoase, însufleţitoare, „infinite ca număr”, după cum spunea un vizitator. Potrivit unei estimări, în 1200 existau la Constantinopol 294 de biserici şi în jur de 300 de mănăstiri de călugări şi călugăriţe. Un contemporan vorbea despre doar 63 de mănăstiri, dar probabil că nu ţinea seama şi de cele din suburbii.[195] Aceste edificii religioase imprimau fără îndoială peisajului o personalitate autentică, iar prin ornamentele lor – mozaicuri, lambriuri, trotuare din marmură şi coloane avântate –, prin relicvele preţioase şi icoanele sfinte stârneau încântarea şi veneraţia

---

[195] William of Tyre 1943: ii. 382; Gerald of Wales 1873: 282; Charanis 1971: 64 (n. a.).

vizitatorilor. Majoritatea bisericilor trebuie să fi avut un aspect asemănător la exterior, chiar dacă se deosebeau între ele ca dimensiuni. Aproape toate respectaseră, la fel ca acelea din Europa apuseană medievală, forma de cruce, în schimb aveau un plan al bazei pătrat, şi nu naosul prelung al arhitecturii romanice şi gotice. Erau făcute mai degrabă din cărămidă decât din piatră şi dominate de una sau mai multe cupole, şi nu de o turlă sau de un turn. Ornamentaţia exterioară era redusă la minimum şi erau lipsite de acele sculpturi complicate în piatră care împodobesc faţadele catedralelor din Occident. Asta deoarece cele mai mari eforturi şi cheltuieli erau rezervate decorării interiorului şi mai ales mozaicurilor care acopereau pereţii şi plafonul. Pentru că, la fel ca palatele, bisericile constantinopolitane erau proiectate ţinând seama de un anume ţel ideologic.

Ideea era că, în momentul când credincioşii treceau pragul, lăsau în urmă lumea banală, materială, şi pătrundeau în împărăţia Cerurilor. Planul pătrat al bisericii îi învăluia dintr-odată: nu exista o perspectivă lungă, spre un altar îndepărtat. În cadrul acelui spaţiu intim, concepţia de ansamblu a mozaicurilor era menită acţioneze ca o fereastră spre divin, inspirându-le oamenilor credinţa în ceruri, cu o invitaţie într-o lume metafizică. Efectul era amplificat

prin urmarea unui model iconografic strict, împărţind biserica în trei niveluri. Cel inferior îi descria pe sfinţi, stând cu faţa spre vizitator şi privindu-l în ochi, adesea de la acelaşi nivel. Deasupra sfinţilor, la nivelul următor al pereţilor mai înalţi şi al plafoanelor, erau reprezentate momente din viaţa lui Hristos şi a Sfintei Fecioare, în special Naşterea, Botezul lui Hristos, trădarea din grădina Ghetsimani, Răstignirea, învierea şi Adormirea Maicii Domnului. La cel de-al treilea şi ultim nivel al bisericii se găseau cele mai importante două imagini: cea a Fecioarei cu Pruncul, aşezată întotdeauna în absida de la capătul bisericii, în spatele altarului, în aşa fel încât oamenii, când stăteau cu faţa spre preot şi iconostas, aveau în faţă şi tabloul Fecioarei cu Pruncul; cealaltă, la înălţimea cupolei, era imaginea lui Hristos *Pantokrator.* Pantocrator are două sensuri în greacă. Poate însemna „Atotfăcătorul”, semnificând că Hristos este Domnul întregii creaţii, dar poate însemna şi „Atotţiitorul”, indicând că îi ia pe credincioşi sub aripa Lui ocrotitoare. Cupola şi această imagine se aflau chiar deasupra locului unde se adunau credincioşii. Privirile lor erau inevitabil atrase spre înălţimea cupolei, de unde Hristos priveşte în jos, cu mâna ridicată în semn de binecuvântare. Pentru cei care intrau în bisericile bizantine trebuie să fi fost copleşitor efectul mozaicurilor scânteietoare, văzute fie

la lumina tremurătoare a lumânărilor, fie în razele de soare revărsate prin ferestrele înalte. „Nu ştiam dacă suntem în Cer sau pe pământ. Căci pe pământ nu se află asemenea grandoare ori frumuseţe”[196], au spus vizitatorii ruşi care au intrat în bisericile din Constantinopol.

Acest plan universal şi standardizat al ornamentaţiei nu servise dintotdeauna bisericilor din Constantinopol. În zilele lui Constantin, foarte mulţi creştini influenţi erau extrem de neliniştiţi faţă de picturile care îi reprezentau pe Hristos, pe Fecioara şi pe sfinţi, temându-se că ar putea duce spre idolatrie. Unul dintre ei era Eusebiu din Cezareea, care, când sora lui Constantin i-a cerut un tablou cu Iisus, i-a compus o epistolă severă, amintindu-i de cea de-a doua Poruncă şi de interdicţia de a-ţi face chip cioplit şi nici vreo asemănare.[197] În secolul al VIII-lea, aceste puncte de vedere căpătaseră influenţă la curtea bizantină. În urma unui şir de dezastre provocate de arabi, împăratul Léon al III-lea (717-741) şi sfătuitorii săi păreau să se fi încredinţat că bizantinii erau pedepsiţi pentru idolatrie, iar în 726 o trupă de soldaţi a fost trimisă la Poarta de Bronz ca să dea jos icoana lui

---

196 Cross şi Sherbowitz-Wetzor: 1953: 111; Mathews 1998: 111-35; Cormack 1985: 151-8 (n. a.).

197 Eusebius of Caesarea 1857: 1545-9 (n. a.).

Hristos. Această politică iconoclastă a fost dusă mai departe de fiul şi succesorul lui Léon, Constantin al V-lea (741-775), când s-au luat măsuri de îndepărtare a reprezentărilor de figuri din unele biserici. În Biserica Maica Domnului din Blachernae au fost răzuite mozaicurile ce redau naşterea şi slujirea lui Hristos, fiind înlocuite cu păsări şi arbori. În Hagia Sophia şi Sfânta Irina, mozaicurile din abside ale Fecioarei cu Pruncul au fost înlocuite cu o cruce simplă. Inevitabil s-a creat o opoziţie, însă Constantin al V-lea nu era un om cu care să se poată glumi. Un călugăr care a criticat această politică a fost biciuit până la moarte, iar un altul a fost târât pe străzi şi linşat.[198]

Până la capăt, în ciuda tuturor eforturilor lui Constantin al V-lea, apărătorii cultului icoanelor au ieşit învingători din dispută, recurgând pentru asta la elaborarea unei teologii sofisticate care să le justifice poziţia. Dintre ei s-a distins Ioan Damaschin (circa 665-749), un călugăr care trăia lângă Ierusalim, pe teritoriu arab, la adăpost de pedeapsa imperială. În cele trei lucrări ale sale în apărarea icoanelor, Ioan justifică venerarea lor susţinut de două idei. A făcut o distincţie între icoana în sine şi persoana reprezentată de ea.

---

[198] Theophanes Confessor 1997: 559, 598, 605, 611-12; Stephen the Deacon 1997: 169-71, 221-2, 264-5, 269-72; Mimitiz şi colab. 1997: 166-8; Cormack 2000: 88-95 (n. a.).

Când venerezi o icoană, gestul nu se adresează lemnului din care este făcută ea, ci sfântului care se află dincolo de ea. Prin urmare, gestul venerării unei icoane nu reprezintă idolatrie, ci un act de credinţă legitim şi de laudă. De fapt, susţine Ioan prin cel de-al doilea punct de vedere al său, este un act esenţial pentru credinţa creştină ortodoxă. Doar prin acceptarea icoanelor poţi să accepţi şi adevărul întrupării lui Hristos. Dacă negi că Hristos poate fi reprezentat printr-o zugrăvire pe lemn, negi şi că a putut să fie prezent, în carne şi oase. Ioan aminteşte de schimbarea la faţă de pe Muntele Tabor, când Iisus a fost învăluit în slava divină, iar ucenicii Lui au căzut cu faţa la pământ şi L-au preamărit Ei nu venerau substanţa materială din care era compus Hristos cel uman, ci divinitatea de dincolo de ea, şi la fel se petrece şi cu icoanele.[199]

Aceste idei s-au impus în cele din urmă, iar în anii 780 iconoclasmul era pe cale de dispariţie. La cel de-al VII-lea Sinod Ecumenic de la Niceea din 787 a fost confirmată legitimitatea şi ortodoxia venerării icoanelor. Iconoclasmul a trecut printr-o scurtă revenire între 815 şi 842, dar după aceea a dispărut cu totul. Icoana lui Hristos a fost pusă înapoi deasupra Porţii de Bronz, iar mozaicurile din biserici au fost şi ele

---

[199] John of Damascus 1898: 3-13, 17-22 (n. a.).

restaurate.[200] La anul 1200, argumentele lui Ioan Damaschin erau cuprinse în formă condensată în fiecare biserică din Constantinopol. Fiecare acţiona ca o icoană, elementele ei decorative constituind o mijlocire prin care venerarea credincioşilor trecea din această lume materială spre realitatea spirituală ultimă de dincolo de ea. Împăratul iconoclast Constantin al V-lea fusese de mult expediat pe tărâmul legendei, un ticălos arhetipal care a luptat împotriva adevăratei credinţe. Se spune că ar fi transformat bisericile în gropi de gunoi şi că ar fi aruncat în mare relicvele sfinţilor. Cei care i s-au opus au fost consideraţi martiri, iar peste ani la povestea lor s-au adăugat tot mai multe elemente care să o facă mai frumoasă şi mai captivantă. La urma urmei, nu încăpea nicio îndoială că iconoclaştii şi Constantin al V-lea nu au avut dreptate. Însuşi Hristos lăsase limpede să se înţeleagă că doreşte ca imaginea Lui să fie expusă şi venerată: de aceea îşi trimisese chipul întipărit pe pânză suveranului din Edessa – Mandylionul aflat în capela Pharos a Marelui Palat. Şi Maica Domnului susţinuse crearea de imagini. Cu voia Ei Sfântul Luca îi făcuse portretul, devenind autorul faimoasei icoane Hodegetria.[201] La fel ca în cazul

---

[200] Skylitzes 2010: 63; Theophanes Continuatus 2011: 266-7 (n. a.).

[201] Berger 2013: 143-5; Munitiz, Chrysostomides, Harvalia-Crook şi Dendrinos 1997: 32-5, 38-9 (n. a.).

legendei lui Constantin, trecutul fusese grijuliu interpretat în aşa fel încât să susţină prezentul.

Multe dintre bisericile Constantinopolului făceau parte dintr-o mănăstire. Unul dintre cele mai vechi, mai mari şi mai bine cunoscut asemenea lăcaş monahal era cel numit de cele mai multe ori, simplu, *Stoudios,* Studion. Închinată Sfântului Ioan Botezătorul, mănăstirea şi-a luat numele de la un senator influent, Stoudios, care o înfiinţase în secolul al V-lea. Mai târziu a devenit un cunoscut centru al reformei monahale şi al producţiei de manuscrise.[202] Mai era şi Hodegoi, unde se păstra faimoasa icoană a Sfintei Fecioare, iar aproape de Blachernae se găsea Mănăstirea Mântuitorului, cunoscută sub numele de Chora, adică „din câmp” sau „de la ţară”. Asta din cauză că atunci când a fost întemeiată se afla în afara zidurilor cetăţii, fiind inclusă doar o dată cu ridicarea noilor Ziduri continentale, în 413. Pentru femei exista Kecharitomene, Mănăstirea Fecioarei Pline de Har şi altele. Existau multe asemenea aşezăminte în afara graniţelor oraşului, de-a lungul ambelor maluri ale Bosforului şi pe insulele din Marea Marmara. Chiar în afara Zidurilor continentale se aflau Sfântul Cosma şi Sfântul Damian, Kosmidion, şi Sfânta

[202] Morris 1995: 16-18; Wilson 1996: 66; Janin 1969: 430-44 (n. a.).

Fecioară Evergetes, Binefăcătoare.

Aceste instituţii monahale puneau la dispoziţie posibilitatea de a evada din lume chiar în inima metropolei. Studion era izolată la extremitatea de sud-vest a oraşului, nu departe de Poarta de Aur, cuprinzând între ziduri un complex de clădiri, livezi şi fântâni. După cum scria un călugăr de acolo, era un liman divin de calm, în mijlocul agitaţiei şi ispitelor oraşului:

„Niciun barbar nu-mi vede chipul, nicio femeie nu-mi aude vocea. De o mie de ani, niciun netrebnic nu a trecut pragul mănăstirii, nimeni de parte femeiască nu i-a călcat în curte. Stau într-o chilie aidoma unui palat; înconjurată de o grădină, un crâng de măslini şi o vie. De o parte se află marea cetate, cu pieţele ei, iar de cealaltă, mama tuturor bisericilor şi imperiul acestei lumi.”[203]

Dacă monahismul era obiect al admiraţiei peste tot în lumea creştină, existau unele diferenţe între viaţa călugărilor din Bizanţ şi a celor din Europa apuseană medievală. Călugării bizantini purtau un veşmânt diferit, acoperindu-şi creştetul cu un potcap negru,

---

[203] Citat în Van Millingen 1912: 43; Clavijo 1928: 68-9 (n. a.).

strâmt. Nu existau ordine de călugări, cum ar fi cele benedictine, dominicane ori cisterciene. În schimb, fiecare mănăstire de călugări sau călugăriţe avea propria ei rânduială scrisă în *typikon,* carta de întemeiere. Aceste reguli urmau în general modelul stabilit de reformatorul monahal Teodor Studitul (759-826) în instrucţiunile pregătite de el pentru Studion. Principala preocupare a lui Teodor a fost anul liturgic pe care trebuiau să-l urmeze călugării de acolo, dieta şi hainele lor, regulile stabilite de el fiind extraordinar de detaliate. Codul vestimentar ţinea seama de iernile friguroase de la Constantinopol. Fiecărui călugăr îi erau permise două sutane din lână, o haină exterioară nu din lână, două potcapuri, două piese de lenjerie intimă şi două pelerine scurte, care acopereau umerii. Ca încălţăminte, putea să poarte cizme atât scurte, cât şi lungi, la fel şi jambiere. Ca aşternut, avea voie să aibă două saltele, una din păr de capră, cealaltă din paie, şi două pături din lână. Hrana din mănăstire depindea de anotimp, dar carnea roşie nu făcea niciodată parte din meniu. În timpul Postului Mare, înainte de Paşti, călugării se mulţumeau cu o masă pe zi, alcătuită din iahnie de fasole şi năut, dar se puteau adăuga, dacă aveau, şi smochine şi castane uscate. După Paşti erau servite două feluri gătite, cu peşte, brânză, ouă şi legume în ulei de măsline. În zilele

de sărbătoare se adăugau şi trei măsuri de vin. Cât despre restul zilei, călugărul şi-l petrecea o bună parte din timp în biserică, participând la liturghie şi psalmodiind, iar Teodor era cât se poate de conştient de slăbiciunile omeneşti: la slujbă, fiecărui călugăr îi revenea misiunea de a-l îmboldi pe oricare dintre fraţii care moţăiau. Dar viaţa la Studion însemna cu mult mai mult decât să cânţi şi să mănânci. Teodor era foarte convins de rolul muncii manuale ca parte a disciplinei monahale şi, pe lângă alte treburi, călugării îşi petreceau o bună parte din zi în *scriptorium,* copiind cu migală manuscrise care, în acele zile dinaintea tiparului, reprezenta singura modalitate de a reproduce o carte. Existau şi zile libere, când călugării împrumutau o carte de la bibliotecă, pentru a studia. Era însă obligatoriu să o aducă înapoi seara, altfel riscând să fie pedepsiţi pentru întârziere.[204]

Toate astea ar putea să pară o retragere egoistă din lume, însă călugării şi călugăriţele contribuiau de fapt în mare măsură la viaţa şi la bunăstarea capitalei bizantine. Mănăstirile puneau la dispoziţie servicii sociale pentru întreaga populaţie a oraşului, mai cu seamă pentru spitale, cămine de bătrâni, orfelinate şi

---

[204] Thomas şi Hero 2000: i. 97-119; Morris 1995: 16-18; Wilson 1996: 66 (n. a.).

adăposturi pentru călători.[205] Îndeplineau o funcţie şi mai importantă pentru contemporanii lor, şi anume aceea de a stabili un fel de punte între masa umană şi Atotputernicul. Fiind cu toţii creştini, cei mai mulţi bizantini erau acut conştienţi că nu se ridică la înălţimea normelor de viaţă stabilite în Evanghelii. Prin urmare, îşi puneau speranţa de mântuire în elita spirituală de bărbaţi şi femei care renunţaseră la plăcerile acestei lumi şi se închinaseră slujirii Domnului. Se spera că, prin meritele, rugăciunile şi postul lor, vor ispăşi într-un fel oarecare pentru greşelile altora, ca mediatori cu Dumnezeu pentru restul umanităţii. Această speranţă cucernică pătrunsese în întreaga societate. Împăratul Nicefor al II-lea Focas obişnuia să doarmă pe podea, înfăşurat într-o piele de leopard dăruită de unchiul lui, care era călugăr. Mihail al IV-lea (1034-1041) nu numai că a reclădit şi a reînzestrat mănăstirea Kosmidion, dar a şi pus să fie dus acolo în ultimele lui zile, ca să fie tuns călugăr pe patul de moarte.[206] Şi supuşii cei mai de frunte ai împăratului se foloseau de averea personală ca să îi susţină pe călugări în chemarea lor mântuitoare. La începutul secolului al X-lea, patricianul Constantin

205 Aceste aspecte sunt discutate mai detaliat în capitolul 7 (n. a.).
206 Leo the Deacon 2005: 137; Psellos 1966: 116-17; Christopher of Mytilene 1983: 93; Skylitzes 2010: 268, 390n (n. a.).

Lips a întemeiat o mănăstire închinată Sfintei Fecioare lângă Biserica Sfinţii Apostoli. Hristofor Faguros a pus la dispoziţie terenul pe care să se construiască o mănăstire pe celălalt mal al Bosforului. Şi oamenii mai puţin bogaţi participau cu entuziasm, chiar dacă nu la fel de substanţial. Când un călugăr bine-cunoscut numit Simeon Noul Teolog s-a întors din exil în jurul anului 1011, mulţimea a ieşit pe străzile Constantinopolului, ca să-l aclame.[207] Simeon era în multe privinţe reprezentativ pentru genul de călugăr care îi atrăgea în mod special pe bizantini, chiar dacă din perspectiva secolelor de mai târziu nu mai părea deloc un personaj la fel de ademenitor. În voluminoasa lui operă a fixat mai multe puncte de vedere cât se poate de deschise şi uneori tulburătoare. Nega orice formă de binefacere ori de amabilitate drept cale de mântuire a sufletului. Susţinea că orice fel de prietenie ori de legături de familie sunt nepotrivite pentru călugări, a căror unică ascultare trebuie să fie îndreptată către Dumnezeu, către mentorul spiritual şi către împărat, în această ordine. Nu s-a ţinut departe de disputele teologice şi în cele din urmă a fost exilat de sinodul patriarhiei într-un sat de pe ţărmul asiatic al Bosforului. Din punctul de vedere al bizantinilor, avea

---

[207] Skylitzes 2010: 180; Stethatos 2013: 231-3, 239, 253 (n. a.).

două dintre trăsăturile esenţiale pentru mântuire. Era un ascet inflexibil, care căuta să-şi înalţe sufletul prin dezicerea de trup. În tinereţe dusese o viaţă destrăbălată la Constantinopol, înainte de a renunţa la tot şi de a intra în mănăstirea Studion. Ajuns acolo, s-a supus unui regim de abstinenţă şi cumpătare atât de riguros, încât depăşea cu mult cerinţele impuse de Teodor Studitul, ceea ce i-a deranjat pe fraţii săi mai puţin riguroşi. Prin urmare, Simeon a fost chemat de stareţ şi sfătuit să îşi mai regleze stilul de viaţă ascetic în aşa fel încât să fie mai bine adaptat la cel al comunităţii în general. Cum nu era dispus la niciun compromis, a părăsit Studion şi s-a oprit la mănăstirea vecină, Sfântul Mamas, unde era liber să se supună la orice sacrificiu. La vârsta de treizeci şi unu de ani a devenit stareţ al acelui locaş care ajunsese aproape o ruină, şi a anunţat de la bun început că intenţiona să reformeze locul, susţinea el, care devenise un punct de întâlnire pentru oameni de lume. Şi-a impus voinţa în primă instanţă, dar a mers prea departe, provocând o criză în sânul turmei lui: un grup de treizeci de călugări s-au năpustit în capelă în timp ce el ţinea o predică în timpul utreniei, huiduindu-l cu furie. Faţă de o opoziţie atât de hotărâtă, Simeon a renunţat la Stăreţie şi a devenit din nou călugăr de rând. Celălalt fapt care îl deosebea pe Simeon era ideea susţinută de el despre

rolul de mistici al călugărilor care ar trebui să practice o rugăciune interioară intensă şi permanentă. Susţinea că exact aşa făcea el şi că într-un anume moment a ajuns să fie înconjurat de o lumină intensă şi a trăit o ieşire din trup. Bizantinii apreciau misticismul la fel de mult ca vieţuirea ascetică, ceea ce a fost suficient pentru a-i asigura lui Simeon reabilitarea postumă. Deşi a murit în exil, în 1052 trupul său a fost readus la Constantinopol şi reînhumat în biserica mănăstirii Sfântul Mamas. Mormântul său a devenit vestit pentru vindecarea bolnavilor, ceea ce reprezintă un semn sigur al sfinţeniei. El a devenit unul dintre cazurile mai degrabă rare de sfânt autohton, şi nu a fost nevoie ca moaştele lui să fie aduse din alte locuri, fiind cu totul proprietatea mănăstirilor Constantinopolului.[208]

Lăsându-i deoparte pe cei de talia lui Simeon, dacă vorbim despre viaţa religioasă de la Constantinopol, tensiunea dintre mit şi realitate era deosebit de puternică, fiind dificil să fii în acelaşi timp oraş sfânt şi centru al puterii politice şi financiare. Biserica şi viaţa de zi cu zi se întrepătrundeau atât de strâns, încât era inevitabil ca aceasta din urmă să o invadeze pe cea dintâi, iar clădirile religioase ale Constantinopolului nu au fost niciodată doar locuri în care să se ţină slujbe şi

---

[208] Stethatos 2013: 13, 17, 65-7, 311, 313 (n. a.).

să se spună rugăciuni sau unde să se ducă o viaţă de contemplaţie. Ne referim în primul rând la marile biserici reprezentative. Ele erau fără îndoială expresia unei credinţe religioase profunde, dar construirea lor a ţinut seama şi de criteriile de influenţă şi de propagandă, atât timp cât fiecare împărat rivaliza cu înaintaşii lui pentru a crea monumente şi mai grandioase care să amintească de domnia lor. Iustinian a deschis această cale prin înălţarea catedralei Hagia Sofia. Este foarte posibil ca el să fi ales noua arhitectură radicală după ce o doamnă din nobilime, Anicia Iuliana, plătise cu câţiva ani mai devreme pentru construirea bisericii Sfântul Polieuct, unanim considerată cea mai frumoasă din cetate. Împăratul nu suporta să fie întrecut de nimeni[209], iar splendoarea unei biserici noi era capabilă să repare fisurile din legitimitatea unui împărat. Vasile I a fost un uzurpator care a urcat pe tron după asasinarea predecesorului său şi a compensat această realitate prin înălţarea unei noi biserici, Nea Ekklesia, cu cinci cupole, aflată în incinta Marelui Palat. Inaugurată în 881, în interior era placată cu marmură scumpă, iar despre mozaicurile de pe plafon se spune că scânteiau ca stelele.[210] Aceleaşi

[209] Harrison 1989: 36-40; Janin 1969: 405-6 (n. a.).

[210] Theophanes Continuatus 2011: 259-61, 273-83; Harun Ibn-Yahya 1932: 156; Magdalino 1987: 51-64; Janin 1969: 361-4 (n. a.).

considerații trebuie să fi stat şi în spatele construirii bisericii şi mănăstirii Myrelaion de către Romanos I Lekapenos, la fel şi Biserica Hristos Mântuitorul de pe Poarta de Bronz, reconstruită de Ioan I Tzimiskes, care a susținut că îi displace biserica originală, înghesuită şi incomodă. Amândoi suveranii veniseră la putere în urma unor lovituri de stat.[211] Un alt impuls pentru înălțarea unei clădiri noi a venit în 1028, când, după înmormântarea lui Constantin al VIII-lea, nici în Heröon şi nici în Sfinții Apostoli nu mai era loc pentru alți împărați cărora le-ar fi venit rândul.[212] Începând de atunci, împărații s-au angajat între ei în competiția de a ridica biserici care mai de care mai spectaculoase, magnific decorate, care să le servească drept lăcaş de veci. Romanos al III-lea Arghir a construit minunata biserică şi mănăstire Sfânta Fecioară Peribleptos din sudul Constantinopolului, nu s-a reținut în fața niciunei cheltuieli şi a „vărsat un torent de aur" într-un proiect care încerca să rivalizeze cu Hagia Sofia. În cele din urmă, a fost înmormântat acolo într-un sarcofag din jasp roşu.[213] Ioan al II-lea Comnenul a întemeiat

---

[211] Leo the Deacon 2005: 175; Striker 1981: 6-10; Morris 1995: 18-19; Janin 1969: 351-4 (n. a.).

[212] 18 Skylitzes 2010: 353n (n. a.).

[213] Psellos 1966: 71-2; Skylitzes 2010: 362-3, 370; Clavijo 1928: 64-5; Dark şi Özgümüş 2013: 34-6; Mango 1992: 473-93; Janin 1969: 218-22 (n. a.).

mănăstirea Pantokrator, care i-a servit drept loc de veci lui şi fiului şi succesorului său, Manuel I. Manuel a fost cel care a sporit foarte mult prestigiul mănăstirii, aducând o relicvă de preţ: lespedea din marmură roşie pe care fusese aşezat Hristos după răstignire. A pus să fie adusă la Constantinopol de la Efes, iar când a ajuns în portul Boukoleon, a purtat-o chiar el în spate până la palat. La moartea lui Manuel, în 1180, lespedea a fost folosită pentru acoperirea mormântului său.[214] Spre a-şi înfrumuseţa propriile ctitorii, împăraţii nu s-au ferit să fure din cele ale înaintaşilor lor. Vasile I a luat pentru Nea Ekklesia a sa mozaicuri şi coloane din Biserica Sfinţii Apostoli a lui Iustinian şi Teodora. Iar biserica lui Vasile a fost prădată la rândul ei de Isaac al II-lea.[215]

Poate cel mai bun exemplu de origini lumeşti ale marilor aşezăminte ecleziastice ale Constantinopolului este unul dintre cele mai mari şi mai frumoase dintre ele, biserica şi mănăstirea Sfântul Gheorghe din Mangana. Povestea nu poate fi despărţită de aceea a întemeietorului ei, împăratul Constantin al IX-lea Monomahul, existenţa monumentului nedatorându-se

---

[214] Robert of Clari 1936: 112-13; Choniates 1984: 125; Kinnamos 1976: 207-8; Anthony of Novgorod 1889: 105-6; Ousterhout 2001: 133-50; Janin 1969: 515-23; Cormack 1985: 200-11 (n. a.).

[215] Berger 2013: 279; Choniates 1984: 243 (n. a.).

evlaviei profunde, el fiind dedicat mai degrabă amintirii unei relaţii pe care Biserica ar fi considerat-o imorală, mai precis un adulter. Monomahul nu era porfirogenet, însă provenea dintr-o foarte distinsă familie de nobili constantinopolitani. Şi a avut şansa să fie nu numai bogat, ci şi chipeş: un poet de curte ricana că nici nu avea nevoie de aur, cu un păr blond ca al său.[216] Însă în atmosfera de suspiciune de la curtea bizantină, faptul că era atât de arătos s-a dovedit o garanţie. În anii 1030, când Monomahul era un vizitator frecvent la palat, a fermecat-o pe împărăteasa Zoe cu spiritul şi conversaţia sa. Dar cel de-al doilea soţ al lui Zoe, împăratul Mihail al IV-lea, a fost mai puţin impresionat şi a hotărât să scape de potenţiala ameninţare de a-şi pierde tronul, atât timp cât el, Mihail, îl dobândise doar în virtutea căsătoriei cu Zoe, una dintre ultimele reprezentante ale dinastiei macedonene. Constantin a fost arestat în urma unei acuzaţii false şi condamnat la exil pe insula Lesbos, din Marea Egee. Având în vedere natura politicii bizantine, l-am putea considera norocos pe Monomahul pentru că scăpase de asasinat sau de orbire, însă pentru orice nobil bizantin exilul de la Constantinopol aproape echivala cu moartea. Monomahul ar fi putut foarte bine

---

[216] Christopher of Mytilene 1983: 97 (n. a.).

să repete vorbele unui alt membru al clasei sale, silit să plece din oraş într-o misiune diplomatică: „O, cetate de trei ori fericită, ochi al universului, podoabă a lumii, stea strălucitoare, far al acestei lumi de jos, ce mult mi-aş dori să fiu cu tine, să mă bucur de tine pe deplin! Nu mă alunga de la sânul tău matern!”[217]

Dar exista şi o consolare pentru Monomahul în tristul lui exil. Fusese căsătorit de două ori, însă după decesul celei de-a doua soţii a fost împiedicat să se însoare din nou de legea Bisericii bizantine, care nu permitea o a treia asemenea uniune. Prin urmare şi-a ales-o amantă pe Maria Skleraina, nepoata soţiei sale răposate, cei doi dovedindu-se, din câte se pare, cât se poate de devotaţi unul faţă de celălalt. Când Monomahul a plecat spre Lesbos, Maria l-a însoţit, folosindu-se de banii şi de proprietăţile ei ca să îmbunătăţească atât cât îi stătea în puteri situaţia iubitului ei.

În 1042, la începutul verii, a sosit un mesager aducând veşti însemnate de la Constantinopol. Mihail al IV-lea murise, iar nepotul şi succesorul lui, Mihail al V-lea (1041-1042), fusese răsturnat de o revoltă populară. Împărăteasa Zoe şi sora ei, Teodora, erau la cârma Marelui Palat. Odată cu ştirile, venea şi

---

[217] Constantine Manasses in Mango 1980: 74; Skylitzes 2010: 398; Psellos 1966: 162-4; Attaleiates 2012: 29-31; Ševčenko 1979-80: 717 (n. a.).

chemarea ca Monomahul să se întoarcă de îndată la Constantinopol. Zoe luase hotărârea ca vechiul ei favorit să-i devină soţ, iar la sosirea lui în capitală îl aştepta o primire ca în poveşti. Fusese pregătită o gardă de onoare care să-l însoţească în această etapă finală a călătoriei, iar o mulţime extaziată l-a aclamat când a apărut călare la Poarta de Bronz. Patriarhul Constantinopolului a fost convins în scurt timp să facă o anume o excepţie de la regula celui de-al treilea mariaj, iar la 11 iunie 1042 Monomahul s-a căsătorit cu Zoe şi a fost încoronat, devenind împăratul Constantin al IX-lea.

După multe încercări şi enorm zbucium, Constantin ajunsese în sfârşit în vârful puterii, lăsând departe în urmă zilele întunecate din Lesbos. Momentul este surprins într-un mozaic înfăţişând cuplul imperial de pe peretele catedralei Hagia Sofia. Îngenuncheaţi de o parte şi de alta a unui Hristos şezând, Constantin şi Zoe poartă amândoi coroane migălos lucrate şi amândoi au aureolă, indicând sanctitatea funcţiei deţinute de ei. În zona gâtului celor doi se pot remarca unele modificări. Este foarte posibil ca imaginea capului lui Constantin să-l fi înlocuit pe cel al unuia dintre predecesori,

Romanos al III-lea sau Mihail al IV-lea.[218]

Mulţi bărbaţi aflaţi într-o asemenea conjunctură ar fi uitat pur şi simplu de Maria Skleraina, care rămăsese în Lesbos. La urma urmei, nu mai era nevoie de ea, iar simplul fapt de a-i recunoaşte existenţa putea pune în primejdie tot ceea ce câştigase. Nu era cazul lui Constantin, după cum consemnează prietenul şi biograful lui, Mihail Psellos: „Împăratul nu a uitat de iubita lui nici chiar după ce a urcat pe tron. Dacă în ochii lui trupeşti nu exista decât Zoe, în ochii din mintea lui stăruia imaginea iubitei sale; în vreme ce o strângea în braţe pe împărăteasă, în imaginaţia inimii sale o îmbrăţişa pe cealaltă doamnă."[219]

Fără să plece urechea la sfaturile insistente ale prietenilor şi rudelor, Constantin a hotărât să-i ceară lui Zoe să o recheme pe Maria, prezentând-o pur şi simplu ca pe o victimă a unei pedepse nedrepte. Oarecum surprinzător, Zoe a fost imediat de acord. Maria a fost adusă la Constantinopol şi găzduită într-o casă modestă, nu departe de Marele Palat. Constantin o vizita acolo în secret, dar curând s-a dovedit că nu avea motive să se ascundă. Zoe, care trecuse de şaizeci de ani, se considera prea în vârstă ca să mai fie geloasă.

---

[218] Attaleiates 2012: 29-31; Skylitzes 2010: 398; Psellos 1966: 164-5, 181; Cormack 1985: 184-9; Cormack 2000: 127-9 (n. a.).

[219] Psellos 1966: 181 (n. a.).

Prin urmare, au căzut de acord ca Mariei să i se permită să locuiască şi ea în interiorul Marelui Palat. Şi asta nu a fost totul. Maria a devenit, în fapt, cea de-a doua consoartă a lui Constantin, creându-i-se un titlu special, cel de *Sebaste.* Lua parte la procesiunile oficiale alături de împărat şi de împărăteasă, ba chiar avea un cuvânt de spus în treburile statului. Deloc surprinzător, acest confortabil *menage à trois* nu a fost pe placul tuturor. Populaţia a început să facă demonstraţii furioase pe străzi împotriva acelei persoane de rând care se bucura de asemenea onoruri, spre paguba împărătesei de drept, Zoe. Nicetas Stethatos, stareţul de la Studion şi biograf al lui Simeon Noul Teolog, l-a mustrat public pe Constantin pentru infidelitate.[220] Constantin şi Maria au aşteptat să treacă furtuna, iar patriarhul şi înalţii prelaţi au ignorat şi ei evenimentele. La urma urmei, împăraţii erau o excepţie.

Apoi, după vreo doi ani, Maria s-a îmbolnăvit, plângându-se de dureri în piept şi greutate în respiraţie. Doctorii aduşi de împărat nu au putut să o ajute şi Maria a murit în 1044. Constantin a rămas neconsolat şi a hotărât să construiască pentru ea un mormânt care să reflecte profunzimea sentimentelor lui faţă de iubirea pierdută. Cadrul ales a fost Biserica

---

[220] Psellos 1966: 182-6; Skylitzes 2010: 408-9 (n. a.).

Sfântul Gheorghe din Mangana, aflată la extremitatea nordică a incintei Marelui Palat, vestită prin prezenţa unor moaşte importante – capul martirului Sfântul Gheorghe. Constantin a pus să fie dărâmată clădirea existentă şi a adus un arhitect să proiecteze o clădire mai impozantă. Au început lucrările, însă nu peste multă vreme Constantin a remarcat că nu era suficient de măreaţă: el îşi dorea ceva care să „rivalizeze cu toate edificiile înălţate vreodată”. Locul a fost eliberat şi mărit şi s-a adoptat un nou proiect. Chiar şi după ce s-au turnat fundaţiile şi s-au construit zidurile, Constantin tot mai cerea modificări, schimbând neîncetat planurile, punând să se dărâme şi să se ridice în loc. Pentru interior a adus foiţă de aur şi marmură verde. Costurile erau uriaşe şi Constantin a fost nevoit să impună noi impozite ca să finanţeze proiectul. Însă rezultatul a fost spectaculos – o nouă biserică magnifică, plasată într-un complex de mănăstiri, sihăstrii, fântâni şi grădini întinse. Până şi Psellos a rămas impresionat:

„Stârnea cea mai mare admiraţie prin fiecare detaliu. Oamenii se minunau de dimensiunile bisericii, de simetria ei desăvârşită, de armonia dintre părţi, de varietatea şi ritmul ei fermecător, de cursurile de apă, de zidurile care o înconjurau, de pajiştile cu flori, de

iarba înrourată, mereu stropită cu apă, de umbra de sub copaci... Era ca şi cum ai fi ajuns la capătul unui pelerinaj, într-un tărâm perfect şi fără de pereche.”[221]

Biserica lui Constantin era la fel de frapantă şi în interior. Clădirea era foarte înaltă, prin urmare figura lui Hristos Pantocrator din cupola principală părea la mari depărtări, înălţată în eter. Pe jos erau plăci multicolore de porfir şi de jasp, iar mândria locului era mormântul din jasp al Mariei Skleraina. Constantin crease cu adevărat o clădire care rivaliza cu Hagia Sofia şi Sfinţii Apostoli.[222]

Odată ce Maria dispăruse, Constantin s-a consolat cu alte amante, dar cei din urmă ani i-au fost întunecaţi de boală, suferind teribil de gută. Mihail Psellos trecea în revistă ravagiile produse în trupul lui Constantin, altădată atât de frumos:

„I-am văzut cu ochii mei degetele, atât de fine odată, total schimbate de la forma lor naturală, strâmbe şi contorsionate, cu goluri aici şi proiecţii dincolo, în aşa fel încât nu mai putea apuca nimic cu ele. Picioarele îi erau încovoiate, iar genunchii, îndoiţi ca un braţ la cot,

---

[221] Psellos 1966: 250-2; Attaleiates 2012: 85-7; Skylitzes 2010: 444 (n. a.).
[222] Clavijo 1928: 77; Anthony of Novgorod 1889: 100; Majeska 1984: 366-71; Janin 1969: 70-6 (n. a.).

erau umflaţi, de îi era imposibil să meargă drept sau să stea în picioare, măcar o clipă.”

Mergea adesea la spitalul care ţinea de biserica ridicată de el, să-şi caute alinare. La moartea lui, în ianuarie 1055, a fost aşezat în biserica Sfântul Gheorghe din Mangana: nu alături de Zoe, înmormântată într-o altă biserică, ci alături de Maria Skleraina, femeia care riscase totul pentru el şi pentru care, la rândul lui, riscase totul.[223]

O Vizită la Biserica Sfântul Gheorghe din Mangana, 1403

Cam la trei secole după moartea lui Constantin al IX-lea, un diplomat spaniol numit Clavijo a trecut prin Constantinopol în drum spre Samarkand. Cât s-a aflat acolo, a vizitat Sfântul Gheorghe din Mangana, deşi s-ar fi zis că între timp se uitase de mult că femeia îngropată în mormântul splendid de acolo fusese o concubină, şi nu o împărăteasă:

În aceeaşi zi am fost duşi să vedem o altă biserică, închinată Sfântului Gheorghe. Înaintea ei se află o curte

[223] Psellos 1966: 222; Skylitzes 2010: 445; Miller 1997: 116, 149 (n. a.).

întinsă, în care se găsesc livezi şi multe case, iar clădirea principală a bisericii se înalţă dincolo de acestea. La uşa bisericii se află o mare fântână pentru botez, foarte frumos lucrată, acoperită de o cupolă susţinută de opt coloane din marmură albă, sculptate cu figuri ornamentale. Clădirea principală este foarte semeaţă, împodobită peste tot cu mozaicuri. În ea se vede imaginea Domnului nostru Iisus Hristos care pare să urce spre Ceruri. Pe podeaua bisericii este o lucrare minunată din lespezi de porfir şi de jasp în multe culori, în volute realizate cu măiestrie. Pereţii sunt împodobiţi, tavanul, de asemenea, şi imediat lângă intrare este reprezentat în mozaic Dumnezeu Tatăl. Mai departe, o imagine a Adevăratei Cruci spre care arată un înger dintre norii cereşti, iar apostolii sunt înfăţişaţi dedesubt, ca în vremea când asupra lor s-a pogorât Sfântul Duh, prin limbi de foc. Toate astea sunt lucrate minunat, în panouri de mozaic. Tot aici în biserică se poate vedea un mare mormânt din jasp, acoperit cu un giulgiu de mătase, în care se odihneşte o anume împărăteasă.

Ruy Gonzalez de Clavijo, Embassy to Tamerlane, trad. G. Le Strange, Londra: Routledge, 1928: 77.

Mari iubitori de mituri şi legende, cosmopolitanii

erau absolut conştienţi că măreţele biserici ale oraşului nu erau neapărat locurile de înaltă spiritualitate: circula o vorbă populară potrivit căreia cu cât era mai mare biserica, cu atât mai mic era câştigul de har de pe urma ei. Iar prelaţii bizantini, la fel ca împăraţii, nu se ridicau întotdeauna la înălţimea idealului. Capul ecleziastic al Constantinopolului era patriarhul, funcţie deţinută în 1200 de Ioan al X-lea Kamateros. Fără nicio îndoială, era departe de a fi un sfânt Nu era pentru nimeni un secret că-şi datora rangul înrudirii strânse cu împărăteasa Eufrosina. Nu era un patriarh nevrednic şi pare să-şi fi luat destul de în serios îndatoririle, dar slăbiciunea sa consta în predilecţia pentru disputele de doctrină. Cu un an înainte să devină patriarh, stârnise o adevărată furtună folosindu-se de prilejul unei petreceri din casa unui prieten ca să-şi facă publice părerile despre teologia Euharistiei şi pentru a acuza de erezie pe oricine nu era de aceeaşi părere. Înainte de Ioan al X-lea fuseseră patriarhi mai buni sau mai răi decât el. Culmea trebuie să o fi reprezentat Teofilact, întronat în 933, când avea şaisprezece ani, la insistenţa tatălui său, care întâmplător era împăratul Romanos I. Deloc surprinzător, tânărul patriarh nu era mereu cu mintea la slujbă, fiind cu mult mai atras de creşterea cailor. Avea grajduri cu peste 2000 de cai, iar într-un rând, când a primit vestea că iapa lui favorită urma să

fete, a întrerupt la mijloc o liturghie la Hagia Sofia ca să fugă la grajduri. La celălalt capăt al scalei se situa curajosul şi importantul Nicolae Mystikos, care în 906 a îndrăznit să îi închidă în faţă uşile catedralei Hagia Sofia lui Léon al VI-lea (886-912), ca protest că împăratul se căsătorea a patra oară.[224] Pe de altă parte, nimeni nu se aştepta cu adevărat ca patriarhul Constantinopolului să fie un sfânt. Funcţia era administrativă şi îl implica pe deţinătorul ei prea mult în mlaştina politicii bizantine pentru ca să se poată ridica deasupra celor omeneşti. Bizantinii căutau sfinţenia în mănăstiri şi, din păcate, şi acolo rămâneau de multe ori dezamăgiţi.

Încercarea de a urma o viaţă monahală pură într-o mare capitală prezenta un mare dezavantaj, pentru că populaţia şi politica aveau obiceiul să dea năvală. Nu numai că mănăstirile erau proiecte născute din vanitate, menite să susţină prestigiul ocupantului tronului imperial, dar erau folosite cu regularitate drept groapă de gunoi pentru învinşii din nesfârşitele lupte pentru putere de la curtea bizantină. În 1059, spre exemplu, Studion a primit un novice în persoana fostului împărat Isaac I Comnenul, care tocmai

---

[224] Theophanes Continuatus 1838: 370; Skylitzes 2010: 179, 234; Choniates 1984: 283-4; Angold 1995: 129-30, 461 (n. a.).

abdicase în urma opoziţiei zgomotoase la adresa domniei lui şi se refugiase în viaţa monahală, unde şi-a petrecut tot restul zilelor scriind şi în contemplaţie. Mihail al VII-lea Ducas a ajuns tot acolo, în primăvara lui 1078, sosind sub pază, călare pe un asin. Împăratul care l-a detronat pe Mihail al VII-lea, Nicefor al III-lea Botaneiates, a fost şi el răsturnat trei ani mai târziu, deşi învingătorul a avut cel puţin bunătatea să-l trimită la o altă mănăstire, Sfânta Fecioară Peribleptos. Mai târziu, când a fost întrebat dacă schimbarea abruptă a felului său de viaţă i se pare tolerabilă, Nicefor a răspuns că se împacă în mare parte, dar îi vine greu să suporte lipsa de carne.[225] Mănăstirile din jurul Constantinopolului primeau frecvent asemenea prizonieri politici. În 944, Romanos I a fost trimis la o mănăstire de pe Proti, una dintre Insulele Prinţilor din Marea Marmara, după ce a fost alungat de la Marele Palat de fiii săi rebeli Ştefan şi Constantin Lekapenos. Potrivit unei relatări, în anul următor a avut mulţumirea să i se alăture acolo şi fiii lui, care la rândul lor căzuseră între timp victime unei lovituri de palat. Se spune că fostul împărat ar fi ieşit în întâmpinarea celor doi, interesându-se cu nimicitor sarcasm: „Ce sărbătoare este aceasta care vă aduce pe

---

[225] Attaleiates 2012: 125, 493; Zonaras 1841-97: iii. 673-4; Komnene 2009: 79; Polemis 1968: 44 (n. a.).

înălţimile voastre imperiale să ne viziteze, în umilele noastre condiţii?”[226]

Aducerea forţată la mănăstire a unor persoane indezirabile din punct de vedere politic nu avea darul să favorizeze viaţa spirituală. Este adevărat, unii dintre aceşti călugări şi călugăriţe siliţi de circumstanţe îşi acceptau soarta, uneori dovedind şi vocaţie pentru viaţa monahală. Romanos Lekapenos a fost fericit să prăşească fasole până la moarte, în 948, iar Mihail al VII-lea a ajuns episcop al Efesului. Alţii, în schimb, au nutrit în continuare speranţe de întoarcere la viaţa politică şi, în unele cazuri, au şi reuşit. Împărăteasa Eufrosina, surghiunită în 1196 de soţul ei Alexie al III-lea la mănăstirea Nematarea de la capătul Bosforului dinspre Mareea Neagră, s-a întors la Constantinopol după doar şase luni. Mihail Psellos a căzut în dizgraţie la curte pe la 1054 şi a adoptat viaţa monahală, un demers atribuit de el „parţial dorinţei înnăscute, de care am devenit conştient de la cea mai fragedă vârstă... şi parţial metamorfozei complete a afacerilor politice”. Însă imediat după moartea împăratului s-a întors la Marele Palat şi a intrat în graţiile noului suveran, mănăstirea servindu-i doar de azil temporar. Ioan Ducas, unchiul lui Mihail al VII-lea,

---

226 Liudprand of Cremona 2007: 187; Theophanes Continuatus 1838: 433-5 (n. a.).

a fost tuns călugăr, probabil la mănăstirea Evergetes, după lovitura din 1078. Dar după trei ani a ieşit din nou, ca să-l ajute pe Alexie Comnenul să ajungă pe tron. Când şi-a făcut apariţia în faţa Zidurilor continentale, alături de armata rebelă, încă îmbrăcat în straie călugăreşti, a fost huiduit şi luat în râs de oamenii de pe creneluri, care i-au strigat „stareţul" şi probabil multe altele pe deasupra.[227]

Chiar şi cei care nu s-au mişcat din spatele zidurilor mănăstireşti au lăsat de multe ori să se înţeleagă limpede că nu aveau nicio intenţie să renunţe la lume. Când Irina, soţia lui Alexie I, a întemeiat şi a înzestrat mănăstirea Fecioarei Pline de Har, a introdus în carta de întemeiere prevederea că doamnele din familia ei se pot alătura comunităţii, gândindu-se poate la o formă de azil în cazul în care se petreceau răsturnări politice. Însă a avut grijă să precizeze că nu trebuie să urmeze aceeaşi dietă cu celelalte călugăriţe sau să participe obligatoriu la slujbele bisericeşti. Şi vor avea o cameră, două servitoare şi un spălător propriu.[228] Din câte se pare, fiica Irinei, Anna Comnena, avea să beneficieze mai târziu de această posibilitate, când a căzut în dizgraţie după ce i s-a opus fratelui ei, Ioan al II-lea.

---

[227] Choniates 1984: 268-9; Psellos 1966: 254-8, 267; Komnene 2009: 71; Jordan şi Morris 2012: 253-5 (n. a.).

[228] Thomas şi Hero 2000: ii. 670; Janin 1969: 188-91 (n. a.).

Este de presupus că a contribuit prea puţin la viaţa spirituală a comunităţii, atât timp cât nu şi-a ascuns deloc indignarea că fusese exclusă din viaţa politică. Şi-a petrecut timpul studiind operele lui Aristotel şi scriind o biografie a tatălui ei. Aparent, s-a călugărit propriu-zis doar pe patul de moarte.[229] Este de înțeles că membrii obişnuiţi ai comunităţilor luau în nume de rău privilegiile unor asemenea călugări sau călugăriţe imperiale, mai cu seamă hrana superioară care le era servită: pâine albă, nu neagră, vin de Chios, nu poşircă de Marea Neagră, somn şi calcan, şi nu cine ştie ce creaturi greu de identificat pescuite pe Bosfor.[230]

Se întâmpla nu numai ca politica să invadeze viaţa monahală: lumea mănăstirească invada şi ea politica. Crezând, la fel ca toţi creştinii medievali, în eficienţa rugăciunilor călugărilor pioşi, mulţi împăraţi îi aduceau în palate ca sfătuitori spirituali sau îi luau cu ei în campanii, ca să se roage pentru succesul acţiunii.[231] Poziţia lor era foarte asemănătoare cu aceea a lui Rasputin la curtea ultimului ţar rus şi, la fel ca Rasputin, călugării de palat şi-au atras în scurt timp o reputaţie de neinvidiat. De fapt, chiar şi celor mai cucernici dintre ei le venea greu să menţină acelaşi

---

[229] Tornikes 1970: 312; Choniates 1984: 8-9; Zonaras 1841-97: iii. *761-4* (n. a.).

[230] Prodromos in Dalby 2003: 97 (n. a.).

[231] Psellos 1966: 106; Komnene 2009: 26; Thomas şi Hero 2000: i. 251 (n. a.).

nivel de dăruire odată ce treceau de la austeritatea din mănăstire în mediul sibarit de la curte. Ei erau satirizaţi pentru stilul lor de viaţă luxos, pentru că se îndopau la banchete şi îşi îngăduiau să se înfrupte din pivniţele împărăteşti de vinuri. Dar apăreau şi acuzaţii mai serioase, că ar fi dat împăratului sfaturi suspecte în chestiuni despre care, cu experienţa lor limitată, nu ştiau nimic, fiind ţinta unor critici vehemente din cauza unor politici nepopulare sau a unor eşecuri. Mihail Psellos îi acuza pe călugării care o consiliaseră pe împărăteasa Teodora în 1055-1056 că „au adus ruina asupra întregului imperiu”. Isaac al II-lea Anghelos a fost criticat pentru că a ţinut prea mult seama de profeţiile călugărului Dositei de la Studion, pe care l-a numit patriarh al Constantinopolului. Pe baza profeţiilor lui Dositei, Isaac a adoptat în 1189 o poziţie agresivă faţă de împăratul german Frédéric Barbarossa, care traversa Balcanii bizantini în drum spre Ţara Sfântă, în Cruciada a III-a. Consecinţele au fost dezastruoase. Germanii au înfrânt cu uşurinţă armata bizantină trimisă împotriva lor, iar Isaac a trebuit să execute o retragere umilitoare.[232]

Problema nu se limita la călugării din palat, ei se găseau peste tot în Constantinopol. Nu numai că

---

[232] Choniates 1984: 222, 305; Psellos 1966: 270 (n.a.).

existau în număr mare, graţie proliferării mănăstirilor, dar nici stareţii bizantini nu impuneau la fel de strict ca abaţii din Apus regula ca monahii să rămână claustraţi în spatele zidurilor înalte. Puteau fi văzuţi înghesuindu-se şi îmbrâncindu-se în mulţime, hulind prin pieţe, călărind pe cai şi flirtând cu femei.[233] Cum mănăstirile aveau în posesie suprafeţe considerabile de teren, intrau în dispute legale cu vecinii lor. Simeon Noul Teolog a ajuns să se bată cu pumnii cu doi fraţi, care aveau pământ chiar lângă mănăstirea lui. Un alt vecin nemulţumit a aruncat cu o piatră pe fereastra casei lui, care a trecut foarte aproape de cap.[234] Ideea iniţială a monahismului, renunţarea la tot ceea ce ţine de lume, abandonarea oraşelor pentru locuri pustii, părea să nu mai preocupe pe nimeni. Nu-i de mirare că, până în 1200, cele mai prestigioase mănăstiri erau cele situate departe de capitală, spre exemplu cele de pe Muntele Athos din Macedonia sau de pe Muntele Sfântul Auxentie din Asia Mică, departe de tentaţiile atât de abundente de la Constantinopol.

Dezamăgiţi de călugări şi de mănăstiri, bizantinii, în căutarea desăvârşirii spirituale, s-au îndreptat spre

---

[233] Kazhdan 1984: 151 (n.a.).

[234] Stethatos 2013: 295-9 (n.a.).

pustnici şi oameni sfinţi care trăiau singuri, în afara comunităţilor monahale. În tradiţia monahală bizantină a existat mereu o puternică tendinţă de individualism. Călugării nu făceau un jurământ de stabilitate, de a rămâne în acelaşi aşezământ până la moarte, ci de multe ori mergeau dintr-un loc în altul. Bizantinii considerau de fapt că o chemare spirituală supremă nu era aceea de a trăi o viaţă de comunitate, ci de a aduce o existenţă solitară: aceea de pustnic, trăind singur şi consacrând întreaga existenţă rugăciunii şi înfrânării. Se considera că asemenea persoane erau capabile să atingă un grad înalt de sfinţenie, deoarece depăşeau cu mult exigenţele regulilor lui Teodor Studitul, realizând performanţe ieşite din comun de sacrificiu de sine şi chiar vătămare de sine. Tudor din Koloneia, un pustnic care a trăit la sfârşitul secolului al X-lea, purta o platoşă din fier direct pe piele, sub o cămaşă din păr de capră, care trebuie să-l fi ţinut în chinuri permanente.[235] Dar asemenea încercări păleau în comparaţie cu cele pe care şi le asumau sihaştrii cunoscuţi sub denumirea de stâlpnici. Aceşti ascetici severi îşi duceau existenţa în vârful unor vechi coloane, rămase la Constantinopol şi peste tot în imperiu din vremea Antichităţii, inspirându-se de la Sfântul Simeon Stâlpnicul (circa

[235] Leo the Deacon 2005: 150 (n.a.).

386-459), pustnic sirian care şi-a petrecut ultimii patruzeci şi şapte de ani ai vieţii stând pe o coloană de lângă Antiohia.[236] Un alt fenomen religios specific bizantin a fost cel al nebunilor întru Hristos. Poate ca urmare a unei reacţii conştiente faţă de statutul de celebritate de care se bucurau unii stâlpnici şi anahoreţi, acest grup căuta să evite orice formă de admiraţie pentru sfinţenia lor, prin urmare şi orice ispită spre păcatul trufiei, printr-un comportament atât de scandalos, încât să atragă doar dezgust şi oprobriu. Cel dintâi exemplu păstrat a fost cel al unei călugăriţe din Egipt de pe la anul 420, care, deşi în deplinătatea facultăţilor mintale, se prefăcea că ar fi nebună, trăind în bucătăria mănăstirii, unde îndeplinea treburile cele mai umile şi purta pe cap zdrenţe, în loc de scufie.[237]

Constantinopolul avea propriii săi stâlpnici şi nebuni întru Hristos. Cel dintâi stâlpnic a fost Daniel, ucenic al lui Simeon, care s-a mutat din Siria în capitala imperială la mijlocul secolului al V-lea şi a stat aproape continuu, vreme de treizeci şi trei de ani, în vârful unei columne la Anaplous, pe partea europeană a Bosforului. Însă Daniel a avut de înfruntat o inconvenienţă mai grea decât mentorul său, Simeon,

[236] Doran 1992: 81-2 (n.a.).

[237] Rydén 1981: 106-13 (n. a.).

clima Constantinopolului nefiind nici pe departe la fel de blândă ca în Siria. La un moment dat, coloana lui a fost la un pas să fie doborâtă de o furtună. În mijlocul unei ierni deosebit de grele, crivăţul a bătut dinspre Marea Neagră cu asemenea violenţă, încât i-a sfâşiat bietului om tunica şi l-a îngheţat bocnă, cu obrajii „acoperiţi de gheaţă, de ai fi zis că era sticlă". Temându-se de ce era mai rău, ucenicii lui au adus găleţi cu apă caldă, ca să-l dezgheţe. Spre enorma lor uşurare, Daniel a deschis ochii şi le-a povestit visele minunate care îl vizitaseră în starea lui de încremenire. După aceea împăratul a insistat ca în vârful columnei să se construiască un mic adăpost, trecând peste protestele sihastrului că Simeon Stâlpnicul nu avusese niciun fel de refugiu.[238] Stâlpnicii au continuat să facă parte din peisajul constantinopolitan mult după moartea lui Daniel, în 493. Luca Stâlpnicul (circa 900-979), spre exemplu, a stat peste patruzeci de ani pe columna lui Eutropios, din Calcedon. La moartea sa, locul i-a fost luat de un altul, însă veghea lui s-a curmat brusc în 989, când un val neobişnuit a doborât coloana şi l-a înecat.[239]

Cel mai cunoscut nebun întru Hristos al

---

[238] Dawes şi Baynes 1977: 21-2, 34-5, 37-8 (n. a.).

[239] Leo the Deacon 2005: 218; Morris 1995: 60-1 (n. a.).

Constantinopolului a fost Andrei Salos, despre care se crede că ar fi murit pe la 474, deşi este posibil să fi fost doar un personaj de legendă, care să nu fi existat în realitate. Originar din zona de la nordul Dunării, Andrei pare să fi ajuns la Constantinopol ca sclav, în adolescenţa lui. Deşi stăpânul lui îl trata cu blândeţe, Andrei tânjea după libertate şi astfel a pretins că ar fi dement. Prin urmare, a fost închis în Biserica Sfânta Anastasia, care funcţiona ca un fel de azil pentru alienaţi mintal. Lui Andrei i s-a arătat în miez de noapte Sfânta Anastasia, care l-a îndemnat să stăruie în nebunia lui. După patru luni, când s-a văzut limpede că nu apăreau semne de vindecare, Andrei a fost eliberat. Şi-a petrecut tot restul vieţii hoinărind pe străzile Constantinopolului, intrând în tot felul de necazuri, iar bilanţul lui de supravieţuiri sună ca o enormă şi tumultuoasă comedie bufă. Într-un rând, Andrei s-a uşurat în spatele unei taverne, provocându-l pe patron să vină la el şi să-l zvânte în bătaie, în vreme ce un trecător, care avea o bâtă de cioban, s-a pornit şi el să-l croiască. Nefericitul Andrei a ajuns împleticindu-se până în mijlocul uliţei, unde a căzut lat, fiind călcat de un car cu boi. Ca prin miracol, s-a sculat apoi de jos absolut nevătămat. Desigur, în toată nebunia lui Andrei exista un rost, acela de a scoate la lumină deşertăciunea acestei lumi trecătoare. Astfel, Andrei a

apărut o dată într-o mare piaţă din Constantinopol şi, văzând femei care vindeau bijuterii, a început să strige cât îl ţinea gura: „Pleavă şi pulbere!” Dar la faţa locului a apărut pe neaşteptate şi un glumeţ, care i-a replicat: „Dacă ai pleavă de vânzare, du-te la Anemodoulion”, vrând să spună că girueta era locul potrivit pentru a risipi toată pleava.[240]

Asemenea excentrici atrăgeau devoţiunea tuturor, fie ei bogaţi sau săraci. Împăratul Mihail al IV-lea obişnuia să invite pustnici la palat, îi îmbrăţişa, le spăla picioarele şi insista ca ei să doarmă în patul imperial, în vreme ce el se ghemuia pe podea. Constantin al IX-lea şi Maria Skleraina au dăruit pământ şi bani unui stâlpnic numit Lazăr, a cărui coloană se afla pe Muntele Galesion, lângă Efes. La capătul opus al scării sociale, pescarii din Constantinopol îi dădeau a zecea parte din captura lor lui Luca Stâlpnicul, în schimbul binecuvântării pentru munca lor.[241] În momente de criză, la fel cum toate speranţele se îndreptau spre ajutorul venit de la icoane şi moaşte, tot aşa se îndreptau şi spre atenţia pustnicilor. În timpul unei revolte periculoase din 1187, împăratul Isaac al II-lea a convocat la palat mai mulţi stâlpnici, ca să se roage

---

[240] Costa-Louillet 1954: 179-214; Rydén 1974: 198-9; Dols 1984: 136-7, 145-7 (n. a.).

[241] Gregory the Cellarer//Chelarul 2000: 346-7; Psellos 1966: 106-7; Dagron 2002: ii. 458 (n. a.).

pentru el. Se credea că profeţiile lui Andrei, nebunul întru Hristos, erau de inspiraţie divină, fiind consemnate cu grijă, ca o călăuză pentru întâmplări viitoare.[242]

În ciuda întregii acestei admiraţii, pustnicii îi dezamăgeau pe constantinopolitani tot atât de des cât călugării din mănăstiri. Şi întotdeauna se găseau persoane dispuse să profite de pe urma admiraţiei faţă de oamenii sfinţi pentru a stoarce bani de la adulatorii lor naivi. Pustnicii obişnuiau să vină la Constantinopol de la ţară, aducând coşuri de fructe şi de legume pe care să le „vândă” pe străzi. Ceea ce urmăreau cu adevărat era să obţină donaţii, convingându-i pe cucernicii creduli să se despartă de două sau de trei monede de aur în schimbul unui măr sau al unei pere. Alţii se specializaseră în moaşte, precum Andrei călugărul, în oferta căruia existau nu mai puţin de zece mâini ale Sfântului Procopie, cincisprezece maxilare ale Sfântului Teodor, opt picioare ale Sfântului Nestor, douăsprezece braţe ale Sfântului Dimitrie şi până şi fire de păr ale micuţilor din Uciderea Pruncilor. Presupusa ştiinţă a oamenilor sfinţi de a prezice viitorul deschidea şi ea perspectiva unor prăzi bogate. La începutul lui 1042, un călugăr întreprinzător a aflat, din zvonistica

---

242 Choniates 1984: 210; Andrew Salos 1974: 199-261 (n. a.).

de la Constantinopol, că Monomahul urma să fie chemat din exil şi să o ia de soţie pe împărăteasa Zoe. S-a urcat imediat pe o corabie spre Lesbos şi a ajuns acolo înaintea ştirilor. L-a căutat pe surghiunit, care nu avea nicio bănuială, şi i-a spus că venea cu o prevestire făcută de un stâlpnic, şi anume că Monomahul va fi curând împărat. Când „profeţia" s-a împlinit în mod miraculos, Constantin al IX-lea şi-a arătat recunoştinţa faţă de cel care-i adusese informaţia dându-i nenumărate pungi de galbeni. Apoi mai erau aceia cu false suferinţe ascetice. De pildă, se povestea că un pustnic străbătuse întregul Constantinopol purtând un jug de fier care aparent îi pătrunsese în carne, făcându-l să sângereze intens. Firesc, asemenea chinuri atrăgeau grămezi de admiratoare, în special, dornice să-l copleşească pe omul sfânt cu daruri. Dar s-a dovedit că acel pustnic anume nu suferise deloc, pentru că îşi simulase sângerarea, ungându-se din timp cu ficat de bou.[243] Nici măcar stâlpnicii de la 1200 nu mai erau făcuţi din acelaşi aluat cu Daniel, după cum se plângea un contemporan: „Printre sfinţii din vechime sunt pomeniţi mai mulţi mari stâlpnici, dintre cei care urcau spre cer folosindu-se de coloane ca de o scară. Dar în

---

[243] Christopher of Mytilene 1983: 152-6; Gregory the Cellarer 2000: 327-8; Karpozelos 1984: 23; Magdalino 1981: 54-5 (n. a.).

această generaţie numărul stâlpnicilor a sporit ca arborii dintr-o pădure, dar nu ca arbori ai vieţii sau ai cunoaşterii, ci în chip de arbori mici şi chirciţi.” Coloanele folosite acum de stâlpnici au de obicei adăposturi în vârf şi scări prin interior, pe care să urce şi să coboare.[244] Şi, din câte se pare, nu pot să se abţină să nu coboare ori de câte ori au şansa să se amestece într-o răzmeriţă politică. În 1057, când Isaac I Comnenul a intrat triumfal în Constantinopol, stâlpnicii se aflau în mijlocul mulţimii ieşite pe străzi să-l aclame, probabil pentru ca să se întoarcă la ei pe coloane odată ce se potolea tumultul. Cinstit vorbind, şi Daniel Stâlpnicul se coborâse de pe coloană în 475, ca să se opună uzurpatorului Basiliscus.[245] În 1200 existau în continuare nebuni după modelul lui Andrei Salos la Constantinopol, dar şi în acest caz întâlnim oarecare circumspecţie şi scepticism în ce priveşte acreditarea lor de sfinţenie. Un nobil recomanda precauţie în raporturile cu ei: dă-le bani, în orice caz, însă trebuie să nu mergi mult mai departe.[246] Din câte se pare, autoritatea eremiţilor era în scădere, deoarece se pierdeau în banalitatea lumii, nefiind decât o simplă

---

[244] Eustathios of Thessalonica in Magdalino 1981: 60; Robert of Clari 1936: 110 (n. a.).

[245] Dawes şi Baynes 1977: 50-1; Psellos 1966: 301 (n. a.).

[246] Kekaumenos in Rydén 1981: 111-12; Morris 1995: 61-3 (n. a.).

trăsătură a ei: un bun indiciu că bizantinii nu erau pe atât de orbi faţă de realitate, din cauza propriei tendinţe de mitizare, pe cât ne-am grăbi se socotim.

6
„Două treimi din bogăţia acestui Pământ”

Prosperitatea eclatantă era o parte esenţială a mitului bizantin, deoarece vizitatorii Constantinopolului erau la fel de uluiţi de opulenţa întâlnită acolo ca şi de relicve şi de biserici. „Bogăţie ca la Constantinopol”, scria unul dintre ei, „nu se întâlneşte cât e lumea de mare.”[247] Abundenţa de metale preţioase, bijuterii şi mătase juca şi ea un rol important în diplomaţia bizantină, monedele de aur şi veşmintele scumpe din mătase fiind împărţite cu dărnicie regilor, căpeteniilor şi demnitarilor pe care bizantinii ţineau să-i impresioneze. Cu toate astea, dacă bogăţia Constantinopolului era evidentă, sursa ei era cu mult mai puţin evidentă. Atitudinea bizantină sugera că belşugul nu reprezintă decât un corolar al statutului spiritual special al Constantinopolului. Străinii luau la cunoştinţă că oraşul era cel mai bogat din lume

[247] Robert of Clari 1936: 101, 110; Fulcher of Chartres 1969: 79; Benjamin of Tudela 1907: 13; El Cheikh 2004: 205 (n.a.).

deoarece, aşa cum locuitorii lui erau superiori altor popoare în privinţa înţelepciunii, la fel îi depăşeau şi în ce privea averea.[248] Întrebarea deschidea desigur mult mai multe perspective, prosperitatea Constantinopolului medieval întemeindu-se pe o serie de factori cât se poate de concreţi: managementul eficient, circulaţia extinsă a banilor şi exploatarea comerţului.

În ce priveşte managementul eficient, poate cea mai surprinzătoare realitate referitoare la viaţa Constantinopolului nu este că a prosperat, ci aceea că a supravieţuit Nici un alt oraş din lumea creştină nu rivaliza cu el în privinţa dimensiunilor, dar asta însemna că trebuia să înfrunte probleme serioase ca să găsească mijloacele necesare pentru a hrăni şi a asigura apa unei populaţii numeroase, în condiţiile în care nu existau suficiente resurse imediate în acest sens. Pe teritoriul lui nu exista apă dulce naturală, în afară de cea a micului râu Lykos, iar populaţia numeroasă care trăia între Zidurile continentale nu putea fi hrănită cu ceea ce se producea în vecinătatea imediată. Până la mijlocul secolului al VII-lea, împăraţii bizantini s-au putut bizui pe grâul importat din provincia Egipt

[248] Liudprand of Cremona 2007: 272 (n. a.).

pentru a asigura hrana de bază, pâinea. Dar în 642 Egiptul a fost pierdut în favoarea arabilor şi, odată cu el, şi sursa principală de grâne a Constantinopolului. În zilele sumbre de la sfârşitul secolului al VII-lea şi începutul următorului, capitala bizantină a trăit sub ameninţarea de a fi îngenuncheată prin înfometare, şi nu printr-un atac frontal. A fost o epocă întunecată a Constantinopolului, când a încetat să mai fie centrul unui imperiu puternic, devenind în schimb o fortăreaţă bine împresurată, capabilă să îşi respingă inamicii ajunşi chiar în faţa zidurilor. Necesitatea de a se apăra a devenit o prioritate absolută, iar activitatea de construcţii caracteristică pentru secolele dinainte s-a oprit total. Populaţia a scăzut dramatic, locuitorii fiind decimaţi de valurile repetate de ciumă. În vara lui 745 au murit atât de mulţi oameni, încât nu a mai rămas loc în cimitire. A fost nevoie să se sape gropi în livezile şi în viile din zona vechiului zid al lui Constantin. De asemenea, împăraţii îi încurajau pe cei care nu dispuneau de rezerve proprii de hrană să părăsească oraşul, slăbind presiunile asupra resurselor aflate în scădere.[249] Apoi, după 750, imperiul a început să-şi revină. A înregistrat iarăşi succese militare şi, cu încetul, a recucerit Balcanii de la slavi şi a stăvilit la est

---

[249] Theophanes 1997: 534, 585-6; Nikephoros 1990: 117; Allen 1979: 18-19 (n. a.).

înaintarea arabilor. Odată ce a dispărut ameninţarea directă, populaţia Constantinopolului a crescut din nou. Împăraţii îi stimulau acum pe cei din provincii să vină în capitală, mai cu seamă cărămidarii, zidarii şi meşterii în general. În 1050, populaţia crescuse la circa 375.000 de locuitori, aproape la fel de mulţi ca în vremea lui Iustinian.[250]

Redresarea însemna însă şi revenirea la ordinea zilei a vechilor probleme – asigurarea celor necesare vieţii pentru un asemenea puhoi de lume. În ce privea aprovizionarea cu apă, infrastructura impecabilă de apeducte şi cisterne, creată în secolele al IV-lea, al V-lea şi al VI-lea, fusese reparată şi revizuită cu grijă.[251] Însă nu exista loc de mulţumire, deoarece oricând vremea nefavorabilă putea aduce o criză neaşteptată. În iarna lui 1167-1168, precipitaţiile au fost neobişnuit de scăzute, prin urmare fântânile şi cisternele erau pe cale să se golească în pragul verii, ceea ce a stimulat autorităţile să pornească un program de curăţare a conductelor şi apeductelor şi de construire a unei noi cisterne subterane în afara Zidurilor continentale.[252] În

---

[250] Theophanes 1997: 593, 608; Dagron 2002: 394-5; Jacoby 1961: 109; Magdalino 1996: 61-7 (n. a.).

[251] Theophanes Confessor 1997: 608; Skylitzes 2010: 346; Choniates 1984: 182; Odo of Deuil 1948: 65; Al-Marwazi 1950: 463; Bono, Crow şi Bayliss 2001: 1325-33; Mango 1995: 10-13; Teall 1959: 102-4 (n. a.).

[252] Eustathios of Thessalonica 2013: 1-10; Kinnamos 1976: 205-6 (n. a.).

ce priveşte aprovizionarea cu grâu, monarhii bizantini descoperiseră de mult noi surse de aprovizionare care să înlocuiască Egiptul: produsele din întreaga Tracie vecină a Constantinopolului, din Bulgaria, Crimeea şi din regiunile din jurul Mării Egee erau trimise spre capitală. Agricultura de acolo s-a dovedit atât de eficientă, încât a apărut un surplus care în 1054 a fost exportat în Egipt, unde era o lipsă acută de grâu.[253] Oficialul responsabil de distribuirea corectă a acestor produse după ce ajungeau la Constantinopol era eparhul sau prefectul, şeful administraţiei municipale. El reglementa preţul de vânzare a grâului către brutari şi pe cel de vânzare a pâinii către public. Activitatea brutarilor era considerată vitală, prin urmare ei erau scutiţi de oricare alte îndatoriri publice, iar oricine ar fi încercat să crească puţin chiria unei brutării risca să fie exilat pe viaţă.[254]

Deşi aprovizionarea cu alimente era administrată eficient, oricând putea să intervină ceva. În 1036, hambarele au început să se golească din cauza recoltelor proaste şi a fost nevoie să se aducă rezerve din Grecia.[255] Orice greşeală putea avea efecte

---

[253] Teall 1959: 117-32; Magdalino 1995: 36; Laiou 2002: ii. 741; Hamdani 1974: 175 (n. a.).

[254] *Book of the Eparch* in Freshfield 1938: 41-2; Dagron 2002: 453-6 (n. a.).

[255] Skylitzes 2010: 377-8 (n. a.).

periculoase. La sfârşitul anilor 1070, aprovizionarea cu alimente a fost supusă unei mari presiuni din cauza valului de refugiaţi veniţi la Constantinopol din Asia Mică, în ritm rapid cotropită de turcii selgiucizi. Şeful administraţiei imperiale, Nikephoritzes, a încercat să pună capăt crizei, preluând distribuirea rezervelor de grâu de la eparh. În loc să ţină grâul la Constantinopol, l-a depozitat în magazii aflate lângă portul Rhaidestos de la Marea Marmara, ca să asigure cumpărarea şi vânzarea lui la tariful fixat. Mişcarea a produs un efect invers, dovedindu-se că fermierii nu voiau să vândă guvernului la preţul oferit, iar lipsurile de la Constantinopol s-au adâncit. În Tracia a izbucnit o revoltă deschisă în 1077, iar detestatele depozite au fost distruse de gloata furioasă. Anul următor a avut loc un *coup d'état* în urma căruia Nikephoritzes a fugit din Constantinopol, fiind executat mai târziu.[256]

Din fericire, Constantinopolul nu depindea cu totul de grâul adus din Grecia ori din Bulgaria, existând şi alte surse de alimente mai la îndemână. Fructele şi legumele puteau fi cultivate chiar în oraş. Zona cea mai apropiată de Zidurile continentale nu era în întregime acoperită de construcţii, având multe livezi şi grădini

---

256 Attaleiates 2012: 367-73, 453, 495; Magdalino 1995: 39-42; Dagron 2002: 453 (n. a.).

de zarzavat. Odată recoltate, produsele puteau fi păstrate în perioadele caniculare în coşuri suspendate deasupra apelor răcoroase ale cisternelor subterane, până când era nevoie de ele.[257] În Bosfor exista peşte din abundenţă. Bancuri întregi de scrumbie, pălămidă şi ton erau aduse până la ziduri de aceiaşi curenţi care făceau Constantiopolul atât de greu de atacat de pe mare. O serioasă flotă de pescuit, numărând peste o mie de vase, era mereu pregătiră să intercepteze acele bancuri în migraţia lor de iarnă spre sud, dinspre Marea Neagră, şi înapoi spre nord vara, iar peştele putea fi prins şi în plase fixe, purtat de curent. Proprietarii de bărci şi de plase erau obligaţi prin lege să acosteze cu prada la cheiurile şi la plajele de lângă zidurile cetăţii şi să vândă direct negustorilor de peşte, care la rândul lor vindeau clienţilor marfa într-una din pieţe. Preţul era fixat de autorităţi, iar negustorilor de peşte le era interzis să-şi vândă marfa unor terţi, care să o transporte dincolo de ziduri. Exportul era permis doar dacă apărea un surplus, care altfel risca să se altereze. Nevoile cetăţii aveau prioritate absolută.[258]

---

[257] Odo of Deuil 1948: 65; Anthony of Novgorod 1889: 101; Koder 1995: 49-56 (n. a.).

[258] Tacitus 1931-7: iii. 407; Moryson 1907-8: ii. 97; Theophanes 1997: 546; Gunther of Pairis 1997: 84; *Book of the Eparch* in Freshfield 1938: 40-1; Dalby 2003: 65-6; Dagron 2002: 447, 457-9; Maniatis 2000: 13-42 (n. a.).

Aşa se face că majoritatea timpului exista hrană din belşug la Constantinopol, iar majoritatea locuitorilor se bucurau probabil de o dietă variată. Carnea era asigurată de la animale vii aduse la Constantinopol din zona înconjurătoare şi vândute măcelarilor şi negustorilor din diversele pieţe. Oile se vindeau în Forul Strategion, porcii, în Forul lui Teodosiu, iar vitele şi bivolii, în Forul Amastrianon. Animalele erau mânate pe străzi ca să ajungă la un for anume într-o zi de târg. Odată, o cireadă de bivoli care străbătea Mese s-a speriat brusc şi a luat-o razna. Un animal a intrat în Hagia Sofia şi a reuşit să ajungă până la amvon, înainte să fie alungat afară. Pieţele erau strict reglementate. Eparhul numea inspectori care să treacă în revistă animalele şi să atragă atenţia asupra defectelor eventualilor cumpărători. Dacă după cumpărare se descoperea că animalul avea un defect oarecare, cumpărătorul avea şase luni în care să îl ducă înapoi la vânzător, restituindu-i-se întregul preţ al tranzacţiei. După sacrificare, carnea acestor animale se putea vinde în băcăniile care existau peste tot în oraş.[259] Alte produse veneau pe mare, spre exemplu brânza, făcută din lapte de capră, care era adusă în mari cantităţi din

[259] *Book of the Eparch* in Freshfield 1938: 39-40, 46-7; Niketas David 2013: 93; Dalby 2003: 63-6; Dagron 2002: 456-7 (n. a.).

Creta sau din insulele din Marea Egee. Uleiul de măsline venea din Pelopones.[260] Vinul era importat la Constantinopol în cantităţi uriaşe, deoarece cererea depăşea cu mult producţia viilor din oraş şi din jurul lui. Amforele cu vin erau aduse nu numai din Creta, Grecia şi din insule, ci şi de departe, din Siria şi Italia.[261] Aşadar, în afara crizelor de scurtă durată, ca aceea din anii 1070, Constantinopolul era suficient aprovizionat nu numai cu hrană şi apă, ci şi cu articole de lux, spre exemplu cu vinul care să ajungă la un preţ convenabil în cupa unui lucrător, în taverna lui de cartier. Una peste alta, exista o organizare extraordinară, într-o lume care practica agricultura de subzistenţă.

Dar simpla constatare că oraşul Constantinopol reuşea să se hrănească nu explică prosperitatea excepţională sau de ce a înflorit ca să devină prilej de uimire şi de invidie pentru popoarele vecine. O parte a răspunsului se regăseşte într-un alt aspect important din viaţa economică a Constantinopolului – şi anume circulaţia liberă a monedelor de toate valorile, ceea ce pe atunci nu se întâmpla la fel peste tot în lume. În multe regiuni din Europa Occidentală, nu a existat

---

[260] Jacoby 2010: 128-31; Dalby 2003: 72-4 (n. a.).

[261] Jacoby 2010: 134-7; Kocabaş 2014: 31, 35 (n. a.).

monedă din aur înainte de secolul al XIII-lea, iar multe tranzacţii, cum ar fi plata chiriilor şi a impozitelor, se făceau în natură.[262] În Constantinopolul anului 1200, sistemul monetar făcea parte din viaţa de zi cu zi a tuturor locuitorilor oraşului. Pentru tranzacţiile de mică valoare, cum era cumpărarea hranei, se foloseau monede din cupru, *tetarteron* sau jumătate de *tetarteron.* Cu un *tetarteron* se puteau cumpăra zece sau unsprezece scrumbii, în funcţie de cât de cinstit era negustorul, sau un prânz cu supă şi verdeţuri de la un vânzător ambulant, în Blachernae. Pe următoarea treaptă se găsea *aspron,* de formă concav-convexă şi făcut din aliaj cupru-argint. Moneda de aur a zilei era *hyperpyron,* rezultatul multor ani de devalorizare şi de inflaţie. Moneda bizantină din aur iniţială, *nomisma,* fusese introdusă de Constantin în 309. Cu cele 20,5 carate, *hyperpyron,* pus pe piaţă de Alexie I în 1092, prezenta o puritate şi un conţinut de aur mult mai scăzute. *Aspron* şi *tetarteron* erau şi ele mai mici decât vechile *miliaresion* din argint *şi follis* din cupru. Diminuarea dimensiunii şi valorii monedelor nu a afectat însă larga lor circulaţie.[263]

Un avantaj enorm al acestei economii monetare a fost

---

[262] Smith 2015: 18-19 (n. a.).

[263] Choniates 1984: 33-4; Hendy 1970: 29-31, 43-5, 506-8, 513-17; Morrisson 2002: iii. 932-3; Kazhdan şi Constable 1982: 43-4; Dagron 2002: 459 (n. a.).

că le-a permis împăraţilor bizantini să perceapă taxa fiscală. În provinciile bizantine, gospodăriile fără pământ plăteau o taxă pe fumărit, iar cele cu proprietăţi plăteau o taxă combinată pe fumărit şi pe teren, exprimată în aur şi argint, deşi împăratul percepea şi diverse dări în natură, de obicei alimente şi vin. Existau şi tot felul de alte taxe şi impozite. Pescarii, spre exemplu, plătea guvernului un *hyperpyron* la fiecare paisprezece zile, ca taxă pe barcă şi captură.[264] Asemenea venituri din taxe trebuie să fi fost una dintre sursele principale ale bogăţiei fantastice a împăraţilor bizantini: din câte se spune, Vasile al II-lea ar fi acumulat aşa de mult, atât din impozite, cât şi din victoriile în războaie, încât a trebuit să construiască alte tainiţe sub Marele Palat, unde să adăpostească totul. Aşa se explică generoasele daruri făcute cu scopuri diplomatice, cum erau pungile pline cu aur şi argint oferite lui Sigurd al Norvegiei şi însoţitorilor lui, la fel şi mărinimoasele restaurări şi redecorări ale bisericilor şi palatelor din Constantinopol. Această capacitate de a strânge taxe îl deosebea pe împăratul bizantin de ceilalţi suverani din lumea creştină, care de cele mai multe ori beneficiau de la supuşi de servicii feudale şi

---

[264] Gunther of Pairis 1997: 84; Hendy 1985: 237-42; Harvey 1989: 91-6, 103-5 (n. a.).

de plăţi în natură, şi nu în monedă. O astfel de taxă în bani impusă de regii Angliei şi ai Franţei în 1188, aşa-numita zeciuială a lui Saladin, s-a dovedit imposibil de pus în aplicare, fiind întâmpinată cu împotrivire fermă.[265]

Venitul fiscal al împăratului a produs şi un soi de efect de „picurare”, de transmitere de sus în jos. O parte din venituri treceau în mâna curtenilor şi aristocraţilor cărora împăratul le acorda titluri, funcţii şi generosul salariu anual care le însoţea, plătit în aur, în timpul Săptămânii Mari.[266] Curtenii şi aristocraţii, la rândul lor, asigurau piaţa de care aveau nevoie industriile producătoare de articole de lux din Constantinopol, ca să se îmbrace în mătăsuri şi să-şi împodobească vilele în mozaicuri. În fine, restul populaţiei, de la zarafi la hangii, beneficiau atât de pe urma prezenţei clientelei bogate, cât şi a mulţimii de negustori care alcătuiau o piaţă pregătită pentru serviciile lor.

Necesitatea ca taxele să fie plătite a asigurat circulaţia liberă a banilor. Numărul considerabil de monede bizantine păstrate din acea perioadă sugerează că o proporţie semnificativă din populaţie deţinea bani şi

---

[265] Psellos 1966: 45; Tyerman 1988: 75-8 (n. a.).

[266] Liudprand of Cremona 2007: 200-2 (n. a.).

prin urmare avea posibilitatea să se folosească de ei ca mijloc de plată curent şi de tezaurizare a averii. Din acelaşi motiv, Constantinopolul dispunea de un sistem bancar, asigurat de zarafi, ale căror prăvălii se întâlneau peste tot, în marile pieţe şi pe Mese. Ei schimbau piesele din aur cu argint şi bronz, folosite pentru cheltuielile zilnice, sau luau argintul şi bronzul acumulat de proprietarii de magazine, dându-le aur, cu care se puteau plăti impozitele. Tot ei schimbau monedele aduse de străini cu cele bizantine.[267] Deşi strict reglementat, era un negoţ care aducea profit. Unul dintre zarafi, Kalomodios, era atât de bogat, încât i-a atras atenţia împăratului Alexie al III-lea, care a pus să fie arestat sub o acuzaţie mincinoasă, în speranţa să-l uşureze de avere. Deşi aşa de bogat, Kalomodios nu era totuşi lipsit de popularitate, se pare. Când s-a răspândit vestea arestării, o ceată de susţinători de-ai lui au invadat Hagia Sofia şi au ameninţat că îl vor molesta pe patriarh dacă nu va interveni în favoarea zarafului. Alexie al III-lea a dat înapoi şi Kalomodios a fost eliberat fără să fi păţit ceva, dar o asemenea susţinere populară spontană spune multe. Este cât se poate de posibil ca el şi alţi zarafi şi bancheri să fi fost apreciaţi

---

[267] *Book of the Eparch* in Freshfield 1938: 14; Robert of Clari 1936: 110; Odo of Deuil 1948: 67; Dagron 2002: 432-5; Morrisson 2002: 952-3 (n. a.).

pentru serviciile oferite, poate pentru că le ofereau chiar şi celor cu mijloace relativ modeste şansa de a pune deoparte banii câştigaţi în anii buni ca rezervă pentru vremuri de restrişte. Altfel, impozitele nu erau cu nimic mai îndrăgite la Constantinopol decât au fost vreodată, în oricare alt loc. Unul dintre cei mai detestaţi funcţionari ai împăratului Alexie al III-lea a fost perceptorul de impozite Ioan din Poutzis, pe care Nicetas Choniates îl descrie ca pe un personaj total necruţător, surd la rugăminţile celor incapabili să plătească, mut ca o stană de piatră în faţa oricărui solicitant.[268] Mai mult decât atât, existenţa unei economii bazate pe circulaţia banilor era doar un simptom al bogăţiei Constantinopolului, şi nu un efect al ei. Era necesar să existe şi alţi factori care să asigure circulaţia pe scară largă a banilor, nu doar adunarea lor în sipetele împăratului, prin impuneri fiscale.

Este tentant să adopţi un punct de vedere modern şi să presupui că bizantinii se îmbogăţeau de pe urma vânzării unui lucru oarecare făcut de ei. Există unele dovezi în susţinerea unui punct de vedere, pentru că, în secolul al XII-lea, Constantinopolul era un centru de producţie. Unele dintre navele construite în şantierele navale existente de-a lungul Cornului de Aur plecau la

---

[268] Choniates 1984: 32, 287-8 (n. a.).

export, dar principalele lui produse erau articolele scumpe, de lux – săpun, parfum, lumânări şi, mai presus de orice, veşmintele de mătase şi lucrările în fildeş şi metal preţios, cum ar fi catapetesmele din aur şi uşile din bronz.[269] Asemenea activităţi generau cu siguranţă bogăţie pentru unii. Un poet sărac scria meditativ că ar fi trebuit să înveţe să facă filigran din aur, şi atunci ar fi avut banii necesari.[270] Însă, în general vorbind, nu articolele de lux erau sursa de bogăţie a Constantinopolului. Potrivit ideologiei predominante, bizantinii nu erau dispuşi să-şi vândă produsele oricui avea bani să le cumpere. Ca să luăm exemplul industriei mătăsurilor, producerea şi vânzarea lor era un monopol imperial strict controlat. Exportul de mătase neprelucrată era interzis, iar cel de produse finite, ferm reglementat, iar anumite categorii de haine din mătase pur şi simplu nu erau de vânzare. Şi nu se vindeau în primul rând mantiile purpuriu-închis, a căror culoare provenea din cochiliile unei moluşte rare, murex, întâlnite în apele din jurul Peloponesului şi al insulelor apropiate. De vreme ce era nevoie de până la 12.000 de cochilii pentru a vopsi un singur strai,

---

[269] *Book of the Eparch* in Freshfield 1938: 21-7, 29-35; Smith 2015: 29; Lopez 1945: 6-7; Harris 1995: 391-2; Maniatis 1999: 263-332; Dagron 2002: 438-44, 461; Mathews 1998: 79-86; Frazer 1973: 147-62 (n. a.).

[270] Alexiou 1986: 7-8 (n. a.).

asemenea mătăsuri aveau preţuri astronomice, rezervate exclusiv împăratului. Purtarea acelor găteli, dacă nu erai împărat, însemna o declaraţie a candidaturii la tron, adică înaltă trădare. Supuşilor împăratului li se permitea să cumpere doar câte un cupon de pânză purpurie, nu un rulou întreg. Le era interzis să o fabrice, doar breslele cu licenţă oficială având acest privilegiu. Iar restricţiile nu se opreau aici. Autorităţile bizantine alcătuiseră o lungă listă de tipuri de haine finisate rezervate fie anumitor clase ale societăţii, fie doar bizantinilor, exportul lor fiind strict interzis.

Oricine era prins că le vinde străinilor risca să fie biciuit şi să i se aplice şi pedeapsa preferată a eparhului, raderea completă a părului şi a bărbii. Ca toate celelalte obiceiuri bizantine, această interdicţie se trăgea tot de la Constantin cel Mare. Aşa cum i se întâmpla frecvent, fusese vizitat de un înger care îi dăruise acele straie anume, dar care îl avertizase că nu trebuie niciodată să fie date şi altcuiva din afara romanilor.[271]

Dincolo de legendă, această politică urmărea un obiectiv limpede: să menţină raritatea hainelor de

---

[271] 25 Leo VI 1944: 272-5; Constantine VII Porphyrogenitos 1967: 66-9; *Book of the Eparch* in Freshfield 1938: 17, 23; Lopez 1945: 1-3, 14 (n. a.).

mătase în ţările vecine, păstrând astfel în posesiune exclusivă un simbol puternic al autorităţii şi al puterii. În 968, trimisului împăratului german Otto I i s-au confiscat hainele de mătase pe care le cumpărase, deoarece făceau parte din categoria „care le este interzisă tuturor naţiilor, cu excepţia naţiei noastre, a romanilor”. Banii plătiţi de el i s-au înapoiat.[272] Regula nu era absolut inflexibilă. Hărţuirea diplomatului era fără îndoială motivată de supărarea produsă de atacul suveranului său asupra unor teritorii bizantine din Italia. I se permisese să ia cu sine obiecte asemănătoare cu prilejul vizitei făcute de el la Constantinopol în urmă cu vreo douăzeci de ani. Alţi vizitatori, faţă de care nu existau obiecţii anume, erau trataţi cu ceva mai multă îngăduinţă. William of Mandeville, conte de Essex, care a trecut prin Constantinopol în toamna lui 1176 după un pelerinaj la Ierusalim, a luat cu el un număr de haine de mătase pe care, ajuns acasă, le-a împărţit bisericilor locale. Episcopul Günther von Bamberg, vizitator în 1065, pare să fi achiziţionat un covor fin, din mătase, pe care era reprezentat un împărat călare.[273] Însă se poate crede cu uşurinţă că bizantinii considerau asemenea tranzacţii mai degrabă o favoare făcută

---

[272] Liudprand 2007: 272 (n. a.).

[273] Ralph de Diceto 1876: i. 428; Grabar 1956: 7-26 (n. a.).

cumpărătorului decât o vânzare propriu-zisă, nefiind deloc gesturi specifice unei societăţi dependente de producerea şi exportul unor bunuri.

În aceeaşi măsură, bizantinii nu şi-au făcut niciodată reputaţia de negustori străluciţi. Existau, desigur, unii comercianţi bizantini care călătoreau în afara imperiului pentru a încheia tranzacţii, mai ales în Egipt. Duceau cherestea, textile şi mastic, un fel de gumă de mestecat naturală produsă pe insula Chios, şi se întorceau cu încărcături de mirodenii. Iar în acest fel se câştigau fără îndoială mulţi bani: un grup de negustori porniţi spre Alexandria în 1192 s-a întors cu marfă în valoare de 39.000 *hyperpyra.*[274] În general vorbind, comerţul nu se bucura de cine ştie ce preţuire într-un oraş în care serviciul la curte era considerat cea mai înaltă misiune. Nicetas Choniates se uita cu dispreţ la colegul lui birocrat Constantin Mesopotamites, din cauza „aptitudinii [lui] pentru comerţ şi a poftei lui nesăţioase de câştig incorect". Împăratul Teofil (829-842) a rămas îngrozit când a descoperit că soţia sa câştiga bani din expedierea de bunuri. A dat ordin ca nava şi încărcătura să fie arse, gest care i-a atras multe laude din partea unui cronicar altfel ostil.[275] Putem

---

[274] Goitein 1967-93: i. 44, iv. 168; Jacoby 2000: 33-5, 42-5; Laiou 2002: 750 (n. a.).

[275] Choniates 1984: 242; Genesios 1998: 69; Theophanes Continuatus 1838: 8-9; Skylitzes 2010: 53-4 (n. a.).

suspecta şi că bizantinii nu se pricepeau prea bine la comerţ. Un negustor evreu critica aspru lipsa de perspicacitate comercială în rândul unora dintre colegii lui bizantini întâlniţi la Cairo, deoarece „nu fac deosebirea între produsele de primă mână şi cele de categorie inferioară; plătesc acelaşi preţ indiferent de calitate!”[276]

Exista şi un alt factor care abătea pornirea bizantinilor pentru comerţ: reţinerea celor mai mulţi dintre ei de a călători dincolo de zidurile Reginei Cetăţilor. Teritoriile de dincolo de ele, chiar şi provinciile Imperiului Bizantin, erau considerate ostile şi barbare. Dar ceea ce îi intimida cel mai mult era acel element înfricoşător şi incert, marea. Pericolele erau desigur cât se poate de reale. În anii 1030, o navă comercială bizantină care se întorcea din Siria s-a sfărâmat lovindu-se de malul stâncos al Asiei Mici după ce i s-a retezat braţul ancorei, scufundându-se odată cu toată încărcătura ei de sticlă. Chiar şi un voiaj scurt, de traversare a Mării Marmara, aşa cum a întreprins Alexie al III-lea şi suita sa la sfârşitul lui 1200, putea fi plin de primejdii: furtuna s-a stârnit atât de neaşteptat, încât la bord s-a răspândit o panică oarbă, atât printre pasageri, cât şi în rândul echipajului.

---

[276] Goitein 1967-93: i. 45-6 (n. a.).

Vasul a reuşit să-şi găsească adăpost în spatele uneia dintre Insulele Prinţilor, iar apoi a ajuns la Calcedon. De acolo a traversat până la portul Boukoleon al Marelui Palat, iar cei de la bord „şi-au revenit din ameţeală şi au scuipat saramura din ei”. Oricine se aventura pe mare în nave fragile din lemn era expus la nenumărate pericole, iar bizantinii erau deosebit de conştienţi de ele. Literatura lor abundă de metafore marine. Împăratul, spre exemplu, era mereu asemănat cu un cârmaci care îşi ghida nava în mijlocul apelor furtunoase, înfruntând o mare de dificultăţi şi valuri de duşmani. Asemenea figuri de stil reflectau cât se poate de sugestiv precauţia şi neliniştea cu care priveau bizantinii apele care îi înconjurau, la fel şi repulsia resimţită de ei faţă de ideea de a pleca din acel centru al rafinamentului şi civilizaţiei pe care îl reprezenta capitala lor. Afacerile comerciale care presupuneau ieşirea în larg nu-i tentau deloc.[277] Prin urmare, ne putem întreba în continuare de unde provenea bogăţia Constantinopolului.

Răspunsul la această enigmă este că, deşi bizantinii nu erau un popor de negustori, sursa unei bune părţi a

---

[277] Choniates 1984: 291; Komnene 2009: 262; Psellos 1966: 169; Kazhdan şi Constable 1982: 42-3; Van Doominck 2002: 137-48; Dennis 2001: 81-8 (n. a.).

bogăţiei lor era cu adevărat comerţul. În cea mai mare măsură nu îl practicau chiar ei, în schimb se pricepeau de minune să dirijeze, să organizeze şi să profite de pe urma comerţului practicat de alţii. Încă o dată, marele avantaj al Constantinopolului consta în poziţia lui geografică. Situat la punctul de confluenţă dintre Europa şi Asia, era în mod firesc şi un antrepozit unde mărfurile dintr-o parte a lumii făceau obiectul schimbului cu cele venite din cealaltă direcţie. În Cornul de Aur se adunau vase venite de peste tot, cu intenţia de a beneficia de această poziţie. Un contemporan a numărat acolo 361 de vase cu pânză, 157 de galere şi 2553 de alte tipuri de nave. Un altul a consemnat că veneau din Persia, Egipt, Palestina, Rusia, Ungaria şi Italia.[278] Ele transportau mărfuri din ţările lor de baştină şi din altele, mai îndepărtate. Comercianţii arabi şi turci aduceau mirodenii, parfum, covoare, porţelan şi bijuterii, la fel şi articole din sticlă.[279] Italienii din oraşele comerciale Amalfi, Bari, Genova, Pisa şi Veneţia veneau cu aur, cherestea şi lână.[280] Ruşii, care coborau pe Nipru şi traversau Marea Neagră, aduceau ceară, chihlimbar, săbii şi

---

[278] Gerald of Wales 1873: 282; Benjamin of Tudela 1907: 12 (n. a.).

[279] Al-Marwazi 1950: 462-3; Masudi 1989: 320-4; Goitein 1967-93: i. 42-59, 211; Van Doominck 2002: 140-1; Jacoby 2000: 32 (n. a.).

[280] Brand 1968: 204 (n. a.).

blănuri, iar bulgarii veneau încărcaţi cu in şi miere. Bravii negustori evrei veneau cu mosc, aloe, camfor şi scorţişoară din China.[281] Aceste produse erau apoi vândute pe diversele pieţe din oraş. Parfumul, spre exemplu, era comercializat în gherete ridicate în Augusteion, între Milion şi Poarta de Bronz.[282] După ce îşi vindeau marfa, negustorii puteau să-şi încarce navele cu produse căutate la ei în ţară, atât dintre cele aduse de alţi negustori străini, cât şi dintre cele care proveneau din Constantinopol. Arabii erau în căutare de blănuri, care se vindeau la preţuri ridicate în bazarurile de la Bagdad şi Cairo, dar şi de mătăsuri bizantine, deşi lumea islamică dispunea de o înfloritoare industrie proprie a mătăsurilor.[283] Hainele din mătase, migdalele, stafidele, cârmâzul şi mirodeniile, mai cu seamă piperul, scorţişoara şi şofranul, reprezentau exporturile preferate de italieni, deşi luau cu ei tot felul de alte lucruri, inclusiv câte o icoană furată. Vindeau aceste mărfuri cu profit enorm, la cele două târguri anuale din Pavia.[284] Valoarea

---

[281] *Book of the Eparch* in Freshfield 1938: 28; Constantine VII Porphyrogenitos 1967: 56-63; Ibn Fadlan 2012: 112, 155, 159; Shepard 1995: 244-5; Starr 1939: 111-12 (n. a.).

[282] *Book of the Eparch* in Freshfield 1938: 30; Mundell Mango 2000: 198-205 (n. a.).

[283] Ibn Fadlan 2012: 160-1; El Cheikh 2004: 60; Goitein 1967-93: i. 103, 417 (n. a.).

[284] Stethatos 2013: 381-3; Liudprand 2007: 272; Shepard 1995: 250-3; Lopez 1945: 37; Laiou 2002: 740; Martin 1988: 204 (n. a.).

dobândită de mătase graţie rarităţii ei în Europa Occidentală, unde practic nu exista o industrie specifică înainte de secolul al XII-lea, se poate aprecia după faptul că mătăsurile bizantine de export erau deseori folosite pentru împodobirea mormintelor unor sfinţi şi monarhi dintre cei mai importanţi, cum era Sfântul Dunstan la Canterbury şi Sfântul Potentien la Sens sau împăratul francilor, Carol cel Mare, la Aachen. Trupul Sfântului Cuthbert din catedrala de la Durham era învelit în veşminte de mătase brodate cu imagini de peşti, păsări şi fructe, probabil de provenienţă bizantină.[285]

Dat fiind că cea mai mare parte a acestui comerţ era întreprins de negustori străini, ne putem întreba cum beneficiau de el şi bizantinii. Iar beneficiile lor erau cu adevărat foarte importante. Principala cale era încasarea unei taxe vamale, denumite *kommerkion.* Spre deosebire de un guvern modern, autorităţile bizantine nu aveau niciun interes să se folosească de taxare pentru a descuraja importurile şi încuraja exportul. *Kommerkion* se percepea la nivelul de 10% pentru toate mărfurile care intrau sau ieşeau din oraş şi asupra tuturor tranzacţiilor care se desfăşurau între timp. Apoi

---

[285] Eadmer 1874: 245-6; Battiscombe 1956: 9-13, 505-25; Mathews 1998: 81; Lopez 1945: 12-13 (n. a.).

mai existau o serie de alte impozite şi taxe care le permiteau autorităţilor să stoarcă şi mai mult. Atât de rentabil era comerţul constantinopolitan, încât negustorii puteau să se aleagă cu un profit frumos, în ciuda nivelului împovărător al taxelor vamale.[286]

De asemenea, bizantinii îi administrau şi reglementau pe negustorii străini, la fel ca toate celelalte aspecte, pentru a se asigura că toate activităţile comerciale se desfăşurau spre avantajul oraşului. Negustorii arabi din Siria, Bagdad şi Cairo erau urmăriţi în mod deosebit, fără îndoială din cauză că stăpânitorii lor se războiau adesea cu Bizanţul. Nu le era îngăduit să rămână la Constantinopol perioade mai lungi de trei luni şi erau obligaţi să stea şi să-şi vândă mărfurile numai de-a lungul Cornului de Aur. Nu puteau importa decât articole din ţările lor de origine: autorităţile nu doreau ca ei să se insinueze în comerţul intern al imperiului. Pe de altă parte, li se asigura un han în care să stea şi anume locuri din Hipodrom le erau special rezervate.[287]

Acelaşi joc de a acorda un statut favorabil unui potenţial inamic se poate constata şi în cazul ruşilor. La început, au fost priviţi cu mare suspiciune, deoarece

---

[286] Ibn Fadlan 2012: 112; Benjamin of Tudela 1907: 13; Antoniadis-Bibicou 1963: 97-155 (n. a.).

[287] *Book of the Eparch* in Freshfield 1938: 19-20; Al-Marwazi 1950: 461-3 (n. a.).

făcuseră mai multe raiduri, venind pe mare şi atacând suburbii ale Constantinopolului. Prin urmare, negustorilor ruşi nu li s-a permis să stea la Constantinopol, în schimb li s-a repartizat un loc de cazare în cartierul suburban Sfântul Mamas, situat pe malul european al Bosforului, la nord de Cornul de Aur. Dacă doreau să intre propriu-zis în Constantinopol, o puteau face numai printr-o poartă anume din Zidurile continentale, neînarmaţi şi niciodată în grupuri mai mari de cincizeci de persoane, acompaniaţi de un ofiţer imperial. Li se interzicea în mod expres să cumpere ţesături de mătase în valoare mai mare de cincizeci de piese de aur. Cu timpul, se părea că ruşii nu mai erau atât de periculoşi. S-au convertit la creştinism şi unii dintre cei mai buni războinici ai lor au devenit mercenari în armata bizantină. Prin urmare, restricţiile au fost relaxate. Un tratat încheiat în 971 prevedea ca voiajorii ruşi la Constantinopol să fie consideraţi prieteni şi apoi li s-a permis şi să locuiască în interiorul zidurilor, într-o zonă din apropierea Bisericii Sfinţii Patruzeci de Mucenici.[288]

Dintre toţi negustorii străini veniţi la Constantinopol, cei mai favorizaţi erau cei din oraşele-stat italiene. Unul

---

[288] Cross şi Sherbowitz-Wetzor 1953: 65-8, 71-7; Leo the Deacon 2005: 198-9; Anthony of Novgorod 1889: 105; Lopez 1945: 34-5 (n. a.).

dintre ele era Bari, ale cărui vase obişnuiau să întreprindă anual un voiaj în triunghi, spre Damietta, în Egipt, apoi la Constantinopol, şi înapoi spre portul lor de baştină. Negustorii din aceste oraşe erau la urma urmei creştini, iar multe dintre locurile lor aveau legături străvechi cu Bizanţul. De vreme ce împăratul bizantin menţinuse controlul asupra sudului Italiei până la sfârşitul secolului al XI-lea, oraşe ca Bari şi Amalfi puteau fi considerate ca parte a imperiului, într-un fel. Ele erau de asemenea aliate utile împotriva inamicilor bizantini din Italia, mai cu seamă normanzii şi împăratul german, iar asta se reflecta în termenii deosebit de avantajoşi în care li se permitea acestor negustori să facă afaceri la Constantinopol. Amalfitanii aveau propriul lor cartier comercial, nu undeva în suburbii, ca ruşii, ci pe o bucată de teren de-a lungul malului sudic al Cornului de Aur, în interiorul zidurilor Constantinopolului, cu magazine, case, brutării, biserici, depozite şi chei de debarcare, toate spre folosul exclusiv al negustorilor din Amalfi. În 1111, negustorii din Pisa s-au bucurat de un *chrysoboullon* care le acorda avantaje speciale în comerţul constantinopolitan: nu numai că au primit un cartier comercial propriu şi un chei de debarcare propriu pe Cornul de Aur, ci şi o reducere de *kommerkion* de la 10% la 4%. Un acord similar s-a

negociat şi cu Genova, în 1155.[289] Aceste înţelegeri i-au ajutat să devină jucători de seamă în comerţul Constantinopolului pe italieni, care s-au aşezat în număr mare pe Cornul de Aur şi au dominat traficul de mărfuri în triunghiul dintre capitala bizantină, Europa Apuseană şi Egipt. Asta nu înseamnă că negustorii italieni ar fi scăpat de supravegherea strictă a eparhului, fiind şi ei obligaţi, de pildă, să se supună reglementării exportului pentru o anumită mătase, sub ameninţarea temutei tăieri a părului şi a bărbii.[290]

Veneţienii erau cei mai favorizaţi dintre toţi negustorii italieni. Oraşul fusese odată un avanpost al Bizanţului în nordul Italiei şi, chiar dacă între timp se bucura de mult de independenţă totală, a menţinut numeroase legături culturale şi politice cu Constantinopolul. Magistratul-şef era cunoscut sub numele de doge, titlu derivat din cel bizantin de *doux,* duce. Cea mai mare biserică, San Marco, era construită în acelaşi stil ca Sfinţii Apostoli, cu cinci cupole: interiorul era decorat cu mozaicuri, probabil opera meşterilor bizantini trimişi în mod special de la Constantinopol. Veneţienii îşi dovediseră în trecut

---

[289] Balard 1976: 87-9; Jacoby 2013: 319-20; Otten-Froux 1987: 155; Caffaro 2013: 75, 195-6; Jacoby 1994: 357-61 (n. a.).

[290] Liudprand 2007: 272; Eustathios of Thessalonica 1988: 35; Martin 2004: 212; Jacoby 2000: 47-9, 55-8 (n. a.).

loialitatea faţă de Bizanţ. La începutul secolului al IX-lea, când împăratul franc le ceruse supunerea, ei răspunseseră sfidător: „Vrem să fim supuşi ai împăratului romanilor, şi nu ai tăi!”[291] Statutul lor special a fost recunoscut prin *chrysoboullon* în 992, act prin care era redusă vama navelor veneţiene care veneau şi plecau din Constantinopol la trecerea prin Dardanele şi le acorda veneţienilor permisiunea de mişcare liberă prin oraş. Asta nu era totul. Veneţienii aveau un drept neîngăduit majorităţii celorlalţi negustori: puteau transporta mărfuri dintr-o parte în alta a Imperiului Bizantin, şi nu doar pe ale lor proprii. Astfel, în 1022, un veneţian numit Leone da Molin a sosit la Constantinopol cu o încărcătură de brânză, probabil din Creta. În 1148, un alt veneţian a trimis în capitala bizantină 3640 litri de ulei de măsline cumpărat de el în Pelopones.[292]

La timpul cuvenit, statutul special veneţian a fost extins, pentru aceleaşi raţiuni care au dus la extinderea privilegiilor şi cu celelalte oraşe italiene: împăratul bizantin avea nevoie de aliaţi. În 1081, Robert Guiscard, ducele normand al sudului Italiei, a lansat peste Marea Adriatică un atac împotriva provinciilor bizantine din

---

[291] Constantine VII Porphyrogenitos 1967: 121; Mathews 1998: 148-51 (n. a.).

[292] Pozza şi Ravegnani 1993: 21-5; Martin 2004: 204-6; Jacoby 2010: 128, 130 (n. a.).

Balcani, provocând o înfrângere serioasă armatei imperiale în bătălia de la Dyrrachion. În disperarea de a-i stopa pe normanzi dintr-un marş victorios spre Tesalonic şi Constantinopol, împăratul bizantin, Alexie I Comnenul, a căutat o alianţă prin care să închidă Marea Adriatică în faţa navelor normande, prevenind astfel ca inamicul să primească întăriri. Veneţia era soluţia cea mai la îndemână, fiind situată în capătul de nord al Adriaticii şi având la dispoziţie o flotă puternică. Veneţienii au fost bucuroşi să sară în ajutor, nefiind probabil deloc încântaţi să vadă ambele maluri ale Adriaticii în mâinile normanzilor. Deşi flota lor a fost lovită din greu de normanzi în largul insulei Corfu, în primăvara lui 1084, au jucat un rol de seamă în întreaga campanie în care Alexie a reuşit mai întâi să slăbească armata normandă şi apoi să o alunge cu totul din Balcani. În încercarea de a-i atrage şi pe veneţieni în conflict, Alexie promisese că „li se vor îndeplini toate dorinţele" şi s-a ţinut de cuvânt, emiţând încă un *chrysoboullon* în favoarea lor. Veneţia era un aliat atât de preţuit, încât dogelui ei i s-a decernat un titlu de curte bizantin, cel de *protosebastos,* iar negustorii ei urmau să se bucure de concesii largi în comerţul maritim cu Constantinopolul. Li s-a destinat un cartier comercial propriu, aproape de cel ocupat de amalfitani, pe Cornul de Aur. Era cel mai mare dintre toate cartierele

comerciale italiene, măsurând aproximativ o jumătate de kilometru lungime şi cuprinzând trei cheiuri de acostare, alături de prăvălii, taverne, depozite şi mori. Veneţienii care locuiau acolo urmau să fie scutiţi total de plata unui *kommerkion* şi a tuturor celorlalte taxe şi impozite. A fost confirmat şi dreptul lor de a participa la comerţul intern bizantin, fiindu-le cedat dreptul să facă afaceri în aproape toate porturile imperiului.[293]

Ei au profitat din plin de această ultimă concesie, prin urmare la 1200 vasele veneţiene aprovizionau Constantinopolul cu o mare parte din alimente şi vin. Negustorii veneţieni dispuneau de baze în oraşe şi porturi de provincie – Corint, Dyrrachion, Teba, Rhaidestos, Sparta şi Almyros, de unde organizau colectarea şi expedierea vinului şi a celorlalte produse agricole. Tot ei organizau şi desfacerea lor odată ajunse în capitală: Nicetas Choniates era în relaţii foarte bune cu vecinul său veneţian care probabil îl aproviziona cu vin. [294] Veneţienii au ajuns să domine treptat şi triunghiul Italia-Egipt-Constantinopol. Pentru negustorii bizantini a devenit mult mai uşor să-şi încredinţeze mărfurile în vederea exportului unui

---

[293] Pozza şi Ravegnani 1993: 35-45; Komnene 2009: 111-12, 162-3; Jacoby 1994: 350-1; Jacoby 2001a: 153-70; Madden 2003: 8-9; Robbert 1995: 47, 49 (n. a.).

[294] Choniates 1984: 323; Harvey 1989: 214-24; Martin 2004: 211-12; Jacoby 1994: 365 (n. a.).

venețian, care le transporta şi le vindea pentru un comision extrem de rezonabil. Oricum, ei dețineau în flotă unele dintre cele mai mari şi mai rapide vase care existau. Astfel, şi bizantinii au beneficiat de pe urma concesiilor speciale ale venețienilor. În vreme ce fiscul a trebuit să facă față fără o bună parte din veniturile pe care le-ar fi adunat în mod normal de pe urma tuturor acestor activități, beneficiul de a avea un asemenea aliat maritim, un sistem de aprovizionare eficient şi o navigație curentă către Egipt şi Italia au compensat această pierdere din plin.[295]

Acestea erau circumstanțele comerciale reale care au transformat Constantinopolul în cel mai bogat oraş al creştinătății, dar să profiți de pe urma comerțului în acest fel nu însemna doar să stai calm şi să aştepți să aduni *kommerkion* sau să le permiți venețienilor să administreze întreg lanțul de aprovizionare. Atât de profitabil era comerțul Constantinopolului pentru toți cei implicați, încât miza participării era extrem de ridicată. Apăreau nenumărate prilejuri de dispute şi de conflict, de vreme ce atât bizantinii, cât şi puterile străine erau deseori tentate să recurgă la metode

---

[295] Jacoby 2000: 50-5, 68, 72; Hendy 1985: 590-602; Hendy 1970: 40-1; Laiou 2002: 751-2; Kazhdan şi Epstein 1985: 176-7 (n. a.).

clandestine şi chiar şi la violenţă pentru a-şi spori câştigurile. În 894, spre exemplu, oficiali bizantini corupţi au redirecţionat mărfuri trimise pe uscat din Bulgaria la Constantinopol prin portul Tesalonic, unde li s-a aplicat o taxă vamală substanţială. Bulgarii au raportat incidentul conducătorului lor, hanul Simeon, care la rândul lui s-a plâns împăratului. Cum nu i s-a dat satisfacţie, hanul a declarat război. Învinşi de bulgari, bizantinii au fost siliţi să dea înapoi şi au fost de acord să plătească hanului un tribut anual. În cele din urmă, chestiunea negustorilor bulgari a fost însă rezolvată în favoarea împăratului bizantin, deoarece în 1018 Vasile al II-lea a cucerit Bulgaria, incluzând-o în imperiu.[296]

Şi în relaţiile comerciale cu partenerii ruşi au apărut momente dificile. Ei veneau la Constantinopol încă de la începutul secolului al IX-lea, coborând pe Nipru şi traversând Marea Neagră de la baza lor din Kiev. În 874, împăratul bizantin a încheiat o înţelegere cu domnitorul care cuprindea probabil şi concesiuni comerciale, sub o formă sau alta.[297] Apoi, în 907, potrivit unei relatări, din raţiuni care nu sunt cu totul limpezi, prinţul Kievului, Oleg, a venit pe Bosfor cu o

---

[296] Skylitzes 2010: 170-3 (n. a.).

[297] Constantine VII Porphyrogenitos 1967: 57-63; Theophanes Continuatus 1838: 342-3 (n. a.).

flotă puternică. A provocat o mulţime de daune şi distrugeri bisericilor, mănăstirilor şi aşezărilor din jur, înainte de a se retrage prin Marea Neagră. Dacă motivul urmărit prin atac a fost obţinerea de termeni mai favorabili în comerţul lor cu Constantinopolul, strategia a dat roade. În 911, împăratul bizantin a încheiat un tratat comercial cu partenerii ruşi, prin care le erau acordate multe dintre privilegiile de care se bucurau şi italienii. Negustorii ruşi au fost scutiţi de *kommerkion* şi li s-a repartizat un cartier comercial pentru depozite şi dane în Sfântul Mamas. Dar este interesant că acest tratat mai prevedea şi că vizitatorilor ruşi le va fi permis să facă baie ori de câte ori doreau, ceva ce probabil nu aveau la dispoziţie acasă. Aceste prevederi au rămas în vigoare vreme de treizeci de ani, până când ruşii au atacat din nou Constantinopolul. De data asta însă au fost întâmpinaţi de o flotă bizantină înarmată cu foc grecesc, iar navele lor au fost practic anihilate. Tratatul a fost renegociat şi ruşii s-au trezit din nou obligaţi la plata *kommerkion*-ului şi la respectarea tuturor regulilor şi reglementărilor pe care le impuneau cu atâta zel eparhul şi alte oficialităţi.[298] În următoarea sută de ani a domnit pacea. Apoi, în

---

298 Skylitzes 2010: 221; Sullivan, Talbot şi McGrath 2014: 320-1; Cross şi Sherbowitz-Wetzor 1953: 65-8, 71-7 (n. a.).

primăvara lui 1043, un negustor rus de vază a fost omorât într-o încăierare la Constantinopol. Prinţul rus Vladimir a fost indignat şi a coborât spre sud, traversând Marea Neagră, în fruntea unei flote. Prinzând de veste, autorităţile de la Constantinopol i-au strâns repede pe toţi negustorii ruşi şi i-au trimis la ţară, ca prizonieri. Apoi au adunat o flotă. Navele bizantine nu au aşteptat să se apropie ruşii de capitală, ci i-au întâmpinat la capătul de nord al Bosforului, unde au atacat cu foc grecesc flota inamică ancorată. Incendiile au distrus doar trei vase, însă înfrângerea ruşilor s-a datorat necunoaşterii lor a acelor locuri. În timpul retragerii s-au rătăcit într-o zonă cu stânci submarine, unde li s-a scufundat majoritatea flotei. După aceea se pare că ruşii au acceptat aranjamentele comerciale dictate de bizantini.[299]

Ironia face că puterea cu aspiraţiile comerciale cel mai greu de controlat pentru bizantini a fost tocmai vechea lor prietenă, Veneţia. Nu este de presupus că, în anii ce au urmat după ce Alexie I a acordat Veneţiei privilegiile ei speciale, cineva de la Constantinopol ar fi gândit că această republică maritimă s-ar putea dovedi la fel de robustă ca bulgarii şi ruşii în apărarea

---

[299] Skylitzes 2010: 404; Psellos 1966: 199-203; Cross şi Sherbowitz-Wetzor 1953: 138-9; Attaleiates, 2012: 33-5 (n. a.).

intereselor ei comerciale. La urma urmei, nu era vorba decât despre un oraş, pe deasupra nici cine ştie ce evoluat – „plin de mateloţi vulgari”, potrivit unui comentator bizantin.[300] Veneţienii erau nişte simpli negustori şi, deşi în 1081 le fuseseră de ajutor bizantinilor împotriva normanzilor, până la moartea lui Alexie I şi urcarea pe tron a fiului său, Ioan al II-lea, în 1118, situaţia se schimbase mult. Dispăruse argumentul în favoarea acordării negustorilor veneţieni, faţă de toţi ceilalţi, a unor asemenea avantaje, şi în special a scutirii totale de *kommerkion,* iar la sosirea unei delegaţii de la Veneţia ca să solicite reînnoirea lor, Ioan a refuzat. Drept răspuns, veneţienii au recurs la un fel de diplomaţie a canonierei, dar nu au comis greşeala ruşilor de a declanşa un atac asupra Constantinopolului. În august 1123, o flotă de peste o sută de vase a pornit prin Marea Adriatică şi a lansat un asalt asupra insulei bizantine Corfu. Luaţi prin surprindere, bizantinii nu au avut timp să reacţioneze sau să trimită ajutor. Doi ani mai târziu, după ce l-au asistat o vreme din largul coastelor Siriei pe regele Ierusalimului în asediul Tirului, flota s-a întors în apele bizantine. Din nou, strategia a fost să aleagă drept ţintă insule sau ţărmuri expuse, care să nu poată fi nici

---

[300] Kinnamos 1976: 209-10 (n. a.).

prevenite, nici apărate. Rhodos, Chios, Kos, Lesbos, Samos, Andros şi portul Methone au fost toate atacate, fortificaţiile lor fiind distruse, relicvele ridicate din biserici şi mulţi tinerii luaţi pentru a fi vânduţi ca sclavi. Lipsit de forţa de a opri aceste raiduri, lui Ioan al II-lea nu i-a rămas decât să cedeze şi să revină la vechile privilegii comerciale prevăzute de *chrysoboullon*-ul din 1126.[301]

Aceste evenimente au reprezentat o chemare la deşteptare a bizantinilor: cei de care se simţiseră apropiaţi, pe care îi consideraseră clienţii lor ascultători, s-au dovedit la fel de periculoşi ca orice putere străină, şi de atunci i-au tratat cu mult mai multă precauţie. Au început şi să exploateze cu abilitate punctul vulnerabil al veneţienilor:

Antagonismul înverşunat dintre ei şi alte oraşe italiene mercantile, în special Pisa şi Genova. Cele trei cetăţi erau rivale comerciale de moarte, purtau frecvent războaie între ele şi adesea chiar în şi în jurul Constantinopolului. Pisanii şi veneţienii obişnuiau să se bată cu regularitate pe străzile de-a lungul Cornului de Aur, iar navele lor se încleştau în Bosfor, nu departe de Zidurile maritime.[302] Indiferent de cât de ascuţit era

---

[301] Pozza şi Ravegnani 1993: 51-65; Caroldo 2008-12: 129-30, 132-3; Fulcher of Chartres 1969: 276; Kinnamos 1976: 210 (n. a.).

[302] Choniates 1984: 295 (n. a.).

conflictul, atât pisanii, cât şi veneţienii îi urau pe genovezi chiar mai mult decât se urau între ei. În 1162 au încheiat un armistiţiu temporar între ei şi s-au unit ca să atace cartierul genovez. Copleşiţi numeric şi prinşi cu garda jos, cei aproape trei sute de genovezi au luptat cât au putut, dar după ce au rezistat o zi s-au retras pe vasele lor. Atacatorii le-au pătruns în case şi au pus mâna pe bunuri în valoare de circa 30.000 de *hyperpyra.* Dacă, pe de o parte, pe autorităţile bizantine le deranja ca oraşul lor să fie folosit drept câmp de bătălie, asemenea incidente le ofereau un cadru larg de manipulare. Împăratul Manuel I s-a străduit să pună lucrurile în ordine în ce-i privea pe genovezi, oferindu-se să plătească despăgubiri pentru pierderile suferite şi încheind un nou tratat în 1169, prin care au fost aduşi înapoi în cartierul lor din Constantinopol. Veneţienii au fost extrem de nemulţumiţi de această cordialitate dintre împărat şi rivalii lor, prin urmare au înghiţit momeala şi au atacat cartierul genovez, distrugând multe case. Când împăratul le-a trimis un protest şi le-a cerut să îi despăgubească pe genovezi, a primit un răspuns sfidător, prin care i se aducea aminte de felul în care Veneţia reacţionase la ameninţarea tatălui său faţă de poziţia republicii maritime.[303]

---

303 Caffaro 2013: 95-6, 140, 204-7; Kinnamos 1976: 211 (n. a.).

Astfel, Manuel I a primit pretextul de care tocmai avea nevoie şi în următoarele săptămâni şi luni a început să transfere în secret la Constantinopol trupe din provincie. În dimineaţa zilei de 12 martie 1171, trupele lui au pătruns în cartierul veneţian şi i-au arestat pe toţi cei care le-au ieşit în cale, confiscându-le banii şi posesiile. Inevitabil, unii veneţieni au scăpat printre degete, s-au dus la navele lor şi au ieşit din Cornul de Aur. Urmăriţi de vasele bizantine echipate cu foc grecesc, s-au protejat atârnând peste copastii pânze înmuiate în oţet, care au reuşit să îi protejeze de incendii. Cei care nu au reuşit să fugă au fost duşi în închisori şi în mănăstiri, de unde au fost eliberaţi doar după plata unei răscumpărări. Deloc surprinzător, de cum vestea a ajuns la Veneţia, dogele şi consilierii lui au reacţionat la fel ca în 1119 şi au trimis o flotă de 140 de vase în Marea Egee. Însă de această dată bizantinii au fost norocoşi. Veneţienii au ajuns până în insula Chios, dar acolo pe vasele lor a izbucnit ciuma. Peste o mie de oameni au murit în primele zile ale epidemiei, iar când încercările de a scăpa trecând de la o insulă la alta au eşuat, veneţienilor nu le-a mai rămas decât să se întoarcă acasă. Lovitura brutală a lui Manuel I reuşise.[304]

---

[304] Kinnamos 1976: 211-14; Caroldo 2008-12: i. 143-7; Choniates 1984: 97-8; Brand

Dacă duşmănia lor reciprocă reprezenta călcâiul lui Ahile pentru italieni, pentru bizantini cea mai mare slăbiciune era politica internă şi capriciile ei, ceea ce a făcut ca veneţienii să nu fie pentru mult timp excluşi din comerţul constantinopolitan. La doi ani după moartea lui Manuel I, când Andronic Comnenul şi-a pus la cale rebeliunea, susţinătorii săi au considerat că pisanii şi genovezii, favoriţii fostului împărat, ar fi susţinători ai adversarilor lor, regenţa tânărului Alexie al II-lea. Prin urmare, când Andronic a intrat victorios în Constantinopol în aprilie 1182, trupele lui au atacat cartierul comercial de-a lungul cheiului Cornului de Aur. Italienii prinseseră de veste ce avea să se întâmple şi majoritatea au reuşit să scape plecând cu vasele pe mare, dar mulţi au pierit pe străzi.[305] Dispariţia lor a lăsat un gol în comerţul interior al imperiului, iar noului împărat Andronic I nu i-a rămas decât să apeleze la veneţieni. Spre sfârşitul lui 1183 şi-au reocupat cartierul de pe Cornul de Aur, iar în anul următor au încheiat un nou tratat cu Andronic, care le-a promis 1500 de piese din aur, în compensaţie pentru pierderile suferite în 1171, şi toate vechile privilegii de care se bucuraseră. Andronic a fost

---

1968: 67; Martin 2004: 212-13; Madden 2003: 52-6 (n. a.).

305 William of Tyre 1943: ii. 464-7; Eustathios of Thessalonica 1988: 33-5; Choniates 1984: 140-1; Brand 1968: 41-3 (n. a.).

răsturnat în 1185, dar succesorul lui, Isaac al II-lea Anghelos, a confirmat tratatul, apropiindu-se în acelaşi timp cu propuneri similare şi faţă de genovezi şi pisani. Până la urmă, indiferent cât de arţăgoşi şi de aroganţi ar fi fost, italienii erau pur şi simplu prea utili ca să se poată renunţa la ei cu totul. Ei făceau să se ducă vestea despre bogăţia şi strălucirea cetăţii, iar pe cetăţenii ei îi hrăneau şi le asigurau mulţumirea.[306]

Aceasta era situaţia economică moştenită de Alexie al III-lea când a devenit împărat, în 1195, urmând în mare măsură politica înaintaşilor lui. După cum era obiceiul, imediat după urcarea sa pe tron, la Constantinopol a apărut în grabă o delegaţie veneţiană ca să obţină reînnoirea privilegiilor comerciale. Un nou tratat a fost semnat cu dogele veneţian, Enrico Dandolo, în noiembrie 1198, de fapt o reafirmare a celor emise de împăraţii dinainte. Veneţia a obţinut scutirea totală de *kommerkion,* indiferent că era vorba de importul sau exportul de bunuri, împreună cu un grad ridicat de autonomie judecătorească în ce privea delictele comise în cartierul lor. În schimb, veneţienii s-au arătat de acord să îi ajute pe bizantini dacă ar fi fost atacaţi de vreun suveran din sudul Italiei sau de împăratul

---

[306] Pozza şi Ravegnani 1993: 84-99; Brand 1968: 195-213 (n. a.).

germanilor. Alexie îi curta şi pe genovezi, şi pe pisani.[307]

Însă relaţiile cu italienii au fost complicate de dificultatea crescândă de care se lovea Alexie al III-lea pentru a-şi asigura veniturile de care avea nevoie pentru cheltuielile lui aflate în creştere spectaculoasă. Înaintaşul său, Isaac al II-lea, devalorizase moneda şi crescuse impozitarea, dar odată cu pierderea Ciprului şi Bulgariei, veniturile din impozite trebuie să fi scăzut oricum. Pe de altă parte, Alexie purta numeroase războaie împotriva bulgarilor şi vlahilor şi a altor diverşi insurgenţi de la graniţe. Apoi, în 1196, se petrecuse un incident neplăcut, când împăratul german Henric al VI-lea ceruse 5000 de livre de aur drept contribuţie la cruciada pe care o punea la cale, ameninţând să invadeze Bizanţul dacă nu le obţinea. Alexie a cedat, promiţând să plătească tributul, dar în vistieria lui nu era suficient aur. Atunci s-a impus un impozit special, *alamanikon* sau taxa germană, iar când nu s-a reuşit nici aşa, s-au prădat ornamentele din aur şi argint de pe mormintele imperiale din Biserica Sfinţii Apostoli pentru a strânge acele fonduri, fiind cruţat doar cel al lui Constantin cel Mare. Moartea subită a lui

307 Pozza şi Ravegnani 1993: 119-37; Brand 1968: 200-6, 213-21; Madden 2003: 113-16 (n. a.).

Henric al VI-lea a reprezentat ieşirea din impas, însă incidentul a lansat semnalul că secase izvorul de aur de regulă inepuizabil al împăratului bizantin.

Prin urmare, Alexie al III-lea a căutat să exploateze comerţul constantinopolitan pentru a ieşi din impas. Era obligat prin tratat să acorde scutiri largi de *kommerkion* negustorilor veneţieni, genovezi şi pisani, dar a încercat să slăbească aceste concesii prin diverse metode subtile. Funcţionarii oficiali au luat obiceiul să conteste că ar avea ştiinţă de o scutire sau alta şi au fost introduse pe tăcute şi alte taxe, cu totul noi. Împăratul se străduia din greu să plătească despăgubirile datorate pentru confiscările din 1171, stârnind un grup împotriva celuilalt, în special pe pisani împotriva veneţienilor. În 1200 a descoperit o altă cale de a-şi suplimenta venitul. A trimis în Marea Neagră o flotă de şase nave sub comanda lui Constantin Frangopoulos, aparent pentru o acţiune de salvare din naufragiu. Frangopoulos era în realitate un pirat care bântuia Marea Neagră, care ataca navele comerciale aflate în drum spre sau dinspre Constantinopol. Au căzut victime acţiunilor lui de pradă atât negustori bizantini, cât şi turci, iar odată ajunşi înapoi la Constantinopol au făcut apel la Alexie, pentru reparaţii. Între timp, împăratul vânduse însă partea lui din jefuirea navelor, iar negustorii turci s-au dus la Konya şi au făcut apel la

sultanul selgiucid Rukn al-Din. Sultanul a reacţionat exact ca hanul bulgar Simeon în 894, ameninţând cu războiul. Alexie a dat imediat prada înapoi, delimitându-se de jafurile lui Frangopoulos şi despăgubindu-i pe negustorii turci. Propriii supuşi, în schimb, nu s-au ales cu nimic.[308] În spatele mitului celor două treimi din bogăţia lumii se puteau întâlni şi asemenea manevre cinice.

Tratatul lui Alexie al III-lea cu Veneţia, 1198

Este de remarcat trimiterea lui Alexie la „iubitul" lui frate Isaac al II-lea, pe care îl orbise şi îl aruncase în închisoare, ca să-i poată lua tronul!

Majestatea Sa a luat cunoştinţă de aceste lucruri şi *chrysoboullon*-ul de faţă transmite în întregime cuvântul lui către credinciosul şi nobilul nostru doge şi *protosebastos* al Veneţiei [Enrico Dandolo] şi întregii Veneţii prin reprezentantul nostru trimis în acel loc, prea onorabilul nostru protonotar şi membru al casei noastre, Domnul Teodor Aulikalamos, pe care cuvântul pecetluit cu aur îl exprimă limpede.

De vreme ce prea nobilul doge *protosebastos* şi

[308] Choniates 1984: 244, 262-3, 290, 295; Jacoby 1994: 354, 363-4; Lopez 1945: 32; Brand 1968: 138-9 (n. a.).

Consiliul cel Mare împreună cu cel Mic ale Veneţiei şi alţii din rândul lor au acceptat aceasta şi au confirmat prin jurământ, potrivit obiceiului lor, şi au consemnat în scris toate aceste lucruri pe care le cuprinde şi l-au completat cu semnături date cu mâna lor proprie, când l-au trimis sus pomenitului nostru protonotar, prezentul cuvânt pecetluit cu aur al Majestăţii Sale le va fi înmânat de către el. Majestatea Sa întăreşte şi confirmă *chrysoboullon*-ul emis de demult prea credincioşilor veneţieni de către Domnul Alexie [I] Comnenul, împărat de veşnică amintire şi strămoş al Majestăţii Sale, prin fiul său împăratul, Domnul Ioan [al II-lea], prin iubitul unchi al Majestăţii Sale, Domnul Manuel [I] şi mai presus de orice *chrysoboullon*-ul emis de cel mai iubit predecesor şi frate al Majestăţii Sale, Domnul Isaac [al II-lea] Anghelos. Cât priveşte cele ce au fost declarate în ele, fie că au fost de pe acum împlinite sau încă nu au fost cu totul duse la împlinire, vor avea efect neschimbat şi vor fi considerate ca emise de Majestatea Sa. Căci Majestatea Sa întăreşte şi confirmă acestea prin prezentul *chrysoboullon* şi rânduieşte ca ei să sălăşluiască în toate părţile imperiului, cu garanţie asupra persoanei şi posesiunilor lor şi fără teamă, fie de oamenii Majestăţii Sale, fie de însuşi Majestatea Sa. Şi de asemenea ca ei să aibă toate acele lucruri şi proprietăţile pe care le-au

avut în trecut, de care au fost lipsiţi prin mânia împăratului, unchiul nostru, Domnul Manuel [I] Comnenul, de veşnică amintire.

În toate aceste regiuni ale imperiului meu şi ale ţării romeilor (adică Bizanţul) comerţul lor se va desfăşura fără piedici şi chiar şi în Regina Cetăţilor vor fi primiţi şi fără amestec din partea nimănui, şi fără ca să i se ceară măcar un ban de cupru pentru *kommerkion...* ori pentru oricare altă taxă. Vor avea scutire până şi pentru orice animale de povară şi căruţe aduse de ei şi nici pentru acestea nu li se va pretinde nimic de către nimeni. Dimpotrivă, vor călători peste toate regiunile imperiului meu în pace şi fără să plătească ceva, nici pentru acei [oameni] transportaţi în căruţe şi vagoane, nici pentru vizitiii care le mână nu li se va pretinde nimic.

Alexie Anghelos, împărat dreptcredincios
şi autocrat al romeilor.

Tradus de autor din M. Pozza şi G. Ravegnani, editori, Pacta Veneta 4: I trattati con Bizanzio, 992-1198, Veneţia: Il Cardo, 1993: 128-129, 131-132.

7
Democraţia

Relatările entuziaste despre bogăţia şi splendoarea Constantinopolului se bazau, desigur, pe viaţa celor bogaţi şi puternici. Inevitabil, doar o proporţie infimă dintre cetăţenii Constantinopolului îşi duceau existenţa în acest stil, iar între ei şi restul populaţiei se căsca un enorm abis. În spatele faţadelor magnificelor palate şi biserici stăteau ascunse cartiere nici pe departe la fel de strălucitoare şi de impresionante ca Augusteion şi celelalte mari foruri. Cele mai aglomerate zone se găseau la nord de Mese, între Biserica Sfinţii Apostoli şi Forul lui Constantin, iar vizitatorii care se abăteau de la circuitul obişnuit remarcau că: „Oraşul propriu-zis este sordid şi pestilenţial, iar în multe locuri, afectat de beznă permanentă, deoarece cei bogaţi umbresc străzile cu edificii şi lasă săracilor şi călătorilor aceste locuri murdare, întunecate.”[309]

Clădirea tipică de pe uliţele dosnice ale Constantinopolului era casa „urâtă, larg deschisă” pusă la dispoziţia unui demnitar aflat în vizită, care se plângea că „nici nu te apără de frig, nici nu alungă dogoarea” şi nu era aprovizionată cu apă. Unele străzi

---

[309] Odo of Deuil 1948: 65 (n. a.).

şi pieţe erau pline de noroi şi bântuite de câini vagabonzi. Acolo oamenii trăiau în blocuri de locuinţe cu chirie cu trei, patru sau chiar cinci niveluri. Locatarul de la primul nivel al unei asemenea construcţii se plângea amarnic într-o scrisoare de suferinţele lui. Preotul şi familia acestuia care locuiau deasupra, scria el, aveau mulţi copii şi ţinea şi porci, împreună cu ei. Lăsând deoparte zgomotul, urina care provenea atât de la porci, cât şi de la copii se scurgea în camera de dedesubt. La parter era un fermier care folosea încăperile lui pentru păstrarea fânului. O altă casă înaltă de trei niveluri avea la subsol o moară acţionată de măgari.[310]

Locuitorii din acest altfel de Constantinopol îşi câştigau existenţa în cele mai diverse moduri. Unii, aşa ca dulgherii, lăcătuşii, zugravii, zidarii şi mărmurarii, aveau îndemânări manuale valoroase, în vreme ce alţii produceau bunuri de înaltă valoare, ca săpunarii şi lumânărarii sau argintarii, ale căror ateliere se concentrau în jurul Augusteionului. Aceşti meşteşugari erau extrem de preţuiţi, activităţile lor fiind atent reglementate de către eparh.[311] Însă ei nu reprezentau decât o fracţiune infimă din populaţia muncitoare a

---

[310] Liudprand of Cremona 2007: 238-9; Magdalino 2002: 533-5; Kazhdan şi Constable 1982: 50; Thomas şi Hero 2000: i. 336 (n. a.).

[311] *Book of the Eparch* in Freshfield 1938: 32-5, 48-50; Choniates 1984: 68 (n. a.).

Constantinopolului. Vasta majoritate era necalificată şi îşi câştiga existenţa cât putea mai bine: „vânzători de cârnaţi şi tăbăcari”, după cum îi descria cu dispreţ pe aceşti oameni un curtean bogat de la Marele Palat, „care îşi petrec zilele prin taverne şi îşi înjghebează un trai amărât din cârpit şi îşi câştigă cu greu pâinea din cusut”. Ţineau câte o gheretă în piaţă sau se apucau de orice le ieşea în cale. Mulţi dintre ei găseau de lucru în atelierele navale de la marginea Cornului de aur, unde călăfătuiau carenele vaselor noi cu smoală.[312]

Pentru aceşti locuitori ai Constantinopolului, viaţa putea să însemne o luptă amară. Speranţa medie de viaţă era de doar treizeci şi cinci de ani, cu o mortalitate infantilă ridicată, iar supravieţuirea dincolo de şaptezeci de ani era considerată extrem de neobişnuită. Într-un oraş altfel vestit pentru bogăţia lui, sărăcia şi mizeria erau o prezenţă familiară pe străzile lăturalnice, departe de marele for şi de palate. Poetul de curte Christophoros din Mytilene medita asupra unui cerşetor numit Léon, care nu avea nici bani, nici pantofi, nici măcar un baston despre care să poată afirma că este al lui. Christophoros trăgea concluzia, nu fără ironie, că el ducea o viaţă de apostol, chiar dacă

---

312 Choniates 1984: 193; Psellos 1966: 102-3 (n. a.).

fără de voia lui.[313] Însă intelectualii din categoria lui Christophoros nu erau nici ei imuni la ravagiile sărăciei lucii. Un petiţionar bine educat însă ajuns la bătrâneţe şi sărăcie îi adresa împăratului apeluri repetate, implorându-l să-l ajute: „Trimite o scânteie din razele tale de aur ca să mă pot feri de frig şi încălzi tot anul... căci mă încearcă un dublu îngheţ. Cel dintâi care suflă fără încetare asupra mea este vântul amar al sărăciei... iar celălalt este răceala pe care o sufăr din vrăjmăşie."[314]

Sărăcia şi moartea prematură erau răspândite şi la ţară, însă constantinopolitanii erau nevoiţi să facă faţă şi problemelor oricărui mare oraş. Delictele de toate felurile erau la ordinea zilei, mai ales în cartierele dominate de beznă şi de sărăcie.[315] Zona de-a lungul Cornului de Aur suferea de o aglomerare teribilă, casele şi apartamentele fiind foarte înghesuite. Autorităţile, conştiente de pericol, au introdus reglementări legate de construcţii, stabilind spaţiul minim dintre clădiri. Spre exemplu, între case trebuia să existe o distanţă de cel puţin zece picioare înainte ca oricare dintre proprietari să poată adăuga un balcon, altfel ar fi stricat perspectiva vecinului şi l-ar fi lipsit de

---

313 Christopher of Mytilene 1983: 74-5; Talbot 1984: 267-9 (n. a.).

314 Kyriakis 1974: 296 (n. a.).

315 Odo of Deuil 1948: 65; Choniates 1984: 288 (n. a.).

lumina soarelui.[316] Putem suspecta că de multe ori reglementările nu erau respectate şi, în condiţiile unei asemenea competiţii pentru spaţiu, disputele dintre vecini erau la ordinea zilei. Un caz curios din secolul al VI-lea a rămas consemnat, deoarece era implicat unul dintre arhitecţii catedralei Hagia Sofia, Anthemiu din Tralles. Vecinul lui, un avocat numit Zeno, a construit un balcon care stătea în calea priveliştii lui Anthemiu de la fereastra lui. Când Anthemiu a pierdut procesul pe care îl deschisese, a plănuit să se răzbune. A profitat de faptul că salonul elegant al lui Zeno era construit deasupra unei încăperi de la parter care îi aparţinea. Arhitectul a umplut mai multe oale cu apă şi a făcut legătura dintre ele şi grinzile din tavan prin conducte din piele. Apoi a pus să fiarbă apa din oale, iar aburul a urcat prin conducte. Neavând pe unde să scape, aburul a făcut presiune asupra grinzilor, care au început să se scuture violent, răsturnând mobila din camera de deasupra şi făcându-i pe Zeno şi pe oaspeţii lui să iasă în fugă pe stradă, socotind că îi lovise un cutremur puternic.[317]

Supraaglomerarea urbană nu provoca doar litigii, ci şi dezastre şi victime umane. În locurile

316 Leo VI 1944: 372-5 (n. a.).

317 Agathias of Myrina: 1975: 141-3 (n. a.).

supraaglomerate accidentele erau frecvente. În anii 960 a izbucnit panica în rândul spectatorilor din Hipodrom, gândind că trupele imperiale sunt pe cale să îi atace. În debandada iscată, mulţi au pierit călcaţi în picioare.[318] Incendiile se puteau întinde rapid prin clădirile strâns îngrămădite, mai ales în timpul verilor lungi şi fierbinţi. La 25 iulie 1197, un incendiu de proporţii s-a pornit în depozitele de grâne şi de ulei din jurul Porţii Drungarios din Zidurile maritime, aproape de cartierul veneţian. A ars toată noaptea şi o bună parte din ziua următoare, producând asemenea căldură încât s-a topit plumbul de pe acoperişuri, curgând ca apa. O porţiune întinsă din zona portuară a fost devastată şi multe vile, biserici, mănăstiri şi blocuri de locuinţe au fost transformate în ruine.[319] Oraşul era expus şi altor calamităţi naturale, aşa ca seceta produsă de nivelul scăzut de precipitaţii din primăvara lui 1168 şi frecventele cutremure care aveau loc pe falia Anatoliei de Nord. Unul s-a produs în primăvara lui 1162, în urma căruia s-au prăbuşit mai multe clădiri. Mai intens a fost cel din octombrie 989, care a transformat multe case în „morminte ale locatarilor lor”, distrugând inclusiv o parte a cupolei de la Hagia

---

318 Leo the Deacon 2005: 112 (n. a.).

319 Magdalino 1998: 227-30 (n. a.).

Sofia. O undă seismică uriaşă din septembrie 1063 a iniţiat o serie de replici minore care au durat doi ani. Nu avem date despre numărul victimelor, dar toate aceste dezastre au lăsat cu siguranţă în urmă un mare număr de oameni săraci şi fără case.[320]

Pe de altă parte, date fiind avantajele unui comerţ înfloritor şi ale unei economii bazate pe circulaţia banilor, soarta constantinopolitanilor în general era probabil cu mult mai bună decât a contemporanilor lor din alte părţi ale lumii medievale. Existau băi publice cu apă caldă peste tot în oraş, cum era cea de lângă Biserica Sfinţii Apostoli şi cea de lângă Forul Strategion.[321] Graţie sistemului de aprovizionare a Constantinopolului, locuitorii aveau acces la o mare varietate de mâncăruri şi băuturi, alungând monotonia de zi cu zi. Peştele apărea mereu în meniu, graţie abundenţei de ton şi chefal, de calcan şi pisici-de-mare din Bosfor. Bizantinilor le plăcea la nebunie sosul din peşte fermentat, pe care erau fericiţi să-l pună peste alte cărnuri, cum ar fi cea de ied fript.[322] Cât despre băutura care să însoţească ospăţul, cele mai bune vinuri

---

[320] Eustathios of Thessalonica 2013: 1-10; Kinnamos 1976: 205-6; Leo the Deacon 2005: 217-18; Attaleiates 2013: 161-2; Choniates 1984: 67; Kinnamos 1976: 157 (n. a.).

[321] Berger 2013: 11, 31; Choniates 1984: 84-5; Mesarites 1957: 864-5 (n. a.).

[322] Liudprand of Cremona 2007: 245, 251, 258; Dalby 2003: 66-9; Dalby 2011: 348-9 (n. a.).

mergeau direct la Marele Palat şi în casele celor bogaţi. Mihail Psellos a asistat la mai multe chefuri crunte ale administratorilor de la palat, la care participanţii erau totuşi precauţi, pentru ca ceea ce vorbeau seara la un pahar să nu se întoarcă împotriva lor dimineaţa. Însă vinul nu era nici pe departe un lux rezervat doar bogaţilor; la piaţă se găsea din belşug şi din cel mai ieftin – de obicei retsina, vin alb amestecat cu răşină de pin, pentru a se păstra mai bine pe vreme caldă, fiind privit cu dispreţ de cei cu gusturi rafinate. Era vândut în tavernele din tot oraşul şi, ca atâtea altele la Constantinopol, desfacerea lui era strict reglementată. Cârciumarii respectau strict preţurile oficial fixate şi erau obligaţi prin lege să servească măsura întreagă, din vase care purtau sigiliul de reglementare. Orice infracţiune era pedepsită cu obişnuita tăiere a părului şi bărbii şi expulzarea din breasla cârciumarilor. Apoi erau obligaţi să-şi închidă stabilimentele la ora opt seara, pentru a preveni izbucnirile de violenţă şi indisciplină, deşi, în pofida acestei prohibiţii, birocraţii de la palat se grăbeau de fiecare dată să pună orice tulburare pe seama consumului în exces al maselor. Vasta majoritate a bizantinilor obişnuiau să bea numai pentru a spori plăcerea prilejurilor de sărbătoare şi, ca mulţi alţii înainte şi după ei, aveau propriile lor reţete speciale pentru a alunga mahmureala: băutul de oţet,

mâncatul de frunze de varză şi purtatul cununilor de flori pe cap, toate fiind considerate metode foarte eficiente.[323]

La Constantinopol exista şi o protecţie sporită împotriva inevitabilelor vicisitudini ale vieţii. Aglomerarea populaţiei însemna printre altele şi prezenţa în număr semnificativ a unor meseriaşi şi muncitori manufacturieri care îşi puteau asigura protecţia prin asocierea în bresle. Se cunoaşte existenţa a cel puţin nouăsprezece asemenea corporaţii, de la cele destinate pielarilor şi lumânărarilor până la cele ale brutarilor şi hangiilor. Cotizaţiile erau ridicate, dar asigurau probabil o oarecare protecţie financiară în cazul unor evenimente nefericite.[324] Alături de aceste forme de asigurare privată, mănăstirile şi alte instituţii religioase puneau la dispoziţie servicii sociale care nu existau nicăieri în restul lumii creştine medievale, pentru o proporţie semnificativă a populaţiei, din leagăn până în mormânt. Copiii abandonaţi şi orfanii erau îngrijiţi în Orfelinatul din acropola constantinopolitană, din extremitatea de răsărit a oraşului. Era o instituţie de mari dimensiuni. Anna

---

[323] Psellos 1966: 94; *Book of the Eparch* in Freshfield 1938: 43-4; Choniates 1984: 215-16, 305; Liudprand of Cremona 2007: 239; Karpozelos 1984: 26; Dagron 2002: 459-60; Dalby 2011: 173 (n. a.).

[324] Maniatis 2001: 339-51; Vryonis 1963: 296-9 (n. a.).

Comnena socotea că dacă ai fi vrut să vezi copiii de acolo ţi-ar fi luat o zi întreagă.[325] Cei care treceau prin mari greutăţi nu erau nici ei lăsaţi în voia sorţii. Orfelinatul distribuia zilnic mâncare la mai multe mii de oameni şi existau şi aziluri care ofereau adăpost nevoiaşilor. Mai erau şi frăţii religioase particulare specializate într-un serviciu sau altul acordat săracilor, care spre exemplu puneau la dispoziţie intrarea liberă o dată pe săptămână la băile publice pentru cei care nu-şi puteau permite plata taxei.[326] Funcţionau în tot oraşul şi numeroase spitale destinate bolnavilor sau celor care sufereau accidente. Unul dintre cele mai vechi era Sfântul Samson, poziţionat între Biserica Sfânta Irina şi catedrala Hagia Sofia, iar altele erau direct legate de biserici ori mănăstiri – a Celor Patruzeci de Mucenici, Evergetes, Myrelaion şi Sfântul Gheorghe din Mangana.[327] Avem şansa de a arunca o privire în ceea ce se petrecea în aceste spitale datorită unei carte de întemeiere a unuia dintre ele, de pe lângă mănăstirea Pantokrator, care s-a păstrat. Din acest document rezultă limpede că nu era vorba despre un simplu azil,

---

[325] Komnene 2009: 452-4; Miller 2003: 51-62 (n. a.).

[326] Komnene 2009: 453; Theophanes Continuatus 1838: 449, 458-9; Magdalino 1996: 31-6 (n. a.).

[327] Choniates 1984: 244; Attaleiates 2012: 87; Jordan şi Morris 2012: 205-6; Miller 1997: 81-4, 113-17 (n. a.).

unde li se acorda alinare bolnavilor. Spitalul Pantokrator era organizat în mod specific în vederea tratării şi vindecării unui număr de situaţii medicale specifice, spre exemplu fracturi, oftalmii şi boli stomacale. Avea cincizeci de paturi şi era împărţit în cinci saloane. Fiecare salon era condus de doi doctori şi alte şapte cadre medicale, existând şi alţi doctori şi chirurgi pentru pacienţi în ambulatoriu. Tratamentul era acordat gratis celor care nu-şi puteau permite să plătească.[328] Dacă acest aranjament era tipic pentru toate spitalele din Constantinopol, putem afirma că locuitorii aveau acces la un nivel foarte înalt de îngrijire medicală.

Se luau măsuri şi pentru protejarea celor ajunşi la o vârstă înaintată. Din momentul când nu mai puteau munci, majoritatea vârstnicilor beneficiau de grija familiilor lor, iar văduvele şi văduvii bogaţi aveau posibilitatea să adopte haina monahală odată ajunşi la senectute, plătind mănăstirilor o sumă forfetară pentru a fi îngrijiţi tot restul vieţii.[329] În schimb, pentru cei săraci, infirmi şi fără familii existau aziluri de bătrâni, destinate celor care nu mai aveau nici o altă soluţie. Asemenea instituţii existau la Sfântul Gheorghe din

---

[328] Thomas şi Hero 2000: ii. 757, 760; Miller 1997: 12-29 (n. a.).

[329] Talbot 1984: 275-8 (n. a.).

Mangana şi la Pantokrator, punând la dispoziţia rezidenţilor hrană, ulei, lemn de foc, o îndemnizaţie de haine şi două băi pe lună. Cu toate astea, documentul de întemeiere insista că azilul era destinat doar pentru cei „schilozi, ologi, infirmi şi suferinzi într-alte feluri”: bătrânii sănătoşi erau excluşi anume.[330] Iar la capătul liniei exista Biserica Sfântul Luca, unde se făceau înmormântări gratis pentru cei morţi în sărăcie.[331]

Alături de dieta superioară şi serviciile sociale, un alt mare avantaj al vieţii la Constantinopol era acela că punea la dispoziţia celor născuţi acolo, dar şi celor veniţi de departe, multe posibilităţi de a-şi îmbunătăţi soarta. Vasile, ţăranul analfabet şi sărac din Tracia ajuns la Constantinopol în anii 860, şi-a petrecut prima noapte dormind pe pământul gol, lângă o mănăstire. Şi-a găsit de lucru ca servitor în casa unui mare nobil, dar mai târziu a început să urce pe scara socială şi a ajuns împăratul Vasile I şi întemeietor al dinastiei Macedonene în 867.[332] Puţini au reuşit o poveste de succes la fel de spectaculoasă ca a lui Vasile, însă exista o cale probată şi sigură în ceea ce privea asigurarea unei vieţi mai bune pentru copii. Educaţia elementară şi ştiinţa de carte erau mult mai răspândite în Bizanţul

---

330 Thomas şi Hero 2000: ii. 766-7; Talbot 1984: 278 (n. a.).

331 Berger 2013: 181 (n. a.).

332 Theophanes Continuatus 2011: 34-5 (n. a.).

anului 1200 decât în Europa Apuseană. Copiii puteau fi trimişi la un învăţător ca să afle cum să citească Evangheliile şi Psalmii. Existau şcoli peste tot în Constantinopol, inclusiv în principalul orfelinat, iar ştiinţa de carte îi putea permite unui băiat sărac să facă o carieră în Biserică sau să intre în corporaţia notarilor.[333]

Rigorile vieţii de zi cu zi erau şi ele îndulcite graţie ocaziilor de destindere şi evadare oferite de multele sărbători religioase şi praznice ale sfinţilor, marcate cu zile libere, în care nu era îngăduită munca. Marile sărbători bisericeşti erau prilej de procesiuni imperiale grandioase. În duminica Paştelui, împăratul pornea de la Poarta de Bronz spre Hagia Sofia traversând Augusteion. De fiecare 11 mai, aniversarea inaugurării Constantinopolului, mulţimea îl aclama pe Hipodrom. De Adormirea Maicii Domnului, pe 15 august, sărbătoare deosebit de importantă, împăratul făcea o croazieră pe Cornul de Aur, dacă vremea era bună. Apoi debarca la Blachernae şi procesiunea pornea spre Biserica Maica Domnului. Gloata ieşea cu aceste prilejuri, ca să fie martoră la spectacol, dar sărbătorile nu erau dominate de împărat şi de curte: oamenii petreceau în stilul lor propriu. De fiecare 20 iulie,

---

[333] Komnene 2009: 454; Miller 2003: 209-46; Browning 1978: 46-9 (n. a.).

Ridicarea la Cer a Sfântului Mare Proroc Ilie, în vreme ce împăratul sărbătorea în capela Pharos a Marelui Palat, pe străzi se desfăşurau reprezentaţii teatrale, miracole, dedicate acelei zile. De fiecare 11 mai se dansa pe străzi.[334]

Mai existau apoi o mulţime de festivaluri neoficiale, specifice anumitor localităţi sau grupuri, spre exemplu breslele organizau în fiecare an procesiuni în onoarea sfântului care le patrona. Asemenea serbări erau fără îndoială şi prilej de distracţie enormă, fără nicio legătură cu ceremoniile religioase. Breasla notarilor, spre exemplu, ţinea sărbătoarea ei specială pe 25 noiembrie, de Sfinţii Mucenici şi notari Marcian şi Martirie, doi inşi obscuri despre care se afirmă că ar fi fost martirizaţi de un patriarh eretic în 351. Asemenea evenimente erau prilej de mare veselie şi delectare. Torcătoarele, ţesătoarele şi scărmănătoarele aveau propriul festival de Sfânta Agata, însoţit în fiecare 12 mai de cântece, dansuri şi procesiuni. De Paşti, orăşenii ieşeau dincolo de Zidurile continentale, la ţară, şi dansau la Sosthenion, pe Bosfor, sărbătorind venirea primăverii. Se desfăşurau mascarade şi procesiuni, farse şi mici piese de teatru cu un conţinut deseori

---

[334] Constantine VII Porphyrogenitos 2012: i. 63, 115-17, 341-8, ii. 541-4; Liudprand of Cremona 2007: 257 (n. a.).

obscen: autoritățile interziceau ca în asemenea spectacole să fie personificați călugări. Oricât ar părea de curios într-o societate atât de deschis creștină, se desfășurau și numeroase serbări care nu aveau nicio legătură cu Biserica, probabil cu origini păgâne. Era o sărbătoare care se desfășura în miez de vară, când se îndeplineau mai multe ritualuri stranii. Spre exemplu, oamenii se adunau acasă la cineva, împreună cu prieteni, și o îmbrăcau pe fiica lor cea mare în rochie de mireasă. Apoi aruncau obiecte într-o vază plină cu apă de mare din care fata extrăgea pe rând câte un obiect, la întâmplare, prezicând soarta proprietarilor lui. După care se trecea la dans și la băutură și toți ieșeau din case sub cerul nopții, ca să sară peste flăcările unor focuri aprinse tot de acea fată. Biserica nu privea cu ochi buni acest gen de distracție și a interzis-o în anii 1170, dar evident fără mare succes, elemente ale acestor ritualuri supraviețuind până astăzi în Grecia și în sudul Balcanilor.[335]

Dintre toate sărbătorile și serbările anului bizantin, niciuna nu stârnea mai mult entuziasm și pasiune în rândul populației decât cursele de care de pe Hipodrom. În vremea lui Iustinian se desfășurau cu

---

[335] Paton 1916-18: v. 331; Psellos 2006: 182-6; Justinian 1932: xvii. 103; Laiou 1986: 112-13, 121-2; Puchner 2002: 317; Angold 1995: 466-7; Kazhdan și Constable 1982: 67-8 (n. a.).

mare regularitate, majoritatea populaţiei împărţindu-şi preferinţele între două cluburi de suporteri, Albaştrii şi Verzii. În secolul al XII-lea, cursele se desfăşurau mult mai rar, cam de trei ori pe an. Aşa-numitele curse ale Hipodromului de Aur aveau loc în prima duminică după Paşti, urmate de cele care marcau aniversarea inaugurării Constantinopolului, în mai. Altele se organizau cu ocazii speciale, cum ar fi o victorie militară.[336] Deşi în număr mic, cursele erau evenimente spectaculoase, care atrăgeau mulţimi enorme. Înainte de zorii zilei întregul oraş era cuprins de însufleţire, iar vizitatorii din provincie se plângeau de zgomotul şi de dezordinea stârnită de gloata pornită spre Hipodrom. După ce se aduna toată lumea, împăratul apărea în loja lui privată, *kathisma,* şi făcea de trei ori semnul crucii, o dată spre suporterii facţiunii albastre, o dată spre Verzi şi o dată spre spectatorii de la mijloc. Apoi primea aclamaţiile mulţimii: „Mulţi ani trăiască!”, adică i se ura împăratului o domnie îndelungată, şi „împărate iubitor de Dumnezeu, fie să fii învingător întru numele Domnului!” Spectacolul începea cu diverse momente de divertisment şi demonstraţii, printre care concursuri de trântă, mers pe sârmă şi jonglerii. Uneori se prezentau lupte între animale sălbatice, în ordinea

---

[336] Cameron 1973: 252-8; Mango 1981: 346-7 (n. a.).

ferocităţii: câini contra vulpi, gheparzi contra antilope şi, în fine, lei contra bivoli. După aceste preliminarii, împăratul se retrăgea la prânz. Între timp se pregăteau două care, reprezentând unul pe Albaştri, celălalt pe Verzi, fiecare având patru cai înhămaţi. Se trăgea la sorţi poziţia pe interiorul sau exteriorul pistei. Deasupra Hipodromului se înălţa un drapel şi un reprezentant imperial vizita grajdurile ambelor facţiuni, ca să le ureze succes. Când împăratul se întorcea în loja lui, după-amiază, începea evenimentul principal al zilei. Se disputau patru curse la rând, carele ocolind axul central. Dacă în general carul care îşi parcurgea primul numărul de ture stabilit era declarat învingător, existau nenumărate variaţiuni, ca totul devină şi mai palpitant. Spre exemplu, dacă un vizitiu reuşea să-i zboare casca adversarului său, era declarat automat câştigător. Vizitiul victorios primea din partea împăratului un sigiliu de aur, o tunică, o cască şi un brâu de mătase, iar din partea mulţimii în delir, ovaţii, foarte asemănătoare ca intensitate cu acelea adresate monarhului şi la fel formulate. Vizitiii de succes se bucurau de statutul de celebrităţi, mergând până la adulaţie. Faptele lor erau imortalizate prin inscripţii în piatră pe zidurile Hipodromului şi la arcul Milion din Augusteion, unde un împărat a cerut să fie redată imaginea unui vizitiu de mare popularitate chiar în

momentul câştigării unei curse.[337]

Deloc surprinzător, activităţile din Hipodrom nu se bucurau de aprobarea totală a Bisericii. Ioan Gură de Aur, care a fost patriarh al Constantinopolului între 398 şi 404, numea acest loc „Satanodrom”, fiind considerat un loc nepotrivit pentru călugări, preoţi şi femei. Dar asta nu-i împiedica să asiste la curse. După cum îi mărturisea un călugăr spăsit duhovnicului său, s-a întâmplat să treacă pe lângă Hipodrom şi „o dorinţă mi s-a aprins în suflet arzând ca o flacără, silindu-mă să intru ca să văd cursa de care”. Potrivit unei istorisiri evlavioase, un alt călugăr care a cedat în faţa aceleiaşi tentaţii a fost lovit de mânia divină. Sursa dezaprobării nu era doar rigorismul mai mult sau mai puţin afectat. Dincolo de cruzimea faţă de animale pe care o presupunea acest gen de spectacol, Hipodromul era un spaţiu primejdios şi pentru oameni. În 1184, o parte din balustrada lojii imperiale s-a rupt şi a căzut peste mulţime, omorând şase oameni, situaţia devenind foarte tensionată, la un pas să stârnească o revoltă. Însă pentru majoritatea constantinopolitanilor, cursele reprezentau o atracţie irezistibilă, care aducea în viaţa

---

[337] Mercati 1897: 141; Choniates 1984: 160; Constantine VII Porphyrogenitos 2012: i. 307, 309-11, 317, 320, 328-30, 339; Al-Marwazi 1950: 461-2; Benjamin of Tudela 1907: 12-13; Harun Ibn-Yahya 1932: 155; Paton 1916-18: v. 149-55, 361-73, 385-9; Stephen the Deacon 1997: 166 (n. a.).

lor fast şi entuziasm.[338]

Dacă pentru constantinopolitani existau compensaţii şi distracţii, ei nu dispuneau în schimb de un mecanism stabilit prin care să aibă vreun cuvânt de spus în guvernare şi politică. La urma urmei, Bizanţul a fost o monarhie absolută, iar în teorie împăratul, reprezentant al Atotputernicului, nu răspundea decât în faţa lui Dumnezeu. Democraţia nu juca niciun rol în acest fel de rânduire a lucrurilor: chiar cuvântul în sine era considerat un sinonim pentru anarhie. Eusebiu din Cezareea considera că monarhia este cea mai bună formă de guvernare, deoarece, dacă s-ar afla mai mulţi oameni la conducere s-ar deschide calea pentru anarhie şi război civil. Aşa cum exista numai un singur Dumnezeu, la fel exista numai un singur împărat.[339] În secolele de început, această înaltă funcţie pare să fi fost la îndemâna oricui. Povestea ascensiunii de la zdrenţe la bogăţie a ţăranului din Tracia care a urcat pe tron sub numele de Vasile I în 867 nu era deloc fără precedent. Léon al III-lea a fost cioban pentru început, iar Mihail al IV-lea a fost zaraf.[340] Dar lucrurile stăteau altfel în secolul al XII-lea. Se stabilise, din câte se pare, că

---

[338] Justinian 1932: xvii. 55; Sullivan, Talbot şi McGrath 2014: 349-51; Gregory the Cellarer 2000: 331-2; Choniates 1984: 160; Kazhdan şi Constable 1982: 66-7 (n. a.).

[339] Eusebius of Caesarea 1976: 87 (n. a.).

[340] Theophanes Confessor 1997: 542; Skylitzes 2010: 368 (n. a.)

funcţia imperială putea să fie deţinută legitim doar de membri ai dinastiei conducătoare a Comnenilor sau de cei înrudiţi cu ei prin căsătorie, aşa ca familia Angeloi/Anghelos.

Dar asta nu i-a exclus neapărat pe toţi ceilalţi din procesele politice. La urma urmei, după cum s-a văzut, împăratul nu conducea de unul singur. Pe lângă nobili, rudele sale prin alianţă şi consoarta sa, împărăteasa, împăratul era susţinut şi de un aparat birocratic extins, alcătuit atât din eunuci, cât şi neeunuci. Accesul în acest corp se făcea pe merit Ioan Orfanotropul venea dintr-o familie săracă, din provincie, dar a ajuns să domine administraţia imperială în anii 1030.[341] Cu toate astea, exista o barieră formidabilă în calea pătrunderii oricui în serviciul public bizantin. În 360, împăratul decretase că „sub niciun motiv nu este admis ca o persoană să obţină un post de prim ordin dacă nu se stabileşte că excelează în practica şi pregătirea în domeniul studiilor liberale, şi să fie atât de rafinată în folosirea literelor, încât cuvintele să purceadă din ea fără să provoace vreo lezare prin imperfecţiuni”.[342]

Descrierea unei curse de care pe hipodrom

---

[341] Psellos 1966: 75-6 (n. a.).

[342] Pharr 1952: 405; Wilson 1996: 2 (n. a.).

din jurul anului 1100

Se poate ca această descrie, al cărei autor este medicul persan al-Marwazi (circa 1056-1124), să nu fie fidelă în toate amănuntele ei, fiind limpede că autorul le-a obţinut de la un intermediar, dar ne dă o idee despre emoţia pe care o produceau aceste evenimente desfăşurate pe Hipodrom.

Aproape de palatul împăratului este o piaţă largă, una dintre cele mai mari de felul ei, înconjurată din toate părţile de clădiri din piatră. Acolo întâlneşti imagini şi statui în formă de oameni, animale domestice, fiare sălbatice şi multe altele asemenea. Mai toate statuile sunt făcute din alamă. Această piaţă se află în mijlocul oraşului şi spre partea lui dinspre apus, către Poarta de Aur. Acolo se află două porţi, iar ei numesc acest loc Hipodrom. În anumite zile deosebite, ei se adună în acest loc. Cu o zi înainte să se adune, în oraş se face o proclamaţie că împăratul vrea să viziteze Hipodromul. Oamenii se grăbesc să asiste la spectacol, se îmbulzesc şi se înghiontesc, iar de dimineaţă împăratul apare împreună cu apropiaţii şi cu servitorii lui, îmbrăcaţi cu toţii în roşu. Se instalează pe un loc anume de unde se vede totul în jur şi apare şi soţia lui, Despoina, cu servitorii şi apropiaţii ei, îmbrăcaţi cu toţii

în verde, iar ea se aşază de cealaltă parte a împăratului. Pe urmă sosesc şi comicii şi lăutarii şi începe spectacolul.

Apoi încep să sărbătorească, să se distreze şi să cânte. Pe urmă ies în faţă doi oameni de-ai împăratului şi doi de-ai împărătesei şi încep să se lupte între ei şi să se întreacă. Dacă învingătorul este din tabăra împăratului, împăratul îi dă o pălărie din aur, iar dacă este din tabăra doamnei, şi ea îi dă un premiu asemănător. După aceea asmut câinii asupra vulpilor, gheparzii asupra antilopelor şi leii asupra bivolilor, în vreme ce privitorii beau, mănâncă şi dănţuiesc.

Cea din urmă distracţie este cursa de cai. Mai înainte, pregătesc cai agili, antrenaţi, din care opt sunt scoşi în faţă. Mai au aproape şi două vehicule mari, împodobite cu aur. Înhamă câte patru cai la fiecare şi apoi se urcă un bărbat înveşmântat în haine ţesute din aur, care mână caii şi îi îndeamnă până ce ajung la cele două porţi. În spatele uneia e plin de idoli şi de statui, iar vizitiii trebuie să le dea ocol de trei ori, concurând între ei. Învingătorul este copleşit de daruri.

Din V. Minorsky, „Marvazi on the Byzantines", Annuaire de l'Institut de Philologie et d'Histoire Orientales et Slaves, 10 (1950): 455-69 la 461-462 (text uşor adaptat).

Desigur, legea nu se referea la cei cu ştiinţă elementară de carte, în stare doar să citească Evangheliile şi Psalmii, ci la cei care îşi continuaseră educaţia dincolo de vârsta de paisprezece ani şi făcuseră cunoştinţă cu autorii greci antici. Însă majoritatea copiilor nu aveau nicio şansă să ajungă atât de departe în timpul educaţiei elementare pe care o parcurgeau, ceea ce nu însemna însă că uşa le rămânea definitiv închisă. Copiii inteligenţi, aşa cum au fost Simeon Noul Teolog, Mihail Psellos şi Nicetas Choniates au reuşit să parcurgă şi acest nivel superior de educaţie, chiar dacă veneau din provincie sau nu erau de origine nobilă, constantinopolitană, reuşind să-şi creeze astfel o bază de pornire pentru cariera lor. Nu-i nicio mirare că mama lui Psellos a avut atâta grijă să-i pună la dispoziţie fiului ei pe profesorii cei mai potriviţi şi se ruga fierbinte în fiecare zi Sfintei Fecioare pentru succesul lui.[343] Mogulii de palat ca Psellos şi Choniates se străduiau neobosit să facă paradă de realizările lor. Ţineau discursuri, scriau istorii, schiţau tratate şi purtau corespondenţă, toate redactate în elina clasică pe care o studiaseră, şi nu în limbajul mai

---

343 Stethatos 2013: 5; Psellos 2006: 60-2; Komnene 2009: 147; Choniates1984: xi-xii (n. a.).

modest învăţat lângă fusta mamei. Nu este exclus să fi vorbit şi între ei acest idiom mai exclusiv. Îi criticau aspru pe toţi cei a căror educaţie nu se ridica la nivelul lor şi care poate lăsau să le scape uneori în conversaţiile obişnuite câte un cuvânt dialectal. Psellos îl desconsidera pe colegul lui birocrat Léon Paraspondylas, din cauză că era lipsit de „calificare solidă pe tărâmul literaturii sau oratoriei”.[344]

Dacă familiarizarea cu limba şi cultura Antichităţii le putea asigura unora propria eligibilitate şi promovare, putea fi în acelaşi timp o prăpastie culturală între conducători şi cei guvernaţi. Pentru Choniates, aceştia din urmă erau doar „poporul stupid şi ignorant al Constantinopolului... care vorbea greacă stricată şi fără şir”. Graiul lor într-o greacă vulgară, simplă, era prilej de amuzament şi de condescendenţă amară. În biografia tatălui ei, prinţesa Anna Comnena s-a simţit obligată să pună la dispoziţie o traducere a unui cântec popular în forma „cuvenită”, mai arhaică, spre beneficiul cititorilor ei. A mai „tradus” şi relatări despre campaniile tatălui său scrise de soldaţi bătrâni. Bariera de limbă putea produce chiar şi probleme de comunicare. Ajuns pe insula Chios, fratele lui Choniates, Mihail, s-a interesat dacă există ceva de

---

[344] Psellos 1966: 263-4 (n. a.).

mâncare, aşteptându-se la ceva potrivit pentru un arhiepiscop, aşa cum era el. Dar s-a ales numai cu o bucată de brânză locală. Mai târziu, a aflat că termenul folosit de el pentru „mâncare”, *prosphagion,* ajunsese să însemne „brânză” în dialectul local.[345] Aşadar, la prima vedere, puterea politică era concentrată în mâinile reprezentantului lui Dumnezeu şi ale consilierilor săi cu educaţie clasică, mai exact un soi de castă închisă. Toţi ceilalţi nu aveau niciun cuvânt de spus. Însă, încă o dată, teoria nu se potrivea cu practica, deoarece existau şi alte căi prin care cei excluşi de pe culoarele puterii îşi puteau face auzită vocea.

Existau diverse mijloace pentru exprimarea opoziţiei faţă de împăratul în funcţie şi susţinătorii săi. În rândul curtenilor din cele două palate circulau în voie cântece obscene şi satire care-i atacau pe conducător şi pe consoarta sa. Alexie I Comnenul a fost pus în situaţia de a găsi aşa ceva, îndreptat chiar împotriva lui, mâzgălit pe o bucată de hârtie lăsată chiar la el în cort, într-o campanie în Balcani. Dar asemenea gesturi erau riscante. Şansele ca identitatea şi paternitatea autorului să rămână un secret erau mici într-o asemenea lume închisă, iar odată ce erau descoperite omul era dat afară

[345] Choniates 1984: 116, 193; Komnene 2009: 59, 422; Dalby 2003: 98 (n. a.).

şi exilat pe loc în cine ştie ce oraş mizer, departe de capitală.[346] În unele privinţe, cei din afara cercului fermecat al curţii se găseau într-o poziţie mai sigură, deoarece aveau mult mai puţin de pierdut, prin urmare nu aveau de ce să se teamă. Poporul Constantinopolului nu era câtuşi de puţin alcătuit din „proletari” tăcuţi şi asupriţi, neputincioşi în faţa greutăţii monolitice a autorităţii imperiale. Aceşti oameni aveau o voce şi, chiar dacă nu se exprimau în greacă elegantă, se făceau cu siguranţă auziţi. Împăraţii şi sfetnicii ştiau foarte bine că puterea lor poate fi serios contestată pe stradă. După cum remarca dezaprobator Choniates: „Cel pe care astăzi îl ridică în slăvi ca pe un stăpânitor onest şi drept, mâine îl vor defăima ca pe un răufăcător, etalând în ambele cazuri lipsa lor de judecată şi temperamentul inflamabil.”[347]

Când o populaţie aşa de numeroasă este concentrată atât de compact într-un cadru urban, ştirile, ideile şi resentimentele se pot răspândi extrem de repede şi o mulţime de oameni se pot aduna la un loc cât ai clipi. Pericolul unor frământări populare era mereu prezent şi cea mai mică scânteie ar fi reuşit să aprindă o conflagraţie gravă. Dacă un grup masiv de oameni

---

[346] Komnene 2009: 358-9; Morgan 1954: 292-7; Alexiou 1982-3: 29-45 (n. a.).

[347] Choniates 1984: 132; Vryonis 1963: 291-2 (n. a.).

hotăra să-şi reverse sentimentele, împăratului nu-i rămânea prea mult de făcut. Ca să luăm un exemplu, Nicefor al II-lea Focas, deşi un general victorios, nu a fost niciodată simpatizat la Constantinopol, mai ales din cauza taxelor mari pe care le percepea ca să-şi plătească armata. Într-o zi, în timp ce străbătea călare străzile oraşului, s-a trezit întâmpinat de un cor de răcnete, huiduieli şi insulte. Nu a urmat nicio răzbunare. Nicefor şi-a văzut de drum fără să se uite nici în stânga, nici în dreapta, şi a pus incidentul pe seama euforiei induse de beţie. Şi nu doar el a devenit ţinta resentimentelor populare. Împărăteasa Eufrosina, soţia lui Alexie III Anghelos, era şi ea primită cu fluierături şi insulte ori de câte ori apărea în public, iar unii oameni chiar îşi învăţau papagalii să o imite ca să îşi râdă de ea. Însă existau şi limite. Când o femeie şi fiica ei au ajuns să arunce cu pietre, de pe acoperişul casei lor, după Nicefor al II-lea au fost trimişi soldaţi şi amândouă au fost executate. În general, împăraţii adoptau o atitudine de reconciliere faţă de asemenea purtări, preferând să le permită supuşilor lor să-şi descarce sufletul. Cu toate astea, Nicefor al II-lea a luat măsura de precauţie de a construi un zid solid în jurul Marelui Palat.[348]

---

348 Leo the Deacon 2005: 113-15; Choniates 1984: 252, 285 (n. a.).

Şi nu nejustificat, deoarece poporul Constantinopolului nu se limita la cuvinte în opoziţia lui faţă de conducătorii pe care nu-i iubea. Dacă împăratul îşi făcea un calcul greşit şi risca prea mult, rezultatul putea fi o revoltă populară. În mod normal, sfetnicii nu ar fi omis să-i amintească de aşa-numita răscoală Nika din ianuarie 532, când facţiunile din Hipodrom se uniseră împotriva împăratului Iustinian şi fuseseră la un pas să-l răstoarne de pe tron. Nimic nu se schimbase în această privinţă până în secolul al XII-lea, violenţa gloatei se putea stârni oricând, din cel mai mărunt pretext. Pe la 1200, o răscoală s-a iscat în urma arestării şi biciuirii unui hoţ. Mulţimea s-a înfierbântat deoarece ştia că omul acţionase la ordinele unui guvernator de închisoare corupt, Ioan Lagos, care noaptea îşi trimitea deţinuţii la furat şi apoi percepea o parte din pradă. S-a stârnit o bătălie furioasă, de o parte trupele în armură de luptă, de cealaltă, răzvrătiţii, care s-au căţărat pe acoperişuri şi au aruncat cu pietre şi cu ţigle. A doua zi era linişte deplină, aparent incidentul fusese uitat cu totul, dar oamenii au continuat să îl povestească.[349]

Cât de nestăvilită putea fi populaţia

[349] Procopius of Caesarea 1914-28: i. 218-21; Choniates 1984: 288-9 (n. a.).

Constantinopolului odată ce i se înfierbânta sângele rezultă dintr-o serie dramatică de evenimente petrecute în aprilie 1042, culminând cu detronarea împăratului. Situaţia stătea cam aşa. Când împăratul Constantin al VIII-lea se afla pe patul de moarte, în 1028, a lăsat-o urmaşă pe fiica lui cea mare, Zoe. Ca să existe un conducător bărbat, Zoe, ascultătoare, s-a căsătorit cu un nobil de seamă, soţul ei devenind împărat sub numele de Romanos al III-lea Arghiros. În 1034, când el s-a înecat accidental în baie (accident care, după părerea unora, fusese pus la cale de soţie), Zoe s-a căsătorit din nou, de data asta cu Mihail al IV-lea, fost zaraf şi frate al eunucului Ioan Orphanotrophos. Când s-a văzut că şi lui i se apropie sfârşitul, în loc să-şi caute un al treilea soţ, Zoe a preferat să-l adopte pe tânărul nepot al lui Mihail, Mihail Kalaphates. La moartea împăratului, în 1041, fiul ei adoptiv a devenit Mihail al V-lea, ideea fiind ca el să domnească alături de împărăteasa legitimă şi în respect faţă de ea. Ceea ce se considera cât se poate de corect, având în vedere originile umile ale lui Mihail al V-lea: tatăl său fusese călăfătuitor în atelierele navale de pe Cornul de Aur.[350]

Acesta a fost planul, însă după doar câteva luni impulsivul Mihail al V-lea s-a săturat de prezenţa lui

---

[350] Psellos 1966: 102-3 (n. a.).

Zoe şi a hotărât să se descotorosească de tutela ei. Cu ajutorul şi la instigarea unchiului său Constantin, care deţinea funcţia de *nobilissimos,* şi-a făcut un plan minuţios. Atât împăratul, cât şi *nobilissimos* erau cât se poate de conştienţi că acţiunea lor ar putea să nu fie deloc bine primită de toate secţiunile populaţiei Constantinopolului, pentru că exista un puternic sentiment de loialitate faţă de dinastia Macedoneană, din care se trăgea Zoe, iar marginalizarea ei putea trezi resentimente. Prin urmare, Mihail a preferat ca mai întâi să ia pulsul şi a hotărât să conducă el procesiunea spre Hagia Sofia din duminica de Paşti din 1042. A fost bucuros să constate o reacţie favorabilă, fiind întâmpinat cu ovaţii şi cu covoare de mătase aşternute în cale. Şi procesiunea spre Biserica Sfinţii Apostoli din duminica următoare a fost primită la fel de bine.[351]

Convins acum că se putea bizui pe loialitatea populaţiei faţă de el, Mihail a acţionat rapid. Şi-a trimis garda în camera lui Zoe din Marele Palat, aceasta fiind tunsă şi trimisă la o mănăstire de pe insula Prinkipo din Marea Marmara. La 20 aprilie, eparhul Anastasiu a fost trimis în Forul lui Constantin să citească o proclamaţie prin care se anunţa lovitura şi se promitea că tot poporul se va bucura de mari beneficii de pe urma

---

[351] Attaleiates 2012: 19-21; Skylitzes 2010: 392-3; Psellos 1966: 131-2 (n. a.).

schimbării de regim. Anunţul a fost întâmpinat în tăcere şi uluire de mulţimea adunată, până când s-a auzit un singur strigăt: „Noi nu vrem drept împărat pe un călăfătuitor care calcă pe cruce, ci pe maica noastră Zoe, stăpânitoarea de drept şi ereditară!”[352] Strigătul a fost preluat de întreaga adunare, iar Anastasiu a considerat că ar fi prudent să se retragă repede de pe scenă. Mihail şi unchiul său îşi făcuseră un calcul foarte greşit şi nu le mai rămăsese decât să asiste cuprinşi de groază cum revolta cuprindea tot oraşul şi o mulţime enormă se revărsa spre Marele Palat. Mihail Psellos, care se ocupa de transmiterea de misive din Poarta de Bronz, a auzit ceea ce i s-a părut a fi vuiet de copite, până când a sosit un mesager cu vestea că de fapt ceea ce se auzea era mulţimea care mărşăluia pe străzile oraşului. Atunci s-a urcat pe cal şi a ieşit în piaţă, unde a văzut puhoiul de oameni care venea spre ei, majoritatea înarmaţi într-un fel sau altul, cu topoare, săbii, arcuri sau suliţe, iar restul, cu cele mai mari pietre care le ieşiseră în cale. Primele ţinte au fost vilele din proprietatea unor membri ai familiei imperiale, pe care le-au dărâmat în câteva ore.

Între timp, la palat, împăratul înţelesese greşeala făcută şi a cerut ca Zoe să fie adusă degrabă înapoi de

---

[352] Skylitzes 2010: 393 (n. a.).

la mănăstire. A fost purtată în *kathisma* din Hipodrom, pentru a da asigurări că era nevătămată, dar această stratagemă nu a potolit cu nimic furia mulţimii. În schimb, oamenii s-au dus să o caute pe o altă fiică a lui Constantin al VIII-lea, Teodora, pe care au adus-o la Hagia Sofia, unde a fost proclamată împărăteasă. Mihail şi unchiul său, Constantin, au intrat în panică şi s-au grăbit să ajungă în portul Boukoleon, unde s-au urcat pe o navă. După ce au navigat de-a lungul tronsonului de sud al Zidurilor maritime, au acostat la mănăstirea Sfântul Ioan Studion şi s-au refugiat în biserică. Clădirea a fost curând înconjurată de o mulţime furioasă, ameninţând să o dărâme peste fugari. Dar în acel moment şi-a făcut apariţia un detaşament de soldaţi, însoţiţi de Psellos, care să preia controlul. Croindu-şi drum prin mulţime, au pătruns în biserică. Până atunci, scria Psellos, nu se simţea lipsit de oarecare simpatie faţă de gloată, ţinând seama de modul total nedrept în care Mihail o tratase pe Zoe. Dar acum

„când am ajuns în sfântul altar, unde se aflau, şi i-am văzut pe amândoi fugarii, unul, care fusese împărat, agăţându-se de Sfânta Masă a Cuvântului, iar celălalt, *nobilissimos,* stând în dreapta altarului, amândoi cu haine schimbate, rămaşi fără urmă de curaj şi făcuţi de

ruşine, atunci mi-am dat seama că nu-mi rămăsese în inimă niciun strop de mânie.”[353]

Între timp se lăsase întunericul şi a sosit un alt oficial, cerându-le celor doi să plece din biserică, cu promisiunea că nu li se va întâmpla niciun rău. Dar ei au refuzat şi s-au prins şi mai zdravăn de altar, iar gloata nu a mai putut fi ţinută în frâu şi a năvălit înăuntru, târându-i pe cei doi din refugiul lor. Odată ce nu s-au mai aflat în loc sfinţit, probabil că ar fi fost linşaţi dacă nu ar fi apărut încă un oficial, aducând un fier înroşit şi instrucţiuni din partea Teodorei să fie orbiţi. Psellos descria cum au reacţionat cei doi la aflarea sorţii care îi aştepta. Dându-şi seama că nu există scăpare, Constantin s-a oferit să fie cea dintâi victimă şi s-a pus la pământ, ceata din jur înghesuindu-se ca să vadă mai bine. Mihail, pe de altă parte, a fost copleşit de frică şi a fost nevoie să fie pus la pământ şi ţinut ca să i se aplice pedeapsa, poate de către şeful gărzii varege, Harald Hardrada. Aşa s-a încheiat domnia de cinci luni a lui Mihail. A fost trimis la o mănăstire, petrecându-şi tot restul vieţii în călugărie. În bătălia pentru a-l detrona au pierit în jur de 3000 de cetăţeni ai Constantinopolului. Zoe şi

---

[353] Psellos 1966: 138-9, 145-6 (n. a.).

Teodora au condus apoi împreună vreme de două luni, până când Zoe l-a adus înapoi pe Constantin Monomahul din Lesbos. Cu care s-a căsătorit în iunie 1042, când imperiul a avut iarăşi în frunte un bărbat. Şi totul a revenit la normal.[354]

Evenimentele din 1042 au fost deosebit de dramatice, dar în niciun caz unice. Poporul din Constantinopol intervenise în mai multe rânduri contribuind la decizia asupra cui urma să fie reprezentantul lui Dumnezeu. În 945, oamenii au protestat zgomotos în faţa Marelui Palat, împiedicând ca împăratul legitim al dinastiei Macedonene, Constantin al VII-lea Porfirogenetul, străbunicul lui Zoe şi al Teodorei, să fie înlăturat de familia Lekapenos. La scurt timp, Constantin şi susţinătorii lui i-au arestat pe Lekapenoi şi Constantin a preluat puterea ca împărat unic.[355] Dar mulţimea nu a intervenit mereu în apărarea legitimităţii. În 1057, când generalul rebel Isaac Comnenul se apropia dinspre est cu o armată, împăratul în funcţie Mihail al VI-lea ar fi putut să rămână în siguranţă în spatele zidurilor Constantinopolului, dar oamenii au început să se adune în număr mare în jurul catedralei Hagia Sofia. Instigaţi de susţinătorii Comnenului, au început să-l

---

[354] Skylitzes 2010: 394-6; Sturluson 1961: 171 (n. a.).

[355] Liudprand of Cremona 2007: 185 (n. a.).

aclame pe Isaac împărat. Descurajat de această demonstraţie, Mihail a abdicat şi a fugit într-o mănăstire. A doua zi, Isaac a traversat Bosforul şi a intrat în Constantinopol, întâmpinat tumultuos. Însă poporul era plin de capricii. Andronic I, primit în acelaşi fel la Constantinopol în 1182, a fost linşat pe Hipodrom de mulţime, nici trei ani mai târziu.

Indiferent de teorie, părerea maselor nu era ceva de care împăraţii să-şi permită să nu ţină seama.[356]

Prin urmare, putem constata că împăraţii bizantini erau conştienţi de necesitatea de a lua în considerare opinia publică, o trăsătură care de obicei nu era legată de autocraţii care domneau în virtutea dreptului divin. Ei făceau apel la întreaga lor perspicacitate politică pentru a se prezenta în cel mai favorabil mod în vederea asigurării aprobării populare şi pentru a crea punţi peste fisura dintre conducători şi conduşi, destul de asemănător cu felul în care procedează şi monarhii constituţionali europeni contemporani. Dacă împăraţii nu aveau acces la mass-media, puteau să recurgă la scrierile proprii, la preambulurile codurilor lor de legi şi la discursurile publice ale colaboratorilor apropiaţi

---

[356] Attaleiates 2012: 101-9; Skylitzes 2010: 463-4; Psellos 1966: 297-8, 300-1; Choniates 1984: 192-3 (n. a.).

pentru a transmite acest mesaj. Tema recurentă era aceea că reprezentantul lui Dumnezeu fusese ales nu spre avantajul lui personal, ci ca să se îngrijească de binele comun al întregului popor creştin. Se aştepta din partea lui să urmeze exemplul lui Dumnezeu, arătând devoţiunea cuvenită şi iubirea de oameni. Era răspunzător de împărţirea dreptăţii, de apărarea hotarelor, de îngrijirea celor nevoiaşi şi în general de susţinerea prosperităţii şi bunăstării supuşilor lui. Împăratul Léon al VI-lea pretindea că şi-ar fi privit aceste îndatoriri cu toată seriozitatea: „Preocupaţi de obligaţia noastră de a-i lua în considerare şi de a ne preocupa de ei [adică de întreaga populaţie], veghem noaptea, iar ziua deliberăm în ce fel să-i ţinem departe de orice necazuri şi rele şi în ce fel să se bucure de toată fericirea şi de bunăstarea ce li se cuvin de drept."[357]

Acelaşi mesaj era transmis şi sub formă vizuală prin atotprezentele reprezentări ale persoanei imperiale, alături de Hristos şi de Sfânta Fecioară: ele întăreau ideea de împărat în postura de protector cucernic, care se gândea la binele poporului său. Un împărat a mers şi mai departe. Un panou pictat comandat de Andronic I pentru porţile Bisericii Cei Patruzeci de Mucenici îl

---

[357] Leo VI 2010: 3. Cf. Eusebius of Caesarea 1976: 87; Eusebius of Caesarea 1999: 153-4; Leo VI 1944: 274-5; Barker 1957: 55-7, 84-5; Alexander 1962: 348-54; Nicol 1988: 52-3 (n. a.).

reprezenta purtând nu obişnuitele veşminte imperiale, ci haine modeste de lucrător, cu o seceră în mână. Împrejurările în care s-a executat pictura au fost destul de neobişnuite: Andronic era pe cale să pornească operaţiunea sa de epurare a aristocraţiei de la curte, prin urmare îi servea să pozeze drept apărător al celor muncitori şi săraci. Dar, şi în aceste condiţii, era încă un exemplu de împărat care îşi crea imaginea de om căruia îi pasă de interesele poporului.[358]

Împăraţii bizantini erau atenţi şi să apară cu regularitate în faţa supuşilor lor. Apariţiile în *kathisma,* la cursele de care de pe Hipodrom, şi la procesiunile care traversau Augusteionul sau străbăteau Mese aveau şi ele rolul de a permite oamenilor să-l vadă pe împărat şi să le trezească admiraţia şi respectul. Iar cu asemenea prilejuri, împăratul nu era foarte strâns înconjurat de garda lui, încât nimeni să nu se poată apropia de el. Odată, împăratul Teofil conducea o procesiune de la Biserica Maica Domnului din Blachernae, când o femeie i-a sărit în cale şi a apucat frâul calului său, spunându-i că animalul îi aparţinea de drept. Împăratul nu a alungat-o din calea sa, ci i-a cerut să aştepte să se întoarcă la palat ca să facă investigaţii. Şi, într-adevăr, s-a dovedit că armăsarul

---

[358] Choniates 1984: 183 (n. a.).

aparţinea femeii, fiind confiscat de un funcţionar corupt de la soţul ei decedat. Teofil i-a înapoiat calul şi l-a pedepsit pe funcţionar. În ce priveşte accesul la persoana imperială, oamenii de rând puteau să-i viziteze reşedinţa. Marele Palat era departe de a fi o fortăreaţă închisă, în pofida zidului construit de Nicefor al II-lea. Grădinile lui erau deschise publicului din zori şi până la ora 9 şi din nou după 3 după-amiaza.[359]

Mai exista şi o politică lucidă de a include categorii cât mai largi din populaţie în ceremonialul imperial. Reprezentanţii Albaştrilor şi Verzilor din Hipodrom jucau aproape întotdeauna un rol. De sărbătoarea Înălţării Crucii, pe 14 septembrie, se întâlneau întotdeauna cu împăratul la Poarta de Bronz, când se întorcea de la Hagia Sofia şi se închina. Membrii breslei notarilor aveau dreptul de a participa la anumite ceremonii şi procesiuni. De fapt, erau aşteptaţi acolo şi dacă lipseau puteau fi amendaţi. În miercurea din Săptămâna Luminată, adică după Paşti, la Marele Palat erau aduşi şase copii abia botezaţi şi şase orfani, ca să primească fiecare o pungă de galbeni şi sărutul pe frunte al împăratului. Titlurile şi onorurile de curte nu

---

[359] Constantine VII Porphyrogenitos 2012: i. 3-4; Liudprand of Cremona 2007: 184; Skylitzes 2010: 57 (n. a.).

erau rezervate doar elitei politice educate. Şefii facţiunilor albastră şi verde primeau titlul de *protospatharios* şi salariul cuvenit. Din câte se spunea, Alexie al III-lea Anghelos acorda titluri şi funcţii de prestigiu celor „de neam prost, mizeri, zarafilor şi negustorilor de in”. Calitatea de membru al Senatului, ajuns între timp un corp nebulos, în mare măsură onorific, era şi ea împărţită pe scară largă.

Constantin al X-lea Ducas (1059-1067) a conferit statutul de senator până şi unor lucrători manufacturieri. Birocraţii de talia lui Psellos şi Choniates erau consternaţi şi se plângeau amarnic de scoaterea la mezat a unor asemenea funcţii publice, „cum vând negustorii ambulanţi fructele coapte”. Trucul, desigur, era să inventezi titluri noi, pe care să le rezervi cercului de apropiaţi, în vreme ce pe cele vechi şi perimate să le poţi ceda te miri cui.[360]

Titlurile nu serveau decât pentru cumpărarea loialităţii unei minorităţi absolute a populaţiei. În ce priveşte restul, împăraţii bizantini recurgeau în bună măsură la aceeaşi metodă ca predecesorii lor romani, adică la „pâine şi circ”. În timpul sărbătorilor publice, erau puse la cale cu dărnicie distracţii, care să-i

---

[360] Constantine VII Porphyrogenitos 2012: i. 90, 127, ii. 828; Attaleiates 2012: 31; *Book of the Eparch* in Freshfield 1938: 5; Attaleiates 2012: 129-31; Choniates 1984: 244, 265; Psellos 1966: 170, 338; Komnene 2009: 87-8; Vryonis 1963: 309-13 (n. a.).

mulţumească şi să le dea o preocupare constantinopolitanilor. Din fântânile din curtea palatului ţâşnea vin, mulţimii i se aruncau galbeni, iar la Hipodrom se distribuia mâncare gratis.[361] Împăraţii se întreceau indirect între ei în inventarea unor evenimente şi mai neaşteptate şi mai captivante. Nicefor al II-lea şi Constantin al VIII-lea au introdus lupte de gladiatori, deşi se pare că aceste înfruntări nu se duceau până la moarte. Constantin al IX-lea Monomahul, pe care nimic nu-l încânta mai mult decât un show de calitate, punea ca o girafă şi un elefant să facă paradă în jurul arenei, spre încântarea mulţimii. Şi se pare că girafa i-ar fi lăsat o impresie deosebit de puternică. Un observator nota cu grijă cum ea îşi mişca în acelaşi timp amândouă picioare de pe o parte, iar apoi pe cele de pe partea opusă. Este interesant că, pe locul unde se înălţa odată mănăstirea Sfântul Gheorghe din Mangana a lui Constantin al IX-lea, s-a găsit un graffiti reprezentând acest animal.[362] Asemenea spectacole au jucat un rol vital în asigurarea unei supape de siguranţă pentru pasiunile deseori violente ale unei secţiuni a populaţiei.

---

[361] Harun Ibn-Yahya 1932: 156-7; Mango 1986: 195; Leo the Deacon 2005: 144; Constantine VII Porphyrogenitos 2012: i. 345 (n. a.).

[362] Leo the Deacon 2005: 112; Psellos 1966: 57; Attaleiates 2012: 87-9; Timotheus of Gaza 1949: 31; Demangel şi Mamboury 1939: 21, 31 (n. a.).

Apoi mai exista chestiunea bunăstării sociale, care intră şi astăzi în mare măsură în atenţia guvernelor. Potrivit teoriei, împăratul trebuia nu numai să asigure bunăstarea poporului său, ci şi să îi poarte de grijă la nevoie. Vasile I, ni se spune, „era un binefăcător generos pentru săraci şi cheltuia sume mari de bani pentru opere de caritate”. Nu era câtuşi de puţin o excepţie, atât timp cât cei mai mulţi împăraţi bizantini, dacă domneau suficient, se îngrijeau să ducă la îndeplinire binefaceri remarcabile. Tot împăratul îndeplinea rolul principal în cadrul reacţiilor la dezastre, de genul incendiilor sau cutremurelor. Când focul a mistuit o parte din zona de nord a Constantinopolului la începutul anilor 1190, Isaac al II-lea Anghelos s-a grăbit să aloce bani pentru plata despăgubirilor celor rămaşi fără adăpost.[363] Mai mult decât atât, în vreme ce majoritatea serviciilor sociale ale Constantinopolului erau administrate de Biserică şi de mănăstiri, ele erau de multe ori finanţate prin generozitatea imperială. Orfelinatul fusese iniţial întemeiat în secolul al IV-lea de un mirean evlavios, numit Zotikos, dar se afla sub patronaj imperial. Iustin al II-lea (565-578) a construit o biserică în incinta lui şi

---

[363] Genesios 1998: 112; Theophanes Continuatus 2011: 305; Choniates 1984: 244 (n. a.).

Alexie I a reclădit întregul complex.[364] Cele dintâi spitale, aziluri de săraci şi case pentru bătrâni fuseseră şi ele iniţial întemeiate de cetăţeni particulari, însă împăraţii au intervenit curând după aceea. Iustinian I a reconstruit spitalul Sfântul Samson şi l-a adus sub tutelă imperială. În secolele următoare, împăraţii au devenit principalii fondatori ai instituţiilor de acest fel. Constantin al VII-lea a transformat grajdurile din spatele catedralei Hagia Sofia într-un azil pentru bătrâni, iar Mihail al IV-lea a pus bazele unei instituţii destinate săracilor.[365] Toate marile mănăstiri, ca Sfântul Gheorghe din Mangana ori Pantokrator, erau proiectate să asigure servicii sociale şi în acelaşi timp să aibă un aspect măreţ, asociindu-l în acest fel pe împărat cu operele caritabile cucernice. Iar el exploata din plin publicitatea acumulată în urma demersului. În fiecare an, în Joia Mare, străbătea oraşul călare, împreună cu suita, ca să viziteze fiecare azil de bătrâni şi să împartă daruri celor din aşezăminte.[366] În toate aceste demersuri, împăraţii acţionau aparent potrivit teoriei politice bizantine, care plasa filantropia printre primele

---

[364] Theophanes Confessor 1997: 361; Komnene 2009: 452-4; Miller 2003: 51-62 (n. a.).

[365] Procopius of Caesarea 1940: 36-7; Berger 2013: 173-4; Psellos 1966: 107; Talbot 1984: 278 (n. a.).

[366] Constantine VII Porphyrogenitos 2012: i. 177 (n. a.).

îndatoriri ale împăratului romanilor. Cu toate astea, nu trebuie să scăpăm din vedere că şi autoconservarea reprezenta o raţiune în filantropia imperială. Soarta lui Mihail al V-lea avea darul să aducă aminte permanent ce se poate întâmpla dacă nu acorzi atenţia cuvenită părerilor şi nevoilor poporului din Constantinopol.

8
Outsiderii

Ultimul mit al Constantinopolului era unul rămas poate nerostit, mai exact presupunerea că pentru a fi cu adevărat „roman”, romeu, adică bizantin, trebuia să posezi anumite atribute. Bizantinul era bărbat; heterosexual; creştin ortodox, potrivit definiţiei date de cele şapte sinoade ecumenice; în deplinătatea facultăţilor fizice şi vorbitor de greacă, preferabil în forma oficială a limbii. Majoritatea figurilor de seamă din viaţa bizantină politică, religioasă şi culturală, oamenii care umpleau filele cronicilor şi ale documentelor oficiale îndeplineau toate aceste criterii. Pe de altă parte, existau foarte mulţi care nu le întruneau, fiind prin urmare consideraţi outsideri, adică „străini” care ar fi trebuit excluşi din viaţa cetăţii în anumite aspecte ale ei. Însă, încă o dată, teoria şi practica nu se potriveau. Chiar dacă diversitatea nu

exista niciodată pe agendă, într-un fel sau altul toată lumea se integra.

Cel mai masiv grup de outsideri era alcătuit din femei. Ca în majoritatea societăţilor premoderne, ele ocupau o poziţie subordonată bărbaţilor. Erau considerate din naştere mai slabe şi mai expuse păcatului. La urma urmei, Vechiul Testament spunea limpede că prima femeie, Eva, fusese cea care cedase tentaţiei şarpelui, în Grădina Raiului. Ea îl ispitise pe Adam să mănânce din fructul oprit, provocând astfel căderea omului. Prin urmare, Teodor Studitul îi sfătuia pe călugări să nu aibă nimic de-a face cu femeile dacă doreau să evite tentaţia, până acolo încât să nu folosească nici animale de povară femele. Era o idee care stătea la baza unui misoginism cras, ca în cazul poetului anonim care identifica marea, văpaia focului şi femeia drept cele trei mari rele, cea din urmă fiind şi cea supremă.[367] Tot de aici şi concluzia că femeile trebuie protejate şi ţinute departe de viaţa publică, spre binele lor propriu şi al tuturor celorlalţi. Se aştepta din partea lor să stea acasă şi să nu bântuie pe afară, iar dacă o făceau era obligatoriu să se acopere cu un văl. Modelul ideal pentru ele, deseori citat, era Penelopa din *Odiseea* lui Homer, care a aşteptat răbdătoare acasă,

---

[367] Thomas şi Hero 2000: i. 77; Trypanis 1951: 46 (n. a.).

ţesând faimoasa ei pânză, până la întoarcerea soţului ei din Războiul Troian. Mihail Psellos îşi lăuda mama pentru că torcea şi se folosea de toate ustensilele „după cum se cuvine să faci în odaia ta de femeie”.[368]

Acest ideal al izolării de viaţa cotidiană era întărit şi de legislaţia bizantină, care prevedea că mersul femeii la Hipodrom, la băi sau la banchete fără permisiunea soţului ei constituia motiv de divorţ. Este cert că nu puteau frecventa tavernele, deşi dintr-un motiv oarecare bizantinii erau încredinţaţi că nu se îmbătau la fel de uşor ca bărbaţii. Apariţia lor pe străzi era justificată doar de situaţiile de forţă majoră, ca atunci când Constantinopolul a fost lovit de un cutremur în 1063 şi femeile au ieşit afară, speriate că se vor prăbuşi casele peste ele.[369] Existau restricţii severe şi în ce priveşte rolul pe care puteau să-l joace femeile în viaţa publică. Nu numai că legea le interzicea să funcţioneze ca judecător sau bancher, nu erau considerate competente nici măcar să servească drept martor la semnarea unui contract.[370] Aveau mai puţine posibilităţi de studiu decât bărbaţii. Ca fiică a împăratului în funcţie, Anna Comnena a reprezentat o excepţie, însă până şi ea a trebuit să învingă o oarecare

368 Psellos 2006: 58 (n. a.).

369 Justinian 1932: xvii. 55; Attaleiates 2012: 161; Dalby 2011: 173 (n. a.).

370 Scheltema, Holwerda şi van der Wal 1955-88: i. 49; Leo VI 1944: 86-90 (n. a.).

opoziţie a părinţilor când a anunţat că ar vrea să-şi continue studiile la nivel superior. Iniţial, a trebuit să ia lecţii în secret, de la eunucii palatului, înainte ca tatăl ei să se înduplece.[371] Dacă acest fel de sechestrări şi-ar fi găsit justificarea în protecţia acordată femeilor, legea penală le oferea prea puţin ajutor împotriva violenţei domestice. În teorie, bărbatul care îşi bătea nevasta cu biciul sau cu băţul fără să aibă un motiv suficient de serios putea fi obligat să plătească o despăgubire. Pe la anul 900, un bărbat numit Nicefor şi-a biciuit soţia, Maria, iar când ea a fugit să scape, a căzut şi s-a lovit la cap. A murit după câteva zile şi nimeni nu a făcut vreun demers ca bărbatul să fie urmărit în justiţie.[372]

Însă Bizanţul a fost mereu un tărâm al contradicţiilor, iar temeiul religios care justifica subordonarea femeilor era cu două tăişuri. Dacă în Vechiul Testament femeile sunt vasul mai slab şi calea păcatului şi a ispitei, Noul Testament spune cum mântuirea omenirii a venit prin Sfânta Fecioară, care a vrut să-l poarte pe Dumnezeu întrupat în pântecele Ei. O tânără numită Casiana l-a înfruntat odată pe un împărat, care afirma cu infatuare că păcatul apăruse pe lume printr-o femeie. Ea i-a reamintit că tot printr-o femeie se născuse şi

[371] Tornikes 1970: 244-5, 262-3; Komnene 2009: 3; Laiou 1981: 253-7 (n. a.).
[372] Justinian 1932: 59; Talbot 1996: 265-7 (n. a.).

Mântuitorul lumii. Ca pedeapsă pentru impertinenţa ei a fost scoasă de pe lista posibilelor soţii imperiale şi şi-a petrecut tot restul vieţii într-o mănăstire, unde şi-a consacrat energia muzicii şi scrierii unor imne memorabile.[373] Dincolo de surghiunirea Casianei, punctul ei de vedere era valabil şi majoritatea bizantinilor erau de acord cu ea. Sfânta Fecioară se bucura de o intensă venerare în Constantinopolul bizantin. O mare parte dintre biserici şi mănăstiri erau închinate Ei, iar două dintre cele mai mari sărbători ale anului liturgic, Buna Vestire, pe 25 martie, şi Adormirea Maicii Domnului, pe 15 august, erau în cinstirea Ei. Cu siguranţă că nu rămânea ascunsă şi se arăta oamenilor, iar ca marea protectoare a Constantinopolului, fusese deseori văzută în momente de criză la Zidurile continentale, icoana Ei fiind purtată de împăraţi în bătălii. Ea era chipul feminin în cel mai pozitiv rol cu putinţă.

Faţă de acest precedent, nu este deloc surprinzător că unele doamne din elita bizantină, printre care împărătesele Anna Dalassena şi Eufrosina, au putut să sfideze teoria, ajungând să joace un rol politic conducător. Paralela cu imaginea Sfintei Fecioare poate fără îndoială să fi avut importanţa ei. Împărăteasa Zoe,

---

[373] Symeon the Logothete 2006: 216 (n. a.).

fiica lui Constantin al VIII-lea, care între 1028 şi 1042 a adus la putere trei bărbaţi pe care îi luase de soţi, era privită ca o mamă de poporul Constantinopolului.[374] Mai exista un element care le oferea doamnelor din mediul imperial bizantin ocazia de a deţine putere: o portiţă legală. Legea bizantină stabilea că, dacă soţul murea înaintea soţiei şi copiii lor erau încă minori, atunci femeia devenea tutore al copiilor. În cazul împărăteselor rămase văduve, prevederea le acorda puterea de a conduce un consiliu de regenţă, practic să conducă imperiul pe perioada cât fiul ei rămânea minor. Astfel, spre exemplu, între 842 şi 858, cât timp împăratul Mihail al III-lea era copil, imperiul a fost administrat de mama sa, Teodora, cu ajutorul rudelor ei bărbaţi şi al oficialilor de la palat.[375]

Această portiţă legală nu se aplica doar împărăteselor, ci întregii societăţi bizantine, ceea ce însemna că o văduvă devenea conducătoare a gospodăriei şi controla toate proprietăţile rezultate din căsătorie, atât ale ei, cât şi ale soţului. Dar controlul pe care femeile bizantine îl deţineau asupra proprietăţii nu se încheia aici. Chiar dacă legea bizantină le interzicea anumite profesiuni şi nu le îngăduia să servească drept

---

[374] Skylitzes 2010: 393 (n. a.).

[375] Freshfield 1926: 74; Skylitzes 2010: 82-3; Genesios 1998: 71 (n. a.).

martori, le permitea în schimb să fie părţi în contract şi să încheie testamente, chiar dacă erau căsătorite. Mai mult decât atât, dota unei femei îi rămânea în posesie, separată de proprietăţile soţului ei. În majoritatea sistemelor de legi medievale se considera că interesele legale ale soţiei se contopesc cu cele ale soţului, prin urmare nu deţinea niciun drept de control independent asupra proprietăţii. Drepturile de care se bucurau femeile bizantine nu au fost acordate celor din Europa Apuseană şi din America decât mult mai târziu, în secolul al XIX-lea.[376]

Practic, nu se întâmpla neapărat ca toate femeile bizantine să rămână permanent închise în sfera casnică. Acest ideal pare să fi fost aplicat doar doamnelor din familiile bogate, cu înalt statut. Iar unele femei jucau un rol cât se poate de important în viaţa comercială din Constantinopol. Existau negustorese proprietare ale unor nave de transport, printre care şi o împărăteasă. Coborând mai mult pe scara economică, erau femei care aveau propriile prăvălii în pieţe, unde vindeau orice, de la plăcinte fierbinţi la bijuterii.[377] Existau şi femei care practicau meşteşugurile şi meseriile – şi, din

---

[376] Freshfield 1926: 73; Laiou 1981: 237-8 (n. a.).

[377] Berger 2013: 153; Genesios 1998: 69; Theophanes Continuatus 1838: 8-9; Skylitzes 2010: 53-4; Choniates 1984: 33-4; Ibn Battuta 1958-2000: ii. 508; Laiou 1981: 245-6; Laiou 2001: 261-73 (n. a.).

câte se pare, excelau în domeniul torsului, ţesutului şi dărăcitului, în care erau considerate superioare bărbaţilor – fără îndoială şi în scopuri comerciale, dar şi pentru propriile lor gospodării. [378] Firesc, existau moaşe, dar femeile se pregăteau şi ca să devină medici. Carta de întemeiere a mănăstirii Pantokrator stabilea că în spitalul ei trebuie să fie angajate mai multe doctoriţe care să se ocupe de paciente.[379] Nici măcar cea mai veche profesiune din lume nu era ilegală la Constantinopol. Evident, Biserica nu era de acord. Un vizitator cleric afirma lezat că, după cum Constantinopolul era mai presus de alte oraşe prin bogăţie, la fel se situa şi prin viciu. Încercările autorităţilor de a stăvili prostituţia se limitau la crearea de refugii pentru cele care doreau să scape de exploatare. Mihail al IV-lea a construit un adăpost în 1030 şi a trimis pe străzi vestitori care să invite prostituatele care doreau să renunţe la acest mod de viaţă. În schimb, unii dintre împăraţi se numărau printre clienţii, şi nu salvatorii lor.[380]

Când se punea problema identificării unei voci care să le reprezinte politic, situaţia muncitoarelor din Constantinopol era în mare măsură asemănătoare cu a

---

[378] Christopher of Mytilene 1983: 85-7; Laiou 1986: 116-20 (n. a.).

[379] Thomas şi Hero 2000: ii. 757; Miller 1997: 15, 214 (n. a.).

[380] Odo of Deuil 1948: 65; Psellos 1966: 108; Choniates 1984: 177 (n. a.).

bărbaţilor. În teorie, ele erau excluse, dar în practică puteau declanşa acţiuni violente când ajungeau în situaţii de criză şi au jucat un rol de seamă în opoziţia faţă de împăraţii iconoclaşti. Potrivit unei legende târzii, când s-a răspândit vestea că soldaţii demontau icoana lui Hristos de la Poarta de Bronz, în 726, o ceată de femei condusă de o anume Teodosia s-a năpustit din Augusteion spre a-i opri. În lupta care s-a iscat au împins scara pe care se urcase un soldat ca să desprindă icoana, iar în urma căderii acesta a murit. Teodosia a fost executată la scurt timp de camarazii soldatului, care i-au tăiat gâtul cu un corn de berbec.[381] Povestea Teodosiei ar putea fi apocrifă, dar există multe alte exemple bine atestate de femei care au luat parte la proteste politice violente. Tot nişte femei au aruncat cu pietre în împăratul Nicefor al II-lea de pe acoperişul casei lor. Când împăratul Andronic I a fost răsturnat de pe tron şi linşat pe Hipodrom, în 1185, femeile se aflau în fruntea gloatei care l-a lovit cu pumnii şi picioarele, multe dintre ele pornite să se răzbune pentru execuţia sau orbirea soţilor lor. Femeile au jucat un rol important în revolta care a pus capăt domniei lui Mihail al V-lea, în 1042. Mihail Psellos le-a văzut în fruntea mulţimii „ţipând şi bătându-se cu

---

381 Viaţa Sf. Teodosia din Constantinopol în Talbot 1998: 1-7 (n. a.).

pumnii în piept”, cerând să fie repusă în drepturi „maica” lor, împărăteasa Zoe.[382] Prin urmare, e limpede că femeile de la toate nivelurile sociale puteau să participe la viaţa politică şi economică. Bineînţeles, nimeni nu ar putea pretinde că femeile bizantine se bucurau de acelaşi statut ca bărbaţii, numai că teoria referitoare la cum ar fi trebuit să arate rolul lor nu era nici pe departe atât de monolitică şi de inflexibilă pe cât ar fi vrut să creadă susţinătorii ei.

Dat fiind că reprezentau jumătate din populaţie, femeile erau pur şi simplu prea multe la număr pentru a fi complet marginalizate. Grupurile mai mici, care nu corespundeau într-un fel sau altul idealului, erau mult mai uşor de pus la zid. Homosexualii făceau obiectul dezaprobării profunde a autorităţilor şi de multe ori a populaţiei în general. Din nou, existau motive religioase. Biblia atinge rareori subiectul, însă există o interzicere anume a relaţiilor sexuale între bărbaţi în Leviticul 18.22. Pe această bază, existau nenumărate condamnări ale acestor practici din partea clerului şi avertismente cu pedepsele grele care îi aşteptau pe cei care se lăsau în voia unei asemenea tentaţii. Un moralist îşi sfătuia cititorii: „Presupunând că [diavolul] te supune la presiuni să te culci cu un bărbat, păzeşte-te

[382] Leo the Deacon 2005: 113-15; Choniates 1984: 192; Psellos 1966: 138-9 (n. a.).

de înfricoşătoarea judecată a lui Dumnezeu şi fereşte-te de ea. Mulţi au fost aceia care au fost loviţi pe loc de fulgerul Domnului când păcătuiau în acest fel la ei în case, în secret."[383]

Unul dintre pustnicii din Constantinopol afirma că avusese o viziune a Judecăţii de Apoi în care, la un semn al Atotputernicului, îngerii prindeau pietre de moară la gâtul homosexualilor şi îi prăvăleau în marea de foc mistuitor.[384] Condamnarea ecleziastică era susţinută şi de autoritatea imperială, printr-o serie de legi – începând cu 342, când a fost interzisă orice căsătorie între bărbaţi, şi culminând în 559, când au fost prevăzute pedepse severe împotriva celor vinovaţi de „destrăbălare împotriva naturii".[385] În timpul domniei lui Iustinian I s-a petrecut o epurare a episcopilor bănuiţi de homosexualitate. Isaia, episcop al Rhodosului, şi alţii au fost arestaţi şi duşi la Constantinopol, unii pe baza unor dovezi evident şubrede. Au fost torturaţi, castraţi şi purtaţi pe străzi, spre a fi făcuţi de ruşine; unii dintre ei nu au rezistat chinurilor. „De atunci", scria un contemporan, „a intrat

---

383 Theognostos 2013: 195 (n. a.).

384 Sullivan, Talbot şi McGrath 2014: 523-5 (n. a.).

385 Pharr 1952: 231-2; Justinian 1932: xvii. 160-1 (n. a.).

teama în rândul celor afectaţi de pofte homosexuale."[386]

Dar la fel cum concepţia biblică despre slăbiciunea feminină nu se reflecta de fiecare dată în viaţa de zi cu zi, nici condamnarea din Leviticul nu era întotdeauna pusă în practică. Pedeapsa draconică aplicată lui Isaia din Rhodos şi celorlalţi episcopi nu era sub niciun motiv o întâmplare obişnuită. De fapt, nu s-a păstrat aproape nici o altă asemenea dovadă a urmăririi penale pentru homosexualitate de-a lungul întregii istorii bizantine. Mai mult decât atât, nu încape îndoială că relaţiile între persoane de acelaşi sex au continuat la Constantinopol, chiar dacă, prin natura lor, exemple specifice sunt greu de găsit şi erau de fiecare dată relatate într-o manieră ostilă. Punctul de întâlnire al bărbaţilor gay din Constantinopol pare să fi fost porticul care înconjura Biserica Maica Domnului din Blachernae şi care trebuie să fi oferit numeroase cotloane întunecate, dar nu avem ştiinţă de acest fapt decât pentru că cineva a pretins că un fulger a fost trimis din cer ca să pună capăt acţiunilor. Mai auzim de un elev din şcoala Orfelinatului numit Bogoas, care a făcut o pasiune pentru un elev mai mare; la maturitate s-a castrat, din câte se afirmă, sperând să-şi păstreze

---

386 Malalas 1986: 253; Theophanes Confessor 1997: 269-70; Procopius of Caesarea 1935: 141 (n. a.).

înfăţişarea juvenilă şi să continue relaţia. Informaţia provine dintr-un denunţ răutăcios din partea unui rival politic. Însă în spatele acestei indignări stridente şi fariseice, societatea bizantină le oferea un colac de salvare celor ca Bogoas, deoarece exista o cale prin care partenerii bărbaţi puteau obţine o unire recunoscută. Ei aveau posibilitatea de a stabili o *adelphopoiia,* adoptându-se reciproc ca fraţi şi făgăduindu-şi ajutor şi susţinere reciprocă. Legătura nu avea statut legal şi nu avea implicaţii asupra moştenirii de proprietăţi, însă ceremonia avea caracter religios şi cu siguranţă că societatea în general considera că această formă asigura o legătură stabilă.[387] Permiţând pe tăcute ceea ce era de fapt o căsătorie între parteneri de acelaşi sex, bizantinii făceau exact ceea ce multe alte societăţi au făcut înainte şi după ei, adică preferau să închidă ochii faţă de ceva ce nu făcea niciun rău nimănui.

Când îşi ţineau femeile sechestrate şi îi acuzau pe homosexuali, bizantinii puteau să facă apel la autoritatea biblică. Cu totul altfel stăteau lucrurile când se punea problema atitudinii faţă de cei care aveau mari suferinţe, şi în special de alienaţie, lepră sau invaliditate gravă. Atunci oamenii uitau prea repede de tămăduirile făcute cu toată mila de Hristos, relatate în

---

[387] Tafur 1926: 142; Miller 2003: 240; Smythe 1999: 146-7 (n. a.).

Evanghelii, reacţionând cu oroare şi dezgust. Avem de-a face cu o societate care punea mare preţ pe forma fizică deplină: eunucii erau consideraţi ineligibili pentru funcţia de împărat tocmai pentru că le lipsea o parte a corpului, iar un raţionament asemănător susţinea şi pedeapsa orbirii aplicată celor care pierdeau în lupta pentru putere.[388] Prin extensie, exista şi o credinţă că persoanele care sufereau de aceste stigmate trebuie să le fi meritat într-un fel sau altul. Era destul de răspândită părerea că lepra era provocată de desfrânarea în exces şi că nebunia era cauzată de posedarea demonică.[389] Astfel, oamenii cu asemenea afecţiuni erau la o primă vedere outsiderii extremi, renegaţi de o mare parte din societate.

Însă, la fel ca în cazul femeilor şi homosexualilor, moneda avea două feţe. Exista conştiinţa că exemplul lui Hristos trebuie urmat şi că persoanele lovite în acest fel trebuie tratate cu milă. Din câte se pare, orfelinatul se îngrijea de infirmi. Potrivit Annei Comnena, acolo aveai ocazia să vezi „un bărbat fără picioare folosind picioarele celor din jur, un bărbat fără mâini fiind ajutat de mâinile prietenilor iar cei paralizaţi fiind îngrijiţi de bărbaţi puternici, sănătoşi”. Pentru leproşi exista un

---

[388] Psellos 1966: 28; Herrin 2000: 56-68 (n. a.).

[389] Moschos 1992: 11, 105, 111; Dols 1984: 144-5 (n. a.).

spital, înfiinţat tot de Zotikos, omul care pusese şi bazele orfelinatului. Situat în afara oraşului propriu-zis, de cealaltă parte a Cornului de Aur, a intrat sub patronajul imperial al lui Ioan I Tzimiskes, care l-a refăcut şi obişnuia să îl viziteze cu regularitate. Leproşii nu erau întotdeauna expediaţi în suburbii. Pentru ei exista o casă rezervată în mănăstirea Pantokrator, deşi ideea nu era să fie trataţi, ci doar să li se pună la dispoziţie „ajutor şi alinare”. Nu existau legi de segregaţie, ca în Europa Occidentală din acele vremuri. [390] Suferinzii de boli mintale o duceau probabil cel mai greu. Existau aziluri, cum ar fi cel de pe lângă Biserica Sfânta Anastasia, dar este foarte probabil ca asemenea instituţii să se fi limitat la închiderea celor bolnavi. Faptul curios este că, în virtutea unei piruete logice în care bizantinii excelau, atât lepra, cât şi nebunia erau văzute de unii dintr-un unghi perfect opus: ca boli sfinte, un fel de apariţii divine care îl aşezau pe suferind pe calea sfinţeniei. Cultul bizar al nebunului întru Hristos era o manifestare a acestei percepţii. Astfel, aceşti outsideri ajungeau să fie trecuţi în rândul celui mai venerat gen

---

[390] Komnene 2009: 452-4; Leo the Deacon 2005: 149; Thomas şi Hero 2000: ii. 767-8; Magdalino 1996: 31-2 (n. a.).

de persoană, omul sfânt.[391]

Dacă exista oarecare flexibilitate şi ambiguitate în chestiunile care ţineau de sex, sexualitate şi afecţiuni fizice, aparent nu putea fi vorba despre niciun compromis în privinţa doctrinei religioase. În anii imediat următori convertirii lui Constantin, Biserica Creştină fusese grav afectată de dezacorduri teologice, mai ales legate de Hristologie: chestiunea spinoasă a naturii relaţiei Iisus Hristos şi Dumnezeu Tatăl. În 380, împăratul Teodosiu I a căutat să pună capăt îndoielilor prin adoptarea unei legi care hotăra că toţi creştinii trebuie să adere la versiunea de credinţă stabilită de Primul Sinod Ecumenic de la Niceea din 325.[392] Cum neînţelegerile au continuat, au urmat alte sinoade ecumenice, printre care şi cel de-al IV-lea, de la Calcedon, în 451. Ultimul a fost cel de-al VII-lea, întrunit la Niceea în 787, prin care s-a pus capăt iconoclasmului. Dogmele elaborate de aceste adunări clericale au reprezentat, începând de atunci, ortodoxia, dreapta credinţă la care erau aşteptaţi să subscrie toţi creştinii autentici.

Cei care nu se conformau aveau toate şansele să se

---

391 Leo the Deacon 2005: 149; Rydén 1974: 198-9; Dols 1984: 136-7, 141-2, 145-7 (n. a.).

392 Pharr 1952: 440 (n. a.).

pună rău atât cu autorităţile ecleziastice, cât şi cu cele imperiale. Pentru început, suspectul era convocat să apară în faţa sinodului, organul conducător al Bisericii Constantinopolului. Un număr considerabil de oameni de seamă au ajuns în această postură, printre care şi clerici. Simeon Noul Teolog a fost chemat în 1009, din cauză că venerase o icoană care reprezenta nu pe Hristos sau pe Sfânta Fecioară, ci pe un frate călugăr recent decedat. În 1117, Eustratiu, arhiepiscopul din Niceea, a fost acuzat pentru că ar fi susţinut că Iisus Hristos raţionase la fel ca Aristotel. După deliberările cuvenite, Simeon a fost trimis în exil, iar Eustratiu a fost oficial condamnat pentru erezie şi anatemizat, adică îndepărtat de la Tainele Bisericii până la constatarea pocăinţei lui.[393] Pedeapsa pentru asemenea devieri în rândul claselor de jos putea fi mult mai aspră. La începutul secolului al XII-lea, împăratul Alexie I era tot mai preocupat de faptul că secta eretică a bogomililor îşi făcuse o bază la Constantinopol. Adepţii ei socoteau că tot ceea ce este material reprezintă un rău, făcut de diavol, şi numai cele spirituale erau bune. Această atitudine contrazicea direct ortodoxia, care considera că Dumnezeu, prin Iisus Hristos, se născuse în trup material. Prin urmare s-a pornit vânătoarea împotriva

[393] Stethatos 2013: 185-7, 217; Angold 1995: 73-5 (n. a.).

acestor semănători de discordie şi, când unul dintre ei a fost capturat, a fost adus la Palatul Blachernae şi torturat până ce a dezvăluit numele conducătorului sectei, un anume Vasile. Pentru a-l prinde, Alexie l-a invitat pe Vasile la palat, pretinzând că ar fi interesat să-i adopte doctrina. După o conversaţie prietenească în care Vasile şi-a dezvăluit convingerile, împăratul a tras o draperie, dezvăluind un secretar care notase fiecare cuvânt care fusese spus. Adus în faţa sinodului, Vasile a fost condamnat la moarte şi sentinţa a fost executată pe Hipodrom, unde a fost ars pe un rug enorm. Pedepse la fel de drastice erau aplicate celor osândiţi pentru vrăjitorie, dintre care doi au fost orbiţi în timpul domniei lui Manuel I.[394]

La fel în situaţia persecutării homosexualilor, asemenea pedepse drastice erau relativ rare. Când conducătorul bogomililor a fost executat pe Hipodrom, reacţia mulţimii care asista la spectacol a fost să ceară ca toţi membrii sectei să fie daţi pradă flăcărilor. Însă împăratul Alexie a refuzat să aprobe această măsură.[395] Faţă de abaterile religioase bizantinii nu au adoptat niciodată aceeaşi ferocitate ca Europa Occidentală în Evul Mediu târziu şi în vremea Reformei, când

---

394 Komnene 2009: 455-63; Choniates 1984: 85; Komnene 2009: 455-63 (n. a.).

395 Komnene 2009: 462-3 (n. a.).

nenumăraţi oameni au pierit din cauza credinţelor lor. Mai mult decât atât, autorităţile bizantine au recunoscut că unii creştini adoptaseră practici şi tradiţii diferite – spre exemplu, nubienii şi etiopienii, care veneau în pelerinaj sau serveau în garda palatului.[396] Autorităţile bizantine erau cât se poate de mulţumite ca aceste tradiţii diferite să-şi găsească loc în biserici anume destinate lor. În cartierul rusesc se afla Biserica Sfinţilor Boris şi Gleb, unde liturghia se săvârşea nu în greacă, ci în vechea slavonă bisericească. Ceea ce era perfect de aşteptat. Ierarhia ecleziastică rusă era foarte strâns legată de a Constantinopolului: suveranul rus şi poporul său fuseseră botezaţi în 989 de clerici trimişi de la Constantinopol, iar arhiepiscopul de la Kiev şi alţi prelaţi erau de regulă încă numiţi de bizantini. Prin urmare, ruşii se încadrau în ceea ce bizantinii considerau dreapta credinţă, chiar dacă foloseau practici diferite şi o altă limbă liturgică. Însă această toleranţă avea limitele ei. O vreme, a existat o biserică unde slujbele erau desfăşurate în armeană. Dar ierarhia armeană nu acceptase niciodată dogmele Sinodului de la Calcedon, prin urmare tehnic vorbind era în erezie. Biserica lor din Constantinopol a rezistat până în jurul anului 1100, când, din ordin imperial, a fost arsă şi

[396] Robert of Clari 1936: 79-80; Harun Ibn-Yahya 1932: 156 (n. a.).

clerul trimis acasă.[397]

Cel mai extins grup de creştini aparţinând unei alte tradiţii aflaţi la Constantinopol erau europenii apuseni, pe care bizantinii îi numeau colectiv „latini”. În afara negustorilor italieni care locuiau în zonele lor rezidenţiale speciale de pe Cornul de Aur, existau mulţi alţi apuseni care serveau drept mercenari în armatele imperiale, mai cu seamă normanzi, englezi, francezi, germani şi scandinavi, la fel şi pelerini şi reprezentanţi străini. Asemenea ruşilor, şi occidentalii aveau bisericile lor speciale, în care liturghia se ţinea în latină: englezii aveau biserica lor închinată Sfântului Nicolae şi Sfântului Augustin din Canterbury, iar scandinavii pe a Sfântului Olaf.[398] Negustorii italieni aveau propriile biserici în cartierele lor comerciale, de-a lungul Cornului de Aur. Pisanii deţineau Biserica Sfântul Petru, în vreme ce principala biserică veneţiană era Sfântul Akindynos, alături de altele, dedicate Sfinţilor Marcu, Ioan, Nicolae şi Sfintei Fecioare.[399] La prima vedere, ar fi trebuit să nu fie nicio problemă, deoarece Biserica Occidentală acceptase dogmele sinoadelor ecumenice. Din nefericire însă, de câteva

---

397 Anthony of Novgorod 1889: 107; Michael the Syrian 1899-1910: iii. 185 (n. a.).

398 Sturluson 1961: 170; Ciggaar 1995: 119; Jacoby 2013: 327; Vasiliev 1937: 60-2; Arkel-de Leeuwvan Weenen şi Ciggaar 1979: 428, 430; Blöndal 1978: 185-8 (n. a.).

399 Duba şi Schabel 2015: 39, 400-7; Jacoby 2001a: 158; Brand 1968: 206 (n. a.).

secole se îndepărtase cu încetul de cea a Bizanţului. Existau diferenţe nu doar de practică, ci şi de doctrină: bizantinii dezaprobau cu hotărâre Crezul apusean, care se deosebea de cel definit de sinoadele ecumenice şi nu acceptau poziţia latină potrivit căreia papa de la Roma avea autoritate asupra întregii Biserici. În 1052, un patriarh zelos a închis toate bisericile latine din Constantinopol, din cauză că nu era de acord ca în ele să se folosească pâine nedospită, şi nu dospită, pentru Sfânta împărtăşanie.[400] Dar era un fapt rar şi bisericile s-au redeschis curând: în general, sinodul trecea cu vederea ce făceau latinii în bisericile lor.

În linii mari, de aceeaşi toleranţă se bucurau şi micile grupuri de locuitori ai Constantinopolului care nu erau creştini. Existau etnici ai popoarelor turcice, spre exemplu pecenegi şi cumani, care serveau în armatele imperiale şi îşi păstraseră vechea lor religie păgână. Apoi erau musulmanii, mai ales negustori arabi şi turci, pentru ale căror nevoi spirituale se puseseră la dispoziţie câteva moschei, de la începutul secolului al VIII-lea. În 1200, cea mai importantă era cea cunoscută sub numele de Mitaton, aşezată discret chiar în afara Zidurilor maritime, pe Cornul de Aur. Această împăcare arătată cultului musulman nu era motivată

[400] Humbert of Silva Candida 1865: 1004 (n. a.).

de vreun spirit tolerant şi larg, ci de cerinţele diplomaţiei internaţionale. Moscheile din Constantinopol reprezentau o utilă valoare de schimb în relaţiile Bizanţului cu puternicii lui vecini de la est, fie ei Abbasizi, Fatimizi, Selgiucizi ori Ayyubizi. Dreptul de a numi muezini şi de a plăti pentru întreţinerea moscheilor din Constantinopol putea fi negociat pentru ceva preţuit de bizantini, de obicei controlul asupra Bisericii Sfântului Mormânt din Ierusalim.[401]

Cealaltă comunitate necreştină a Constantinopolului trăia nu în oraşul propriu-zis, ci în suburbia Galata, de cealaltă parte a Cornului de Aur. Acolo se găsea o comunitate mică, de circa 2500 de evrei, alături de sinagogile şi cimitirul lor, împărţiţi între o majoritate rabinită şi o minoritate caraită.[402] Era absolut de aşteptat ca suveranii creştini nedispuşi la compromisuri ai Bizanţului să acorde uneori o atenţie nedorită acestor disidenţi care locuiau la uşa lor şi, spre deosebire de musulmani, evreii nu dispuneau de un guvern străin puternic care să le apere interesele. În anii care au urmat convertirii lui Constantin la

---

[401] Constantine VII Porphyrogenitos 1967: 93; Choniates 1984: 303; Hamdani 1974: 173; Harris 2012a: 105, 110 (n. a.).

[402] Benjamin of Tudela 1907: 14; Villehardouin 2008: 42; Choniates 1984: 163; Sharf 1971: 117; Jacoby 1995: 225 (n. a.).

creştinism au fost privaţi cu bună ştiinţă de unele drepturi de care se bucura restul populaţiei. O lege din 418, spre exemplu, le interzicea evreilor să intre în serviciul imperial. Nu li se îngăduia să meargă călare pe cal, iar drepturile lor de proprietate puteau fi înlăturate, după bunul plac imperial. Împăratul Teodosiu al II-lea i-a evacuat fără multă discuţie pe evreii din Chalkoprateia, unde dorea să construiască Biserica Maica Domnului.[403] Au existat până şi încercări sporadice de a-i forţa pe evreii bizantini să accepte botezul. Împăratul Léon al III-lea a emis un decret în acest sens în anii 720, iar Vasile I a încercat din nou în anii 870. Cea mai serioasă persecuţie s-a petrecut sub Romanos I între anii 930 şi 940, făcându-i pe mulţi evrei să fugă de pe teritoriul bizantin, ca să evite botezul forţat.[404]

Pe de altă parte, în pofida legislaţiei, a măsurilor arbitrare şi a momentelor de persecuţie, viaţa evreilor constantinopolitani nu s-a caracterizat printr-o oprimare dură şi constantă. Chiar dacă legile lui Léon al III-lea, Vasile I şi Romanos au putut face ca unii evrei să se lase convinşi sau să fie siliţi să accepte botezul,

---

[403] Pharr 1952: 470; Starr 1939: 97-8; Benjamin of Tudela 1907: 14; Berger 2013: 157 (n. a.).

[404] Theophanes Confessor 1997: 554; Theophanes Continuatus 2011: 309-11; Starr 1939: 127-8; Sharf 1971: 61-4, 83-4, 90, 94-5, 98-9; Jacoby 1995: 223 (n. a.).

aceste măsuri par să nu fi fost aplicate foarte eficace sau foarte mult timp. Oricare dintre convertiţii care nu au făcut-o cu toată inima au putut să se întoarcă repede la credinţa lor ancestrală, iar după căderea lui Romanos I, în 944, nu au mai fost alte încercări de a-i sili pe evrei să se boteze. Nu au existat niciodată expulzări în masă organizate de la nivel de stat de genul celor petrecute în Europa Occidentală în Evul Mediu. Nici măcar interdicţiile legale specifice aplicate evreilor nu au fost întotdeauna puse în aplicare. Medicul personal al împăratului Manuel I a fost absolvit de interdicţia de a merge călare pe cal aplicată evreilor.[405] În afara acelor interdicţii anume, legea bizantină asigura de fapt aceeaşi protecţie asupra vieţii şi proprietăţii unui evreu pe care o asigura tuturor celorlalţi. Creştinilor li se interzicea în mod expres să-i deranjeze pe evrei, iar dacă o făceau, se expuneau să plătească dublu valoarea oricărei proprietăţi deteriorate de ei şi în plus să o înlocuiască.[406] În general, comunitatea era lăsată în mare măsură în voia ei. Un contemporan creştin afirma, cu unele exagerări, că evreii puteau trăi deschis şi fără teamă în Imperiul Bizantin, iar în vremurile de persecuţie din lumea musulmană, ca în perioada

---

405 Benjamin of Tudela 1907: 14 (n. a.).

406 Pharr 1952: 469-70; Starr 1939: 144 (n. a.).

califului Fatimid Hakim în Egipt, la începutul secolului al XI-lea, evreii se refugiau pe teritoriul bizantin şi deseori rămâneau acolo. Constantinopolul şi alte oraşe bizantine păreau să se fi transformat în centre de educaţie şi studii evreieşti. Un rabin numit Kaleb Korsinos, despre care se ştie că a locuit în comunitatea din Galata la sfârşitul secolului al XII-lea, a scris un comentariu asupra operei lui Avraham ibn Ezra (Abenezra, 1089-1167).[407]

Când erau lăsaţi în voia lor, unii evrei din Galata păreau să-şi fi câştigat traiul ca ţesători de mătase şi tăbăcari, alţii ca negustori, profitând de excelenta poziţie comercială a Constantinopolului.[408] Ei aveau şi un avantaj suplimentar, deoarece, în vreme ce alţii trăiseră aici întreaga lor viaţă, mulţi dintre evrei erau imigranţi cu numeroase legături în alte mari oraşe comerciale, spre exemplu în Alexandria. S-au păstrat schimburi de scrisori între asemenea prieteni şi fraţi despărţiţi între ele, cum este epistola unei femei numite Maliha, care se mutase la Bizanţ, dar, cât se poate de limpede, era mistuită de dorul de Egipt. Ea le scria fraţilor ei: „Aş vrea să vă pot scrie că sunt bine, dar nu sunt bine, deoarece în acest moment, trebuie să vă

---

[407] Sharf 1971: 109, 111-12; Starr 1939: 190, 236; Goitein 1967-93: i. 58; Bowman 1985: 134, 283 (n. a.).

[408] Benjamin of Tudela 1907: 14; Holo 2009: 167-8; Jacoby 1995: 227-8 (n. a.).

spun, e mare nelinişte în inima mea, paşii îmi sunt şovăielnici, oasele îmi tremură şi puterile mi s-au topit, căci stau despărţită de voi de atâţia ani.”

În afara încărcăturii emoţionale, acele legături cu rude şi prieteni din porturi răspândite în toată Mediterana puneau la dispoziţie o reţea utilă care să faciliteze mişcarea mărfurilor. Maliha îşi încheia scrisoarea cerându-le fraţilor ei să vină să o ia de acolo înapoi, în Egipt, dar să aducă şi ceva mărfuri cu ei.[409] În mod normal, evreii nu aveau voie să-şi transporte mărfurile cu nave veneţiene, deoarece asta le-ar fi putut permite să evite *kommerkion,* dar este limpede că găseau ei căi să o facă. Drept urmare, comunitatea din Galata, deşi nu de mari dimensiuni, era suficient de avută să plătească răscumpărarea pentru evreii capturaţi de piraţi şi să asigure găzduire şi generozitate faţă de cei care treceau prin capitală, poate inclusiv negustorului din Alexandria al cărui vas, aflat în drum spre Amalfi cu o încărcătură de piper şi alte mirodenii, a trebuit să se refugieze în 1050 la nord de Constantinopol ca să scape de piraţi. Un călător ajuns înapoi în Egipt îşi consemna recunoştinţa lui pentru cei şase binefăcători ai săi din Constantinopol şi pentru „întreaga sfântă

---

409 Holo 2009: 69, 215-16; Jacoby 2000: 48 (n. a.).

congregaţie, fie ei binecuvântaţi”.[410]

Toleranţa oficială *de facto* a autorităţilor religioase şi laice la adresa celor care nu se integrau în ortodoxia bizantină reprezenta o reacţie pragmatică faţă de realitatea de zi cu zi. În schimb nu se putea niciodată garanta că această acceptare tacită se va reflecta şi pe străzi. La fel cum mulţimea constantinopolitană putea uneori să intervină violent în politică, tot aşa existau momente când îşi putea dezlănţui ura împotriva unui grup anume de outsideri. Dat fiind cât de amestecată era populaţia Constantinopolului, asemenea izbucniri se petreceau rar, în majoritatea timpului diversele grupuri trăind în perfectă armonie reciprocă. Un constantinopolitan se mândrea chiar cu aptitudinea lui de a vorbi cu cei întâlniţi întâmplător pe stradă chiar pe limba lor:

Cineva să-mi găsească un scit (peceneg) dintre sciţi, un latin dintre latini şi din rândul oricărui alt trib un membru al lui. Când îl îmbrăţişez pe un scit, îl întâmpin în acest fel:

---

[410] Pozza şi Ravegnani 1993: 23; Goitein 1973: 42-5; Goitein 1967-93: v. 36; Holo 2009: 103, 157-60 (n. a.).

„Bună ziua, doamna mea, bună ziua, domnul meu: *salamalek alti, salamalek altugep.”* Unui latin îi vorbesc în limba latină: „Bun venit, domnul meu, bun venit, fratele meu: *Bene venesti, domine, bene venesti frater.”...* Aşa vorbesc cu toţi, în chipul cel mai nimerit şi mai frumos.[411]

Două faţete ale experienţei evreieşti la Constantinopol

Hasdai ibn Shaprut (circa 914 – circa 970) a fost un învăţat evreu şi şef al miniştrilor califului Abd ar-Rahman al III-lea al Cordobei, în Spania. În jurul anului 940, îi scria Elenei, fiica împăratului Romanos I Lekapenos, rugând-o fierbinte să se folosească de influenţa ei pentru a pune capăt persecuţiilor asupra evreilor în Imperiul Bizantin:

O implor pe înălţimea voastră regală în numele rămăşiţelor naţiunii evreieşti locuind printre voi... care au supravieţuit robiei şi persecuţiilor. Dumnezeu le-a poruncit să nu înceteze să dea ascultare legilor lor şi nici să se îndepărteze de obiceiurile pe care le urmează Acum te rog să ţii seama de rugămintea mea adâncă şi să îţi întinzi aripile asupra lor. Numeşte pe unul dintre

[411] John Tzetzes in Kazhdan şi Epstein 1985: 259-60 (n. a.).

supuşii tăi să se ocupe permanent de ei, în aşa fel încât duşmanii lor să fie împiedicaţi să îi lovească.

Dimpotrivă, Elisha bar Shinaya, arhiepiscop de Nisibis (1008-1046), afirma că evreii se bucură de o existenţă privilegiată în Imperiul Bizantin, deşi merită adăugat că o făcea nu pentru a-i ridica în slăvi pe bizantini pentru toleranţă, ci pentru a-i mustra aspru pentru moliciunea lor:

Bizantinii tolerează în ţara lor o numeroasă populaţie de evrei. Le acordă protecţie, le permite deschis să adere la religia lor şi să-şi construiască sinagogile. Cât îi priveşte pe bizantini, evreul din ţara lor poate spune „eu sunt evreu” El poate să adere la religia lui şi să-şi spună rugăciunile. Nimeni nu i-o reproşează, nu-l reţine şi nici nu-i ridică vreo piedică în cale. Chiar şi evreii pot să intre în bisericile bizantinilor.

Din J. Starr, The Jews in the Byzantine Empire, 641-1204. Atena: Verlag der Byzantinisch-Neugriechischen Jahrbücher, 1939: 156, 190.

Nu există nicio dovadă că poporul Constantinopolului obiecta faţă de prezenţa

musulmanilor în oraşul lui, deşi puterile musulmane erau frecvent inamice ale Imperiului Bizantin. A rămas consemnată incendierea unei moschei în jurul anului 1200, dar nu există niciun indiciu că musulmanii au reprezentat ţinta acţiunii, deoarece cu acelaşi prilej a fost devastată şi o biserică. Trei ani mai târziu, când o ceată de latini a încercat să jefuiască moscheea Mitaton, constantinopolitanii au sărit în ajutor şi, împreună cu arabii, au respins atacul. Dar e foarte posibil ca absenţa resentimentelor faţă de negustorii arabi şi turci să se fi datorat prezenţei lor relativ scăzute.[412]

Este adevărat că anumite alte grupuri erau ţinta prejudecăţilor. Cei veniţi de pe ţărmul Mării Negre al Asiei Mici, zonă cunoscută sub numele de Paflagonia, aveau reputaţia de a fi violenţi şi necivilizaţi, armenii erau ştiuţi de vicleni şi neserioşi, dar în vreme ce aceste stereotipuri puteau da naştere la insinuări şi la dispreţ, doar rareori produceau ieşiri agresive.[413] În primăvara lui 966 a avut loc o încăierare între soldaţii armeni din serviciul imperial şi câţiva cetăţeni: au fost mai mulţi răniţi, însă incidentul a rămas izolat.[414] Dincolo de prejudecăţi, mai mulţi imigranţi din Paflagonia şi Armenia au reuşit să dea lovitura în capitala bizantină.

---

[412] Choniates 1984: 288, 302-3 (n. a.).

[413] Eustathios of Thessalonica 1988: 33; Trypanis 1951: 43 (n. a.).

[414] Leo the Deacon 2005: 113; Skylitzes 2010: 264 (n. a.).

Influentul eunuc Ioan Orphanotrophos, împăraţii Mihail al IV-lea şi Mihail al V-lea, Simeon Noul Teolog şi Teodora, consoarta împăratului Teofil, se trăgeau cu toţii din Paflagonia. Împăraţii Léon al V-lea, Vasile I şi Ioan I Tzimiskes, ca să nu vorbim şi despre numeroşi generali glorioşi, erau armeni de origine.[415]

Este cert că evreii nu erau agreaţi şi legea îi împiedica să acceseze palierele puterii, spre a-şi ameliora situaţia. Ca şi în alte zone ale lumii creştine, deveneau uneori ţinta dispreţului şi a acuzaţiilor, deoarece erau văzuţi ca duşmani ai creştinismului şi urmaşi ai celor care îl răstigniseră pe Hristos. Preoţii îi declarau osândiţi la pierzania eternă şi circulau poveşti despre presupusele lor maşinaţiuni împotriva creştinismului. Spre exemplu, se relata istoria evreului care atacase cu un cuţit o icoană a lui Hristos din Hagia Sofia, iar icoana îl împroşcase cu sânge. Când evreul a ieşit fugind din catedrală, petele de sânge l-au trădat şi a fost arestat imediat, sub bănuiala că ar fi comis un asasinat. Nu a fost crezut decât după ce i-a condus pe acuzatorii lui înapoi, în Hagia Sofia, şi le-a arătat icoana, cu pumnalul încă înfipt în ea. Apoi s-a convertit la

---

[415] Psellos 1966: 102-3; Theophanes Continuatus 2013: 11-13; Stethatos 2013: 5; Skylitzes 2010: 54; Charanis 1963: 23-6 (n. a.).

creştinism, împreună cu întreaga familie.[416] Pe de altă parte, asemenea poveşti exagerate nu au provocat niciodată atacuri de amploare asupra comunităţii evreieşti, în stilul pogromurilor sălbatice dezlănţuite în Anglia, Germania şi alte locuri din Occident în vremea cruciadelor. În schimb aveau loc, doar ocazional, hărţuieli mărunte. În Galata, tăbăcarii locali aruncau apa murdară rezultată în urma activităţilor lor pe pragul caselor evreilor, iar uneori se întâmpla ca evrei să mai fie bătuţi pe stradă. În timpul unei tentative de răsturnare a puterii din 1077, multe case evreieşti din Galata au fost incendiate, deşi din câte se pare fuseseră alese la întâmplare.[417]

În primele secole, când la Constantinopol se petreceau mari izbucniri de violenţă împotriva outsiderilor, ţinta lor nu erau evreii sau străinii, ci creştinii eretici. Aceasta era perioada în care Biserica Bizantină a cunoscut o dezbinare profundă legată de chestiunea hristologică – principalul subiect dezbătut cu prilejul celui de-al IV-lea Sinod Ecumenic de la Calcedon din 451. La Constantinopol, disputele teologice nu se limitau la cuvinte. În 512, împăratul Anastasiu I (491-518) a propus o adăugire la liturghie

---

416 Munitiz, Chrysostomides, Harvalia-Crook şi Dendrinos 1997: 46; Sullivan, Talbot şi McGrath 2014: 421-3; Majeska 1984: 164, 282-3 (n. a.).

417 Benjamin of Tudela 1907: 14; Attaleiates 2012: 459 (n. a.).

care părea să contrazică definiţiile convenite la Calcedon. Străzile s-au umplut de mulţimi care cereau ca Anastasiu să fie detronat. Au pornit spre casa unui fost eparh bănuit că ar fi sugerat schimbarea şi, cum nu l-au găsit, au prădat locul şi i-au pus foc. În cele din urmă au identificat un vinovat – un călugăr sirian pe care l-au prins şi l-au decapitat, probabil pentru că a fost bănuit că ar susţine părerea opusă asupra naturii lui Hristos. Capul i-a fost înfipt într-un par şi purtat pe străzi, cu strigătul „Iată-l pe duşmanul Sfintei Treimi!" împăratul Anastasiu a restabilit ordinea doar după ce s-a înfăţişat în loja imperială din Hipodrom, fără coroană, în semn de umilinţă, şi făcând personal apel la calm.[418] La 1200, chestiunea hristologică fusese de mult rezolvată şi nu mai stârnea în poporul Constantinopolului asemenea pasiuni violente. Spre sfârşitul secolului al XII-lea, când au izbucnit tulburări pe scară largă, ţinta lor era cu totul alta: latinii.

La sfârşitul secolului al XII-lea, întâlneai latini peste tot în Constantinopol. Ei alcătuiau cel mai de încredere regiment de gardă al împăratului, varegii, şi ocupau poziţii de frunte şi în restul armatei bizantine. Comerţul interior al imperiului era dirijat în mare

---

[418] Malalas 1986: 228; Theophanes Confessor 1997: 240 (n. a.).

măsură de veneţieni, genovezi şi pisani. O serie de consoarte imperiale fuseseră latine. Manuel I se căsătorise de două ori, mai întâi cu o prinţesă germană, Bertha von Sulzbach, apoi cu Maria de Antiohia. Fiul său, Alexie al II-lea, era căsătorit cu Agnès, fiica regelui Franţei. Foarte recent, Isaac al II-lea luase de soţie o catolică, Margareta a Ungariei. Pentru început, au existat puţine semne de tensiune între poporul Constantinopolului şi aceşti venetici. Incidente se petreceau uneori, inevitabil, dar fără să se deterioreze atmosfera generală. În anii 1030, când un vareg a încercat să violeze o bizantină, ea a reuşit să îi ia sabia şi l-a ucis. Deloc dispuşi să-l răzbune, camarazii latini ai bărbatului au fost de acord cu fapta ei şi i-au dat toată averea celui ucis. Până şi dezbinarea religioasă avea un efect minor: majoritatea bizantinilor îi priveau pe latini pur şi simplu ca pe confraţi creştini. Un călugăr italian care s-a alăturat comunităţii din mănăstirea lui Simeon Noul Teolog a fost tratat exact ca toţi ceilalţi. Celor care încercau să-i învinuiască pe latini pentru devierile lor de la ortodoxie le venea greu să-şi găsească o audienţă. Când stareţul de la Studion, Nicetas Stethatos, a publicat un pamflet în care critica faptul că latinii foloseau pâinea nedospită pentru împărtăşanie, împăratul Constantin al IX-lea l-a obligat să îl ardă public: fără îndoială, o dulce răzbunare pentru că

Stethatos condamnase relaţiile extraconjugale ale lui Constantin cu Maria Skleraina.[419]

Începutul procesului de lentă schimbare a felului în care populaţia Constantinopolului îi percepea pe latini datează probabil din vara lui 1096. Atunci au sosit ştiri că o mare armată se îndrepta spre capitală dinspre vest, nu ca să o atace, ci pentru a se război cu inamicii imperiului veniţi din Asia Mică, turcii selgiucizi. Însă când oastea a ajuns la Zidurile continentale, bizantinii au rămas uimiţi, deoarece era formată din tot atâtea femei şi copii câţi bărbaţi, purtând cu toţii o cruce pe umăr şi ţinând în mână frunze de palmier, iar comandantul ei nu era un soldat ori un general, ci un călugăr latin numit Petru Eremitul. Spuneau că se află într-un pelerinaj la Mormântul Sfânt din Ierusalim, pe care aveau să-l elibereze de sub stăpânirea necredincioşilor. Prin urmare, împăratul Alexie I i-a primit cu bunăvoinţă, le-a dat hrană şi bani şi chiar l-a invitat pe Petru la Palatul Blachernae. Din nefericire, adepţii lui Petru s-au dovedit turbulenţi şi nedisciplinaţi şi au început să prade suburbiile, luând plumbul de pe biserici şi mănăstiri, ca să-l vândă. Fiindu-i imposibil să ţină sub control această enormă

---

[419] Skylitzes 2010: 372; Stethatos 2013: 115-23; Humbert of Silva Candida 1865: 1001 (n. a.).

hoardă, Alexie a ordonat după numai cinci zile să fie trecuţi de cealaltă parte a Bosforului, unde majoritatea au fost masacraţi de turci.[420]

Abia ce-şi revenise Constantinopolul după această stranie incursiune, când s-a anunţat că sosesc alte armate latine, de data asta comandate de nobili bine cunoscuţi: contele Raymond de Toulouse, ducele Godfrey de Bouillon şi Bohemond de Taranto, aflaţi cu toţii în acelaşi pelerinaj de eliberare a Ierusalimului. În decembrie 1096, primele contingente au ajuns la Zidurile continentale, iar nou-sosiţii şi-au ridicat corturile între proeminenţa de la Blachernae şi mănăstirea Kosmidion – sau „castelul lui Bohemond”, după cum avea să fie ea numită mereu de latini, după ce liderul lor se instalase acolo.[421] Pe măsură ce soseau tot mai mulţi latini care trebuiau hrăniţi, sistemul de aprovizionare al Constantinopolului se afla sub o presiune din ce în ce mai mare. Împăratul a stabilit anumite pieţe de unde latinii puteau cumpăra mâncare, dar, încă o dată, numărul lor arăta limpede că urmau să apară multe necazuri. Unii dintre latini au început să pătrundă în vilele din suburbii ale constantinopolitanilor bogaţi, făcându-l pe împărat să

---

420 Hill 1962: 2-3; Komnene 2009: 275, 277; Albert of Aachen 2013: i. 28 (n. a.).

421 Villehardouin 2008: 43 (n. a.).

ia hotărârea să desfiinţeze pieţele alimentare, şi nu după mult timp a avut loc şi un conflict armat între trupele bizantine şi latinii din afara zidurilor, la Blachernae.[422] În cele din urmă, la sfârşitul lui aprilie 1097, uriaşele armate şi-au văzut de drum, traversând Bosforul în drum spre Niceea. Aceasta a fost expediţia cunoscută mai târziu sub denumirea de Cruciada I, care avea să cucerească Ierusalimul, în iulie 1099.

Pentru poporul Constantinopolului, trecerea cruciadei a reprezentat un moment de reflecţie amară. Când cruciaţii au declanşat atacul de la Blachernae, mulţi s-au îngrozit şi „se izbiseră cu pumnul în piept, de frică neputincioasă”. Dacă scopul declarat al acestor latini era Ierusalimul, mulţi bizantini se temeau că nu era decât un pretext pentru o încercare de a pune mâna pe capitala bizantină, la fel cum mulţi alţii încercaseră mai înainte.[423] S-au sădit astfel seminţele unei profunde neîncrederi populare faţă de toţi latinii, neîncredere care a crescut odată cu noile valuri de cruciaţi, care se foloseau de ruta continentală, prin Constantinopol, ca să ajungă în Ţara Sfântă. Erau o pacoste ori de câte ori veneau. În primăvara lui 1101, o mare armată cruciată alcătuită mai ales din lombarzi

---

422 Komnene 2009: 285-8; Hill 1962: 6-7; Albert of Aachen 2013: i. 50, 79-81 (n. a.).

423 Komnene 2009: 279, 285; Kinnamos 1976: 64-5 (n. a.).

şi-a făcut tabără în afara Zidurilor continentale, aşteptând să fie traversată peste Bosfor. Împăratul Alexie îi îndemna să plece cât mai curând cu putinţă, dar cruciaţii ezitau, dorind să-şi unească forţele cu o altă armată, despre care ştiau că venea în urma lor. Pentru a-i grăbi, împăratul le-a tăiat aprovizionarea cu alimente, iar cruciaţii au atacat zidurile din zona Blachernae. Unii dintre ei au reuşit să treacă dincolo de fortificaţii şi au intrat în palat, unde au ucis nu numai un leu din menajeria imperială, ci şi pe un tânăr, rudă cu împăratul. În septembrie 1147, când a sosit contingentul german al Cruciadei a II-a, civili, având rele presimţiri, s-au suit pe Zidurile continentale, ca să îi poată privi cu toată atenţia pe cruciaţi, fiind recompensaţi cu scena unei ciocniri energice între trupele germane şi cele bizantine.[424] După ambele situaţii calmul s-a restabilit curând şi cruciaţii şi-au văzut de drum, dar astfel de incidente au contribuit la conturarea convingerii că aveau intenţii agresive faţă de Constantinopol. Când împăratul german Frédéric Barbarossa a trecut în marş prin teritoriul bizantin, în drum spre Ţara Sfântă, la sfârşitul verii din 1189, a evitat Constantiopolul şi a traversat pe la Dardanele, şi nu prin Bosfor. Cu toate astea, patriarhul

---

[424] Albert of Aachen 2013: ii. 60-1 (n. a.).

Constantinopolului, Dositheos, a anunţat public că, potrivit prevestirilor sale, Barbarossa va intra în Constantinopol, precizând şi poarta din Zidurile continentale pe unde urma să îşi facă apariţia monarhul german. Împăratul Isaac al II-lea a luat de bune spusele patriarhului şi a pus ca poarta să fie zidită cu cărămidă.[425]

În această atmosferă de neîncredere, diferenţele de religie dintre latini şi bizantini, ignorate în mare măsură până atunci, au început să fie tratate mult mai serios. Clerul bizantin refuza de acum să slujească liturghia pe un altar pe care se celebrase misa latină dacă nu se îndeplinea mai întâi o purificare rituală. Refuzau să căsătorească pe un latin cu o bizantină dacă bărbatul nu era de acord ca mai întâi să se boteze din nou, ca şi cum nu ar fi fost creştin. Un pisan aflat la Constantinopol în 1166 se plângea că latinii erau arătaţi cu degetul pe stradă, ca obiect al aversiunii.[426] Era vorba despre reacţii în mare măsură populare. Împăraţii şi sfetnicii lor făceau tot ce le stătea în putinţă să rămână în bune relaţii cu puterile occidentale şi cu statele cruciate din Siria şi din Ţara Sfântă şi se bizuiau din plin şi pe mercenarii latini, pentru a avea luptători

---

[425] Choniates 1984: 222 (n. a.).

[426] Odo of Deuil 1948: 55-7; Angold 1995: 513 (n. a.).

de cea mai mare valoare în armatele lor. Dar în această privinţă, ca în multe altele, le-a venit greu să mai ţină sub control poporul Constantinopolului, odată ce se înfierbânta.

Când s-a declanşat conflictul, cei atacaţi nu au fost cruciaţii în trecere sau mercenarii latini, ci comunităţile de negustori italieni din Constantinopol. În afară de faptul că erau latini, existau motive suplimentare pentru care aceşti oameni deveneau ţinta antipatiei. În virtutea tratatelor comerciale negociate de oraşele lor de provenienţă cu împăratul bizantin, se bucurau de o poziţie privilegiată la Constantinopol. Nu numai că erau scutiţi de *kommerkion* şi de alte taxe vamale pe care bizantinii erau obligaţi să le plătească, dar se bucurau şi de un anume grad de imunitate judiciară în cartierul comercial propriu de pe Cornul de Aur. Tratatul convenit între Veneţia şi Alexie al III-lea în 1198 le permitea veneţienilor din Constantinopol acuzaţi de infracţiuni penale să apară în faţa unor judecători veneţieni pentru orice fel de procese, în afara celor pentru crimă şi rebeliune.[427] Veneţienii, mai ales, erau deseori percepuţi, şi pe bună dreptate, ca fanfaroni şi aroganţi. „Îmbogăţirea lor peste măsură”, se plângea

---

[427] Pozza şi Ravegnani 1993: 132-4; Brand 1968: 202-3 (n. a.).

un bizantin, „îi ridica rapid în sfera bombastică. Obiceiul lor era să-l trateze pe cetăţean ca pe un sclav.” Cum se întâmplă deseori cu grupurile de imigranţi consideraţi mult mai numeroşi decât sunt ei în realitate. Un contemporan descria cum veniseră la Constantinopol în roiuri, iar un altul aprecia că numărul celor stabiliţi în capitală la 1180 ar fi fost de 60.000, o exagerare evidentă.[428] Dacă italienii ar fi fost concentraţi, ca evreii, într-o suburbie îndepărtată, cum era Galata, ar fi putut să treacă neobservaţi, însă enclavele lor erau toate situate în cea mai aglomerată zonă a Constantinopolului, chiar sub nasul segmentului celui mai volatil al orăşenilor.

Când au izbucnit violenţele, nu a fost vorba despre un atac neprovocat al poporului din Constantinopol asupra italienilor, ci mai degrabă s-au lăsat atraşi în rivalităţile dintre grupările de italieni. În martie 1162, când pisanii au lansat un atac asupra cartierului genovez, au fost respinşi, în primă instanţă. Pisanii s-au retras pentru a aduna întăriri, apelând nu numai la veneţieni, ci şi la localnici bizantini să-i ajute. Apoi s-au întors în număr mai mare, au reluat atacul şi genovezii au fost alungaţi din oraş. Cum ar fi putut să evolueze

---

[428] Kinnamos 1976: 210; Choniates 1984: 97; Eustathios of Thessalonica 1988: 34-5 (n. a.).

evenimentele ţine de presupuneri, deoarece în 1171 împăratul Manuel I a intervenit şi i-a expulzat pe veneţieni din Constantinopol, o măsură care mai mult ca sigur a fost întâmpinată cu mare bucurie pe străzi şi probabil a contribuit la potolirea resentimentelor, pentru o vreme.[429]

Zece ani mai târziu, gloata constantinopolitană urma să lanseze propriul ei atac asupra cartierelor italiene de-a lungul Cornului de Aur. Ocazia a apărut în aprilie 1182, când Constantinopolul parcurgea din nou una dintre periodicele lui epoci de revoltă politică. Andronic Comnenul pornise în marş spre capitală cu gândul să răstoarne regenţa tânărului Alexie al II-lea. Susţinătorii săi din interior i-au deschis porţile şi le-au permis trupelor să pătrundă în oraş. O vreme, nimeni nu a mai ţinut seama de lege şi de ordine şi s-a adunat o mare gloată pregătită să profite de situaţie. Unindu-şi forţele cu soldaţii lui Andronic din Paflagonia şi stimulaţi de zvonurile că italienii plănuiau să pună mâna pe oraş, oamenii au invadat cartierul genovez şi pe cel pisan. Ştirile despre atacul iminent se răspândeau cu repeziciune şi mulţi italieni au reuşit să ajungă la chei, să se urce pe nave şi să fugă cu mult

[429] Caffaro 2013: 95-6; Kinnamos 1976: 211-14; Caroldo 2008-12: i. 143-7; Choniates 1984: 97-8 (n. a.).

înainte de apariţia gloatei. Din nefericire însă, mulţi nu au reuşit să se mişte atât de repede şi au rămas pe loc. Cei care au încercat să opună rezistenţă au fost repede copleşiţi şi atacatorii i-au ucis pe toţi cei găsiţi pe străzi, inclusiv bătrâni, femei însărcinate şi copii. Enclava italiană avea propriul său spital, administrat de Cavalerii Ioaniţi, dar nici el nu a fost cruţat, pacienţii fiind omorâţi în paturile lor. Victimele s-au numărat mai ales din rândul pisanilor şi al genovezilor, dar din câte se pare a existat o agendă mai largă împotriva latinilor. Potrivit unor relatări, una dintre victime era cleric, trimis de la Roma chiar de papă, care a fost decapitat şi capul i-a fost legat de coada unui câine. Bisericile latine din zonă au fost incendiate.[430]

Se poate ca răzvrătiţii să fi avut sentimentul că le dăduseră o mare lovitură mult detestaţilor italieni, în schimb pentru guvernarea bizantină incidentul a reprezentat un dezastru, atât la nivelul comercial, cât şi la cel al relaţiilor publice. Nu numai că italienii au fost înlăturaţi din comerţul interior al imperiului, ci, în opinia occidentală, masacrul era încă o dovadă că bizantinii îi urau pe creştinii latini şi, de fapt, erau mână în mână cu puterile musulmane care sperau să-i

[430] William of Tyre 1943: ii. 464-7; Eustathios of Thessalonica 1988: 33-5; Choniates 1984: 140-1; Gunther of Pairis 1997: 84 (n. a.).

alunge pe latini din Ierusalim. După răsturnarea lui Andronic I în 1185, dornic să îndrepte situaţia, Isaac al II-lea a început îndelungi negocieri atât cu genovezii, cât şi cu pisanii. În 1192 a încheiat tratate cu ei, căzând de acord ca despăgubirile să fie plătite la fel ca pentru veneţieni în cazul confiscărilor din 1171: genovezii au primit 228.000 de *hyperpyra.* Italienii s-au întors în cartierele lor din Constantinopol, ambele de dimensiuni mai mari în urma tratatelor, alăturându-se din nou vechilor rivali, veneţienii.[431]

Tratatele nu au pus capăt aversiunii populaţiei constantinopolitane faţă de italieni, iar împăratul a avut în continuare mari dificultăţi să le ţină sub control. În 1187 a avut loc o nouă răbufnire. O mulţime dezlănţuită a pornit împotriva cartierului veneţian, dar italienii ridicaseră pe străzi baricade, ca să o oprească. S-au dus lupte de după-amiaza şi până târziu în noapte, timp în care italienii au reuşit să ţină gloata pe loc. În zorii zilei următoare, mulţimea s-a adunat iarăşi ca să reia asaltul, dar între timp apăruseră oficiali imperiali care i-au îndemnat pe oameni să se răspândească pe la casele lor. Probabil că nu ar fi făcut-o, dar continuarea vărsării de sânge a fost împiedicată nu prin eforturile oficialilor, ci graţie unui

---

[431] Brand 1968: 208-11 (n. a.).

şiretlic al italienilor. Culegând trupurile bizantinilor omorâţi în timpul încăierării de peste noapte, le-au tăiat părul şi i-au îmbrăcat în haine occidentale, să arate ca victime făcute de gloată în rândul latinilor. Odată ce s-au expus aceste trupuri, mulţimea s-a potolit şi a început să se împrăştie, socotind că făcuse suficient prăpăd în rândul duşmanilor.[432]

Asemenea porniri violente împotriva latinilor au răscolit sfârşitul secolului al XII-lea, dar nu au fost sub niciun motiv un fenomen repetat de-a lungul îndelungatei istorii a Bizanţului. Dimpotrivă, dacă toate societăţile au insiderii şi outsiderii lor, Constantinopolul bizantin a păstrat în mare măsură o remarcabilă flexibilitate în spatele unei faţade de ideologie riguroasă. Homosexualii, musulmanii, evreii şi chiar şi unii eretici au reuşit să trăiască şi să prospere acolo. Vreme îndelungată, latinii au înflorit şi ei, până când tensiunea indusă de cruciade şi schisma religioasă a ascuţit opoziţia populară. În ultimă instanţă, latinii au fost cei care au aplicat lovitura devastatoare în urma căreia capitala bizantină a intrat în lungul ei declin.

---

[432] Choniates 1984: 215-16 (n. a.).

9
Interludiul latin

Potrivit legendei, la scurt timp după inaugurarea Constantinopolului în 330, Constantin cel Mare a consultat un faimos astrolog, Vettius Valens, dorind să afle cât va dăinui oraşul. Răspunsul a fost cât se poate de precis: exact 696 de ani. Când anul 1026 a venit şi a trecut fără niciun eveniment notabil, unii profeţi ai apocalipsei au prezis că sfârşitul era aproape, iar după ce Constantinopolul îşi va înceta existenţa, tot aşa se va termina şi lumea, de vreme ce ea era de neconceput în lipsa Bizanţului.[433] Cu toate astea, la începutul secolului al XIII-lea, Constantinopolul arăta probabil mai prosper şi mai sigur ca oricând. Pe cheiurile şi digurile aflate de-a lungul Cornului de Aur se descărcau şi se încărcau mărfuri, negustorii cumpărau şi vindeau, iar vizitatorii căscau ochii uimiţi de abundenţa şi de bogăţia din jur. Sub cupolele bisericilor, ciclul liturgic se desfăşura în continuare liniştit, urmărit de mulţimea de sfinţi şi îngeri din mozaic. Şi tradiţia imperială a construirii de biserici îşi continua drumul. Alexie al III-lea, dorind ca dinastia Anghelos să se bucure de un loc de înmormântare cu

[433] Zonaras 1841-97: iii. 14-15; Glykys 1836: 463; Vasiliev 1942-3: 489-90 (n.a.).

splendoarea cuvenită, a fost probabil cel care a dispus construirea unei noi biserici în ansamblul mănăstiresc Kyriotissa, lângă apeductul lui Valens.[434] La periferie, Zidurile continentale necucerite vreodată stăteau de veghe, aşa cum făcuseră dintotdeauna. Bineînţeles, trebuia să se ţină seama de o listă lungă de ameninţări externe. La graniţa de răsărit, imperiul înfrunta sultanatul Selgiucid revitalizat, cu baza la Konya şi condus de Rukn al-Din (1197-1204), iar de la vest pândea primejdia permanentă ca sudul Italiei să fie folosit drept bază de lansare a unei invazii a Balcanilor bizantini. Provinciile bizantine îndepărtate erau cât se poate de vulnerabile la atacuri. Cipru fusese ocupat de regele Angliei, Richard Inimă de Leu, în 1191, când pornise în cruciadă spre Ţara Sfântă şi, deşi Alexie al III-lea se plânsese vehement papei, nu se arăta niciun semn că îşi va recupera insula. În 1186, în Bulgaria se pornise o revoltă, iar în 1200 era regat independent, condus de formidabilul ei ţar, Caloian (1197-1207). Alexie şi-a petrecut o bună parte din domnie luptându-se cu bulgarii şi aliaţii lor vlahi din Balcani. Chiar dacă nu se poate afirma că Alexie ar fi obţinut un mare succes în campanii, niciunul dintre aceşti inamici nu a ameninţat direct Constantinopolul. În orice caz,

[434] Freely şi Çakmak 2004: 235-44; Striker şi Kuban 1997: 8 (n. a.).

Imperiul Bizantin fusese dintotdeauna obligat să se apere în faţa valurilor aparent nesfârşite de atacatori. Puţini şi-ar fi imaginat atunci că dezastrul avea să lovească atât de repede. Faptul că el s-a produs a fost rezultatul suprapunerii nefericite a politicii interne volatile a Bizanţului cu relaţiile lor echivoce cu latinii.

Şi iată una dintre contradicţiile specifice vieţii bizantine: în ciuda afirmaţiilor înflăcărate la adresa persoanei împăratului şi oficiului imperial, dar şi a încercărilor asidue de a respecta principiul ereditar, în practică tronul era la îndemâna oricui strângea suficientă forţă ca să-l dobândească. Avea prea puţină importanţă că, în acele zile, potenţialii uzurpatorii erau mai degrabă rude ale împăratului, şi nu persoane fără nicio legătură cu el: viaţa politică a rămas în continuare o succesiune aproape neîntreruptă de comploturi şi conspiraţii, iar domnia lui Alexie al III-lea a fost deosebit de agitată. Ca uzurpator care obţinuse tronul răsturnându-l şi orbindu-l pe fratele său, Isaac al II-lea, Alexie avea prea puţină autoritate morală să-i intimideze pe cei care intenţionau să-i aplice acelaşi tratament.

Ca şi cum nu ar fi fost suficient, Alexie al III-lea nu avea un succesor limpede. Cum ajunsese pe tron la o vârstă relativ înaintată, el şi soţia sa Eufrosina nu aveau

un fiu *porphyrogenitos,* născut în camera purpurie din Marele Palat. Nu aveau de fapt niciun urmaş bărbat, ci doar trei fiice, Irina, Eudokia şi Anna. Cea mai bună tactică, în aceste circumstanţe, era să le căsătorească cu nobili de frunte, pentru a găsi astfel un succesor bogat şi capabil. În ce o priveşte pe Eudokia, nu s-a dovedit uşor. Ea fusese căsătorită, în anii 1180, înainte ca tatăl ei să ajungă pe tron. Unchiul ei, nefericitul Isaac al II-lea, negociase o alianţă diplomatică cu bărbatul care urma să devină monarh al Serbiei, sub numele de Ştefan Nemanjić sau Prvovenčani, Cel întâi încoronatul (1196-1228). Nu i-a fost dat Eudokiei să domnească multă vreme alături de Ştefan, relaţia lor având un final dezastruos. Eudokia se plângea de infidelităţile soţului ei, de lăcomia lui şi de darul beţiei, în vreme ce Ştefan susţinea că soţia sa ar fi râioasă. În cele din urmă a scăpat de ea în 1198 prin metoda sigură a scornirii unei acuzaţii neîntemeiate de adulter. A pus ca Eudokia să fie reţinută şi să i se ia aproape toate hainele, apoi a trimis-o la Constantinopol doar în lenjeria intimă.[435] În ciuda acestei ruşini, ca fiică a împăratului în funcţie, Eudokia ar fi trebuit în mod normal să nu aibă nicio greutate în găsirea unui alt soţ. Din nefericire, odată ce s-a întors la Constantinopol, s-a angajat într-o relaţie

---

[435] Choniates 1984: 291-2 (n. a.).

pasionată cu Alexie Ducas Murţuflos[436], unul dintre conspiratorii care îl ajutaseră pe tatăl ei să ajungă pe tron în 1195. Despre Murţuflos se afirma că o iubea pe Eudokia „de când îi apăruse părul pe obraji”, dar acum era bărbat căsătorit. Este posibil să fi sperat ca într-o bună zi să fie liber să se căsătorească cu ea, situaţie în care ar fi putut să revendice şi tronul.[437]

Alexie avea însă mai multe şanse de succes cu celelalte fiice ale sale, amândouă fiind măritate cu noi soţi în 1199. Cea mai mare, Irina, se căsătorise cu Alexie Paleolog, dintr-o veche şi distinsă familie, în vreme ce Annei îi fusese hărăzit Teodor (Theodoros) Laskaris, personaj mai obscur. După cum avea să se dovedească, Anna făcuse partidă mai bună. Aristocratul Paleolog a murit la doar câţiva ani după căsătorie, în schimb Teodor Laskaris şi-a făcut rapid o reputaţie de bun militar. La scurt timp după căsătorie a participat la o expediţie împotriva forţelor rebele din Philippopolis[438], dovedindu-se eficient şi plin de avânt.[439] Tot ce se poate ca după moartea acestui Paleolog Alexie al III-lea, Laskaris să fi fost considerat cel mai potrivit succesor, chiar dacă nu se făcuse niciun anunţ public.

---

436 „Încruntatul" sau „Sprâncenatul" (n. tr.).

437 Choniates 1984: 314; Akropolites 2007: 114; Brand 1968: 120 (n. a.).

438 Astăzi Plovdiv (n. tr.).

439 Choniates 1984: 280-2; Akropolites 2007: 118 (n. a.).

Existau mulţi care se credeau mai îndreptăţiţi la tron decât parvenitul Laskaris. Unul dintre ei era Ioan Comnenul Axouchos, strănepot al împăratului Ioan al II-lea Comnenul, care a pus la cale un complot împotriva lui Alexie al III-lea în vara lui 1200. Printre ceilalţi conspiratori se număra şi fostul susţinător al împăratului, Murţuflos. La 31 iulie, rebelii au pătruns în Hagia Sofia, unde un călugăr îndatoritor l-a încoronat împărat pe Ioan Comnenul. Apoi au intrat pe Hipodrom şi şi-au forţat pătrunderea printr-o uşă de sub kathisma, ajungând în pasajul spre Marele Palat. Văzându-se în sala de audienţe, Ioan s-a aşezat pe tronul de acolo, care s-a dovedit prea şubred şi s-a năruit sub greutatea lui considerabilă, trântindu-l la pământ pe pretinsul împărat. Ca şi cum nu ar fi fost suficient haosul de acolo, o ceată de prădători reuşise între timp să intre în palat şi se străduia cu însufleţire să-şi croiască drum în capela Sfintei Fecioare din Pharos, cu valoroasa ei colecţie de relicve şi balamalele din argint ale uşii. Însă în timp ce se desfăşurau toate aceste evenimente, Alexie al III-lea pregătea o contralovitură dinspre Palatul Blachernae. O trupă a fost trimisă în bărci, de-a lungul Cornului de Aur, şi a debarcat chiar la nord de Marele Palat. Alăturându-se gărzii varege, i-a alungat pe susţinătorii lui Ioan Comnenul din Hipodrom şi apoi a intrat în palat, ca să

pună mâna pe uzurpator. Urmărit pe coridoare, Ioan Comnenul a fost ajuns din urmă şi decapitat. Şi în scurt timp au fost capturaţi şi susţinătorii lui. Murţuflos a fost aruncat în închisoare, unde avea să rămână în următorii trei ani, iar pentru moment se părea că Eudokia ar fi trebuit să renunţe definitiv la orice speranţe că i se va permite vreodată să se căsătorească cu el.

Triumful lui Alexie al III-lea asupra lui Ioan Comnenul nu a pus capăt ameninţărilor la adresa sa. Rămăseseră o mulţime de alţi candidaţi cu pretenţii la tron, nu în ultimul rând Issac al II-lea, predecesorul şi fratele lui Alexie, care mai trăia. Din câte se pare, Alexie considera că Isaac nu reprezenta cine ştie ce pericol. Fostul împărat era orb şi ţinut sub pază la Diplokionion, pe Bosfor, la nord de Constantinopol. Prin urmare, Alexie i-a îngăduit o existenţă confortabilă şi i-a permis şi să primească vizite. Mai mult, împăratul l-a eliberat şi pe fiul lui Isaac, pe care îl chema tot Alexie, lăsându-l să se mişte liber în oraş, socotindu-l poate inofensiv, nefiind *porphyrogenitos,* deoarece se născuse înaintea urcării lui Isaac pe tron.[440] Dar, dacă într-adevăr gândise astfel, calculul său avea să se dovedească foarte greşit.

---

[440] Choniates 1984: 289-90, 294; Brand 1968: 122-4 (n. a.).

În acel moment au intrat şi latinii pe firul încâlcit al comploturilor împotriva lui Alexie al III-lea. Nimic nou în asta, căci adversarii din războaiele civile bizantine îşi asigurau de mulţi ani sprijin din rândul latinilor. Când fiica lui Manuel I a înfruntat regenţa micului Alexie al II-lea în primăvara lui 1181, primul lucru făcut de ea a fost să aducă un contingent de mercenari italieni, bărbaţi „turnaţi din bronz şi bucuroşi de vărsare de sânge", pe care era foarte bine să-i ai de partea ta.[441] Închis la Diplokionion, Isaac al II-lea gândea în aceiaşi termeni, căci printre vizitatorii săi se numărau numeroşi occidentali, foarte posibil dintre cei care se bucuraseră de favoruri la curte în zilele când el era împărat. Isaac le-a încredinţat în taină scrisori adresate fiicei sale Irina, pe care să i le ducă la întoarcerea acasă. Irina era căsătorită cu Filip, duce de Suabia şi pretendent la coroana imperială germană, iar din căminul ei de departe stabilise contactul cu tatăl şi cu fratele ei, promiţându-le ajutor pentru readucerea lui Isaac pe tron.[442] În septembrie 1201, Alexie al III-lea le-a oferit involuntar prilejul de a-şi pune planul în aplicare. Dintr-un motiv sau altul, şi-a luat nepotul cu el când a

---

[441] Choniates 1984: 131-2, 140 (n. a.).

[442] Choniates 1984: 294 (n. a.).

pornit spre Tracia cu armata, dar la momentul potrivit tânărul a reuşit să fugă şi să ajungă într-un mic port de la Marea Marmara, unde îl aştepta o barcă pentru a-l duce la un vas comercial din Pisa, ancorat nu departe de ţărm. Dispariţia lui a fost repede remarcată în tabăra lui Alexie al III-lea, însă, deşi s-au dat ordine de căutare în Marea Marmara, nu au reuşit să îl prindă. Se spune că nu a fost recunoscut de oficialii care au urcat pe nava unde se găsea, deoarece îşi tăiase părul şi se îmbrăcase în straie italiene, devenind astfel de nerecunoscut printre ceilalţi membri ai echipajului. Vasul a fost lăsat să treacă şi pasagerul a fost transportat în siguranţă, până în portul italian Ancona. De acolo a pornit spre nord, însoţit de o mică suită, spre curtea cumnatului său din Germania, dar nu a ajuns decât până la Verona când a primit ştiri care trebuie să fi părut ca un răspuns dat rugăciunilor lui. Nu departe, în portul Veneţia, se aduna o armată uriaşă de cavaleri francezi şi flamanzi, aşteptând să se îmbarce pe o flotă de vase veneţiene. Conducătorii expediţiei, cunoscute mai târziu sub numele de Cruciada a IV-a, plănuiau să ajungă în Egipt ca să se bată cu sarazinii, iar apoi să recupereze Ierusalimul. Din nefericire, în calea planurilor lor stătea lipsa de bani. Discutau cu veneţienii preţul călătoriei lor spre Egipt şi nu reuşeau să adune suma cerută. Astfel, Alexie a reuşit să ia legătura cu liderii şi să se

ofere să le rezolve problema. Dacă mai întâi îl însoţeau până la Constantinopol şi îl ajutau să-şi detroneze unchiul şi să-l repună pe tron pe Isaac al II-lea cel ţinut la închisoare, el avea să le asigure în schimb cu un ajutor financiar generos din tezaurul bizantin, ca să-şi ducă la împlinire acţiunea lor din Egipt şi Ţara Sfântă.[443]

Aşa se face că în iunie, la întoarcerea sa la Constantinopol, tânărul Alexie era însoţit de o flotă veneţiană de circa 200 de vase, sub comanda dogelui Enrico Dandolo, urmat de mii de cavaleri şi pedestraşi occidentali formidabil înarmaţi. În acest stadiu, toată povestea nu trebuie să fi prezentat mai multă importanţă decât oricare altă ciocnire de rutină între doi pretendenţi la tronul bizantin. Se obişnuia în asemenea situaţii ca pretendentul rebel să facă un apel oarecare la poporul Constantinopolului, în speranţa că va fi de partea lui şi îi va deschide porţile cetăţii. Se întâmplase şi înainte şi erau speranţe îndreptăţite să se repete şi acum. În definitiv, Alexie al III-lea nu era simpatizat, iar nepotul său reprezenta partea nedreptăţită. Prin urmare, tânărul Alexie s-a urcat într-o galeră care a traversat din locul unde ancorase flota, la Calcedon, şi s-a instalat la vedere pe punte, în

---

[443] Choniates 1984: 294-5; Villehardouin 2008: 49-50; Brand 1968: 275-6 (n. a.).

vreme ce galera făcea naveta în sus şi în jos prin faţa Zidurilor maritime, ca să se arate mulţimii ce se adunase pe ele. Nu a fost întâmpinat cu huiduielile şi batjocurile adresate de obicei conducătorilor rebeli, dar nici cu încurajări. Majoritatea privitorilor au răspuns cu o linişte de piatră, în vreme ce puţini strigau că n-au habar cine este tânărul.[444] O reacţie cât se poate de logică, de altfel. În această etapă, Alexie al III-lea, la adăpostul fortificaţiilor Constantinopolului, părea să se afle în avantaj. Fără îndoială, mulţi gândeau că nu are importanţă cine iese învingător până la capăt, cu condiţia să fie şi ei în aceeaşi tabără.

Odată ce apelul către popor a dat greş, cum de multe ori se întâmpla, pasul următor pentru un pretendent la uzurpare era să facă o demonstraţie oarecare de forţă militară – un asalt general asupra oraşului, de obicei ratat. Asta este ceea ce au încercat aliaţii apuseni ai tânărului Alexie la 5 iulie 1203. Flota veneţiană a traversat din Calcedon, permiţând armatei să debarce aproape de suburbia Galata. Odată ajunşi la mal, au avut cu mult mai mult succes decât îşi imaginaseră, probabil, punând mâna pe turnul Kastellion, care asigura lanţul de-a latul Cornului de Aur, pe partea Galatei. Astfel, latinii au putut să coboare lanţul şi să-şi

---

[444] Villehardouin 2008: 38-9; Robert of Clari 1936: 67-8 (n. a.).

aducă flota pe Cornul de Aur. În următoarele câteva săptămâni, au reuşit să execute de acolo mai multe asalturi asupra Zidurilor maritime în punctul lor cel mai vulnerabil, unde era posibil să aducă aproape de ţărm vase echipate cu scări de escaladare.[445]

Rezistenţa în faţa cruciaţilor şi veneţienilor era în cel mai bun caz cu jumătate de inimă. Un cavaler francez care a luat parte la bătălia unei zile nota că, în timp ce cruciaţii traversau dinspre Calcedon, armata bizantină de pe cealaltă parte a strâmtorii nu i-a aşteptat să sosească şi nu i-a împiedicat să debarce, ci „s-a retras, neîndrăznind să-i înfrunte". La fel pe 17 iulie, când Alexie al III-lea a ieşit prin Zidurile continentale în fruntea unei mari armate, împotriva cruciaţilor care-şi făcuseră tabăra lângă Blachernae, a fost suficient ca francezii depăşiţi numeric să dea semne că vor să se bată pentru ca armata bizantină să se retragă în umilinţă. Era limpede, puţini bizantini erau dispuşi să-şi rişte viaţa într-un conflict dintre doi membri ai familiei Anghelos, dintre care niciunul nu promitea să fie un împărat cu mult mai bun decât celălalt Când s-a produs un asalt asupra Zidurilor maritime, în aceeaşi zi, cea mai puternică opoziţie a venit din partea mercenarilor latini şi a negustorilor pisani din

---

445 Villehardouin 2008: 42; Robert of Clari 1936: 69-70; Choniates 1984: 297 (n. a.).

Constantinopol, mereu bucuroşi să lovească în rivalii lor veneţieni.[446]

Alexie al III-lea era cât se poate de conştient de reticenţa categorică a supuşilor lor de a-şi miza viaţa pentru el şi, pe măsură ce treceau zilele, pare să se fi temut tot mai mult că acum, când nu mai părea la fel de invulnerabil ca în urmă cu câteva săptămâni, populaţia se putea întoarce împotriva lui iar el va avea aceeaşi soartă ca Mihail al V-lea ori Andronic I. Atunci s-a sfătuit cu fiica sa mai mare şi cu câteva dintre femeile de la palat, a adunat vreo 1000 de livre de aur şi o colecţie de diademe imperiale şi a dispărut pe furiş, noaptea, din Palatul Blachernae. Plecând călare din Constantinopol, s-a îndreptat spre un oraş de pe coasta tracă a Mării Negre, unde îşi pregătise din timp sosirea. Cum Alexie nu împărtăşise aproape nimănui din Constantinopol planurile sale, descoperirea absenţei lui din Blachernae în dimineaţa de 18 iulie a luat prin surprindere şi a produs un şoc nu numai curtenilor, ci aproape tuturor membrilor propriei sale familii. După ce s-a risipit uluirea iniţială, un eunuc numit Constantin Philoxenites a preluat iniţiativa. El şi susţinătorii lui au presupus, total greşit, că împărăteasa Eufrosina şi alţi colaboratori apropiaţi ai lui Alexie al

[446] Villehardouin 2008: 45; Choniates 1984: 298; Robert of Clari 1936: 70-1 (n. a.).

III-lea trebuie să fi fost părtaşi într-un complot oarecare şi au ordonat pe loc gărzii varege să-i aresteze. Socotind că împăratul a renunţat la tron prin fuga sa, Philoxenites a pus ca fratele întemniţat şi orb al lui Alexie, Isaac al II-lea, să fie adus şi urcat din nou pe tronul imperial. Isaac i-a dat imediat de veste fiului său, Alexie, care se afla în continuare cu flota cruciată de cealaltă parte a Cornului de Aur, invitându-l să vină în oraş. În august 1203, Alexie a fost încoronat ca Alexie al IV-lea, pentru a domni ca împărat alături de tatăl său.

Apoi au urmat inevitabilele epurări. Cei care contribuiseră la lovitura împotriva lui Alexie al III-lea din 1195 au fost hăituiţi şi spânzuraţi. Apropiaţii notorii ai împăratului fugar din rândul curtenilor şi birocraţilor şi-au pierdut slujba. Cei care erau ieşiţi din graţii înainte de 18 iulie au constatat că norocul le surâdea din nou, în cel mai teatral stil. Printre ei, Murţuflos care a fost eliberat din închisoare, aparent trecându-se cu vederea rolul său în evenimentele din 1195, în lumina rupturii care a urmat între el şi Alexie al III-lea. Probabil sosise şi momentul în care Murţuflos putea în sfârşit să se însoare cu Eudokia, iubirea vieţii lui. Tensiunile nu au lipsit nici în noul regim. Curând s-a văzut limpede că Alexie al IV-lea era adevăratul conducător al imperiului şi că Isaac al II-lea era tras pe

linie moartă. Lui Isaac nu-i convenea această retrogradare, dar fiind orb şi tot mai slăbit, nu avea ce face. S-a mulţumit să-şi petreacă zilele vorbindu-şi de rău fiul oricui era dispus să-l asculte şi să participe la tot felul de jocuri grosolane cu unii dintre curteni. Însă nimic din ce se petrecuse în vara lui 1203 nu era neobişnuit: totul se integra în ritmul politicii bizantine, aşa cum se desfăşura ea de multe secole.[447]

Abia în lunile următoare, ceea ce se pornise ca încă una dintre acele răsturnări periodice s-a transformat treptat într-o confruntare între bizantini şi latini. Schimbarea a început când noul împărat Alexie al IV-lea şi-a îndreptat atenţia spre plata notei datorate pentru ajutorul primit de la cruciaţii francezi şi de la flota veneţiană. Le promisese să plătească suma de 200.000 de mărci de argint şi să pună la dispoziţie provizii pentru fiecare om din armată şi din flotă, dar, în vreme ce aliaţii săi îşi îndepliniseră misiunea, el devenea tot mai conştient că nu-i va fi uşor să-şi ţină cuvântul, deoarece tezaurul imperial nu putea acoperi plata. Tot ceea ce putea face Alexie era să cedeze fondurile pe care le avea la dispoziţie, iar apoi să încerce să acopere deficitul cu odoare bisericeşti, gândindu-se în primul rând la ramele din aur şi argint

---

[447] Choniates 1984: 299, 301-4, 333-4 (n. a.).

ale icoanelor, care puteau fi topite pentru a bate apoi monede.[448]

Din nefericire, în disperarea lui de a le face pe plac salvatorilor latini, Alexie a reuşit să-şi îndepărteze o bună parte a populaţiei Constantinopolului. Atât timp cât se treziseră din nou cu o armată de mii de cruciaţi ameninţători în prag, iar împăratul se arăta dispus să renunţe la obiecte sfinte spre beneficiul lor, indignarea oamenilor creştea peste măsură în nopţile de vară fierbinte ale lui august 1203. Gloata Constantinopolului, mereu gata să explodeze, a năvălit pe străzi ca să-şi reverse furia împotriva latinilor, fie ei în legătură cu flota de cruciaţi sau nu, iar cel mai la îndemână le erau negustorii pisani şi amalfitani care locuiau de-a lungul Cornului de Aur. Casele şi depozitele lor au fost atacate şi arse din temelii, indiferent că, în urmă cu o lună, pisanii luptaseră cavalereşte ca să apere Zidurile maritime împotriva veneţienilor şi a cruciaţilor. Ei şi toţi ceilalţi italieni au fost forţaţi să fugă din oraş traversând Cornul de Aur spre locul unde era ancorată flota veneţiană şi unde aveau tabăra cruciaţii francezi. Circa 15.000 de bărbaţi, femei şi copii au traversat cu foarte puţinele lucruri pe care le-au putut lua cu ei. Odată plecaţi latinii, mânia

---

[448] Choniates 1984: 302; Villehardouin 2008: 51 (n. a.).

gloatei s-a îndreptat spre lucrurile neînsufleţite. Într-o izbucnire de furie, a fost spartă colosala statuie de bronz a zeiţei Athena care se afla la marginea Forului lui Constantin, deoarece se credea că braţul ei întins îi îndemna pe cruciaţi să atace oraşul. Faţă de asemenea puternice demonstraţii de sentimente populare, Alexie al IV-lea a devenit tot mai preocupat de propria lui siguranţă şi şi-a avertizat aliaţii occidentali: „Poporul mă urăşte din cauza voastră; dacă mă părăsiţi, îmi voi pierde imperiul şi mă vor omorî."[449] Din perspectiva lor largă de pe cealaltă parte a Cornului de Aur, cruciaţii şi veneţienii au fost şocaţi de tratamentul aplicat amalfitanilor şi pisanilor, devenind tot mai ostili faţă de poporul Constantinopolului. Au revenit în amintire atacurile mai vechi ale bizantinilor împotriva latinilor, bizantinii fiind acuzaţi că nu ar fi decât o adunătură de trădători şi de laşi. A revenit în amintire şi schisma existentă între Biserici, iar clericii prezenţi în armata cruciată i-au asigurat pe soldaţi că a lupta împotriva bizantinilor nu ar fi un păcat. Până în decembrie, relaţiile dintre Alexie al IV-lea şi foştii lui aliaţi se deterioraseră definitiv. Ostilităţile au început odată ce bizantinii au lansat nave aprinse peste Cornul

---

[449] Choniates 1984: 302, 305-6; Villehardouin 2008: 52, 55; Jenkins 1947: 31-3 (n. a.).

de Aur, în încercarea de a distruge flota veneţiană.[450]

Între timp, furia poporului din interiorul Constantinopolului atinsese paroxismul şi pe străzi se făceau auzite critici pe faţă la adresa împăraţilor Isaac al II-lea şi Alexie al IV-lea. O mulţime uriaşă s-a adunat în jurul catedralei Hagia Sofia, revendicând numirea unui nou împărat. Opoziţia s-a strâns în jurul lui Murţuflos, care în ultima vreme intrase în graţiile poporului, după ce îndrăznise să se angajeze într-o încăierare cu forţe cruciate chiar în afara Zidurilor continentale.[451] Totul s-a desfăşurat în cea mai tipică manieră bizantină. În noaptea de 27-28 ianuarie, Murţuflos a pus ca Alexie al IV-lea să fie prins şi încarcerat. Câteva săptămâni mai târziu, după ce mai multe tentative de a-l otrăvi au dat greş, Alexie a fost sugrumat. Vestea răsturnării fiului său a fost atât de şocantă, încât, suferind fiind, Isaac al II-lea a murit şi el, lăsându-l pe Murţuflos singur conducător, ca Alexie al V-lea.[452]

Noul împărat urcase pe tron ca un bărbat puternic, capabil să-i înfrunte pe latini, prin urmare trebuia să fie la înălţimea reputaţiei sale. Uşor de zis, greu de făcut.

---

[450] Gunther of Pairis 1997: 90; *Devastatio Constantinopolitana* in Andrea 2000: 219; Villehardouin 2008: 58-60; Robert of Clari 1936: 84-6, 94 (n. a.).

[451] Choniates 1984: 307 (n. a.).

[452] Choniates 1984: 307-9; Villehardouin 2008: 59 (n. a.).

Cruciaţii nu erau dispuşi să accepte detronarea împăratului pe care ei îl aduseseră la putere, cu atât mai mult cu cât ştiau că noul monarh nu avea nicio intenţie să le dea restul banilor promişi de cel vechi. Flota lor era în continuare ancorată ameninţător în Cornul de Aur, iar armatele erau desfăşurate în faţa Zidurilor continentale, fără să li se opună nimeni. La scurt timp după preluarea puterii, Murţuflos a făcut o incursiune împotriva unei forţe pornite în căutarea proviziilor, sub comanda lui Henric, conte de Flandra. Atacul s-a încheiat dezastruos, împăratul trezindu-se părăsit de trupele sale şi silit să se retragă în grabă prin Zidurile continentale. Iar trupele latine au reuşit chiar să pună mâna pe o icoană a Maicii Domnului pe care armata lui Murţuflos o luase în acţiune.[453]

În luna aprilie anul următor, armata şi flota Cruciadei a IV-a a lansat un atac decisiv asupra Constantinopolului. Această mutare le-a fost la îndemână deoarece obţinuseră un avantaj esenţial, şi anume că ajunseseră cu flota până în Cornul de Aur. De acolo puteau să-şi manevreze vasele în aşa fel încât să se apropie de ţărm şi să ia cu asalt Zidurile maritime, care, spre deosebire de cele continentale, reprezentau

---

[453] Robert of Clari 1936: 88-91; Choniates 1984: 312; Villehardouin 2008: 61; Wolff 1948: 319-28 (n. a.).

un obstacol unic: nu erau prevăzute cu şanţ sau cu zid exterior care să constituie o primă linie de apărare. Veneţienii îşi echipaseră cu mare pricepere vasele în vederea asaltului. Construiseră punţi care fuseseră prinse de catarge în aşa fel încât să stea proiectate în afară. Ele deveneau astfel platforme înalte, de unde luptătorii puteau să sară printre crenelurile Zidurilor maritime de îndată ce vasul ajungea pe ţărmul Cornului de Aur, chiar în faţa lor. După o încercare eşuată, cruciaţii au fost ajutaţi de briza intensă care a împins vasele spre mal. Două dintre ele, *il Pellegrino* şi *il Paradiso,* s-au împotmolit exact în faţa unui turn, permiţând unui număr de soldaţi să sară direct pe el. Şi alte turnuri au fost ocupate în acelaşi fel, în vreme ce la nivelul coastei cavalerii francezi au reuşit să spargă mai multe porţi şi să pătrundă astfel în oraş.[454]

Chiar şi în acel moment, apărătorii ar mai fi putut să respingă atacul. Un asalt decis asupra capului de pod cucerit de cruciaţi ar fi avut mari şanse de izbândă. Cu toate astea, în ciuda antipatiei faţă de latini, se pare că poporul Constantinopolului credea în continuare că tot ceea ce se petrecea nu era decât o altă schimbare a conducătorului. Odată ce obţinuseră acest punct de sprijin la Zidurile maritime, rezistenţa pare să fi

---

[454] Villehardouin 2008: 63-5; Robert of Clari 1936: 70-1, 95-100 (n. a.).

dispărut. Murţuflos străbătea călare străzile cetăţii, îndemnându-i disperat pe cetăţeni să se ridice împotriva atacului, dar, curios după valul de violenţă antilatină de până atunci, a fost întâmpinat doar cu apatie şi indiferenţă. Iar cei ce se întâlneau cu soldaţi latini care înaintau precaut prin oraş erau înclinaţi să-i primească totuşi cu braţele deschise. Unii l-au aclamat pe Bonifaciu, marchiz de Montferrat, unul dintre conducătorii armatei cruciate, încredinţaţi că el va fi noul împărat; alţii au pornit chiar în procesiuni, cu icoane şi cruci, ca să-i întâmpine pe cuceritorii care, la urma urmei, erau fraţi de-ai lor creştini. Înţelegând că nu mai are niciun fel de sprijin în această luptă, Murţuflos a urmat calea lui Alexie al III-lea şi a fugit prin Poarta de Aur în zona rurală a Traciei, luându-le cu el pe fosta împărătească Eufrosina şi pe soţia sa Eudokia. Profitând de dispariţia lui, latinii au ocupat Palatul Blachernae şi, din acel moment, oraşul a fost al lor.[455]

Pentru prima oară de la întemeiere, Constantinopolul era ocupat în urma unui asalt. Potrivit regulilor războiului din Evul Mediu, o cetate ocupată în acest fel

---

455 Choniates 1984: 313-14; Villehardouin 2008: 66; Gunther of Pairis 1997: 107-8 (n. a.).

putea să fie prădată de armata victorioasă vreme de trei zile. Nu era de fapt atât o regulă, cât o simplă recunoaştere că, odată ce un corp de oameni înarmaţi îşi croise drum prin liniile de apărare, nicio putere de pe pământ nu îi putea împiedica să facă orice ar fi vrut. Conducătorii cruciadei s-au mişcat repede, ca să-şi rezerve Marele Palat şi Palatul Blachernae pentru ei, acordând în schimb mână liberă francezilor şi veneţienilor de rând să se dezlănţuie în restul oraşului, după cum aveau poftă. Inevitabil, s-au produs violuri şi câteva crime. Choniates a fost martor la tentativa de viol asupra fiicei unui judecător, dar a reuşit să-i convingă pe nişte latini vorbitori de greacă să sară în ajutor şi să o scape pe fată.[456] Majoritatea latinilor victorioşi erau mai porniţi spre jaf. Firesc, palatele celor bogaţi au fost principala ţintă, fiind golite de toate obiectele din aur şi argint, de mobilă, blănuri şi mătăsuri. Latinii au fost uluiţi de cantitatea enormă de pradă pe care puseseră mâna, estimată de unul dintre ei drept mai mare decât orice jaf din oricare alt oraş de la facerea lumii.[457] Învingătorii nu s-au mulţumit însă cu casele particulare. Cu toate că erau cruciaţi şi

---

[456] Robert of Clari 1936: 101; Villehardouin 2008: 66-7; Nicholas Mesarites in Brand 1968: 269; Choniates 1984: 324 (n. a.).

[457] Choniates 1984: 322; Villehardouin 2008: 67-8; Robert of Clari 1936: 100-1; Ferrard 1971: 104 (n. a.).

juraseră să lupte pentru credinţa creştină, au procedat la fel şi cu multe dintre bisericile Constantinopolului. O mulţime dintre ei au intrat în Hagia Sofia ca să ia toate sfeşnicele de aur şi argint, vasele sfinte şi enormul baldachin aurit de deasupra altarului, care cântărea mii de livre. Aceste obiecte erau în număr atât de mare şi atât de grele, încât a fost nevoie să aducă măgari şi asini în catedrală ca să le poată transporta. Un alt grup s-a dus la Biserica Sfinţii Apostoli, năpustindu-se în Heröon, mausoleul unde erau înmormântaţi împăraţii din vechime. Au deschis cavoul împăratului Iustinian descoperind, din câte se povesteşte, trupul lui miraculos neputrezit, după 600 de ani. Înfricoşaţi de imagine, nu s-au atins de el, în schimb au luat tot ceea ce era de valoare din sarcofag. La fel s-a întâmplat şi la mormântul lui Romanos al III-lea din Biserica Sfintei Fecioare Peribleptos. Apoi au prădat şi biserica mănăstirii Hristos Pantokrator, spitalul Samson şi probabil multe alte clădiri ecleziastice.[458] Jefuitorii nu căutau doar argint şi aur, ci şi altceva, potenţial de mult mai mare valoare, care se găsea din abundenţă la Constantinopol: relicve de sfinţi. Şapte veneţieni au spart uşa criptei Bisericii Sfintei Fecioare Chalkoprateia

---

[458] Choniates 1984: 315, 357; Clavijo 1928: 65; Gunther of Pairis 1997: 109; Stilbes 1963: 83 (n. a.).

ca să apuce trupul Sfântului Simeon profetul. Un episcop german a scormonit în Biserica Pantokrator şi a plecat cu o pradă bogată, printre care o bucată din Adevărata Cruce, braţul Sfântului Apostol Iacob şi „o parte deloc neînsemnată” din Sfântul Ioan Botezătorul.[459]

Pustiirea din 1204 trebuie să fi fost cu atât mai traumatizantă, cu cât s-a petrecut imediat după o serie de trei incendii devastatoare de care fuseseră vinovaţi soldaţii celei de-a IV-a Cruciade. Primul s-a dezlănţuit în iulie 1203, când veneţienii au asaltat Zidurile maritime. Focul fusese pus intenţionat de o parte dintre atacatori, ca să-i împiedice pe apărători să se ascundă în casele din imediata apropiere a zidurilor, şi afectase o arie întinsă, de-a lungul Zidurilor maritime, spre Palatul Blachernae şi suburbiile din afara Zidurilor continentale, până la mănăstirea Evergetes.[460] Alte ravagii s-au produs în noaptea de 19 august 1203, când, după o ciocnire cu bizantini şi arabi la moscheea Mitaton, câţiva dintre latinii care se retrăgeau s-au răzbunat dând foc la câteva clădiri. Stimulat de vântul dinspre nord, focul s-a întins repede spre sudul oraşului. Cartierul veneţian a fost repede înghiţit şi

---

459 Ferry 2015: 96-7; Gunther of Pairis 1997: 109-12, 125-7 (n. a.).

460 Choniates 1984: 298; Villehardouin 2008: 47; Madden 1991-2: 73-4 (n. a.).

flăcările au înaintat spre sud cu viteză înspăimântătoare, trecând aproape de Hagia Sofia, traversând Mese şi Forul lui Constantin. Atunci s-au prăbuşit zone întregi de porticuri ale magazinelor, capătul din sud al Hipodromului a fost grav avariat şi flăcările au mistuit totul până la capătul oraşului, acolo unde Zidurile maritime ajungeau la Marea Marmara. Iar focul nu a putut fi stins decât după o săptămână încheiată.[461] Un al treilea incendiu a avut loc simultan cu pustiirea din aprilie 1204, fiind declanşat de soldaţii latini lângă Blachernae, ca să împiedice rezistenţa faţă de ocupaţie.[462]

Oricât de devastatoare au fost incendiile şi jafurile, existau în orice caz şi precedente. Constantinopolul suferea cu regularitate din cauza focului, mai ales în zona aglomerată de-a lungul Cornului de Aur, cum s-a întâmplat în iulie 1197, dezastru care a produs cel puţin la fel de multe pagube ca acela ticluit de latini în august 1203.[463] Mai mult decât atât, deşi Constantinopolul nu fusese niciodată cucerit prin asalt, fusese prădat de armate victorioase. În 1081, după intrarea lui Alexie Comnenul în Constantinopol, trupele lui au prădat fără oprire case particulare şi biserici. Uneori nici măcar

---

[461] Choniates 1984: 303; Villehardouin 2008: 54-5; Madden 1991-2: 74-84 (n. a.).

[462] Choniates 1984: 313 (n. a.).

[463] Magdalino 1998: 227-30 (n. a.).

împăraţii nu se dădeau în lături să jefuiască biserici. Presat de normanzi, în 1081, Alexie I despuiase de aur şi de argint uşile Bisericii Sfintei Fecioare Chalkoprateia, ca să-şi plătească trupele. În 1196, Alexie al III-lea Anghelos prădase mormintele imperiale din Sfinţii Apostoli ca să-l cumpere pe împăratul german Henric al VI-lea. Nepotul lui Alexie al IV-lea îşi însuşise odoare bisericeşti în încercarea de a-şi plăti datoria veneţienilor şi cruciaţilor.[464] Aşadar pustiirea din 1204 a fost, în oarecare măsură, doar o versiune extremă a unor accese periodice de jafuri şi distrugeri la care fusese expus oraşul de-a lungul veacurilor. În împrejurări normale, daunele ar fi fost în scurt timp reparate. Tragedia era însă că normalitatea nu mai avea şanse să se reinstaleze: atunci a început perioada aşa-numitului Imperiu Latin de Constantinopol.

Odată ce-şi consolidaseră victoria asupra Constantinopolului, învingătorii au hotărât să instaleze un nou împărat, ales de ei. Un consiliu electoral de şase veneţieni şi şase francezi s-a oprit asupra lui Balduin, conte de Flandra, care a fost încoronat la Hagia Sofia de episcopul Nivelon de Soissons la 16 mai 1204, care a

---

[464] Komnene 2009: 73-4, 131; Choniates 1984: 263, 302 (n. a.).

făcut tot ce era cu putinţă ca festivitatea să nu fie cu nimic diferită de festivităţile celorlalţi împăraţi bizantini. Balduin a îmbrăcat aceleaşi veşminte şi cizme purpurii pe care le purtaseră şi împăraţii Anghelos, iar la gât şi-a atârnat un rubin mare, care îi aparţinuse odată lui Manuel I.[465] După încoronare, noul împărat Balduin a pornit cu armata în zona rurală a Traciei, ca să aducă sub controlul său şi restul imperiului. Un alt corp expediţionar a traversat Bosforul spre Asia Mică, pentru a impune şi acolo dominaţia latină. Din nefericire, acest început triumfal al Imperiului Latin a cunoscut un sfârşit brusc şi violent. La mai puţin de un an după ocuparea Constantinopolului, împăratul Balduin şi armata lui s-au ciocnit cu forţele ţarului bulgar Caloian lângă Adrianopol. Latinii în armuri grele nu au făcut nicio clipă faţă iuţilor arcaşi cumani, călare, ai lui Caloian şi, la capătul acelei zile, mulţi dintre liderii Cruciadei a IV-a erau morţi şi armata lor, în plină retragere. Însuşi Balduin a fost luat prizonier şi dus într-un donjon de la Târnovo, capitala lui Caloian. Potrivit unor relatări, acolo a fost umilit, i s-au tăiat braţele şi picioarele şi a fost aruncat într-o prăpastie, unde ar fi agonizat vreme de trei zile. Indiferent dacă

---

465 Andrea 2000: 140-4; Villehardouin 2008: 62-3, 69-70; Robert of Clari 1936: 91-2, 116-18; Choniates 1984: 329 (n. a.).

povestea era adevărată sau doar o simplă plăsmuire, cert este că Balduin nu a mai fost văzut niciodată de camarazii săi de la Constantinopol.[466]

Când a devenit limpede că Balduin nu va mai apărea, a fost ales împărat fratele lui, Henric, care îi fusese regent. Domnia lui (1206-1216) s-a dovedit singura perioadă în care Imperiul Latin s-a bucurat de o guvernare reală, iar duşmanii lui externi au fost cu adevărat ţinuţi la distanţă. După moartea lui Henric au urmat mai mulţi împăraţi ineficienţi, cu domnii scurte, şi declinul politic rapid al Imperiului Latin. Succesorul lui imediat, şi cumnat, Petru de Courtenay, a fost încoronat la Roma, în aprilie 1217. Apoi a traversat Marea Adriatică având intenţia de a-şi continua drumul pe uscat până la Constantinopol, dar armata lui a fost înconjurată şi forţată să se predea suveranului grec al Epirului, Teodor Anghelos. Petru, la fel ca Balduin, a dispărut în captivitate şi nu a mai fost niciodată văzut. În următorii doi ani, Yolanda, soţia lui Petru, a condus ca regentă Constantinopolul până la sosirea noului împărat – fiul ei mai mic, Robert de Courtenay (1221-1228). Fiul ei mai mare, Filip de Namur, avusese înţelepciunea să refuze această îndoielnică onoare. Noul împărat a reuşit în cel mai

---

466 Choniates 1984: 353 (n. a.).

scurt timp să distrugă tot ceea ce reuşise împăratul Henric, înstrăinându-şi supuşii bizantini şi, din cauza diplomaţiei inepte, unindu-şi duşmanii din afară. S-a certat până şi cu propriii cavaleri francezi, care au fost atât de indignaţi când el s-a căsătorit cu o femeie de origini modeste, încât într-o noapte au năvălit în dormitorul lor din Marele Palat şi au dat-o jos din pat cu forţa. Robert s-a refugiat la Roma şi, deşi papa l-a convins să meargă înapoi la Constantinopol, a murit pe drumul de întoarcere. Ultimul împărat latin a fost Balduin al II-lea (1228-1261), care avea doar unsprezece ani în momentul succesiunii, prin urmare imperiul a fost condus de o regenţă până în 1237.[467]

Instabilitatea şi incompetenţa la vârf erau doar o parte din problema Imperiului Latin. Sămânţa slăbiciunii fusese sădită odată cu întemeierea lui, când veneţienii şi cruciaţii încheiaseră un pact de împărţire între ei a Imperiului Bizantin. Potrivit tratatului, împăratului latin i se alocase doar o fracţiune din teritoriile de care dispusese predecesorul lui bizantin şi nu reuşise nici măcar să le supună pe toate. Insula Creta, împreună cu alte insule şi porturi, au ajuns în cele din urmă sub controlul Veneţiei, celelalte teritorii fiind parcelate sub formă de fiefuri pentru cavalerii

---

467 Akropolites 2007: 145, 157-8, 184-5 (n. a.).

apuseni. Drept urmare, împăratul latin nu a putut aduna venituri substanţiale din taxele pe proprietăţi, aşa ca predecesorii lui bizantini. Împăraţii bizantini mai beneficiaseră de o altă sursă de venit prin *kommerkion,* taxa de 10% percepută pentru toate importurile şi exporturile din oraş, la fel şi din alte taxe şi tarife vamale. Dimpotrivă, succesorii lui latini nu au fost în stare să tragă nici pe departe la fel de mult folos, deoarece, din câte se pare, pe măsură ce treceau anii celui de-al XIII-lea secol, comerţul Constantinopolului a intrat într-un declin accentuat. Este posibil ca asta să se fi petrecut, în parte, din cauză că dispariţia curţii bizantine şi a birocraţilor i-a lipsit pe negustori de o piaţă profitabilă a articolelor de lux. Ar fi putut să fie şi urmarea devastării regiunii de la nordul Mării Negre – care fusese odată sursă de blănuri, ceară şi chihlimbar şi în acelaşi timp piaţă de export – după ce armatele mongole ale lui Genghis-Han au ajuns acolo în 1221 şi 1222. Indiferent din ce motive, în 1250 Constantinopolul nu mai era o metropolă comercială înfloritoare, ca odinioară, iar încasările din *kommerkion* se prăbuşiseră.[468] Pentru a face faţă, suveranii Imperiului Latin au fost nevoiţi să recurgă la alte metode. Balduin al II-lea a făcut un turneu în vest,

[468] Jacoby 2005: 197-8; Robbert 1995: 44, 56 (n. a.).

unde a cerşit bani de la rudele lui din Franţa, Flandra şi Anglia şi şi-a amanetat străvechile domenii ale familiei. Într-un moment cât se poate de dificil, în 1248, a ajuns să-l lase zălog unor negustori veneţieni pe fiul lui, Filip, pentru un împrumut de 24.000 de *hyperpyra.* Vreme de treisprezece ani, nefericitul Filip a fost nevoit să rămână la Veneţia, ca virtual ostatic.[469]

Prin urmare, fără nicio îndoială, Constantinopolul a încetat să mai fie obiect al patronajului imperial, aşa cum fusese de secole, transformându-se într-o resursă pe care împăraţii latini au exploatat-o fără niciun scrupul.

O resursă deosebit de valoroasă era colecţia de relicve păstrate în capela Sfânta Fecioară din Pharos, aflată în incinta Marelui Palat. În urma înfrângerii lui Balduin I la Adrianopol, în aprilie 1205, episcopul Nivelon de Soissons a plecat de la Constantinopol spre apus, luând cu el din capelă un număr de relicve importante, printre care capul Sfântului Ioan Botezătorul. A mai luat şi brâul Sfintei Fecioare de la Chalkoprateia şi parte din veşmântul ei de la Blachernae. Aceste obiecte au fost probabil luate fie pentru a da mai multă greutate strigătului său de ajutor sau pur şi simplu ca să fie vândute pentru a obţine bani

---

469 Sanudo Torsello 1953: 150-1 (n. a.)

pentru trupe şi provizii. În cele din urmă, nu a fost să fie niciuna, nici cealaltă, dar nici nu s-au mai întors vreodată la Constantinopol. Nivelon a murit când nu ajunsese decât până în Apulia, în sudul Italiei, iar de pe patul de moarte a dat dispoziţii ca relicvele să fie împărţite între mai multe biserici din Franţa. Cotul Sfântului Ştefan a mers la Châlons-sur-Marne, în vreme ce capul Sfântului Ioan Botezătorul, un spin din Cunună, fragmentul din veşmântul Fecioarei şi alte câteva au ajuns catedrala din Soissons.[470] Astfel, s-a stabilit modelul pentru viitor. În 1208, împăratul Henric a trimis o altă colecţie de relicve în Apus, spre vânzare. În 1237, Balduin al II-lea a amanetat Cununa de Spini şi alte relicve ale Patimilor unui negustor veneţian, în schimbul a 13.134 de *hyperpyra.* Crucea Adevărată a suferit infamia de a fi făcută bucăţi spre a fi vândute una câte una.[471]

O altă resursă la îndemână pentru împăraţii latini strâmtoraţi au fost vechile statui din bronz aduse de Constantin şi de urmaşii săi din toate părţile imperiului, spre înfrumuseţarea oraşului nou întemeiat. Dar calităţile lor estetice au fost scăpate din vedere de cei pe care Nicetas Choniates îi caracteriza

---

470 Alberic of Trois Fontaines 1874: 886; Anonymous of Soissons in Andrea 2000: 235-6; Ferry 2015: 80-4 (n. a.).

471 Henry of Valenciennes 1948: 106-7; Wolff 1954: 52-3 (n. a.).

drept „vrăjmaşi ai frumosului”. Li s-au părut mai degrabă o sursă de metal pe care să-l transforme în monede. Statuile au fost rând pe rând demontate şi topite în cuptoare. Printre primele, fără îndoială şi din cauză că era dintre cele mai mari, a dispărut statuia colosală a zeiţei Hera din Forul lui Constantin, care a fost doborâtă şi spartă, fiind nevoie de patru perechi de boi doar ca să-i care capul. Aceeaşi soartă a avut şi Anemodoulion, excentrica „slugă a vânturilor” din Augusteion. Au fost date jos şi statuile din Hipodrom: Heracles cel pansiv al lui Lisip din Sikyon, mistreţul din Calydon, statuile conducătorilor de care victorioşi din trecut şi nenumărate alte capodopere de valoare nepreţuită – toate au ajuns în cuptor.[472] Jefuirea Constantinopolului nu s-a încheiat cu statuile din bronz. În căutarea lor necontenită de a vinde încă ceva, împăraţii latini au mers până acolo încât au jupuit cuprul şi plumbul de pe acoperişuri, inclusiv de pe propria lor reşedinţă, Marele Palat, pentru ca apoi să le vândă la fier vechi.[473]

Dacă împăraţii latini ar fi avut monopolul asupra vânzării valorilor Constantinopolului, poate că ar fi scos-o la capăt. Din nefericire, o bună parte din bunuri

---

[472] Choniates 1984: 357-62 (n. a.).

[473] Sanudo Torsello 1953: 150-1; Wolff 1954: 278 (n. a.).

a încăput pe mâna veneţienilor, deşi ei, cel puţin, au preferat să păstreze prada ca pe un trofeu, şi nu să o vândă pe bani. Cei patru cai din bronz de pe Hipodrom, simbol al curselor de care desfăşurate acolo de-a lungul secolelor, au fost expediaţi pentru a deveni ornamente pe faţada de la San Marco, iar panouri întregi de marmură sculptată au fost ridicate de la Biserica Sfântul Polieuct.[474] În tezaurul de la San Marco au intrat potire incrustate cu pietre scumpe, relicvarii, coperte de cărţi cu emailuri, icoane cu rame de aur şi argint, exemple unice de obiecte bisericeşti bizantine din metale preţioase. O icoană a Sfintei Fecioare, din câte se pare Nikopeia pe care obişnuiau să o poarte împăraţii bizantini în bătălii, a ajuns tot acolo. Dar şi alte biserici veneţiene s-au bucurat de bogăţia nepreţuită a Bizanţului. San Giorgio Maggiore a primit trupul Sfântului Nou Ucenic Pavel în 1222.[475]

Mai mult decât atât, împăraţii latini s-au dovedit neputincioşi să-i împiedice pe cei în trecere, cruciaţi, clerici, pelerini sau pe oricine altcineva, să se înfrupte din comorile Constantinopolului. Din câte se pare, un preot englez a profitat de haosul instalat imediat după dezastrul de la Adrianopol din 1205 ca să intre în

---

[474] Freeman 2004: 89-97; Tafur 1926: 143; Harrison 1989: 94, 103, 132 (n. a.).

[475] Wolff 1948: 326; Mathews 1998: 68-9, 130; Gallo 1967: 9-13, 133-55 şi imagini 28, 32, 35, 37 şi 39; Ferry 2015: 99-102, 158-68 (n. a.).

capela Pharos şi să rupă o bucată din Crucea Adevărată, cu care s-a întors la egumenia Bromholm din Norfolk.[476] Episcopul Garnier de Troyes, care însoţise Cruciada a IV-a la Constantinopol, a trimis capul Sfântului Filip acasă, la dioceza lui, urmat imediat şi de relicvele Sfintei Muceniţe Elena din Sinope.[477] Asemenea obiecte reprezentau o tentaţie greu de înfrânat de a comite *furta sacra,* „furturi sacre”. Odată ce o biserică, mănăstire ori catedrală din Occident intra în posesia unei relicve importante, atrăgea valuri de pelerini cu tot cu banii lor, prin urmare clericii erau dispuşi să facă orice pentru a pune mâna pe comorile din Constantinopol pentru biserica lor de acasă. Şi unii cruciaţi întorşi la vatră donau cu evlavie bisericilor lor obiecte de preţ furate de la Constantinopol. Când cruciatul german Heinrich von Ülmen s-a întors în Hessen la 1207, a făcut cadou mănăstirii de călugăriţe din Stuben un relicvariu din argint aurit şi cu email, destinat pentru un fragment din Crucea Adevărată. Fusese lucrat pe la 964 la comanda eunucului Vasile Lekapenos Parakoimomenos şi cu siguranţă trebuie să fi provenit fie din Hagia Sophia, fie din Marele Palat. Un relicvariu

---

[476] Ralph Coggeshall 1875: 202-3 (n. a.).
[477] Constable 1966: 1035-42; Ferry 2015: 34 (n. a.).

din cristal în formă de cruce, oferit de Robert de Clari mănăstirii Corbie din Picardia, provenea probabil din capela Sfintei Fecioare din Pharos. Însă alte relicve bine cunoscute, cum era Mandylionul de la Edessa cu imaginea chipului lui Hristos, au dispărut pur şi simplu fără urmă.[478]

Dar nu totul a fost furat ori distrus. Faimoasa icoană Hodegetria, care ar fi fost de aşteptat să fie scoasă la mezat împreună cu toate celelalte, a rămas la Constantinopol de-a lungul întregii perioade a Imperiului Latin, păstrată în biserica mănăstirii Pantokrator.[479] Şi câteva dintre vechile statui de pe Hipodrom şi-au păstrat locul. Cele două personaje cunoscute sub numele de Drepţii Judecători au scăpat de cuptor deoarece erau din marmură, nu din bronz, dar unuia i s-au retezat mâinile şi picioarele. Şi Columna Şarpelui de la Delfi a rămas la locul ei, poate pentru că servea unui scop practic, ca fântână cu apă de băut.[480] Cu toate astea, în doar câţiva ani cuceritorii de la 1204 au anihilat în mare măsură două dintre aspectele curioase şi frapante ale oraşului – colecţia de relicve sfinte şi străvechile statui în stil realist.

---

[478] Robert of Clari 1936: 5; Tougher 2008: 80, 114; Lafontaine-Dosogne 1987: 13-47; Ferry 2015: 38-9; Guscin 2009: 187-91 (n. a.).

[479] Robert of Clari 1936: 126; Wolff 1948: 320-1; Majeska 1984: 364 (n. a.).

[480] Tafur 1926: 143; Majeska 1984: 274-5; Madden 1992: 120-2 (n. a.).

Pe măsură ce Imperiul Latin se cufunda în sărăcie, se bucura în continuare de un sprijin. Veneţienii erau o prezenţă dominantă în Constantinopolul latin şi flota lor era ceea ce îi ţinea la respect pe potenţialii atacatori. Înainte de căderea cetăţii, în martie 1204, veneţienii şi cruciaţii francezi încheiaseră un pact Veneţienilor li s-a garantat că, dacă oraşul va fi cucerit, se vor bucura sub noul regim de toate drepturile şi privilegiile avute sub Alexie al III-lea şi chiar mai mult de atât Urmau să deţină controlul asupra unei părţi mari din oraş, cu mult mai mare decât cartierul lor iniţial de pe Cornul de Aur, sub un guvernator ori *podestà* propriu. Catedrala Hagia Sofia urma să intre în zona lor şi li s-a acordat dreptul de a alege un patriarh. Acest acord a fost pus în aplicare după aprilie 1204. Veneţienii şi-au numit pe unul dintre ei, Tommaso Morosini, patriarh al Constantinopolului, ca înlocuitor al lui Ioan al X-lea Kamateros, care fugise.[481] Tot veneţienii urmau să domine şi comerţul Constantinopolului, nu numai Biserica. Pisanii şi genovezii nu erau total lăsaţi în afară, dar fuseseră fără îndoială dezavantajaţi, veneţienii bucurându-se de partea leului în timpul Imperiului Latin.[482]

---

481 Andrea 2000: 142, 144; Robbert 1995: 46-8 (n. a.).

482 Jacoby 2001b: 198 (n. a.).

Pentru început, această poziţie predominantă trebuie să fi părut ca un vis devenit realitate. Însă, după cum s-a dovedit, cucerirea Constantinopolului nu a fost atât de avantajoasă pe cât s-a sperat. La fel ca latinii, şi veneţienii au avut de suferit de pe urma regresului comerţului de pe Marea Neagră, provocat de invazia mongolă. Preţul proprietăţilor de pe Cornul de Aur a scăzut şi negustorii veneţieni au folosit tot mai mult alte porturi. Dar mai erau şi veşti bune, deoarece începeau să se deschidă drumuri noi. Sporea comerţul cu turcii selgiucizi de pe ţărmul nordic al Asiei Mici, iar unii veneţieni continuau să facă avere la Constantinopol. Giberto Querini, stabilit la Constantinopol în 1209, s-a întors la Veneţia bogat în jurul lui 1250. Una peste alta, cucerirea Constantinopolului nu s-a dovedit un beneficiu comercial enorm, în special dacă ţinem seama de cheltuielile de apărare a cetăţii împotriva duşmanilor numeroşi ai regimului latin. Nu existau motive pentru care republica maritimă să se scalde în bani şi resurse.[483]

În timp ce economia şovăia, pare să se fi redus şi populaţia oraşului. Comunităţile de evrei din Egipt au ajuns să găzduiască tot mai mulţi refugiaţi din

---

483 Robbert 1995: 52-4; Jacoby 2005: 208; Jacoby 2001b: 184-5 (n. a.).

teritoriul bizantin. Cum nu există nicio dovadă de persecuţie sub regimul latin, se poate presupune că nesiguranţa economică îi făcuse să emigreze.[484] Au început să plece şi bizantini vorbitori de greacă. Mulţi hotărâseră să rămână după 1204, în speranţa că vor putea suporta regimul latin. În timpul domniei împăratului Henric, părea să fie într-adevăr cu putinţă, căci până şi un bizantin ar fi fost dispus să recunoască că Henric „se poartă curtenitor” cu locuitorii oraşului. Când un legat papal a închis bisericile din Constantinopol în 1213, deoarece preoţii nu acceptau să recunoască autoritatea papală, Henric a pus să fie deschise din nou. După moartea lui Henric, în 1216, succesorul lui nu a considerat necesar să-i cultive pe bizantini şi tot mai mulţi dintre ei au preferat să plece în provincii.[485]

Scăderea enormă a bogăţiei Constantinopolului faţă de perioada dinainte de 1204 s-a răsfrânt şi asupra marilor monumente ale oraşului. Lucrările de construcţie care nu conteneau în anii de până atunci s-au oprit abrupt. Practic nu există nicio dovadă că s-ar fi creat sau s-ar fi construit ceva sub regimul latin. S-ar părea că împăratul Henric ar fi ordonat ridicarea unei

---

[484] Goitein 1967-93: ii. 462; Jacoby 1995: 228 (n. a.).

[485] Akropolites 2007: 153-5, 189 (n. a.).

biserici în onoarea unui sfânt islandez, Thorlac, iar veneţienii au construit un zid în jurul depozitelor lor de pe Cornul de Aur şi un mic castel, şi asta a fost tot.[486] Cât priveşte bisericile existente ale Constantinopolului, au fost preluate de clerici latini în jur de douăzeci dintre cele mai mari, printre care Hagia Sofia, Sfinţii Apostoli, Patruzeci de Mucenici, Sfântul Gheorghe din Mangana, Sfântul Pavel din Orfelinat şi Maica Domnului din Blachernae. În aceste clădiri se slujea acum misa latină, şi nu liturghia greacă. Ele au servit şi drept loc de înmormântare pentru latini de frunte, ca dogele Enrico Dandolo şi Hugh de Saint Pol, un alt lider al Cruciadei a IV-a, care au fost îngropaţi în Hagia Sofia şi respectiv în Sfântul Gheorghe din Mangana, în 1205.[487] Multe dintre mănăstiri au fost transferate ordinelor călugăreşti occidentale. Kyriotissa, pe care şi-o rezervase Alexie al III-lea, a fost cedată franciscanilor, iar Evergetes, mănăstirii italiene Monte Cassino, în chip de metoc.[488] Din nefericire, aceste instituţii nu mai aveau la dispoziţie resursele dinainte de 1204, pentru că multe dintre proprietăţile care le fuseseră atribuite pe vremuri de împăraţii bizantini pentru a se susţine le fuseseră luate. Spre exemplu,

---

[486] Arkel-de Leeuwvan Weenen şi Ciggaar 1979: 440; Robbert 1995: 46 (n. a.).

[487] Choniates 1984: 336; Duba şi Schabel 2015: 39-40, 300-4 (n. a.).

[488] Striker şi Kuban 1997: 16-17; Jordan şi Morris 2012: 14; Talbot 1993: 246 (n. a.).

pământurile mănăstirii Hodegoi, din apropiere de Calcedon, au fost transferate Bisericii Cosma şi Damian din Roma. Nu peste multă vreme, lipsa resurselor financiare a început să se facă simţită. În 1220, abatele latin de la Sfinţii Apostoli i s-a plâns papei că venitul său este cu mult prea mic pentru a mai putea să îşi întreţină biserica.[489]

Aşezămintelor mai remarcabile, unde se slujea în rit latin, li s-a acordat oarecare atenţie. S-au făcut unele lucrări de susţinere a pereţilor de la Hagia Sofia, iar Biserica Sfintei Fecioare Kyriotissa a fost redecorată cu fresce care descriau viaţa Sfântului Francisc de Assisi.[490] Însă, în general, perioada dominaţiei latine a fost marcată de stricăciune şi decădere. Ţinând seama că în Biserica Apuseană şi în Biserica Ortodoxă a Imperiului Bizantin liturghia şi ceremonialul erau diferite, uneori s-au făcut şi schimbări nechibzuite. În capela Spitalului Sfântul Samson, preluat de Cavalerii Templieri, iconostasul, elementul dintre altar şi congregaţie, a fost scos şi, potrivit unei relatări, ar fi fost folosit drept paravan de latrină pentru pacienţi.[491] Bisericile care nu au fost preluate în vederea desfăşurării cultului latin au dus-o şi mai rău, din cauză că au fost selectate în

---

[489] Duba şi Schabel 2015: 278, 358-9 (n. a.).

[490] Talbot 1993: 247; Striker şi Kuban 1997: 128-42 (n. a.).

[491] Stilbes 1963: 83; Talbot 1993: 247 (n. a.).

vederea scoaterii plumbului de pe acoperişurile lor. Rămase fără înveliş, inevitabil au început să se ruineze, iar altele, care au scăpat cu acoperişul întreg, s-au degradat în lipsa reparaţiilor de întreţinere. Biserica Sfântul Ioan Teologul din Hebdomon ajunsese în asemenea hal în 1260, încât era folosită drept grajd. Au avut de suferit însă şi bisericile latine, deoarece congregaţiile lor deveneau tot mai mici: biserica veneţiană Sfântul Marcu a fost abandonată pe la 1250.[492]

Nu au avut de suferit doar clădirile ecleziastice, până şi cele două palate imperiale au intrat în decădere. Palatul Blachernae a fost lovit de pietrele aruncate peste Zidurile continentale de catapultele latine, în timpul asediilor din 1203 şi 1204, iar stricăciunile nu au fost niciodată reparate. În interior, mozaicurile de pe tavane şi de pe pereţi se înnegriseră de la funinginea lămpilor care fumegau şi a focurilor aprinse pentru a lumina şi a încălzi sălile. Marele Palat se afla şi el într-o stare avansată de degradare, până şi figurile sculptate pe feţele coloanelor lui fiind sfărâmate.[493] Aşadar, în 1260, Constantinopolul ajunsese într-o stare jalnică şi e frapant că, spre deosebire de secolele de până atunci,

---

492 Pachymeres 1984-2000: i. 175; Talbot 1993: 248; Robbert 1995: 53 (n. a.).

493 Pachymeres 1984-2000: i. 218-19; Majeska 1984: 142, 242-3; Talbot 1993: 250 (n. a.).

aproape că nici nu au mai existat relatări ale călătorilor din timpul stăpânirii latine. Veneţianul Marco Polo a ajuns acolo în 1260, în drum spre China, dar nu a notat decât faptul că a ajuns cu bine şi că a plecat tot aşa.[494] Relicvele şi statuile dispăruseră, bisericile erau în stare jalnică şi întreg oraşul era „devastat de incendii şi înnegrit de funingine, supus şi secat de toată bogăţia", după cum se lamenta Nicetas Choniates.[495] Dar nici istoria Constantinopolului, nici istoria Imperiului Bizantin nu aveau să se sfârşească aici. Era pe cale să înceapă o altă etapă a existenţei lor, remarcabilă în multe privinţe.

Marino Sanudo Torsello despre Imperiul Latin

Sanudo (1260-1338) a fost un veneţian care şi-a petrecut aproape toată viaţa în regiuni ale Imperiului Bizantin cucerite de Veneţia după 1204. Aici priveşte retrospectiv spre ultimele zile lipsite de glorie ale dominaţiei latine la Constantinopol şi la felul cum s-a încheiat ea:

Cetatea Constantinopolului a fost în stăpânirea şi în

[494] Polo 2008: 17 (n. a.).

[495] Choniates 1984: 322 (n. a.).

posesia împăratului Balduin, conte de Flandra şi Hainault, a urmaşilor săi şi a nobililor lui baroni, la fel şi a dogelui şi a *Comune di Venezia* vreme de vreo 68 de ani [de fapt doar 57]. Atât de înaltă era stima reciprocă statornicită între acest împărat şi oameni pe de o parte, şi dogele şi comuna Veneţiei şi veneţieni, pe de alta, încât nu-mi este la îndemână să o exprim sau să o spun cum se cuvine. Mai mult decât atât, veneţienii şi-au atras cheltuieli năucitoare pentru susţinerea Constantinopolului. În acelaşi fel, împăratul latin şi succesorii lui duceau asemenea lipsă de bani, încât cel din urmă împărat Balduin [al II-lea] a vândut şi a împărţit aproape tot ceea ce deţinea la Constantinopol, scoţând plumbul din palat şi vânzându-l şi făcând şi alte lucruri şi mai grave. Îndeosebi, şi-a pus pe singurul său fiu, Filip [de Courtenay], zălog la anume negustori din Constantinopol, veneţieni din Ca'Ferro, în schimbul unei anume sume de bani. Filip a fost dus la Veneţia, unde a stat vreme îndelungată, chiar şi după pierderea Constantinopolului. Când oraşul a căzut în 1200 [de fapt în 1261], împăratul Balduin a plecat de la Constantinopol cu nave care aparţineau comunei Veneţiei împreună cu mulţi veneţieni şi persoane de alte naţionalităţi, bărbaţi, femei şi copii, care s-au refugiat, ca şi el, pe acele nave. Deoarece *podestà* al veneţienilor, Marco Gradenigo pe numele lui, plecase

din oraş cu o flotă de vase ca să îi atace pe grecii potrivnici şi să ia în stăpânire oarece pământuri care îi fuseseră promise. În fapt, a descoperit că fusese indus în eroare. Căci, dacă *podestà* era un bărbat de încredere, trădătorii care se aflau la Constantinopol, ştiind că oraşul fusese părăsit de oamenii din el, l-au dat pe mâna împăratului grecilor, *Chyermichali Palialogo* [adică Mihail al VIII-lea Paleolog]. Din acea vreme şi până astăzi, acel împărat şi urmaşii lui l-au stăpânit şi posedat, împăratul Chyerandronicus fiind fiul şi succesorul lui. După Andronic [al II-lea], fiul fiului său domneşte acum la Constantinopol [adică Andronic al III-lea (1328-1341)].

Text tradus de autor din R.L. Wolff, „Hopf's so-called, Fragmentum' of Marino Sanudo Torsello", *The Joshua Starr Memorial Volume,* 149-53, New York: Conference on Jewish Relations, 1953: 150-153.

10
Vară indiană

Cruciada a IV-a, în aprilie 1204, a ocupat Constatinopolul şi a îndepărtat de la putere, dintr-o lovitură, atât dinastia Anghelos, cât şi pe cei care o serviseră. Nicetas Choniates, care le fusese ministru

atât lui Isaac al II-lea, cât şi lui Alexie al III-lea, s-a trezit cam la cinci zile după căderea oraşului tropăind prin provincie, împreună cu familia. Ţăranii din satele străbătute le arătau prea puţină simpatie.[496] După ce a scăpat în aprilie 1204 din oraşul lovit de năpastă împreună cu fost împărăteasă, Eufrosina, şi cu soţia sa, Eudokia, Murţuflos, Alexie al V-lea cel cu o domnie atât de scurtă, a traversat Tracia până când a ajuns în oraşul Mosynopolis. Auzise că tot acolo se afla şi celălalt împărat refugiat, Alexie al III-lea Anghelos, şi spera să fie bine primit de el. La urma urmei, chiar dacă între ei existaseră neînţelegeri, Murţuflos îi aducea lui Alexie soţia şi fiica în siguranţă şi, odată ce se căsătorise cu Eudokia, i se prezenta acum în postura de ginere. Fără îndoială, tatăl Eudokiei i-a întâmpinat cu toată curtoazia, dar legăturile de familie aveau prea puţină greutate în lumea lipsită de scrupule a politicii bizantine. Indiferent de căderea Constantinopolului, aducerea şi îndepărtarea împăraţilor era un business care continua ca de obicei. Alexie al III-lea nu avea nicio intenţie să lase un rival să se mişte liber, prin urmare i-a invitat cu viclenie pe Murţuflos şi Eudokia să se înviorează cu o baie după lunga lor călătorie. Odată ce s-au dezbrăcat şi au devenit vulnerabili, mai mulţi

---

[496] Choniates 1984: 323 4 (n. a.).

oameni înarmaţi au dat buzna în baie, la ordinele lui Alexie, l-au imobilizat pe Murţuflos şi l-au orbit pe loc, în vreme ce Eudokia stătea ghemuită în firida unei ferestre, ţipând din toate puterile. Cum nu mai prezenta niciun pericol, Murţuflos a fost scos din Mosynopolis, fiind lăsat să pribegească prin Tracia, la voia întâmplării. La scurt timp a fost ridicat de o patrulă formată din cavaleri francezi, care l-au dus înapoi la Constantinopol. După dezbateri între împăratul latin Balduin şi alţi conducători ai Cruciadei a IV-a despre pedeapsa ceea mai potrivită pentru omul acela care îi sfidase şi îl asasinase pe protejatul lor, Alexie al IV-lea, au hotărât să scape de el într-o manieră spectaculoasă. În octombrie 1204 a fost urcat în vârful uneia dintre cele mai înalte columne din oraş, cea a lui Teodosiu, şi, în faţa unei mulţimi uriaşe de privitori, a fost aruncat pe dalele de piatră de jos, găsindu-şi moartea.[497]

Alexie al III-lea a profitat prea puţin de pe urma gestului lui perfid. Când a auzit că se apropia o armată latină, a părăsit Mosynopolis cu Eufrosina şi Eudokia şi a început o serie de peregrinări prin fostele teritorii ale imperiului său, sperând în secret că într-o bună zi vor fi

---

497 Choniates 1984: 333-4; Akropolites 2007: 114-15; Gunther of Pairis 1997: 114-16; Villehardouin 2008: 72-3, 83 (n. a.).

repuşi în drepturi la Palatul Blachernae. Ajunşi la Tesalonic, au stat numai până când a venit ştirea că împăratul Balduin era pe cale să-l ocupe şi apoi au plecat spre Corint, unde Alexie a scăpat de Eudokia măritând-o cu Léon Sgouros, un magnat local care pusese stăpânire pe oraş. De acolo, Alexie şi Eufrosina au încercat să ajungă la Ioannina, în Epir, unde era la putere un văr al lui Alexie, Mihail Anghelos. Dar în timpul călătoriei un pâlc de soldaţi latini i-au luat prizonieri, i-au expediat în Italia şi nu au fost eliberaţi decât după ce Mihail Anghelos a plătit preţul ridicat de răscumpărare care i-a fost cerut. Întorşi în Balcani, după ce au ajuns în oraşul Arta, cei doi s-au despărţit şi Alexie a pornit singur mai departe. Nu s-au mai revăzut niciodată, căci Eufrosina a murit câţiva ani mai târziu. Între timp, Alexie era departe, în Asia Mică, la Konya, capitala turcilor selgiucizi şi reşedinţa sultanului lor, Kaikosru I (1192-1197, 1204-1211). Cât se poate de limpede, Alexie se afla acolo pentru a cere un favor. La sfârşitul anilor 1190, când Kaikosru fusese îndepărtat de la putere de un frate de-al său, sultanul se refugiase la Constantinopol şi fusese bine primit de împărat. Acum rolurile se inversaseră, deoarece Kaikosru era din nou la putere în Konya, iar Alexie era

refugiatul fără adăpost.[498]

Un alt refugiat după dezastrul din 1204 era Teodor Laskaris, căsătorit cu Anna, fiica lui Alexie al III-lea. Laskaris scăpase fugind în direcţia opusă, traversând Bosforul ca să ajungă la Niceea. Acolo înjghebase un fel de guvern bizantin în exil, iar în 1208 se încoronase împărat, anunţând în acest fel revendicarea capitalei pierdute şi, implicit, respingând pretenţiile lui Alexie al III-lea la tron.[499] Probabil că asta l-a făcut pe Alexie al III-lea să însoţească o armată turcească la invadarea teritoriului lui Laskaris, în 1211. Armata lui Teodor a opus o puternică rezistenţă şi turcii s-au retras, lăsându-l în urmă pe nefericitul Alexie, care a fost luat prizonier şi trimis de Laskaris la o mănăstire din Niceea. Nu ne vine greu să ni-l imaginăm, uitat de toţi şi neîndrăgit de nimeni, petrecându-şi zilele nesfârşite în reflecţii asupra propriei lui traiectorii atât de schimbătoare, de la anii trăiţi la curtea lui Saladin, ca refugiat din cauza tiraniei lui Andronic Comnenul, la vremea când pusese mâna pe putere şi domnise opt ani pe tronul imperial şi până la vremea când ajunsese din nou pe drumuri. Nu este exclus să se fi oprit uneori o clipă asupra influenţei propriului său rol asupra tristei

---

498 Akropolites 2007: 123-4, 129; Choniates 1984: 286-7, 339; Villehardouin 2008: 83, 358 (n. a.).

499 Akropolites 2007: 118-19 (n. a.).

situaţii în care se găsea acum Constantinopolul.

Aşa se face că din întreaga elită constantinopolitană a perioadei dinainte de 1204 mai prospera doar Teodor Laskaris şi familia lui. Ginerele şi succesorul său ca împărat în exil la Niceea, Ioan al III-lea Vatatzes (1221-1254), a ieşit victorios în 1225 în faţa forţelor Imperiului Latin de Constantinopol în bătălia de la Poimamenon, recuperând multe dintre teritoriile imperiale pierdute din Asia Mică şi din Balcani. În 1235 a încheiat un tratat cu bulgarii şi împreună au pus la cale un asediu comun asupra Constantinopolului, dar Zidurile continentale erau la fel de solide ca întotdeauna, iar asediul a fost ridicat în acea toamnă, fără tragere de inimă.[500] Oricât de anemic era regimul latin şi cu toate că pierduse majoritatea teritoriilor din afara capitalei, reuşea să se menţină în continuare în spatele sistemelor de apărare ale Constantinopolului şi cu asistenţa flotei veneţiene.

Ar fi agreabil să ne putem gândi că bizantinii, în urma unei confruntări eroice, au reuşit să recupereze Constantinopolul de la latini, dar nu e cazul, desigur. Când a fost să se întâmple, evenimentul amintea mai degrabă, în mod straniu, de multe alte transferuri de

---

500 Akropolites 2007: 194-5 (n. a.).

putere din vremurile trecute. În 1258, Ioan al IV-lea Laskaris, pe atunci un copil în vârstă de şapte ani, a moştenit tronul de la Niceea, o situaţie în care, în politica bizantină, erai pândit de toate primejdiile. În scurt timp, puterea a fost preluată de unul dintre cei mai capabili şi mai nemiloşi generali, Mihail Paleolog, numit regent după ce, probabil, pusese ca fostul regent să fie asasinat în timpul unei slujbe bisericeşti. Odată ce s-a instalat la putere, la fel ca Andronic I, regentul s-a încoronat împărat ca Mihail al VIII-lea (1259-1282), iar pe tânărul său protejat l-a tras pe linie moartă. La scurt timp, Constantinopolul a fost pus în mâinile lui Mihail într-un fel asemănător cu cel în care Alexie Comnenul intrase în oraş în 1081. În iulie 1261, unul dintre generalii săi se afla cu armata în Tracia, nu departe de Zidurile continentale, când în tabăra lui au ajuns câteva persoane din Constantinopol. Ei i-au spus că oraşul era practic fără apărare, deoarece *podestà* veneţian, plictisit de starea permanentă de apărare, îmbarcase majoritatea garnizoanei pe o mică flotă ca să atace o insulă din apropiere, ocupată de trupele lui Mihail al VIII-lea. I-au mai comunicat că una dintre porţile mici din Zidurile continentale fusese lăsată deschisă, prin bunăvoinţa susţinătorilor din interior, fără îndoială. Un pâlc de cincisprezece soldaţi au fost trimişi în recunoaştere şi au descoperit că într-adevăr calea era

deschisă. Au pus mâna pe singura santinelă de pe creneluri şi au aruncat-o de la înălţimea zidului, apoi au deschis şi restul porţilor, ca să poată intra toată armata. Apariţia lor pe străzi a luat pe toată lumea prin surprindere. Bărbaţii s-au năpustit în mănăstiri, căutând protecţie în altare, iar femeile s-au ascuns pe unde au apucat, în timp ce soldaţii se revărsau pe străzi, însă nu a avut loc un masacru general al latinilor, după cum ar fi fost de aşteptat. Puţinii care se mai găseau în oraş, inclusiv împăratul Balduin al II-lea, şi-au dat seama că nu se mai putea face nimic şi s-au grăbit să ajungă la cea mai apropiată navă. Până în zori, Constantinopolul era cu totul ocupat de trupele lui Mihail al VIII-lea.[501]

Împăratul se afla pe malul asiatic al Bosforului cu o altă parte din armată, când a primit vestea ocupării Constantinopolului. Era foarte devreme dimineaţa şi încă dormea în cortul lui când ştirea i-a fost adusă de sora sa, Eulogia, care a intrat la el, dar, cum avea un somn adânc, a trebuit să-l tragă de degetul mare de la picior şi să-l gâdile cu o pană ca să-l trezească pentru a-i spune ce se întâmplase. La început, Mihail nu a vrut să o creadă, dar la scurt timp a sosit un sol care îi aducea coroana şi sceptrul împăratului latin Balduin II,

---

[501] Akropolites 2007: 375-6 (n. a.).

abandonate în graba lui de a se salva.[502]

Politician abil, cum era, Mihail al VIII-lea s-a folosit din plin de această lovitură spectaculoasă. A preferat să aştepte aproape două săptămâni înainte de a intra personal în oraş, pentru ca evenimentul să se petreacă pe 15 august, sărbătoarea Adormirii Maicii Domnului, protectoarea Constantinopolului. Între timp s-au făcut toate pregătirile în vederea unei ceremonii cum se cuvine care să marcheze revenirea oraşului sub domnia unui împărat şi a unui patriarh care respectau adevărata credinţă creştină, şi nu versiunea eronată pe care o propovăduiau latinii. Mihail al VIII-lea şi-a făcut intrarea prin Poarta de Aur, deschisă larg cu acest prilej. Acolo a fost întâmpinat de prelaţi purtând icoana Hodegetria, care fusese găsită neatinsă în Biserica Pantokrator. De acolo a pornit pe jos, în spatele unui car ce purta icoana, până la mănăstirea Studion, unde icoana a fost depusă cu tot ceremonialul în biserică. Apoi împăratul a încălecat pe calul său şi a străbătut Calea Triumfală şi Mese, în ovaţiile mulţimii adunate pe marginile străzii. La Hagia Sofia s-a rugat la icoana lui Hristos şi apoi a traversat Augusteion şi şi-a preluat reşedinţa din Marele Palat.[503]

---

502 Akropolites 2007: 379-81; Pachymeres 1984-2000: i. 194-206 (n. a.).

503 Akropolites 2007: 383-7; Pachymeres 1984-2000: i. 216-18 (n. a.).

Odată ce avea control asupra capitalei, Mihail s-a simţit destul de sigur pentru a-l scoate definitiv din joc pe fostul împărat, Ioan Laskaris. Deşi Ioan era încă doar un copil, Mihail a pus să fie orbit şi întemniţat într-un castel de la Marea Marmara. Chiar şi după standardele vieţii politice bizantine era o crimă atroce şi Mihail a fost imediat excomunicat de patriarhul Constantinopolului, Arsenie. Mihail a răspuns în mod caracteristic, detronându-l pe Arsenie şi înlocuindu-l cu cineva mai maleabil, care a ridicat imediat afurisenia.[504] În ciuda protestelor şi criticilor, împăratul a înfruntat furtuna de împotrivire şi dinastia Paleolog era destinată să conducă în Constantinopolul bizantin tot restul existenţei lui de oraş creştin.

Mihail al VIII-lea nu a exploatat valoarea propagandistică a recuperării Constantinopolului doar în ziua intrării sale în oraş, în 1261. De-a lungul întregii domnii a promovat ideea că, aşa cum Constantiopolul fusese fondat de împăratul-sfânt Constantin, la fel era şi el „noul Constantin” care avea să reîntemeieze oraşul şi să-i redea toată gloria dintâi cu care ilustrul său predecesor îl înzestrase. A adoptat numele ca titlu, l-a adăugat pe sigiliu şi l-a folosit de câte ori semna

---

504 Pachymeres 1984-2000: i. 254-8, 266-70, ii. 332-55 (n. a.).

documente oficiale. A pus chiar să îi fie făcut un portret în postura de noul Constantin, brodat pe o mare copertină din mătase prinsă apoi între două coloane de porfir la capătul de vest al catedralei Hagia Sofia. Mesajul era limpede: nimeni nu trebuia să considere că umilitoarea izgonire a împăratului bizantin de la Constantinopol din 1204 ar fi modificat cumva statutul de conducător al monarhilor creştini pe care Constantin cel Mare îl instituise şi Mihail se angajase să îl restabilească.[505]

În conformitate cu această imagine, Mihail a început o serie intensă de lucrări edilitare aproape de îndată ce a obţinut controlul asupra Constantinopolului. În primul şi în primul rând, Zidurile maritime de-a lungul Cornului de Aur au fost înălţate, pentru a preveni repetarea tacticii la care au recurs latinii în aprilie 1204. Au fost adăugate paravane din lemn acoperite cu piei pentru a le înălţa şi pentru a împiedica folosirea turnurilor de atac fixate pe partea din faţă a navelor pentru a ajunge la un nivel mai înalt decât zidurile. Mai târziu a fost adăugat şi un soi de al doilea zid exterior, astfel încât Zidurile maritime să fie tot atât de eficiente ca replica lor continentală.[506] Refacerea serviciilor

---

505 Pachymeres 1984-2000: iv. 676-7; Macrides 1980: 22-4 (n. a.).

506 Pachymeres 1984-2000: i. 250-1; Talbot 1993: 249 (n. a.).

sociale ale Constantinopolului şi infrastructura de fiecare zi figurau de asemenea pe agendă. Orfelinatul a fost înzestrat cu o nouă şcoală şi s-au înfiinţat spitale noi.

Străzile şi porticurile au fost reparate şi porturile repuse în funcţiune.[507] Şi, bineînţeles, mai era şi chestiunea reşedinţei imperiale. Palatul Blachernae ajunsese în asemenea hal, încât în primii zece ani Mihail a locuit în Marele Palat, unde unele clădiri erau funcţionale. Între timp, Blachernae a fost refăcut şi redecorat cu scene din numeroasele victorii ale lui Mihail. Este semnificativ că pereţii au fost acoperiţi nu cu tradiţionalele mozaicuri, ci cu fresce pictate pe tencuială. Se prea poate să fi fost o măsură dictată de economie, fresca fiind considerabil mai ieftină decât mozaicul, iar Mihail nu îşi permitea să fie prea darnic, având în vedere câte mai rămăseseră de făcut.[508]

Mihail şi-a luat şi toate garanţiile că va fi văzut ocupându-se asiduu şi de cealaltă îndatorire imperială, anume de întemeierea şi de aspectul bisericilor şi mănăstirilor. Hagia Sofia, din multe puncte de vedere simbolul Constantinopolului, se impunea ca ţintă a patronajului. În afară de portretul gigantic de mătase al

---

507 Talbot 1993: 253 (n. a.).

508 Pachymeres 1984-2000: i. 218, ii. 649-52; Talbot 1993: 250-1 (n. a.).

lui Mihail, a fost comandat şi un nou mozaic, *Deisis,* reprezentându-l pe Hristos ca Judecător, între Sfânta Fecioară şi Ioan Botezătorul. Pentru a sărbători întoarcerea ei la cultul ortodox, catedrala a primit noi vase sfinte şi pânze pentru altar.[509] Multe alte biserici au fost restaurate şi redecorate sau au primit acoperişuri noi din ţiglă ori plumb şi mobilier nou, pentru a înlocui ceea ce fusese furat de latini: la Sfinţii Apostoli, Peribleptos, Maica Domnului din Blachernae şi posibil şi la Kyriotissa. Mihail s-a asigurat ca generozitatea lui să fie consemnată. La Peribleptos, noile mozaicuri cuprindeau şi un panou în care era reprezentat Mihail însuşi, împreună cu soţia sa şi unul dintre fii. Lângă Biserica Sfinţii Apostoli a ridicat o columnă având în vârf o statuie a Arhanghelului Mihail. Înaintea lui, îngenuncheată, silueta unui împărat, oferindu-i o machetă a Constantinopolului. Observatorii contemporani ar fi înţeles că împăratul înfăţişat putea fi Constantin, întemeietorul oraşului, sau noul Constantin, Mihail în persoană, al cărui sfânt protector era chiar Arhanghelul.[510] În ultimul rând, la fel ca predecesorii lui, a ales un loc care să servească drept mormânt lui şi familiei: mănăstirea Sfântul

---

[509] Mathews 1998: 159 (n. a.).

[510] Pachymeres 1984-2000: iii. 258-61; Striker şi Kuban 1997: 17, 143-9; Mango 1992: 477-8, 491; Talbot 1993: 253-5 (n. a.).

Dimitrie, situată în vârful triunghiului Constantinopolului. Fusese iniţial ctitorită de unul dintre strămoşii lui, dar se ruinase în bună măsură în vremea ocupaţiei latine. El şi succesorii lui şi-au făgăduit că vor avea grijă să viziteze mănăstirea în fiecare an de 26 octombrie, sărbătoarea Sfântului Dimitrie.[511]

Până la urmă, Mihail nu a ajuns să fie înhumat în mănăstirea pregătită de el în acest scop. La moartea lui, în decembrie 1282, Biserica a decretat că nu se cădea să fie înmormântat la Constantinopol. Nu i s-a reproşat uzurparea violentă sau orbirea lui Ioan Laskaris, ci negocierile cu papa pentru a pune capăt schismei dintre Biserica Bizantină şi cea Latină. Într-o încercare de a stăvili puterile occidentale care urmăreau refacerea Imperiului Latin, Mihail fusese de acord să recunoască autoritatea papală asupra Bisericii Bizantine la Conciliul de la Lyon din 1274. Fiul şi succesorul lui în vârstă de 24 de ani, Andronic al II-lea (1282-1328), a abandonat rapid unirea de la Lyon şi a dispus ca tatăl său să fie înmormântat discret, într-o mănăstire din provincie. Andronic i-a făcut chiar o vizită orbului Ioan Laskaris în castelul lui şi a încercat

---

511 Thomas şi Hero 2000: iii. 1237-53; Pseudo-Kodinos 2013: 195; Janin 1969: 92-4; Talbot 1993: 254 (n. a.).

să-şi împace conştiinţa oferindu-i prizonierului alinare. La moartea lui Laskaris, trupul lui a fost adus la Constantinopol şi ironia face că a fost înmormântat în mănăstirea familiei Paleolog, Sfântul Dimitrie, poate chiar în mormântul iniţial pregătit pentru Mihail.[512]

Andronic se deosebea fundamental de tatăl său, fiind renumit pentru evlavia lui şi pentru ocrotirea învăţăturii şi a erudiţiei şi mai puţin a ceea ce era direct profitabil, indiferent de mijloace. Îi făcea plăcere să prezideze adunări în care se dezbăteau subiecte literare şi filosofice, iar contemporanii asemănau curtea sa cu agora Atenei antice. Cu toate astea, a dus mai departe politica tatălui său de refacere a gloriei trecute a Constantinopolului. În timpul domniei sale a fost dragat şi repus în funcţiune portul Sophianai de pe ţărmul sudic al oraşului: „o lucrare măreaţă pentru oraşul nostru", se entuziasma un contemporan, care „trebuie neapărat să fie văzută". La Hagia Sofia s-a executat o revizie generală şi zidurilor li s-au adăugat contraforturi, pentru o mai bună susţinere a greutăţii cupolei. A fost reparată şi statuia lui Iustinian aşezată pe columna din afara catedralei, iar mărul imperial care îi căzuse din mână a fost înlocuit.[513]

---

512 Pachymeres 1984-2000: iii. 118-20; Majeska 1984: 39, 267-8 (n. a.).

513 Berger 2013: 161; Gregoras 1829-55: i. 273, 275, 277; Talbot 2001: 330 (n. a.).

Pe de altă parte, patronajul pe care Andronic îl putea asigura monumentelor Constantinopolului avea limite. Imperiul reconstituit de Mihail al VIII-lea în 1261 era mai mic decât cel peste care domnise Alexie al III-lea Anghelos în 1200. Era constituit doar din aproximativ o treime a Asiei Mici, o fâşie de teritoriu din Balcani, o parte din Pelopones şi unele dintre insulele din Marea Egee, iar această diminuare a teritoriului însemna că împăraţii dinastiei Paleolog primeau doar o parte din veniturile din impozite pe care le avuseseră la dispoziţie predecesorii lor. În secolul al VI-lea, când Iustinian reconstruise atât de multe mari edificii ale Constantinopolului, imperiul avea la dispoziţie un venit anual de aproximativ cinci sau şase milioane de piese din aur, care acum scăzuse la un milion de *hyperpyra,* iar aceste monede erau de valoare mai mică, deoarece aveau un conţinut de aur mult mai scăzut decât moneda din aur de pe vremea lui Iustinian.[514] Dar cum apărarea reprezenta prioritatea absolută, era nevoit să lase deoparte lucrările de construcţie. Andronic a reuşit să repare Hagia Sofia doar pentru că a moştenit o sumă considerabilă de bani de la soţia lui italiancă, dar nu a avut putere să ducă la capăt lucrările plănuite din cauza tulburărilor interne din imperiu de

---

[514] Hendy 1985: 161-4, 172, 513-36 (n. a.).

după 1317.[515]

În schimb, în anii de după 1261, rudele şi supuşii bogaţi ai împăratului i s-au alăturat şi, folosindu-se de resursele personale, au restaurat şi înfrumuseţat bisericile şi mănăstirile lor preferate. Teodora, văduva lui Mihail al VIII-lea şi mama lui Andronic al II-lea, a luat sub ocrotire două mănăstiri. Una era Sfânta Fecioară Libos, situată aproape de Sfinţii Apostoli, întemeiată cu trei sute de ani mai devreme de nobilul bizantin Constantin Libos. Teodora a supravegheat renovarea complexului, adăugarea unei noi biserici şi înfiinţarea unui spital. Poate pentru că Sfântul Dimitrie îi fusese dată lui Ioan Laskaris, mănăstirea Libos a devenit locul de veşnicie al dinastiei Paleolog, Teodora însăşi fiind dusă acolo în 1303.[516] O altă patroană a fost sora vitregă a lui Andronic, Maria, fiică nelegitimă a lui Mihail al VIII-lea. Ea s-a întors la Constantinopol în 1282, după moartea soţului ei, hanul mongol Abaka. În locul restaurării unei instituţii existente, Maria a preferat să întemeieze una nouă – mica mănăstire de călugăriţe Sfânta Fecioară a Mongolilor.[517] Dar şi

---

[515] Gregoras 1829-55: i. 273-5 (n. a.).

[516] Thomas şi Hero 2000: iii. 1254-94; Majeska 1984: 309-12; Pachymeres 1984-2000: iv. 412; Talbot 2001: 336-7-8; Miller 1997: 200-4; Freely şi Çakmak 2004: 175-8 (n. a.).

[517] Talbot 2001: 234-5 (n. a.).

curtenii şi militarii bogaţi care nu erau înrudiţi cu familia regală au avut rolul lor. Pentru restaurarea mănăstirii învierea, care se presupunea că fusese întemeiată de Elena, mama lui Constantin, Georgios Akropolites, unul dintre cei mai apropiaţi consilieri politici ai lui Mihail al VIII-lea, a plătit 17.000 de *hyperpyra,* după care a renunţat să mai ţină socoteala. Ba chiar a şi luat parte personal la lucrări.[518] Biserica Sfânta Fecioară Binecuvântată (Pammakaristos) a fost reînzestrată de Mihail Glabas, general de succes, iar după moartea lui, în 1304, văduva lui a transformat partea sudică a naosului într-o capelă închinată memoriei lui.[519]

Cel mai bogat şi mai remarcabil dintre mecena acelor vremuri a fost Teodor Metochites (1270-1332), mare logofăt şi principalul consilier al lui Andronic al II-lea în ultima parte a domniei lui. Metochites a fost atât om de stat, cât şi învăţat, membru de vază al cercului literar al împăratului şi în acelaşi timp o personalitate puternică, dominantă la curte. A adunat o avere considerabilă graţie înaltelor sale dregătorii, deşi unii susţineau, probabil pe bună dreptate, că mare parte din ea provenea din vânzarea de funcţii şi din dosirea de

---

518 Thomas şi Hero 2000: v. 1378 (n. a.).

519 Belting, Mango şi Mouriki 1978: 11-22; Mathews 1998: 153 (n. a.).

plocoane. Şi-a cheltuit o bună parte din avere pentru un splendid palat nou pentru el şi familie, plasat nu departe de Zidurile continentale şi de Blachernae. L-a înzestrat cu podele de marmură, grădini, apă adusă pe ţeavă, băi, o curte cu colonadă şi orice alt lux cu putinţă.[520]

Însă i-au rămas suficienţi bani şi pentru un proiect religios şi Metochites a devenit cel care a restaurat şi decorat mănăstirea închinată Mântuitorului din Chora, care pe vremuri fusese situată în afara oraşului, fiind cuprinsă în interiorul lui după construirea Zidurilor continentale, în 413. Complexul de clădiri era acum în cea mai mare parte în ruine, însă în jurul anului 1316, la cererea lui Andronic al II-lea, Metochites a început să cureţe întregul spaţiu, pentru a face loc pentru noile clădiri. Printre ele, o bibliotecă ce avea să devină cea mai mare din Constantinopol.[521] Biserica principală a fost împodobită cu splendide mozaicuri descriind viaţa lui Hristos şi a Fecioarei, cu care Metochites se lăuda, considerându-le „lucruri încântătoare, splendide".[522] Alături de biserică, Metochites a înălţat o capelă în care să se afle propriul său mormânt, decorat, cât se poate de potrivit, cu fresce înfăţişând Judecata de Apoi.

[520] Mango 1986: 246-7; Ševčenko 1975: 31 (n. a.).

[521] Featherstone 2011: 216, 223, 225-6; Ševčenko 1975: 90-1 (n. a.).

[522] Featherstone 2011: 223; Ousterhout 2002: 35-69 (n. a.).

Aceste fresce sunt lucrări remarcabile în sine, fiind pline de o vioiciune care uneori lipseşte din mozaicurile bizantine încremenite şi ceremonioase.[523] Situată în apropierea Palatului Blachernae şi a Bisericii Maica Domnului, Chora lui Metochites a devenit una dintre cele mai importante instituţii monahale ale Constantinopolului secolului al XIV-lea.

Graţie eforturilor lui Mihail al VIII-lea, ale lui Andronic al II-lea, ale împărătesei Teodora, ale lui Teodor Metochites şi ale altor binefăcători, Constantinopolul a redevenit un loc care inspira vizitatorilor lui veneraţie şi uluire. Şi dimensiunile cetăţii stârneau comentarii. Un negustor evreu care a petrecut doisprezece ani acolo, pe la 1280-1290, le spunea prietenilor săi din Damasc că traversarea oraşului dintr-o parte în alta dura de dimineaţă până la prânz. Un călător arab, Ibn Battuta, ajuns acolo în 1332, spunea că avea „o întindere enormă". Impresiona în continuare şi numărul bisericilor şi mănăstirilor, iar Ibn Battuta nota că se cutremura cerul când băteau toate clopotele, laolaltă.[524] Punctul culminant al oricărei vizite era în continuare Hagia Sofia. Fiind musulman, lui Ibn Battuta nu i s-a permis să intre, însă catedrala şi

---

[523] Ousterhout 2002: 70-80 (n. a.).

[524] Bowman 1985: 233; Ibn Battuta 1958-2000: ii. 504, 506, 511 (n. a.).

complexul ei de clădiri i s-au părut ca un fel de oraş în sine. Pentru cei care păşeau înăuntru, cea mai frapantă trăsătură era, aşa cum fusese dintotdeauna, sentimentul de plutire a cupolei. „Măreţia şi frumuseţea ei sunt imposibil de descris”, scria un diacon rus în anii 1390. Unul dintre compatrioţii lui s-a urcat pe galerie ca să numere ferestrele de la baza bolţii. Mozaicul cu Hristos Pantocrator care privea în jos din mijlocul ei exercita o fascinaţie deosebită. Reînnoit în jurul anului 1355, după ce suferise stricăciuni în urma unui cutremur, lăţimea capului măsura douăzeci şi opt de palme, dar privit de jos dimensiunile păreau normale.[525] Vizitatorii găseau nenumărate lucruri de interes şi la nivelul de bază. Capacul din piatră al fântânii pe care şezuse Hristos când a stat de vorbă cu femeia din Samaria era în continuare acolo, la fel şi uluitoarele decoraţiuni în mozaic şi coloanele din marmură diferit colorate. Ghizii povesteau în continuare istoria îngerului catedralei, care veghea etern în aşteptarea întoarcerii acelui băiat.[526]

Un Portret al lui Teodor Metochites

---

[525] Ibn Battuta 1958-2000: ii. 509; Buondelmonti 1897: 242; Majeska 1984: 96, 160; Gregoras 1829-55: iii. 255-7; Mango 1986: 249; Tafur 1926: 139 (n. a.).

[526] Clavijo 1928: 71-6; Majeska 1984: 200, 224-6 (n. a.).

Nicefor Gregoras, elevul şi prietenul lui Metochites, ne face o impresie despre Metochites şi enormul lui farmec personal şi intelectual:

Atrăgea privirile tuturor asupra lui prin dimensiunile trupului şi armonia dintre mâini şi picioare şi toate celelalte trăsături, dar şi prin lumina din ochii lui. Atingea cele mai înalte culmi prin calitatea lui de vorbitor natural, prin capacitatea de muncă, forţa memoriei şi înţelegerea limpede a tuturor ramurilor cunoaşterii. Răspundea atât de fluent la toate întrebările, fie ele despre vremurile din vechime sau despre ziua de astăzi, ca şi cum limba lui ar fi fost o scriere, încât prietenii lui nu prea aveau nevoie de cărţi. Căci era o bibliotecă vie şi un adevărat tezaur de ştiinţă, întrecându-i cu mult pe toţi învăţaţii dinaintea lui. Singura critică pe care ai fi putut să i-o aduci este că nu intra în vederile lui să-şi modeleze stilul imitându-i pe oricare dintre scriitorii vechi şi nu-şi îndulcea forţa gândului său printr-un stil amabil ori graţios sau arătând orice înclinaţie capabilă să pună orice fel de frâu fertilităţii minţii lui. Faptul cel mai remarcabil legat de el era că, dacă în treburile publice domnea o asemenea confuzie, mereu sub ameninţarea unei furtuni iminente şi cu o avalanşă întreagă de

răspunderi care îi copleşeau continuu mintea, nimic nu l-ar fi împiedicat vreodată să citească şi să scrie. Atât de competent era în ambele sfere de activitate, încât putea să muncească din zori şi până noaptea la palat, pe de-a-ntregul devotat administrării afacerilor publice şi ocupându-se de toate cu cel mai mare entuziasm, ca şi cum literatura nu i-ar fi stârnit nici cel mai mic interes. Pleca de la palat târziu şi după aceea se dedica lecturii, ca şi cum ar fi fost un învăţat detaşat cu totul de viaţa publică.

Din N.G. Wilson, *Scholars of Byzantium,* ed. a II-a, Londra: Duckworth, 1996: 256-257, citat cu acordul Bloomsbury Publishing.

Şi alte mari biserici aveau puterea de a impresiona. Ibn Battuta a rămas uimit cât de frumos erau împodobite cu marmură şi mozaicuri.[527] La Maica Domnului din Blachernae erau remarcate marile coloane din jasp verde, la fel şi elementele aurite şi mozaicurile care arătau de parcă atunci erau făcute. La Peribleptos mai putea fi văzut marele sarcofag din jasp al împăratului Romanos al III-lea.[528] Vizitatorii

[527] Ibn Battuta 1958-2000: ii. 511 (n. a.).

[528] Clavijo 1928: 64-5, 79-80; Majeska 1984: 276-7 (n. a.).

mănăstirii Pantokrator aveau ocazia să admire mozaicurile „strălucitoare ca soarele”. Lespedea de marmură pe care fusese aşezat trupul lui Hristos după răstignire se afla în continuare acolo. Probabil că latinilor li se păruse prea masivă ca să o ridice şi să o ia cu ei.[529] La fel, şi la Sfinţii Apostoli se păstrase interiorul vast şi era expus în continuare stâlpul de care fusese legat Hristos ca să fie biciuit. Se mai puteau vedea şi mormintele împăraţilor, chiar dacă îşi pierduseră poleiala şi pietrele preţioase.[530]

Afară, pe străzi, marile columne ale lui Teodosiu şi Arcadiu dominau în continuare orizontul.[531] În Augusteion, chiar dacă Anemodoulion dispăruse, vizitatorii rămâneau invariabil uluiţi de statuia lui Iustinian, la înălţimea ei, chiar dacă de cele mai multe ori îşi imaginau că personajul de pe cal era fie Constantin cel Mare, fie Heraclius.[532] La fel ca în trecut, Hipodromul era prilej de fascinaţie şi vizitatorii încă se minunau de dimensiunile acelui loc, de axul central şi de tribunele cu bănci înălţate de o parte şi alta a pistei

---

[529] Majeska 1984: 42; Bertrandon de la Brocquière 1988: 102-3; Clavijo 1928: 83; Tafur 1926: 142 (n. a.).

[530] Bertrandon de la Brocquière 1988: 103; Buondelmonti 1897: 244; Majeska 1984: 42, 299-301 (n. a.).

[531] Majeska 1984: 272; Buondelmonti 1897: 244 (n. a.).

[532] Bertrandon de la Brocquière 1988: 101; Tafur 1926: 140-1; Majeska 1984: 237-40; Barbaro 1969: 61; Schiltberger 1879: 79-80 (n. a.).

de curse. Cursele de care nu se mai desfăşurau acolo, probabil din cauză că la Constantinopol lipsea acum masa de populaţie uriaşă de care era nevoie ca să se umple locul. Devenise în schimb spaţiu de antrenament şi turnee pentru arcaşi. Statuile antice dispăruseră cu totul, deşi se păstraseră piedestalurile şi se puteau vedea şi coloana cu şarpele de bronz şi obeliscul egiptean al lui Teodosiu. Supravieţuise şi statuia din marmură roşie a două personaje aşezate, cunoscute sub numele de Drepţii Judecători, chiar dacă suferiseră multe lovituri de-a lungul vremii, iar una îşi pierduse mâinile şi picioarele. Supravieţuise şi respectul adânc legat de statuile din Constantinopol. Despre Dreptul Judecător care mai avea mâini se credea că are remarcabilul talent de a aprecia preţul corect al unei tranzacţii. Cumpărătorul îi punea monede într-una din palme, iar când se ajungea la suma cuvenită, pumnul statuii se închidea, potrivit legendei.[533] Alături de Hipodrom, Marele Palat poate să nu fi fost reşedinţa preferată a împăratului, dar mai existau acolo câteva clădiri impresionante, cu mozaicuri uluitoare, rămăşiţe din zilele în care complexul se afla în centrul ceremonialului şi

---

[533] Bertrandon de la Brocquière 1988: 101, 105-6; Clavijo 1928: 69-71; Tafur 1926: 143; Buondelmonti 1897: 243-4; Schiltberger 1879: 79; Manuel Chrysoloras in Mango 1986: 250; Majeska 1984: 184, 274-5 (n. a.).

diplomaţiei imperiale.[534]

Dacă majoritatea statuilor clasice se pierduseră pentru totdeauna, Constantinopolul îşi recuperase în schimb un alt element care îi îndreptăţea pretenţia la faimă. Înainte de 1204, ambiţia de a fi un oraş sfânt, ca Roma sau Ierusalim, se întemeiase în cea mai mare măsură pe sutele de relicve ale sfinţilor de care erau pline bisericile lui. În timpul stăpânirii latine, cele mai multe fuseseră expediate în Occident, trimise ca daruri diplomatice, amanetate pentru a face rost de bani, sau pur şi simplu fuseseră furate. Acum însă, ca prin miracol, multe au făcut cale întoarsă. Oraşul părea să-şi fi dobândit un set absolut nou de relicve ale Patimilor, care să le înlocuiască pe cele pierdute din capela Pharos. În mod normal, erau păstrate într-un sipet sigilat la mănăstirea Sfântul Gheorghe din Mangana, însă erau întotdeauna expuse public la Hagia Sofia, în timpul Săptămânii Mari. Printre ele pelerina purpurie în care a fost umilit Hristos, Cununa de Spini, buretele umplut cu oțet care I s-a dat pe cruce, o bucată din mult fragmentata Cruce Adevărată şi suliţa cu care a fost împuns în coastă.[535]

Chiar şi în Evul Mediu, reapariţia neaşteptată a

---

[534] Schiltberger 1879: 79 (n. a.).

[535] Majeska 1984: 34, 130, 216-17, 222 (n. a.).

acestor obiecte a stârnit semne de întrebare. Dacă pelerinii ruşi au fost fericiţi să le accepte ca autentice, latinii se arătau uneori mai sceptici. Călătorul englez cunoscut sub numele de Sir John Mandeville, care a făcut o vizită în jurul anului 1334, a fost uimit să audă despre Cununa de Spini că se află la Constantinopol. Era cât se poate de conştient că acea cunună, care iniţial se aflase la Constantinopol, se afla acum la Paris. Regele Franţei, Ludovic al IX-lea (1228-1270), plătise suma cuvenită negustorului veneţian căruia îi fusese amanetată de împăratul latin Balduin al II-lea în 1237. Ludovic a pus ca preţioasa relicvă să-i fie adusă în capitală şi a construit special pentru a o găzdui zvelta Sainte-Chapelle, în stil gotic. Mandeville o văzuse categoric acolo, dar cu bunăvoinţă a tras concluzia că acea cunună trebuie să fi fost la un moment dat împărţită în două, prin urmare erau ambele autentice.[536]

În mod miraculos, nu au reapărut numai relicvele legate de Patimi. Şi bisericile Constantinopolului s-au umplut din nou de obiecte sfinte, spre a fi venerate de credincioşi. Un preot rus, Ştefan din Novgorod, care şi-a făcut vizita în 1348, a mers din biserică în biserică şi din mănăstire în mănăstire ca să se închine la toate

---

[536] Majeska 1984: 30; Mandeville 1983: 48 (n. a.).

moaştele de sfinţi şi de sfinte pe care le-a găsit. La Peribleptos, a sărutat mâna lui Ioan Botezătorul; la Sfinţii Apostoli, trupurile Sfinţilor Spiridon şi Polieuct; la mănăstirea Studion, trupurile Sfinţilor Sava Bucătarul şi Solomonis; iar la Pantokrator, trupul decapitat al Sfântului Mihail Sincelul. La Biserica Maica Domnului din Chalkoprateia, brâul Sfintei Fecioare era din nou expus, iar veşmântul Ei se găsea iarăşi la Blachernae, chiar dacă se spunea că episcopul Nivelon luase cu el cel puţin o parte din fiecare relicvă când pornise spre vest în 1205, ca să ceară ajutor.[537]

Vizitatorii nu mai aveau bucuria să vadă la Blachernae pictura murală care în fiecare vineri producea minunea ridicării perdelei – ea dispăruse definitiv. Dar multe alte icoane făcătoare de minuni se întorseseră şi îşi reluaseră locul în biserici, inclusiv Kyriotissa, despre care se povestea că îi vorbise unui împărat şi din care ţâşnise sânge când fusese înjunghiată de un evreu. Existau şi alte icoane noi, ca imaginea lui Hristos care apăruse brusc şi inexplicabil pe peretele unei biserici şi o icoană despre care se spunea că are puteri vindecătoare, dar numai duminica.[538] Procesiunea care se desfăşura în fiecare

[537] Ferry 2015: 174; Majeska 1984: 38-42, 44, 334-6 (n. a.).

[538] Majeska 1984: 100, 140, 144, 146, 164, 282-3 (n. a.).

marţi, când icoana Sfintei Fecioare Hodegetria era purtată pe străzi, era o atracţie turistică obişnuită. Icoana de mari dimensiuni şi extrem de grea era purtată de patru bărbaţi în straie largi, roşii, care moşteniseră cu toţii acest rol de la taţii şi bunicii lor. Când procesiunea ajungea într-una din pieţele Constantinopolului, icoana era lăsată jos şi preoţii care o însoţeau cântau imne şi intonau rugăciuni, apoi o atingeau cu bile mici din vată, pe care apoi le împărţeau în mulţime. Punctul culminant al procesiunii venea când un bărbat vârstnic, îmbrăcat în obişnuitele haine roşii, ieşea din mulţime, îngenunchea şi se ruga înaintea Fecioarei. Apoi îşi întindea braţele: icoana cea grea îi era pusă în spate şi o purta de unul singur înapoi, în fruntea procesiunii. Ca şi cum greutatea uriaşei rame aurite şi a pietrelor incrustate nu ar fi fost suficientă, omul era legat la ochi şi numai Fecioara mai putea să-i îndrume paşii înapoi, spre mănăstirea Hodegetria. După cum scria Ştefan din Novgorod, „este teribil să vezi cum îl împinge încolo şi încoace". Un alt spectator a avut grijă să participe la fiecare procesiune a icoanei Hodegetria cât a stat acolo, atât de fermecat era de spectacol.[539]

Astfel, Constantinopolul secolului al XIV-lea era o

---

539 Majeska 1984: 36, 364-5; Clavijo 1928: 84-5; Tafur 1926: 141-2 (n. a.).

sursă de admiraţie şi de uimire tot atât de mult pe cât fusese înainte de 1204. Ştefan din Novgorod nota cu încântare: „Există multe lucruri care te uluiesc aici, pe care mintea omenească nu le poate exprima.”[540] Ca şi cum nimic nu se schimbase, iar asta era exact ceea ce doreau bizantinii să gândească cei veniţi din afară.

Existau, desigur, diferenţe pronunţate între Constantinopolul din 1300 şi cel din urmă cu un secol. Chiar dacă vizitatorii vorbeau în continuare cu entuziasm despre dimensiunile oraşului, despre bisericile şi relicvele lui, în schimb nu mai ridicau în slăvi bogăţiile, ca altădată, nici nu mai susţineau că ar fi avut mai mult decât oricare altă cetate de oriunde din lume. Trecute erau zilele când împăratul era izvor nesecat de aur pentru oricine. Dacă regele Sigurd şi însoţitorii lui fuseseră încântaţi de pungile de aur primite în dar de la Alexie I, mercenarii catalani ai lui Andronic al II-lea se plângeau că monedele cu care îi plătea „nu făceau nici cât trei parale de la Barcelona”.[541] Pe de altă parte, chiar dacă nu mai era putred de bogat, Constantinopolul rămânea în continuare un oraş mare, cu o viaţă comercială înfloritoare. Târgurile care se

---

540 Majeska 1984: 28 (n. a.).

541 Muntaner 2006: 66 (n. a.).

ţineau în marile lui pieţe, ca Forul lui Teodosiu, erau la fel ca întotdeauna pline de viaţă şi de toate produsele cu putinţă – mirodenii, zahăr, mătase, bumbac, vin. Odată ce situaţia din sudul Rusiei se normalizase în oarecare măsură, se reluase şi comerţul de pe Marea Neagră şi mărfurile din acea zonă ajungeau din nou pe Cornul de Aur. Se deschiseseră între timp şi noi perspective comerciale. Constantinopolul era acum şi centru de export al grâului din Tracia şi Macedonia, probabil deoarece, odată cu scăderea numărului populaţiei, era nevoie de mai puţine grâne pentru consumul intern.[542]

Fără îndoială, relansarea economică a contribuit la refacerea unei alte trăsături caracteristice a Constantinopolului dinainte de 1204: diversitatea populaţiei. Sub regimul latin, populaţia s-a aflat în regres atât ca diversitate, cât şi numeric. Veneţia deţinea practic monopolul comerţului, ceea ce a făcut desigur ca la Constantinopol să ajungă tot mai puţini negustori din alte zone ale lumii. Cu siguranţă, arabii nu erau priviţi cu ochi buni, deoarece latinii încercaseră să distrugă moscheea Mitaton, iar genovezii şi pisanii erau şi ei ţinuţi la distanţă, în mare măsură. Iar în

---

542 Tafur 1926: 141; Ibn Battuta 1958-2000: ii. 508; Clavijo 1928: 88-9; Laiou 1980-1: 182-3 (n. a.).

vremea interludiului latin se pare că evreii cam părăsiseră teritoriile bizantine.[543]

Odată ce Mihail al VIII-lea a preluat puterea, în 1261, Constantinopolul a început să-şi recupereze rapid caracterul internaţional. Arabii s-au întors în scurt timp după 1261, odată cu tratatul încheiat de Mihail cu sultanul mameluc al Egiptului, Baibars I (1260-1277). La fel ca în înţelegerile mai vechi cu puterile musulmane, tratatul avea clauze referitoare la bunul tratament reciproc al negustorilor şi la asigurarea unei moschei la Constantinopol. La sosirea unor trimişi egipteni, în 1262, Mihail le-a arătat cu mândrie noua clădire, iar ei au dăruit perdelele, candelabrele şi mobilierul, toate trimise de Baibars pentru înzestrarea ei. Arabilor li s-a repartizat un cartier propriu la Constantinopol, înconjurat de ziduri ale căror porţi erau închise noaptea. Li s-a permis să-şi numească propria oficialitate, pe *qadi,* cadiul, care să-i guverneze şi să le reprezinte interesele.[544] Evreii care plecaseră s-au întors, dar nu s-au mai instalat în Galata. Noul lor cămin s-a întemeiat în jurul portului Vlanga, pe ţărmul de sud al oraşului, unde aveau şi ei un zid care să-i protejeze. Şi-au reluat îndeletnicirile de tăbăcari,

---

[543] Choniates 1984: 303; Goitein 1967-93: ii. 462; Jacoby 1995: 228; Jacoby 2001b: 198 (n. a.).

[544] Talbot 1993: 252-3; Bowman 1985: 233; Ibn Battuta 1958-2000: ii. 513 (n. a.).

meşteşugari şi negustori. Unii lucrau ca medici, deşi anumiţi clerici instigatori îşi îndemnau congregaţia să nu se folosească de ei. Cel puţin un evreu din Constantinopol lucra ca translator, fiind interpret la curtea bizantină ori de câte ori veneau în vizită delegaţii arabe.[545] Şi se părea că şi o mulţime de ruşi se îndreptaseră spre Constantinopol după 1261, nu numai negustori, ci şi preoţi şi călugări care s-au aşezat la mănăstirea Studion.[546]

Apoi, desigur, erau latinii. Chiar dacă francezii şi veneţienii se făcuseră vinovaţi de ocuparea şi jefuirea Constantinopolului în 1204 şi pentru apariţia Imperiului Latin, nu înseamnă că bizantinii îşi pierduseră încrederea în toţi occidentalii. Erau în continuare soldaţi cât se poate de vrednici, pe care era bine să-i ai de partea ta. Opt sute de cavaleri italieni luptaseră vitejeşte de partea lui Teodor Laskaris când acesta i-a înfrânt pe turcii selgiucizi în 1211, iar mercenarii latini îl ajutaseră chiar pe Mihail al VIII-lea să preia puterea, ucigându-l pe rivalul său, regentul tânărului Ioan al IV-lea, în 1258.[547] Prin urmare, după recuperarea Constantinopolului în 1261, latinii şi-au

---

545 Bowman 1985: 54-5, 233, 243, 278; Majeska 1984: 268-9; Ibn Battuta 1958-2000: ii. 505-6; Jacoby 1995: 228-30 (n. a.).

546 Majeska 1984: 285-6 (n. a.).

547 Akropolites 2007: 131-2, 148; Pachymeres 1984-2000: i. 78 (n. a.).

reluat vechiul rol participând la apărarea oraşului, chiar dacă nu în număr la fel de mare ca înainte de 1204. În 1303, un contingent masiv de mercenari catalani a sosit la Constantinopol. Conducătorul lor, Roger de Fluor, a fost numit mare duce şi a fost căsătorit cu nepoata lui Andronic al II-lea, înainte ca forţa catalană să fie trimisă în răsărit, ca să îi înfrunte pe turci. Latinii alcătuiau în continuare garda personală Varegă a împăratului şi, de zile mari, se aliniau în faţa lui, îşi ciocneau topoarele de scuturi şi îi urau, pe limba lor, o domnie îndelungată.[548]

De latini mai era nevoie şi pentru susţinerea comerţului maritim al Constantinopolului, ceea ce însemna că ar fi trebuit să fie aduşi înapoi negustorii din oraşele-stat italiene. Mihail al VIII-lea şi bizantinii în general erau în continuare în mod firesc circumspecţi faţă de veneţieni, a căror flotă adusese Cruciada a IV-a la Constantinopol şi acţionase ca principal reazem al şubredului Imperiu Latin. La apariţia în oraş a trupelor lui Mihail în 1261, casele negustorilor veneţieni de pe Cornul de Aur au fost incendiate, iar proprietarii lor au fugit din oraş.[549] Mihail a încheiat în schimb o alianţă cu genovezii,

[548] Muntaner 2006: 44; Pseudo-Kodinos 2013: 155 (n. a.).

[549] Akropolites 2007: 376 (n. a.).

duşmanii de moarte ai Veneţiei. Li s-au acordat vechile scutiri de *kommerkion* şi alte taxe vamale, la fel cum avuseseră înainte de 1204, iar ei s-au grăbit să vină la Constantinopol, ca să umple golul lăsat de veneţieni. Au făcut-o în număr atât de mare, încât Mihail s-a temut să nu provoace indignare în rândul populaţiei bizantine. Prin urmare, în 1267, în loc să le permită să se stabilească din nou în vechiul lor loc, pe Cornul de Aur, Mihail le-a atribuit genovezilor un cartier numai al lor în Galata, de cealaltă parte a portului, în zona în care locuiseră odată evreii din oraş. Urmau să fie guvernaţi de propriul lor *podestà,* la fel ca veneţienii sub regimul latin, dar împăratul şi-a luat măsuri pentru ca genovezilor să nu le treacă prin cap că ar fi cumva independenţi, în oraşul lor de peste apă. Când făcea vizite la Palatul Blachernae, *podestà* trebuia să facă plecăciune şi să sărute mâna şi piciorul împăratului, iar vasele genoveze, când intrau sau ieşeau din portul Galata, erau obligate să-l salute pe împărat când treceau prin dreptul Marelui Palat.[550] Şi alte grupuri de negustori au fost instalate la Constantinopol după 1261. Deşi importanţa comercială a oraşului scăzuse mult în comparaţie cu 1204, pisanii s-au întors în vechiul lor cartier de pe Cornul de Aur, unde oficialul care îi

---

[550] Pachymeres 1984-2000: i. 218-20, 224-6; Pseudo-Kodinos 2014: 183, 185 (n. a.).

conducea era cunoscut sub titlul de *consul.* Lor li s-au alăturat negustorii din Ancona în 1308.[551] În acele zile, italienii nu s-au mai bucurat de un monopol. În 1320, Andronic al II-lea a încheiat un tratat comercial cu regele Aragonului, permiţându-le negustorilor catalani să se aşeze în Constantinopol alături de italieni şi să se bucure de aceeaşi imunitate a taxelor vamale.[552] Judecata din spatele acestor concesii a fost fără îndoială aceea că era mai bine să existe multe grupuri cu interese diferite angajate în comerţul constantinopolitan decât să fie monopolizat de unul sau două.

Acest mod de a raţiona trebuie să fi determinat şi luarea deciziei de a le permite şi veneţienilor să se întoarcă. Trebuia ca rolul jucat de ei în Cruciada a IV-a şi de Imperiul Latin să nu fie nici uitat, nici luat de bun, ţinând seama că ei erau acum cea mai mare putere navală din regiune, dar nu aveau cum să fie lăsaţi în afara jocului, ca potenţiali inamici. Prin urmare, în 1268 s-a ajuns la un tratat prin care Veneţia se angaja să nu se alieze cu nimeni împotriva Bizanţului, iar în schimb să obţină încă o dată vechile concesii comerciale. Veneţienii s-au întors în cartierul lor de pe Cornul de

---

[551] Pachymeres 1984-2000: i. 218-20; Pseudo-Kodinos 2014: 153; Makuscev 1874: i. 156-8 (n. a.).

[552] Miklosich şi Muller 1860-90: iii. 98-100 (n. a.).

Aur, unde aveau propriile cheiuri, depozite şi biserici, la fel ca în trecut. Însă nu aveau să fie conduşi de un *podestà,* ca pe vremea Imperiului Latin. Urma ca el să se cheme de atunci înainte *baillie:* schimbarea denumirii poate să fi avut menirea intenţionată de a le aminti că se aflau acolo ca toleraţi, şi nu ca stăpâni, aşa cum fuseseră în vremea Imperiului Latin.[553]

Cum era din nou un oraş multietnic şi internaţional, la fel ca înainte de 1204, Constantinopolul trebuia să se împace cu inconvenientele iscate de acea diversitate. De data asta, problema nu mai era poporul brizant al Constantinopolului. În continuare latinii îi scoteau profund din sărite, ceea ce nu provoca însă atacuri violente asupra cartierelor lor de pe Cornul de Aur. Nu că ar fi dus lipsă de provocări. În 1275, un genovez a fost auzit lăudându-se că neamul lui va avea în mână nu doar Galata, ci şi Constantinopolul. Un matelot bizantin s-a dus la el şi l-a pălmuit, iar atunci genovezul l-a străpuns cu spada, omorându-l. Reacţia nu a fost înverşunată, ca în 1182, ci s-a lăsat în seama împăratului să obţină o compensaţie de la *podestà* al Galatei.[554] Poate că poporul Constantinopolului nu mai

---

[553] Pozza şi Ravegnani 1996: 56-65; Pachymeres 1984-2000: i. 218-20; Majeska 1984: 150, 335-6 (n. a.).

[554] Pachymeres 1984-2000: ii. 542 (n. a.).

era suficient de numeros, încât să se adune o hoardă, prin urmare oamenii şi-au exprimat ostilitatea printr-o opoziţie posacă faţă de vizitatorii din Apus. Un călugăr dominican care locuia în Galata se plângea că localnicii spărgeau cana din care băuse un latin, de parcă ar fi fost spurcată.[555] Cu mult mai periculoasă pentru statu-quo era violenţa care se putea stârni chiar între grupurile de latini, ori de câte ori unii aveau bănuiala că interesele lor comerciale ar fi ameninţate.

În 1303, genovezii din Galata au auzit că trupa de mercenari catalani comandaţi de Roger de Flor era primită de împăratul Andronic al II-lea la Palatul Blachernae. Genovezii s-au temut că s-ar pune la cale o înţelegere pentru ca negustorii catalani să fie admişi şi ei în comerţul constantinopolitan. Supărarea era cu atât mai mare, cu cât compania de catalani nu-şi plătise datoria de 20.000 de *hyperpyra* împrumutaţi de ei de la genovezi ca să achite traversarea lor până în Asia Mică. Un genovez numit Rosso de Finar a adunat o mulţime de concitadini şi au vâslit peste Cornul de Aur până în Blachernae, unde au ridicat baricade pe străzile din jurul palatului. Catalanii au răspuns provocării şi bătălia s-a încins. Privind de la o fereastră a palatului,

---

555 Kaeppeli 1953: 179; Bertrandon de la Brocquière 1988: 94-5; Buondelmonti 1897: 245 (n. a.).

împăratul l-a trimis pe un înalt funcţionar numit Ştefan Muzalon să-i invite la calm, dar Muzalon a fost tăiat bucăţi cu tot cu calul lui. Catalanii i-au copleşit curând pe genovezi, omorându-l pe Rosso de Finar şi pe mulţi dintre însoţitorii lui. Ar fi trecut şi peste apă, în Galata, să devasteze cartierul, dacă împăratul nu ar fi reuşit în cele din urmă să îi potolească.[556]

Cea mai funestă ciocnire dintre toate a fost cea dintre genovezi şi vechii lor rivali, veneţienii, deşi cartierele lor erau acum convenabil separate de apele portului. În vara lui 1296, o flotă veneţiană de şaizeci şi nouă de vase a apărut pe neaşteptate în Cornul de Aur. Andronic al II-lea s-a temut că era iminent un atac ca acela din aprilie 1204 şi i-a strâns imediat pe toţi veneţienii din oraş şi i-a trimis la închisoare. Dar nu avea niciun motiv să fie îngrijorat, deoarece nu Constantinopolul era ţinta. Flota veneţiană s-a îndreptat spre Galata şi spre vasele încărcate din greu aflate în port. Genovezii anticipaseră lovitura şi reuşiseră să-şi transporte familiile peste apă, în Blachernae, unde împăratul le-a permis să se refugieze. Apoi au scufundat vasele lor comerciale, sperând să salveze încărcătura din apele portului după ce trecea primejdia. Odată ce le-au fost zădărnicite planurile,

---

[556] Muntaner 2006: 44-5; Pachymeres 1984—2000: iv. 336-8 (n. a.).

veneţienii au fost nevoiţi să plece cu mâna goală. Şase luni mai târziu, genovezii s-au răzbunat. Au traversat Cornul de Aur şi au năvălit în cartierul veneţian. I-au ucis fără milă pe toţi cei aflaţi pe stradă şi apoi au avansat dincolo de zona veneţiană, în oraşul propriu-zis. Se aflau în căutarea lui *baillie* veneţian, Marco Barbo, despre care ştiau că este închis după ce intrase în dizgraţia împăratului. Au împresurat închisoarea şi, când Barbo a încercat să scape ieşind pe acoperiş, l-au prins şi l-au tăiat bucăţi. Odată ce şi-au spălat onoarea, s-au retras în Galata.[557]

Neputinţa împăratului bizantin de a împiedica desfăşurarea unor asemenea atrocităţi în propria sa capitală ne dă o idee despre măsura în care crescuse puterea militară şi economică a republicilor italiene, în vreme ce a lui scădea. Veneţia era de acum stăpâna unui vast imperiu şi o putere mai mare decât Bizanţul. Forţa Genovei se bizuia pe stăpânirea Galatei – sau Pera, aşa cum preferau să o numească latinii. Iniţial, când le fusese dată genovezilor în 1267, Mihail al VIII-lea se străduise să-i facă să înţeleagă că era un drept acordat temporar, nu o cesiune permanentă. Şi insistase să dărâme zidul care înconjura suburbia înainte ca genovezii să intre în posesie. Nu după mult

---

557 Pachymeres 1984-2000: iii. 262-6, 268 (n. a.).

timp, zidul fusese însă reconstruit şi Galata arăta mai degrabă ca un oraş genovez, nu bizantin. În biserici se slujea mesa latină şi existau şi două mănăstiri, una a călugărilor dominicani, cealaltă a franciscanilor.[558] Mai îngrijorător era că se dezvoltase nu ca un simplu cartier comercial, ci ca un port important, de sine stătător, rivalizând cu Constantinopolul. Tot mai multe vase, nu numai cele sub pavilion genovez, preferau să încarce şi să descarce acolo, şi nu de cealaltă parte a Cornului de Aur. Portul Galata prezenta avantajul unor ape mai adânci, în care chiar şi cele mai mari galere puteau ajunge până la chei, nefiind nevoie ca mărfurile să fie transportate până la ţărm în bărci mai mici.[559] Drept rezultat, *podestà* genovez era cel care încasa taxele de vamă, şi nu împăratul bizantin. S-a calculat că la mijlocul secolului al XIV-lea genovezii agoniseau în acest fel anual 200.000 de piese de aur, în vreme ce în tezaurul bizantin intrau doar 30.000.

La fel ca în trecut, scăderea veniturilor a fost compensată în oarecare măsură de valoarea lor ca aliaţi ai oraşelor maritime italiene. La începutul secolului al XIV-lea, Andronic al II-lea renunţase să mai menţină o flotă bizantină, deoarece nu-şi mai putea permite. Se

---

[558] Pachymeres, 1984-2000: i. 226; Clavijo 1928: 91-3; Tahir 1926: 149 (n. a.).

[559] Clavijo 1928: 90; Bertrandon de la Brocquière 1988: 88-9; Tafur 1926: 115; Mitchell, Bodnar şi Foss 2015: 35 (n. a).

bizuia în schimb pe veneţieni şi pe genovezi pentru asigurarea pazei dinspre larg.[560] În ciuda acestui fapt şi a tratatelor cu aliaţii, împăratul se afla mereu într-o dispută oarecare cu ei. Unele motive de neînţelegere erau de-a dreptul banale. Evreii care trăiau în Veneţia, în Creta sau în alte colonii ale republicii erau îndreptăţiţi să beneficieze de aceeaşi scutire de *kommerkion* ca şi alţi cetăţeni veneţieni, dacă veneau să facă afaceri la Constantinopol. Dar, când făceau asta, majoritatea preferau să stea în cartierul evreiesc de la Vlanga, şi nu în enclava veneţiană de pe Cornul de Aur. Atunci împăratul bizantin a hotărât că cei care procedau astfel pierdeau scutirea, dar guvernul veneţian a insistat cu hotărâre că trebuie să se bucure de aceleaşi drepturi. Iar disputa asta a continuat ani la rând.[561] Se petreceau nenumărate incidente în care funcţionarii bizantini exagerat de zeloşi depăşeau limitele. În anii 1290, un negustor genovez numit Ranieri Bocircanegra a transportat mai mulţi negustori bizantini şi mărfurile lor de la Alexandria la Constantinopol, plata stabilită fiind de 500 de *hyperpyra.* Când vasul a ajuns pe Cornul de Aur, în loc să aştepte să i se facă plata, Bocircanegra pur şi simplu

---

[560] Gregoras 1829-55: i. 208-9, iii. 841-2 (n. a.).

[561] Bowman 1985: 244-7 (n. a.).

a luat din mărfurile negustorilor în cuantumul banilor promişi. În scurt timp, Bocircanegra a primit un mesaj din partea eparhului prin care era chemat în vizită. La sosirea lui în faţa înaltului funcţionar, genovezul a fost arestat pe loc şi i s-a spus că nu va fi eliberat până când nu va plăti ceea ce luase. Guvernul genovez s-a implicat în acest caz şi în multe altele de acest fel.[562]

Din când în când, împăraţii încercau să-i cheme la ordine pe dificilii lor aliaţi, deşi nu au luat niciodată măsuri la fel de drastice ca Manuel I în 1171. În 1274, Mihail al VIII-lea era extrem de alarmat din cauza monopolului impus de genovezi asupra comerţului din Marea Neagră şi de acţiunile piratereşti desfăşurate de unele dintre vasele lor, cărora le cădeau victime transporturi bizantine şi veneţiene. Împăratul i s-a plâns lui *podestà,* însă fără efect, aşadar, când a venit vestea că o asemenea navă-pirat se va întoarce în Galata cu tot cu pradă, au fost trimise galere de război să o intercepteze. În primă instanţă, vremea a fost de partea bizantinilor şi nava genoveză mare şi greoaie a rămas nemişcată la intrarea în Cornul de Aur, când obişnuitul vânt dinspre nord se liniştise. Pe de altă parte, galerele bizantine uşoare şi de mică înălţime nu aveau cum să provoace cine ştie ce daune vasului

---

562 Lopez şi Raymond 1955: 313 (n. a.).

genovez, care le domina cu gabaritul lui. Focul grecesc nu era de folos, deoarece echipajul genovez îşi luase precauţia obişnuită, atârnând piei de bou peste copastia navei lor. Ca şi cum nu era suficient, vântul dinspre nord a prins din nou putere şi vasul genovez s-a apropiat iar de adăpostul lui din Galata. A fost cât pe ce să le scape, dar cineva l-a sfătuit pe împărat să ordone unui vas catalan mai masiv, ancorat în apropiere, să manevreze spre nord. În acest fel, a făcut să scadă forţa vântului care bătea în pânzele vasului genovez, permiţând bizantinilor să-l prindă din urmă şi să se urce la bordul lui. A fost un succes rarisim în lunga poveste a relaţiilor ambigue ale Constantinopolului cu aliaţii lui italieni.[563]

Aceasta a fost vara indiană a Constantinopolului, care avea probleme politice şi economice, ceea ce nu era oricum o noutate. Asemenea dificultăţi nu au avut câtuşi de puţin darul să-i submineze mitul, chiar dacă împăratul era sfidat de aliaţii italieni şi oraşul nu mai adăpostea o treime din bogăţia lumii, şi nici bisericile şi mănăstirile lui nu mai erau la fel de numeroase şi de strălucitoare ca altădată. Dar evenimentele se îndreptau din păcate spre o turnură atât de tristă, încât şi oraşul, şi mitul lui aveau să se stingă împreună.

---

[563] Pachymeres 1984-2000: ii. 534-40 (n. a.).

11
Ruinele Constantinopolului Bizantin

După 1280, Bizanţul a început să sufere serios. Conştient de ameninţarea unei invazii dinspre apus, spre recucerirea Constantinopolului după 1261, Mihail al VIII-lea concentrase majoritatea forţelor imperiale în partea de vest a imperiului, lăsând slab apărate frontierele răsăritene dinspre Asia Mică. Cetele semiindependente de turci nomazi care trăiau acolo au profitat şi şi-au dezlănţuit raidurile de cavalerie pe teritoriul bizantin şi, cum nu întâmpinau aproape nicio rezistenţă, au început să se aşeze în acele părţi. Până în 1330, a fost pierdută aproape întreaga Asie Mică. Faţă de un asemenea dezastru, opoziţia faţă de dominaţia prea îndelungată a lui Andronic al II-lea şi a principalului său dregător, Teodor Metochites, a devenit tot mai vehementă, concentrându-se în jurul tânărului nepot al împăratului, pe care îl chema tot Andronic. În mai 1328, tânărul Andronic şi susţinătorii lui au pătruns cu forţa în Constantinopol şi l-au silit pe bătrânul împărat să abdice. Odată cu plecarea patronului său, Metochites şi-a pierdut şi el influenţa. O gloată i-a atacat vila de lângă mănăstirea Chora şi, după ce a despuiat-o de tot ce era de valoare, a

demolat-o. Până şi pavajul de marmură a fost scos şi trimis ca dar unui conducător străin. Metochites însuşi a fost surghiunit într-un oraş provincial din Tracia, unde, după bogăţia şi luxul în care era obişnuit să trăiască, a fost obligat să îndure condiţii grele şi, mai rău decât toate celelalte, a fost despărţit de centrul civilizaţiei, de Marele Oraş. Un călugăr milos s-a îndurat de el şi i-a trimis nişte vin, iar acesta i-a răspuns cu profundă recunoştinţă: „Te-ai arătat pe cât de nobil, tot atât de util, exact când aveam nevoie mai mult decât oricând de nepreţuitul ajutor al vinului."[564] După doi ani petrecuţi în Tracia, lui Metochites i s-a permis să se întoarcă la Constantinopol şi să stea în mănăstirea Chora, pe care o reconstruise şi înzestrase în vremuri mai fericite. Ultimii lui ani au fost trişti, fiind chinuit de boală şi de priveliştea pe care o vedea de la fereastră, adică a locului pustiu unde cândva se înălţase casa lui. A murit la 13 martie 1332, la o lună după fostul lui stăpân, Andronic al II-lea, care şi el îşi petrecuse cei din urmă ani întemniţat într-o mănăstire.

Între timp amândoi au fost daţi uitării în mare măsură, căci urcarea lui Andronic al III-lea (1328-1341) pe tron părea să deschidă o nouă eră, populaţia având speranţa că se va ieşi din declinul deprimant din

---

[564] Şevcenko 1975: 30, 36, 89 (n. a.).

vremurile trecute. Înţelegând că pentru moment nu avea nicio şansă de recuperare a Asiei Mici, noul împărat a încheiat pace cu turcii şi le-a recunoscut cuceririle. Apoi s-a concentrat asupra jumătăţii de vest a imperiului, unde a reuşit să recucerească o parte din teritoriul pierdut. Din nefericire, redeşteptarea s-a dovedit efemeră, iar în iunie 1341 Andronic al III-lea a murit, la vârsta de doar patruzeci şi cinci de ani. Fiul şi moştenitorul său, Ioan al V-lea, avea numai nouă ani şi rezultatul inevitabil a fost războiul civil, în care mâna dreaptă a lui Andronic şi general de frunte, Ioan Cantacuzino, s-a luptat pentru putere cu împărăteasa-mamă, Anna de Savoia, şi cu patriarhul Constantinopolului, care erau regenţi ai micului împărat. Acest conflict devastator dincolo de orice imaginaţie a durat nu mai puţin de şase ani, urmaţi de izbucniri periodice timp de alţi zece ani, efectul fiind pierderea majorităţii teritoriului imperial, deoarece cârmuitorii din vecinătate au profitat de situaţie. Sârbii au luat cea mai mare parte din Tesalia şi Macedonia, anulând astfel toate recuperările teritoriale ale lui Andronic al III-lea. Dar şi mai importante au fost câştigurile turcilor otomani, care stăpâneau regiunea nord-vestică a Asiei Mici. Au ocupat mai întâi Tzympe, pe partea europeană a Mării Marmara, iar pe urmă Gallipoli, la Dardanele. De la acel cap de pod au

început cucerirea sistematică a Traciei, ocupând Adrianopolul în anii 1360 şi transformând Constantinopolul într-un avanpost izolat în mijlocul teritoriului otoman.

Niciun om din Constantinopol nu avea cum să nu afle de toată situaţia aceea înspăimântătoare. După 1350, înaintarea otomanilor în Asia Mică şi Tracia a însemnat că întinderea care putea fi văzută de la înălţimea Zidurilor continentale şi maritime nu mai era teritoriu bizantin. Poporul constantinopolitan nu avea cum să ignore mulţimile de refugiaţi care soseau zilnic din provinciile cucerite. Mulţi erau săraci lipiţi şi siliţi să trăiască în mizerie, în gropile de gunoi ale oraşului.[565] Efectul economic dezastruos al războaielor civile trebuie să fi fost şi el cât se poate de evident, deoarece adusese familia Paleolog în pragul falimentului. Pentru a plăti războiul ei cu Ioan Cantacuzino, împărăteasa Anna vânduse toată vesela din aur şi argint de la Palatul Blachernae şi amanetase bijuteriile coroanei la veneţieni, în schimbul unui împrumut de 30.000 de ducaţi.[566] Peste situaţia din ce în ce mai gravă s-au suprapus şi câteva dezastre

---

[565] Muntaner 2006: 46, 49 (n. a.).

[566] Gregoras 1829-55: ii. 788; Hendy 1985: 230; Gallo 1967: 31-2 (n. a.).

naturale. În 1346, oraşul a fost zgâlţâit de un cutremur puternic, în care s-a prăbuşit o parte a cupolei de la Hagia Sofia şi Zidurile continentale au avut mult de suferit. La scurt timp, Constantinopolul a fost unul dintre primele oraşe europene lovite de Moartea neagră, adusă probabil de un vas genovez care s-a întors din Marea Neagră la Galata în vara lui 1347. Epidemia a făcut ravagii vreme de un an şi printre miile de victime s-a numărat şi Andronic, fiul în vârstă de treisprezece ani al lui Ioan Cantacuzino.[567]

În ciuda tuturor acestor dezastre, speranţa nu era nici pe departe pierdută. Chiar dacă războiul civil durase enorm şi înghiţise atât de multe teritorii şi valori, rezultatul lui final a fost relativ temperat prin prisma standardelor vieţii politice bizantine. Ioan Cantacuzino a câştigat în cele din urmă disputa în 1347, când susţinătorii lui au reuşit să-l lase să intre prin Zidurile continentale şi s-a încoronat, după cum se cuvenea, ca Ioan al VI-lea (1347-1354). Dar nu şi-a masacrat adversarii, aşa cum s-a întâmplat când Andronic Comnenul a luat puterea, în 1182. Rivalul lui, tânărul Ioan al V-lea Paleolog, nu a fost orbit, ci a fost pus să o ia de soţie pe fiica lui Cantacuzino, fiind apoi trimis împreună cu mama sa, Anna, să guverneze

---

[567] Gregoras 1829-55: ii. 694-5; 797-8 (n. a.).

Tesalonicul.

După şapte ani pe tron, Ioan al VI-lea a abdicat şi i-a cedat puterea înapoi lui Ioan al V-lea. Apoi şi-a luat numele de Ioasaf şi s-a călugărit, petrecându-şi restul vieţii cu scrierea de tratate teologice şi a propriilor sale memorii politice. Dinastia Paleolog a revenit astfel la putere după un scurt interludiu, iar Ioan al V-lea a domnit zeci de ani, până la moartea sa din 1391.

Constantinopolul şi-a revenit şi după toate dezastrele naturale. S-a reparat stricăciunea produsă de cutremurul din 1346 la Hagia Sofia. Figura gigantică a lui Hristos Pantocrator a fost repusă în centrul cupolei, iar un portret în mozaic al lui Ioan al V-lea a fost plasat pe arcada din est.[568] A fost rezolvată probabil chiar şi pierderea foarte mare de vieţi omeneşti din timpul Morţii negre. De fapt, graţie străzilor largi şi spaţiilor deschise, Constantinopolul trebuie să fi fost favorizat în comparaţie cu oraşele aglomerate din Europa Occidentală, lovite de ciumă în anul următor. Dar cel mai important a fost că otomanii nu au atacat oraşul, chiar dacă puteau controla tot teritoriul din jurul lui. Între 1370 şi 1380 au fost preocupaţi de rivalitatea lor cu sârbii pentru obţinerea supremaţiei în Balcani, o luptă în care împăratul bizantin nu a jucat absolut niciun rol.

---

[568] Gregoras 1829-55: iii. 255-7; Mango 1986: 249; Pseudo-Kodinos 2013: 14 (n. a.).

Prin urmare, locuitorii Constantinopolului, care erau în siguranţă în spatele fortificaţiilor, puteau să rămână chiar şi în această situaţie prizonierii punctului de vedere că oraşul imperial era tot ceea ce conta. Iar în ciuda realităţii, vechea teorie politică era mai trâmbiţată ca oricând. Împăratul de la Constantinopol, declara patriarhul, era împărat „oriunde oamenii poartă numele de creştini", iar un vizitator bavarez a fost informat în 1427 că nu exista „niciun împărat mai vrednic sau de extracţie mai nobilă decât împăratul Constantinopolului".[569] Pentru că evenimentele neconvenabile din provincii erau considerate, într-un fel sau altul, doar nişte răsturnări temporare.

Această stranie lume onirică a durat până în ultimul deceniu al secolului al XIV-lea, până când, într-o zi de iunie a lui 1389, otomanii s-au încleştat cu sârbii în bătălia de la Kosovo. Victoria a aparţinut otomanilor, a căror dominaţie în Balcani a fost asigurată în acest fel. Însă, chiar în momentul victoriei, emirul otoman, Murad I (1362-1389), a căzut victimă unui asasin sârb, care l-a înjunghiat. Murad fusese un om precaut, cât se poate de conştient că otomanii erau o minoritate musulmană în marea de creştini din Balcani. Evitase să atace Constantinopolul, probabil pentru că se temea că

---

[569] Barker 1957: 194; Schiltberger 1879: 84 (n. a.).

veneţienii sau alţi latini vor veni să salveze un centru comercial atât de important. Fiul şi succesorul lui, Baiazid I (1389-1402), avea o personalitate total diferită: arogant, impetuos şi plin de ambiţie. Nu vedea niciun motiv pentru continuarea existenţei a ceea ce devenise o enclavă anacronică în mijlocul imperiului său şi în iarna 1393-1394 l-a chemat pe împăratul bizantin, acum Manuel al II-lea (1391-1425), la o întrevedere în oraşul macedonean Serres, unde l-a hărţuit şi l-a terorizat, fără îndoială cu scopul de a-l convinge să capituleze şi să predea capitala. Cum asta nu s-a întâmplat şi împăratul a fugit noaptea din Serres, sultanul s-a pregătit de război. În septembrie 1394 a trimis o armată sub Zidurile continentale. Oricât de impetuos ar fi fost, Baiazid era şi un foarte bun soldat şi strateg. Nu-şi făcea nicio iluzie, ştiind cât de dificilă era hotărârea sa, şi nu a pornit niciun asalt frontal. În schimb, a înconjurat Constantinopolul şi Galata dinspre uscat şi a pus la cale şi o blocadă maritimă, apoi a aşteptat ca înfometarea şi lipsurile să îl oblige pe împărat să deschidă porţile. Dar asta nu s-a întâmplat atât de repede pe cât i-ar fi făcut plăcere. Flota lui Baiazid era de mici dimensiuni şi nu reuşea să oprească vasele comerciale veneţiene şi genoveze să ajungă în Cornul de Aur cu provizii. Marile cisterne de sub străzi asigurau să nu lipsească apa pentru populaţie. Însă

condiţiile din oraşul asediat nu erau foarte bune: alimentele şi lemnul de foc deveneau tot mai greu de găsit. Astfel, mulţi orăşeni au ajuns la concluzia că nu mai avea niciun rost să rămână şi au fugit din cetate, coborând noaptea de pe Zidurile continentale pe frânghii. Până şi împăratul Manuel al II-lea a plecat spre Occident, ca să vadă dacă poate convinge puterile latine să intervină, lăsându-l pe nepotul său, Ioan, să se ocupe de capitală. În pofida tuturor acestor privaţiuni, apărarea stătea ferm pe poziţii şi cetatea a rezistat an după an.[570] Apoi, la începutul verii lui 1402, garnizoana de pe Zidurile continentale a observat că trupele otomane se pregăteau să se retragă. În câteva săptămâni au dispărut, plecând în marş să traverseze Asia Mică, pentru a se bate cu un nou inamic, Timur Lenk, cuceritorul de la Samarkand. Şi nu aveau să se mai întoarcă, pentru că armata lui Baiazid a fost nimicită în bătălia de la Angora (Ankara) din iulie, iar el şi-a sfârşit zilele ca prizonier al lui Timur.

Această salvare neaşteptată şi miraculoasă, când părea să nu mai existe nicio şansă, a părut să confirme ceea ce bizantinii ştiau dintotdeauna: că Sfânta Fecioară veghea cu adevărat asupra cetăţii. „Celei captive i-a fost redată libertatea”, a proclamat triumfător unul

---

[570] Doukas 1975: 83, 85-6; Bernicolas-Hatzopoulos 1983: 41, 50 (n. a.).

dintre oficialii de la Palatul Blachernae, „iar explicaţia acestei schimbări este doar una, Sfânta Fecioară!”[571] Dincolo de orice altceva, credinţa în cetatea păzită de Dumnezeu era acum mai tare ca oricând, poate şi pentru că bizantinilor nu le mai rămăsese nimic altceva pe care să se bazeze. Apoi s-a răspândit zvonul că, şi în situaţia în care duşmanul ar fi reuşit vreodată să facă o spărtură în Zidurile continentale, nu ar fi ajuns oricum mai departe de Forul lui Constantin. Apoi un înger ar coborî din ceruri şi i-ar da o sabie unui bărbat necunoscut, aflat lângă columnă. Iar acel bărbat avea să ajungă în fruntea contraatacului care îi va alunga pe invadatori din oraş.[572] Această convingere a fost întărită în 1422, când otomanii au apărut din nou şi au atacat direct Zidurile continentale. Soldaţii care au respins asaltul au spus că au văzut-o pe Fecioară pe ziduri, în toiul bătăliei. Mai mult decât atât, vechile fortificaţii s-au dovedit capabile să reziste noii tehnologii. Dar de data asta otomanii au adus cu ei mai multe tunuri pe care le-au îndreptat împotriva turnurilor de apărare ale Zidurilor continentale. Iar un turn care a fost lovit de şaptezeci de ori a rămas ferm în picioare.[573]

---

[571] Chrysoloras 1961: 352-3 (n. a.).

[572] Doukas 1975: 226. Cf. Berger 2013: 145 (n. a.).

[573] Kananos 1838: 460-2, 472-8 (n. a.).

Cu toată euforia trăită, supravieţuirea Constantinopolului s-a obţinut totuşi cu un preţ teribil. Populaţia scăzuse dramatic în anii blocadei lui Baiazid, iar mulţi dintre cei rămaşi trăiau într-o sărăcie lucie. „Trişti şi săraci”, aşa îi descria un vizitator. Trauma care durase opt ani lăsase urme şi asupra clădirilor din oraş. Cum lemnul de foc pentru gătit lipsise cu desăvârşire în timpul blocadei, oamenii recurseseră la lemnul de la acoperişurile caselor şi ale marilor palate, poate chiar şi ale unor biserici. Până în 1403, multe dintre aceste clădiri fuseseră abandonate şi se ruinaseră. În spaţiile libere create astfel au apărut podgorii şi lanuri de grâu. Până şi unele dintre marile biserici şi mănăstiri, adevărate repere ale acelui loc, au începuseră să decadă. La uriaşa biserică Sfinţii Apostoli nu se mai făceau lucrări de întreţinere, iar în 1420 ajunsese în stare de dărăpănare, deşi mormintele împăraţilor şi stâlpul flagelării puteau fi în continuare văzute.[574] Acoperişul Bisericii Maica Domnului din Blachernae era într-o stare vizibil degradată, iar într-o noapte de ianuarie din 1434 clădirea a luat foc şi a ars până la temelii. Nu era prima oară când se întâmpla un asemenea incendiu, dar de data asta nu a mai fost

---

[574] Tafur 1926: 146; Doukas 1975: 83; Kritovoulos 1954: 27; Clavijo 1928: 88; Buondelmonti 1897: 244-5; Bernicolas-Hatzopoulos 1983: 42-6, 49-50 (n. a.).

refăcută: un final trist pentru ceea ce fusese odată una dintre piesele de rezistenţă ale Constantinopolului.[575] Catedrala Hagia Sofia şi-a menţinut toată splendoarea, deşi, când era nevoie de reparaţii, guvernul bizantin era nevoit să trimită petiţii pentru donaţii la Novgorod. Mai mult decât atât, catedrala în sine era îngrijită, în schimb clădirile din jur fuseseră lăsate să decadă. Şi nu a fost cruţat nici măcar Palatul Blachernae. Multe părţi ale lui au fost abandonate, iar familia imperială a rămas să locuiască doar într-un şir de camere înghesuite într-un colţ. La Augusteion, mărul imperial căzuse din nou din mâna marii statui a lui Iustinian, dar nimeni nu l-a mai pus la loc. După părerea unui vizitator, era o mărturie că împăratul „îşi pierduse o bună parte din autoritate”.[576]

Chiar şi în această etapă foarte târzie, Constantinopolul şi-a păstrat o mare parte din forţa lui de seducţie, era în continuare considerat unul dintre marile oraşe ale lumii creştine şi vizitatorii veneau fără oprire, în număr mare. Unii, aşa ca diaconul rus Zosima, sosit în 1419, urmau calea tradiţională, din

---

[575] Bertrandon de la Brocquière 1988: 103-4; Sphrantzes 1980: 46-7; Tafur 1926: 142 (n. a.).

[576] Majeska 1984: 32-4; Clavijo 1928: 76; Mandeville 1983: 46; Tafur 1926: 139, 140-1, 145; Schiltberger 1879: 80 (n. a.).

biserică în biserică, spre închinare la moaşte.[577] Acestor pelerini li se adăugase în ultima vreme şi un nou gen de vizitator. Cum studiile clasice în greacă şi latină renăscuseră în Italia, umaniştii şi învăţaţii, în general, erau atraşi la Constantinopol pentru a-i vedea relicvele – nu ale sfinţilor, ci ale trecutului îndepărtat. Ciriaco din Ancona a venit în mai multe rânduri ca să facă schiţe ale arhitecturii de la Hagia Sofia şi ca să studieze columnele lui Iustinian, Arcadiu şi Teodosiu.[578] Spitalele de pe lângă mănăstiri funcţionau în continuare, bucurându-se de o înaltă reputaţie. Veneau acolo oameni de departe, fie să se trateze, fie pentru studii de medicină. Constantinopolul era în continuare un centru de producţie a articolelor de lux, spre exemplu broderiile cu fir de aur.[579] Mai presus de toate, era în continuare un antrepozit comercial internaţional. Dacă o bună parte din schimburi se desfăşurau prin Galata şi împăratul beneficia în mult mai mică măsură de venituri, supuşii lui puteau să profite făcând importuri şi exporturi de bunuri pe vase veneţiene şi genoveze, alegându-se cu un câştig considerabil. Deşi marile monumente ale Constantinopolului ajunseseră în stare de degradare, unii dintre cetăţenii lui se

---

[577] Majeska 1984: 166-95 (n. a.).

[578] Mitchell, Bodnar şi Foss 2015: 31-5, 265-71; Procopius 1940: 395-8 (n. a.).

[579] Miller 1997: 204-6; Harris 1996: 209; Harris 1995: 391-2 (n. a.).

îmbogăţeau fantastic de pe urma comerţului, iar turnurile vilelor lor imprimau orizontului o nouă notă caracteristică. Existenţa acestei elite financiare ar putea fi explicaţia pentru starea bună în care se găseau unele mari biserici bizantine. Peribleptos şi Sfântul Gheorghe din Mangana păreau să-şi fi păstrat aspectul lor dintotdeauna la începutul secolului al XV-lea şi era foarte posibil ca tocmai acei cetăţeni cu stare să se fi îngrijit de întreţinerea lor. Ei preluaseră oricum povara reparaţiilor Zidurilor continentale de la împăratul ajuns la sărăcie, iar numele lor apar menţionate pe inscripţiile puse pe secţiunea unde contribuiseră.[580] Aşadar decăderea Constantinopolului bizantin nu era neapărat semnul sfârşitului. Deşi practic imperiul dispăruse, dacă ar fi avut la dispoziţie timp şi linişte, oraşul ar fi putut să se transforme în ceva nou, poate un fel de oraş-stat, de genul Veneţiei sau al Genovei. Dar nu a fost să fie.

În februarie 1451, în timp ce se relaxa în palatul lui de la Adrianopol, sultanul otoman Murad al II-lea a suferit un atac de apoplexie şi a murit. Unii constantinopolitani au avut pornirea să se bucure,

---

580 Clavijo 1928: 64-8, 77; Van Millingen 1899: 108, 192-3; Laiou 1980-1: 201-5; Harris 2012b: 123-8 (n. a.).

deoarece Murad a fost cel care lansase atacul eşuat din 1422. L-a urmat fiul său tânăr şi fără experienţă, Mahomed al II-lea (1451-1481), de la care ar fi fost de aşteptat să facă mişcări prudente, cel puţin până îşi consolida poziţia pe tron. Dar asemenea speranţe naive au fost repede contrazise de realitate. Murad era obosit şi plictisit de viaţă şi renunţase de mult la gândul de a cuceri capitala bizantină. Tânărul Mahomed, în schimb, era fără odihnă, plin de ambiţie şi cât se poate de conştient că puterea lui nu era veşnică. La un moment dat, în lunile care au urmat după obţinerea tronului, se pare că a ajuns la concluzia că singura cale pentru a-şi consolida poziţia era să obţină o victorie spectaculoasă, mai precis ocuparea Constantinopolului. Ascuns şi obsesiv, era urmărit zi şi noapte de ţelul pe care şi-l stabilise şi îşi plănuia continuu atacul, cu minuţioasă rigurozitate. Cântărea fără încetare strategii diverse, studia cu atenţie liste de trupe de rezervă, de venituri fiscale, de aprovizionare şi de armament. A trasat pe hârtie linia Zidurilor continentale.[581] În primăvara lui 1452, ca prim pas, a pornit spre est, până în satul Anaplous de pe Bosfor. Acolo, în punctul cel mai îngust al trecătorii, a început lucrările de construcţie ale unui castel, luând o parte din materiale din ruinele

---

[581] Kritovoulos 1954: 14-15, Doukas 1975: 201-2 (n. a.).

Bisericii Arhanghelului Mihail, aflate în apropiere. Această nouă fortăreaţă, Rumeli Hisar, a fost special concepută să asigure o platformă pentru tunuri, scopul fiind să blocheze trecerea navelor şi a mărfurilor dinspre Marea Neagră. La finalizarea lucrărilor, în august, Mahomed a emis un decret prin care toate vasele care treceau prin faţa castelului, indiferent sub ce pavilion, erau obligate să se oprească şi să plătească vamă. În noiembrie, când o galeră veneţiană a încercat să treacă fără să plătească, a fost scufundată în urma unei lovituri de tun bine ţintite.[582]

Construirea castelului şi demonstraţia teribilă a potenţialului său au reprezentat un semnal de deşteptare pentru împăratul bizantin Constantin al XI-lea (1449-1453) şi o dovadă că Mahomed al II-lea avea intenţii serioase. În toamna lui 1452 şi în primăvara lui 1453 au fost trimişi emisari în Occident în căutarea de aliaţi latini, iar în jurul secţiunii vulnerabile din Zidurile continentale de la Blachernae a fost săpat un şanţ. Împăratul a dat ordin să se alcătuiască un raport despre numărul bărbaţilor disponibili să ia parte la apărare. Spre îngrijorarea lui, a obţinut o cifră ridicolă: 4973 de bizantini, la care se

---

582 Barbaro 1969: 9-10; Doukas 1975: 196-7, 199-201; Kritovoulos 1954: 18-21 (n. a.).

adăugau 200 de străini. Este aproape sigur că nu putea fi vorba şi despre italieni. În ianuarie a sosit un mercenar genovez, pe nume Giovanni Giustiniani, cu două nave de însoţitori pentru a întări apărarea, iar echipajele vaselor veneţiene din Cornul de Aur au hotărât să rămână pentru a apăra zidurile de la Blachernae. Au ajutat şi genovezii din Galata. Chiar dacă aparent i-au făcut sultanului o promisiune că nu se vor amesteca, în secret au trimis trupe care să ajute la apărarea Zidurilor continentale. Ironia face că, în ceasul de pe urmă, italienii, care în trecut fuseseră de atâtea ori la cuţite cu împăratul bizantin, acum erau alături de el împotriva unui duşman comun.[583]

Cu toate aceste întăriri din partea latinilor, apărătorii erau copleşiţi numeric fără nicio speranţă când Mahomed al II-lea a pornit împotriva Constantinopolului, în aprilie 1453. Adunase ceea ce reprezenta probabil cea mai mare forţă care ataca oraşul de-a lungul istoriei sale. Numărul soldaţilor, conform estimărilor, varia între 200.000 şi 80.000, dar, chiar dacă acceptăm cifra mai mică, armata tot era uriaşă, după standardele medievale. Mai mult decât atât, spre deosebire de străbunicul său Baiazid,

---

[583] Sphrantzes 1980: 69; Barbaro 1969: 15, 22-4, 27; Doukas 1975: 212-13; Philippides şi Hanak 2011: 625-31 (n. a.).

Mahomed dispunea de o flotă de mai multe sute de nave, suficiente pentru a organiza o blocadă maritimă adevărată. Şi-a dispus armata pe toată lungimea Zidurilor continentale, însă şi-a concentrat puterea în bine ştiutele puncte slabe, Mesoteichion şi Blachernae.[584] Cu toată superioritatea numerică zdrobitoare, armata lui Mahomed avea totuşi de înfruntat un sistem de apărare formidabil, care răsturnase planurile atâtor atacatori în trecut, inclusiv pe ale tatălui său, Murad al II-lea, în 1422. Nimeni nu reuşise vreodată să străpungă Zidurile continentale şi, ca de obicei, intrarea în Cornul de Aur fusese blocată cu lanţul greu prins între Galata şi oraş.

Mahomed ar fi putut să se lase tentat de ideea că strategia cea mai bună ar fi să urmărească o repetare a succesului Cruciadei a IV-a din 1204 prin asaltarea Zidurilor maritime de-a lungul Cornului de Aur, iar rezerva lui enormă de forţă umană i-a permis să rezolve problema lanţului. Circa cincizeci dintre navele lui au fost trase la mal la Diplokionion şi apoi cărate pe uscat, prin spatele Galatei, şi lansate din nou la apă în partea de nord a Cornului de Aur. Toată isprava a fost făcută într-o singură zi. Îngrozit de această lovitură, Constantin al XI-lea a ordonat să se întreprindă o

---

584 Sphrantzes 1980: 69; Barbaro 1969: 27, 30-1; Kritovoulos 1954: 41-2 (n. a.).

încercare de incendiere a vaselor otomane din Cornul de Aur cu ambarcaţiuni în flăcări. Acţiunea a eşuat, iar apărătorii s-au aşteptat probabil la un atac din acea direcţie şi s-au pregătit aducând forţe în zonă, ceea ce a făcut ca densitatea defensivei să scadă şi mai mult.[585] Dar flota otomană s-a mulţumit să rămână la ancoră în punctul cel mai îndepărtat al Cornului de Aur tot restul asediului, iar asaltul decisiv nu s-a mai dat la Zidurile maritime.

În asediile de poveste din secolul al VII-lea şi al VIII-lea, bizantinii avuseseră un avantaj tehnologic asupra atacatorilor. Acum, lucrurile stăteau invers, pentru că Mahomed reuşise să profite de progresele tehnice ca să-şi echipeze armata cu tunuri mult mai puternice decât cele folosite de tatăl său în 1422. Cel mai mare dintre ele, construit de un meşter ungur, avea ţeava de peste opt metri lungime şi lansa ghiulele de piatră de peste 650 de kilograme. Prin urmare, avea un efect considerabil asupra zidăriei, chiar şi într-o structură atât de puternică precum Zidurile continentale. Mahomed a adus acest monstru de la Adrianopol, tras de treizeci de perechi de boi, şi l-a montat, alături de altele, vizavi de Mesoteichion. Când se deschidea focul, efectul era devastator asupra

[585] Barbaro 1969: 37-8; Kritovoulos 1954: 55-7; Doukas 1975: 214-15 (n. a.).

zidurilor care nu fuseseră construite să reziste la un asemenea bombardament, care smulgea bucăţi mari de zidărie şi împroşca schije de piatră care doborau tot ce se afla în preajmă.

Dar nici aceste tunuri mari nu i-au asigurat instantaneu victoria sultanului. Erau dispozitive destul de grosolane şi atât de dificil de încărcat, încât nu puteau executa decât şapte lovituri pe zi. Prin urmare, apărătorii aveau timp să repare breşele deschise de pietrele zburătoare, folosind mormane de pământ şi crengi. Aceste elemente de fortificaţii improvizate s-au dovedit surprinzător de eficiente, deoarece tunul nu le putea aduce cine ştie ce stricăciuni: proiectilele se afundau pur şi simplu în pământul moale, rămânând inofensive.[586] Chiar şi în aceste condiţii, odată ce se produseseră breşe la nivelul exterior şi interior al Zidurilor continentale, o armată ar fi reuşit cu uşurinţă să pătrundă în cetate şi, pe măsură ce bombardamentul continua neîncetat, în oraş s-au răspândit teama şi deznădejdea. La asemenea vremuri de criză, poporul Constantinopolului apela întotdeauna la Protectoarea lui, Maica Domnului. Când a început asediul, icoana Hodegetria se afla la Palatul Blachernae, aşa cum era

---

586 Barbaro 1969: 30, 35; Doukas 1975: 200, 215-17, 221; Kritovoulos 1954: 45-9 (n. a.).

obiceiul de Paşti, iar apoi a fost purtată la mănăstirea Chora, pentru a rămâne aproape de teatrul de război de la Zidurile continentale. În fiecare marţi ieşea din mănăstire pentru procesiunea obişnuită, după datina străveche. Într-una din aceste ocazii, în mai 1453, s-a petrecut un fapt necuvenit: icoana a alunecat pe neaşteptate din mâinile purtătorilor şi a căzut la pământ. Trecătorilor le-a fost extraordinar de greu să o ridice, atât de grea era rama incrustată cu pietre preţioase. Când procesiunea a fost reluată, s-a mai arătat un semn rău. Coloana de oameni a fost surprinsă de un adevărat potop de ploaie şi grindină, care ameninţa să-i mături cu totul pe copiii mici, dezlănţuire care îi punea în imposibilitatea de a înainta.[587] În acea atmosferă de teamă tot mai intensă, acestor fenomene perfect naturale li s-a dat o interpretare sinistră. Când o ceaţă densă a acoperit întregul oraş, unii au spus că ar fi un semn al prezenţei divine care se învăluia în nor pe când părăsea Constantinopolul, lăsat acum în voia sorţii. O eclipsă parţială de lună a fost şi ea interpretată ca o împlinire a unei profeţii făcute de Constantin cel Mare, şi anume că oraşul lui va cădea când luna va fi întunecată într-un moment când ar fi trebuit să fie plină. Unii şi-au amintit

---

587 Doukas 1975: 215; Kritovoulos 1954: 58-9 (n. a.).

de o altă profeţie – Constantinopolul ar fi urmat să cadă în 1492, anul 7000 de la facerea lumii – întrebându-se dacă nu cumva socoteala fusese greşită cu câţiva ani.[588]

Mahomed al II-lea şi-a lansat atacul final într-o seară târzie, pe 28 mai, concentrând asaltul asupra secţiunii grav avariate a Zidurilor continentale, dintre Poarta Adrianopol şi Poarta Sfântul Romanos. Deşi covârşiţi numeric, bizantinii, genovezii şi veneţienii s-au luptat vitejeşte, respingând val după val de atacatori, aşa că, în zorii zilei de 29 mai, nu existau semne ale unei victorii otomane. Apoi, când încă se purtau lupte crâncene, comandantul genovezilor, Giovanni Giustiniani, a fost lovit de o săgeată trasă dintr-un arc ori dintr-o arbaletă. S-a retras ca să caute îngrijiri, chiar dacă împăratul Constantin l-a implorat să rămână. Dar, după ce conducătorul lor a plecat, apărătorii au început să şovăie şi, profitând de deruta lor, trupele lui Mahomed au năvălit cu şi mai mare înverşunare. Însă nici în această situaţie otomanii nu ar fi reuşit să pătrundă dacă ienicerii, oamenii din trupele de elită ale lui Mahomed, nu ar fi găsit o mică poartă lăsată deschisă de apărători, ca să le fie mai uşor să treacă între zidul interior şi cel exterior. Ienicerii s-au strecurat pe acolo şi au urcat până pe crenelurile de la

---

588 Kritovoulos 1954: 59; Barbaro 1969: 49, 56; Vasiliev 1942-3: 497-8 (n. a.).

Blachernae. Când au văzut că inamicii se găseau acum în spatele şi deasupra lor, mulţi dintre cei care apărau zidul exterior au intrat în panică şi au fugit prin poarta Sfântul Romanos. La răsăritul soarelui, soldaţii otomani se revărsau în oraş, iar mulţi dintre apărătorii care supravieţuiseră se refugiau spre Cornul de Aur, într-o ultimă tentativă de a ajunge pe vase.[589] Dar au mai rămas şi oameni care au continuat să apere Zidurile continentale, luptând cu vitejie până când au fost măcelăriţi. Printre ei, şi Constantin al XI-lea, ultimul din seria începută de Constantin cel Mare. Nimeni nu ştie unde a fost înmormântat, şi nici dacă asta s-a întâmplat cu adevărat. Pentru el nu a mai existat un sarcofag din porfir.[590]

După ce au fost străpunse Zidurile lui continentale, Constantinopolul a fost supus obişnuitelor trei zile de jaf nemilos. Odată ce a fost limpede pentru toţi că nu mai exista o apărare, soldaţii otomani victorioşi s-au răspândit pe străzi, în căutare avidă de orice lucru de valoare: bani, veşminte scumpe şi haine obişnuite, cărţi, orice obiect din argint sau aur, chiar şi din cupru ori tinichea. Una dintre primele clădiri prădate a fost mănăstirea Chora a lui Metochites, aflându-se foarte

---

589 Doukas 1975: 222-4; Kritovoulos 1954: 72-4 (n. a.).

590 Philippides şi Hanak 2011: 231-88 (n. a.).

aproape de locul unde se petrecuse invazia. Intrând în biserică, soldaţii au găsit icoana Hodegetria în altar. A fost pusă la pământ şi preţioasa ramă de aur a fost smulsă şi tăiată în patru bucăţi, împărţite între jefuitori. La fel s-a întâmplat şi în restul oraşului, unde soldaţii biruitori au năvălit în biserici, mănăstiri şi case obişnuite, îndreptându-se spre est, către Augusteion. De pe vasele otomane, mateloţii puteau să vadă spectacolul şi au ridicat pânzele, ca să participe şi ei la petrecere. Ambarcaţiunile din Cornul de Aur au traversat la Zidurile maritime, iar cele din Bosfor au ocolit ţărmul sudic al oraşului şi au debarcat în cartierul Vlanga, pentru a-i jefui pe evrei. Pe lângă lucruri de valoare, prădătorii capturau şi oameni, de vreme ce puteau obţine preţuri bune dacă îi vindeau ca sclavi. Mai târziu, învingătorilor le-a părut rău că uciseseră atât de mulţi localnici, lipsindu-se astfel de o sursă de profit. În urma unor calcule s-a ajuns la concluzia că în jur de 50.000 de oameni au fost capturaţi şi vânduţi ca robi.[591] Şi iată epitaful unui bizantin suficient de norocos că nu se afla la Constantinopol în acea zi funestă:

„Astfel şi-a găsit sfârşitul măreţul oraş al lui

[591] Doukas 1975: 224-5, 240; Barbaro 1969: 66-7; Kritovoulos 1954: 72-4, 76 (n. a.).

Constantin, înălţat la vremea lui până la culmile gloriei şi ale autorităţii şi ale bogăţiei, eclipsând cu desăvârşire toate oraşele din jurul lui, celebru pentru strălucire, avuţie, prestigiu, putere şi măreţie şi pentru toate celelalte daruri ale lui.”[592]

Indiferent de cât a fost de traumatizantă prădarea Constantinopolului bizantin, nu a produs, în sine, distrugerea lui. Cetatea a fost jefuită şi devastată, dar majoritatea clădirilor şi monumentelor au rămas nevătămate. Sultanul Mahomed al II-lea şi-a dorit cu tot dinadinsul să rămână aşa, deoarece nu dorea să se aleagă cu o colecţie de ruine. La urma urmei, ţinând seama de dimensiunile şi de prestigiul lui, Constantinopolul avea să devină obligatoriu noua capitală otomană. Aşadar, când Mahomed şi-a făcut intrarea călare în metropola răvăşită, imediat după-amiaza zilei de 29 mai, a fost îngrozit de distrugerile provocate şi chiar a vărsat o lacrimă, gemând: „Ce oraş am lăsat în voie, ca să fie jefuit şi distrus!” Ajuns la Hagia Sofia, a descălecat şi a intrat în catedrală împreună cu însoţitorii, ca să descopere că unul dintre soldaţii lui spărgea marmura de pe podea. Când sultanul l-a întrebat ce face, omul i-a răspuns

[592] Kritovoulos 1954: 82 (n. a.).

„Pentru credinţă”, deşi după toate probabilităţile spera să şi poată vinde marmura. Înfuriat, Mahomed şi-a tras sabia şi l-a lovit cu latul tăişului peste cap, declarând supărat că pentru soldaţii de rând erau suficiente obiectele de preţ şi captivii, însă oraşul şi clădirile îi aparţineau lui. În vreme ce victima inconştientă era trasă de picioare din catedrală, sultanul şi-a continuat turul de inspecţie. Afară, în Augusteion, a dat ordin ca statuia ecvestră a lui Iustinian să fie protejată, ca să nu încapă pe mâna prădătorilor.[593] Mai târziu, când furia s-a potolit şi s-a restabilit ordinea, a dat instrucţiuni ca o mare parte din infrastructura cetăţii cucerite să fie reparată. Chiar dacă se prăbuşiseră în faţa loviturilor trase de tunurile sultanului, Zidurile continentale stătuseră în calea armatei sale suficient de mult ca să demonstreze că încă mai reprezentau un formidabil sistem de fortificaţii. Mahomed al II-lea a pus să se repare stricăciunile, dar a dărâmat Poarta de Aur şi a înlocuit-o cu o fortăreaţă cunoscută sub numele de Yediküle sau Cele Şapte Turnuri. A pus să se repare apeductele şi a restaurat colonadele cu portic care împrejmuiau unul dintre marile foruri ale Constantinopolului. S-a îngrijit până şi de Columna Şarpelui din Hipodrom, ordonând să se taie un dud

---

[593] Kritovoulos 1954: 77; Doukas 1975: 231; Babinger 1978: 469 (n. a.).

care îi crescuse la bază.

Dar nu intenţiona să refacă totul. Chiar înainte de cucerire, multe dintre edificiile Constantinopolului intraseră în stare de ruină, inclusiv Marele Palat şi Palatul Blachernae. Amândouă au fost abandonate şi Mahomed a dispus construirea unui palat cu totul nou, aproape de Forul lui Teodosiu.[594] Dar şi-a dat seama la timp că acest palat nu era suficient de impunător şi a ordonat ca altul să fie construit la nord de Augusteion, pe terenul înalt vizavi de Galata, dincolo de intrarea în Cornul de Aur. La fel ca Marele Palat, această reşedinţă imperială, cunoscută apoi sub numele de Topkapi, era un complex de clădiri aşezate printre grădini şi fântâni. La fel ca predecesorii săi bizantini, Mahomed a dorit să-şi stabilească un loc de mormânt.

Una dintre înălţimile oraşului părea foarte potrivită, dar era ocupată de biserica Sfinţii Apostoli care, deşi mare şi impozantă, decăzuse cu timpul, iar în 1463 a fost demolată cu totul. În locul ei s-a ridicat magnifica Moschee a Cuceritorului (Fatih) şi mormântul lui Mahomed din apropiere. La fel ca o mănăstire bizantină, moscheea a fost înconjurată de alte clădiri, care puneau la dispoziţie diverse servicii celor

---

594 Kritovoulos 1954: 93, 104-5; Doukas 1975: 243; Madden 1992: 123-4 (n. a.).

nevoiaşi.[595]

Imediat după cucerire au existat diferenţe de opinie legate de forma pe care trebuia să o capete acum oraşul. Se pare că părerea majorităţii, susţinută de clericii din armata lui Mahomed, era impunerea islamizării absolute şi înlăturarea tuturor urmelor trecutului creştin. Sultanul nu avea nici cea mai mică dorinţă să-i alieneze pe cei care apărau acest punct de vedere şi a proclamat că oraşul cunoscut în mod popular sub numele de Estambol se va numi de acum înainte *Islambol:* „bogat/abundent în islam”. Cel dintâi act al său după cucerire a fost transformarea catedralei Hagia Sofia în moschee. Chiar în prezenţa sultanului, un muezin s-a urcat în amvon şi a rostit rugăciunea. Alte biserici şi mănăstiri au fost convertite în anii următori. Hristos Pantepoptes ctitorit de Anna Dalassena a devenit moschee, Sfântul Gheorghe din Mangana şi Sfânta Marina au fost transformate în mănăstiri de dervişi, iar Kyriotissa, în moschee cu loc de adăpost pentru călători, probabil doar o continuare a rolului avut şi înainte de 1453.[596] Alte clădiri ecleziastice au fost preluate în cu totul alte scopuri. Pantokrator a fost

---

595 Kritovoulos 1954: 140, 207-8; Dark şi Özgümüş 2013: 85-6; Inalcik 2012: 9-10, 633-1 (n. a.).

596 Doukas 1975: 244; Striker şi Kuban 1997: 17-19; Van Millingen 1912: 214; Inalcik 1998a: 252-3; Inalcik 2012: 9, 319, 483 (n. a.).

ocupată de ateliere de postăvărie şi cizmărie. Sfânta Irina a devenit arsenal, iar mănăstirea Studion a fost făcută cadou de sultan amiralului său, Hamza. Altele au asigurat spaţiu de locuit pentru familiile de turci nou-sosite sau au fost lăsate în ruină, după ce le-a fost scos plumbul de pe acoperişuri pentru a fi folosit la noile palate ale lui Mahomed. Relicvele pe care le adăpostiseră le-au fost luate spre a fi puse ca monedă de schimb în negocierile cu puterile occidentale. S-au construit şi moschei noi, printre care una care comemora victimele asediilor musulmane rămase fără succes, în 674-678 şi 717-718.[597]

Pe de altă parte, Mahomed nu era un bigot, chiar dacă în politică se arăta nemilos. Era interesat personal de filosofia, arta şi religia creştină şi a invitat un număr de nobili bizantini la curtea sa.[598] Era cât se poate de conştient că „necredincioşii” pot fi utili contribuind la repornirea comerţului, industriei şi economiei constantinopolitane, prin urmare i-a încurajat să se aşeze acolo şi pe creştini, şi pe evrei, dar şi pe turci. La fel ca împăraţii creştini de până la el, Mahomed şi-a dat seama de valoarea negustorilor italieni. Le-a permis

---

[597] Doukas 1975: 244; Inalcik 2012: 490-1; Van Millingen 1912: 91; Babinger 1978: 112-13, 411; Freely şi Çakmak 2004: 297; Babinger 1978: 112-13; Inalcik 1998a: 251-2 (n. a.).

[598] Babinger 1978: 246-51 (n. a.).

genovezilor să rămână în Galata şi chiar să-şi păstreze imunitatea faţă de taxa vamală, deşi a pus să fie demolate zidurile de apărare ale oraşului, pentru a-l pedepsi pe *podestà* pentru că trimisese ajutoare împăratului bizantin. La un an după căderea cetăţii s-au întors şi veneţienii. Condiţiile primite din partea sultanului nu erau, desigur, la fel de generoase cum fuseseră cele cu care erau obişnuiţi odată din partea împăratului bizantin. Acum erau nevoiţi să plătească taxă vamală de 2% şi nu mai aveau cartierul lor pe Cornul de Aur, fiind obligaţi să se mute în Galata şi să locuiască alături de genovezi.[599] Aceşti colonişti nemusulmani au ajuns să constituie o minoritate de dimensiuni considerabile. În 1477, la Constantinopol existau 3523 de gospodării creştine şi 3151 evreieşti, faţă de 8851 musulmane. În Galata, care nu fusese atinsă de jafuri, creştinii au rămas majoritari.[600]

Locuitorii creştini ai Constantinopolului otoman aveau nevoie de un cler propriu şi de lăcaşuri de rugăciune, iar sultanul a fost mulţumit să le acorde. La câteva luni după victoria sa, a luat măsuri ca oficiul vacant de patriarh al Constantinopolului să fie ocupat

---

599 Doukas 1975: 231, 240-1; Inalcik 2012: 2-3; Inalcik 1998b: 276-7; Dursteler 2006: 22-3, 142 (n. a.).

600 Kritovoulos 1954: 93, 148; Inalcik 2012: 581-7, 597-8; Bowman 1985: 189-90; Evliya Çelebi 2010: 18-19 (n. a.).

şi, cam tot atunci, un număr de biserici şi-au redeschis porţile.[601] Pammakaristos a devenit noul sediu al patriarhului Constantinopolului, iar Peribleptos, biserica noii populaţii armeneşti sosite în oraş. Şi unele mănăstiri şi-au reluat funcţia iniţială: este sigur că la mănăstirea Myrelaion trăiau din nou călugări şi călugăriţe în 1455.[602] Unele clădiri creştine au fost acordate de sultan în dar unor creştini care se bucurau de un favor special, fiind astfel protejate să sufere noi stricăciuni. Mănăstirea Sfântul Ioan din Petra i-a fost dată mamei creştine a unuia dintre vizirii săi, iar mica Biserică Sfânta Fecioară a Mongolilor, din secolul al XIII-lea, arhitectului bizantin care construise Moscheea Fatih.[603] Dincolo, în Galata, bisericile au supra vieţuit în proporţie şi mai mare. În înţelegerea sa cu genovezii, sultanul le promisese că îşi puteau păstra lăcaşurile şi că nu vor fi transformate în moschei. Ele serveau fără excepţie creştinilor latini care trăiau în acea suburbie şi se spune că Mahomed însuşi ar fi participat la o slujbă din biserica franciscană de acolo.[604]

Până şi acele biserici convertite în moschei şi-au

---

[601] Kritovoulos 1954: 14, 94-5; Babinger 1978: 377-8, 497-8 (n. a.).

[602] Philippides 1990: 57; Inalcik 2012: 489-90, 498-9; Mango 1992: 476-7 (n. a.).

[603] Cantemir 1734: 105; Van Millingen 1912: 276-7; Gilles 1988: 218; Babinger 1978: 215 (n. a.).

[604] Inalcik 1998b: 276-7; Dursteler 2006: 181 (n. a.).

păstrat aspectul exterior, deoarece noua lor funcţie asigura un stimulent solid să îl menţină, dar şi o bună parte din decoraţiunile interioare. Teoretic, reprezentarea în imagini a figurii umane în mozaicuri şi fresce era incompatibilă cu opiniile islamice stricte asupra idolatriei. Scriitorul turc Khoja (1539-1599) exulta mai târziu pentru că bisericile refolosite în acest fel „au fost despuiate de idolii lor răi ticăloşi şi curăţate de impurităţile lor murdare şi idolatre".[605] Dar practic nu a existat o politică sistematică de a distruge mozaicurile, iar vizitatorii Constantinopolului consemnează că le-au văzut ani buni după aceea.[606] Astfel, la moartea lui Mahomed al II-lea, în 1481, Constantinopolul arăta în mare măsură la fel ca înainte de 1453, în ciuda înlăturării totale a regimului bizantin. O hartă a oraşului în 1479, executată de italianul Giovanni Andrea Vavassore, prezintă acelaşi orizont familiar plin de cupole şi de columne, cu câte un minaret ici şi colo.[607] Abia în cei o sută cincizeci de ani care au urmat dispariţiei lui Mahomed al II-lea s-a desfăşurat procesul de măcinare lentă prin care s-a desăvârşit înlăturarea imaginii bizantine.

Lui Mahomed i-a succedat fiul lui greoi la minte, dar

---

605 Khoja Sa'd-Ud-Din 1879: 33 (n. a.).

606 Von Harff 1946: 243 (n. a.).

607 Necipoglu 2005: 83 (n. a.).

evlavios, Baiazid al II-lea (1481-1513). Pe noul sultan îl şoca stilul relaxat în care tatăl său practica religia lor ancestrală. A descoperit că Mahomed îşi împodobise apartamentele private din palatul Topkapi cu tablouri picante lucrate de artişti italieni, pe care noul sultan le-a îndepărtat fără întârziere.[608] În atmosfera mai religioasă a noii cârmuiri, din ce în ce mai multe biserici au fost preluate şi convertite în moschei, proces care a continuat ferm mult după moartea lui Baiazid. Mănăstirea Pantokrator a fost recuperată de la postăvari şi cizmari, iar bisericile de la Chora, Myrelaion şi Studion au fost şi ele convertite, între 1495 şi 1511. Mănăstirea Pammakaristos a rămas neatinsă o vreme, deoarece era reşedinţa patriarhului Constantinopolului, dar în 1587 a devenit şi ea moschee, iar patriarhul s-a mutat într-o biserică nou construită, la nord.[609] La fel s-a întâmplat şi în Galata, unde biserica dominicană a devenit moschee în 1535, iar cea franciscană, în 1697. La începutul secolului al XVIII-lea, doar în câteva dintre bisericile originale bizantine ale Constantinopolului se desfăşurau în continuare slujbe creştine. Cele rămase au fost pur şi simplu lăsate să se năruiască, ruinele fiind folosite ca

---

608 Babinger 1978: 379, 411, 469 (n. a.).

609 Gilles 1988: 205; Van Millingen 1912: 49, 148, 233, 304; Striker 1981: 10; Belting, Mango şi Mouriki 1978: 35-8; Inalcik 2012: 499-500 (n. a.).

ţarcuri pentru animale.[610]

Apoi a luat avânt, din câte se pare, şi mutilarea sau distrugerea decoraţiunilor în mozaic ale acestor biserici convertite. Uneori se efectuau desfigurări intenţionate, prin îndepărtarea capetelor figurilor umane, pentru a preveni orice cădere în idolatrie.[611] Dar în continuare nu pare să fi existat o politică sistematică de nimicire a mozaicurilor. De multe ori erau doar acoperite cu var sau lăsate să se degradeze, cu timpul. Cele din interiorul cupolei de la Hagia Sofia, probabil inclusiv Hristos Pantocrator, se mai vedeau în 1597, deşi nu în cea mai bună formă şi uneori desfigurate. Mozaicul Sfintei Fecioare cu Pruncul din absidă a fost văzut de un vizitator în 1680, iar altele au rămas la vedere chiar şi în 1718. În anii 1570 existau în continuare picturi murale în biserica Studion, mult după ce devenise moschee.[612]

Monumentele laice şi păgâne ale Constantinopolului bizantin au dispărut unul câte unul. Columna lui Teodosiu, din vârful căreia fusese aruncat Murţuflos în 1204, a fost demolată în jurul anului 1517, ca să se facă loc pentru o nouă baie. Statuia ecvestră a lui Iustinian

---

610 Von Harff 1946: 240-1, 244; Dursteler 2006: 245 (n. a.).

611 Von Harff 1946: 243 (n. a.).

612 Moryson 1907-8: ii. 94; Sandys 1621: 31; Nicolay 1576: 104; Grelot 1683: 125-6; Wortley Montagu 1965-7: i. 398-9; Gerlach 1674: 217 (n. a.).

din Augusteion a fost coborâtă în anii 1540, pentru ca din metalul ei să se toarne tunuri.[613] Statuile clasice rămase în oraş aveau şanse mici de supravieţuire, pentru că turcii erau mult mai netoleranţi faţă de conjuncturile păgâne decât fuseseră bizantinii. Boul şi leul din portul Boukoleon mai erau la locul lor în 1532, dar au dispărut în anii următori, probabil ca să ajungă într-un cuptor pentru topit metale, la fel ca Iustinian şi calul său.[614] Un vizitator olandez din secolul al XVI-lea a fost martor când câţiva muncitori turci au dezgropat întâmplător statuia străveche a unui soldat cu armură. Imediat s-au repezit să o sfărâme cu ciocanele, iar când vest-europenii prezenţi şi-au exprimat consternarea faţă de acel act de vandalism, muncitorii au râs şi „au întrebat dacă nu cumva vrem să ne închinăm şi să ne rugăm înaintea ei, după obiceiul nostru". Nu toţi erau însă la fel de orbi în faţa frumuseţii operelor străvechi. Un paşă turc a adus cu el ca pradă după o campanie în Ungaria o statuie din bronz a lui Heracles şi a instalat-o pe Hipodrom. Dar după moartea lui a fost aproape imediat dată jos şi trimisă la furnal. Doar Columna şarpelui din mijlocul Hipodromului a supravieţuit din nou, probabil datorită funcţiei ei utile de fântână.[615]

---

613 Gilles 1988: 96-8, 150; Freshfield 1922: 90 (n. a.).

614 Van Millingen 1899: 270-3 (n. a.).

615 Busbecq 1977: 45; Gilles 1988: 83; Wortley Montagu 1965-7: i. 400 (n. a.).

O bună parte din cele rămase din Constantinopolul bizantin au fost îngropate sub giganticele proiecte de construcţie care au transformat Constantinopolul într-un oraş demn de a fi capitala Imperiului Otoman. Succesorii lui Mahomed al II-lea şi vizirii lor se întreceau să-şi arate dărnicia şi averea, construind cel puţin câte un *külliye,* adică un complex de clădiri religioase, pentru educaţie şi de caritate, având în centru o moschee. Una dintre cele mai impresionante din această categorie este vastul Süleymaniye, construit între 1550 şi 1557 pentru sultanul Suleyman (Soliman) Magnificul (1520-1566). Cupola uriaşă a moscheii centrale este înconjurată de nu mai puţin de 400 de cupole mai mici, care acoperă un spital, un orfelinat, o bucătărie pentru supa săracilor, un azil de boli mintale, o bibliotecă, băi, o casă pentru adăpostul călătorilor şi mormântul lui Suleyman. Între clădiri se află curţi cu colonade şi fântâni. Moscheea a stârnit în rândul vizitatorilor tot atâta respect şi mirare cât odinioară marile biserici bizantine. Un grup de zece latini, cărora la mijlocul secolului al XVII-lea li s-a permis să intre acolo, au strigat „Maria, Maria!” când au privit spre înălţimea cupolei şi au declarat că moscheea este mai ceva decât Hagia Sophia.[616] Marile aşezăminte

---

[616] Evliya Çelebi 2010: 16-17 (n. a.).

imperiale de acest fel au acoperit de multe ori rămăşiţe ale clădirilor bizantine. Moscheea ridicată în memoria vizirului lui Suleyman, Rüstem Paşa, în anii 1560 ocupa locul unei biserici bizantine, nimeni nu mai ştia exact care dintre ele. Moscheea sultanului Ahmed, cunoscută mai bine sub denumirea de Moscheea Albastră, a acoperit în 1609 ultimele vestigii ale Marelui Palat.[617]

Câteva altele au căzut victime marilor calamităţi naturale subite. În 1508, un cutremur a dărâmat în mijlocul oraşului Poarta Prodomos, a Premergătorului, care supravieţuise din vechiul zid ridicat de Constantin cel Mare. Biserica Peribleptos a fost pustiită de o serie de incendii care au distrus mormântul lui Romanos al III-lea, mozaicurile lui Mihail al VIII-lea şi tot ce mai era în jur şi o făceau să fie obiectul unei asemenea admiraţii.[618] Ultimele vestigii au avut un sfârşit mult mai lipsit de dramatism, năruindu-se pur şi simplu – aşa ca Sfântul Gheorghe din Mangana şi Sfântul Pavel din Orfelinat, dispărute complet spre mijlocul secolului al XVI-lea. Procesul a fost fără îndoială grăbit prin furtul coloanelor de marmură şi al pavajelor, pentru a fi folosite în clădiri noi.[619] La fel s-a întâmplat şi în cazul ruinelor Palatului Blachernae. Până în 1597 au fost

---

617 Necipoglu 2005: 321 (n. a.).

618 Van Millingen 1899: 21-2; Mango 1992: 474 (n. a.).

619 Gilles 1988: 69-70, 156, 158, 187 (n. a.).

folosite pentru a adăposti o menajerie, la fel cum se întâmplase şi în vremurile bizantine, deşi foarte puţin se mai păstrase din ele.[620] Columna lui Arcadiu a rezistat mai mult, deşi începuse să devină potenţial periculoasă şi a fost nevoie să fie demolată în 1729.[621] Între timp, Constantinopolul bizantin îi cedase locul oraşului otoman. În panorama oraşului, în locul columnelor înalte apăruseră minarete, în locul crucilor de pe cupole vedeai semiluni. Doar Zidurile continentale şi moscheea Hagia Sofia constituiau un indiciu evident şi palpabil al trecutului bizantin.

În Occidentul latin s-a stârnit un val de indignare când s-a răspândit vestea căderii Constantinopolului în 1453, chiar dacă apărătorilor copleşiţi dincolo de orice speranţă li s-a pus la dispoziţie doar un sprijin infim. Papa i-a chemat pe creştinii apuseni să pornească o cruciadă pentru a smulge oraşul din mâinile otomanilor, având în vedere că şi bizantinii fuseseră tot creştini, chiar dacă intraseră în dezacord cu Biserica Romană. Acum Constantinopolul intrase sub controlul unei superputeri islamice care nu făcea un secret din ambiţia ei de a se extinde spre vest. Dacă această teamă

---

620 Gilles 1988: 192-3; Moryson 1907-8: 96 (n. a.).

621 Gilles 1988: 196-9; Majeska 1984: 272; Freshfield 1922: 90; Necipoğlu 2005: 274-5 (n. a.).

justificată faţă de otomani s-a menţinut secole la rând, amintirea regimului de la Constantinopol care îi precedase a început repede să se şteargă. Doar un număr restrâns de cărturari cunoscători ai elinei, în stare să citească operele istoricilor bizantini, ca Procopiu din Cezareea ori Mihail Psellos, au continuat să aibă cunoştinţă de acea lume pierdută.

Unul dintre ei era francezul Pierre Gilles (1490-1555), trimis la Constantinopol în 1544 ca să adune manuscrise greceşti pentru biblioteca regelui Franţei de la Fontainebleau şi să aducă informaţii despre guvernarea şi stilul de viaţă din Imperiul Otoman. Dar a rămas acolo mai mult decât se aşteptase iniţial, deoarece, după moartea regelui Franţei în 1547, Gilles s-a trezit abandonat la Constantinopol, fără bani să se întoarcă acasă. În timpul sejurului său forţat a cutreierat străzile şi s-a strecurat şi în spatele faţadelor noi, în căutarea urmelor lăsate de trecutul bizantin, încercând să lege ceea ce vedea de ceea ce citise. Şi nu era deloc uşor. Aflase de la Procopiu că a existat o biserică măreaţă, dedicată Maicii Domnului, în partea de nord-vest a oraşului, numită odată Blachernae, dar nu a reuşit să găsească nicio rămăşiţă a ei. Mai ştia că existase o Biserică Sfinţii Apostoli, unde acum se afla Moscheea Cuceritorului, dar nu se ghicea nimic din vechea clădire, în afara ruinelor unei străvechi cisterne

de unde îşi luau apă clericii. A găsit statuia lui Iustinian, care fusese dată jos din vârful columnei şi zăcea bucăţi la pământ, aşteptând să fie dusă la cuptor. A asistat cu tristeţe la desfacerea altei columne străvechi, pentru ca materialul să fie încorporat într-o moschee, plângându-se că „locuitorii dărâmă, şterg urmele şi distrug de-a dreptul zi de zi puţinele urme rămase ale Antichităţii”.[622]

Însă norocul i-a surâs şi lui. Străbătând zona din spatele moscheii Hagia Sofia, a remarcat că localnicii scoteau peşti de apă dulce din fântânile lor. Întâmplarea face că Gilles a întâlnit un localnic a cărui casă era aproape de unul dintre aceste puţuri. Omul l-a dus în beci şi i-a arătat un pasaj secret care se deschidea către o lume subterană, în care se întindea până departe un lac imens, dincolo de cercul de lumină creat de flacăra pâlpâitoare a torţei. Proprietarul casei a adus o mică barcă şi l-a plimbat pe Gilles printr-o pădure de coloane care susţineau un acoperiş înalt, boltit, în vreme ce prin apele de dedesubt se distingeau umbrele unor crapi imenşi. Francezul şi-a dat seama că ajunsese chiar în cisterna Basilika, construită de Iustinian pentru a aproviziona Constantinopolul bizantin cu apă, a cărei existenţă nu era bănuită de locuitorii de deasupra, nici

---

[622] Gilles 1988: 97-8, 172-3, 192-3, 222 (n. a.).

măcar când pescuiau crapi din fântână.[623]

În anii următori au ajuns acolo şi alţi călători interesaţi de trecutul bizantin al Constantinopolului. Compatriotul lui Gilles, Nicolas de Nicolay (1517-1583), a făcut o scurtă vizită în 1550. A fost fascinat de trecutul creştin al oraşului, însă nu a avut nici timpul şi probabil nici puterea de a bate străzile cum o făcuse Gilles. S-a mulţumit să studieze moscheea Hagia Sofia şi monumentele rămase încă în ceea ce mai exista din Hipodrom. Stéphan Gerlach (1546-1612) a petrecut acolo o perioadă mai îndelungată în anii 1570, în calitate de capelan al ambasadorului Sfântului Imperiu Roman. Moştenirea bizantină care l-a interesat cel mai mult a fost Biserica Ortodoxă şi patriarhul ei, deoarece, ca luteran devotat, spera să identifice un teren comun împotriva papalităţii. Din câte se pare, şi el a pornit în căutarea urmelor trecutului bizantin, deşi era foarte deranjat că niciun localnic nu reuşea să-l lumineze când se interesa de câte un palat sau de o biserică. Se pare însă că a făcut mai multe schiţe din ce a reuşit să descopere: columna lui Arcadiu şi monumentele de pe Hipodrom, inclusiv Coloana Şarpelui şi obeliscul egiptean.[624]

---

623 Gilles 1988: 111-12 (n. a.).

624 Nicolay 1576: 94-105; Gerlach 1674: 358; Freshfield 1922: 87-104 (n. a.).

În toamna lui 1610 şi-a făcut apariţia şi un englez, George Sandys (1578-1644), care şi-a găsit refugiul în călătorii din pricina unei nefericite căsnicii aranjate şi în aşteptarea procesului intentat de rudele soţiei. Când vasul pe care călătorea a intrat în Cornul de Aur, Sandys a fost încântat de priveliştea care se deschidea şi, după ce a debarcat, s-a oprit la casa ambasadorului englez, Sir Thomas Glover, aflată în Galata, de unde a început să exploreze oraşul. Din relatările lui se ghiceşte limpede că era mai interesat de trecutul bizantin al Constantinopolului decât de prezentul lui otoman. A considerat nu numai că Hagia Sofia era cea mai impresionantă dintre moscheile din Constantinopol, ci şi dintre toate clădirile din lume. În vizita lui la acest edificiu a avut o parte din experienţa prin care ar fi trecut un călător medieval, deoarece cupola era în continuare acoperită cu mozaic. A mai descoperit şi că supravieţuiseră o mulţime dintre vechile superstiţii bizantine. Turcii obişnuiau să-şi treacă batista peste suprafaţa uneia dintre coloanele fostei catedrale, cu încredinţarea că apa de condens de la suprafaţa ei ar avea puteri vindecătoare. După Hagia Sofia, Sandys a pornit agale spre Hipodrom. Fostele tribune dispăruseră sub casele care înconjurau spaţiul deschis, făcându-l pe Sandys să compare Hipodromul cu piaţa Smithfield din Londra. Acolo se mai aflau însă

coloana cu cele trei capete de şarpe, obeliscul egiptean al împăratului Teodosiu şi columna lui Constantin Porfirogenetul, pe care Sandys o descrie drept un „colos construit din pietre îmbinate şi uscate la soare”. Apoi aduce cuvinte de laudă columnei lui Arcadiu, considerată de el superioară columnei lui Traian şi columnei lui Marc Aureliu de la Roma, iar în poarta de intrare spre palatul Topkapi a vizitat o biserică, probabil Sfânta Irina, în care se mai aflau multe dintre armele luate de la bizantinii înfrânţi, în 1453. A descoperit până şi vestigii ale Marelui Palat, deşi fuseseră transformate într-un „staul pentru fiare sălbatice”. În ciuda tuturor acestor descoperiri, Sandys a rămas dezamăgit de Constantinopol, iar în ianuarie 1611, când a plecat la bordul navei *Trinity* din Londra, a tras concluzia că „nu există în toată lumea asta un loc care să promită privitorilor aşa de mult de la distanţă, pentru ca apoi să le înşele aşteptările”. Ceea ce l-a întristat cel mai mult a fost că monumentele bizantine văzute de el „nu sunt decât tot ce a mai rămas din atâtea clădiri impozante, şi peste tot dai peste grămezi de vechituri care împodobeau odată acest oraş suveran”.

Împreună cu edificiile, a constatat el, pierise şi întreaga amintire a societăţii care le clădise, astfel încât până şi grecii localnici nu mai cunoşteau nimic din

istoria înaintaşilor lor. În afară de câteva rămăşiţe risipite, Constantinopolul bizantin aparent dispăruse pe vecie. Doar o dată cu secolul XX au ieşit din nou la lumina zilei câteva dintre urmele lui pierdute cândva.

Un englez la constantinopol, 1610

George Sandys a fost fascinat în mod deosebit de moscheea Hagia Sofia, iar descrierea lui este frapant de asemănătoare cu aceea a pelerinilor care au vizitat-o în perioada bizantină, când mai era catedrală.

[Constantinopolul] este situat pe un promontoriu aproape de intrarea în Bosfor. Are formă triunghiulară: mărginit la est de aceleaşi ape, iar la nord, de port; legat la vest de continent. Împrejmuit cu zid din cărămidă şi piatră, ordonat intercalate: având douăzeci şi patru de porţi şi uşi ascunse; dintre care cinci cu faţa la uscat şi nouăsprezece spre apă; şi o circumferinţă de circa treisprezece mile. Nu mai găseşti pe lume lucru mai delicat decât el, dacă îl priveşti de pe mare sau de pe înălţimile din jur: nobilii şi falnicii chiparoşi atât de mulţi printre clădiri, încât ai zice că este un oraş clădit în pădure, spre desfătarea celor ce îl contemplă. Cele şapte capete ale lui înălţate (căci doar pe atâtea coline, şi nu mai multe, se spune că şade) sunt adesea

încununate cu magnifice moschei, toate din marmură albă, de formă rotundă, care se încheie în vârf cu turnuri aurite, ce reflectă razele venite spre ele cu splendoare de nedescris: unele cu două, altele cu patru, iar altele cu câte şase minarete, extrem de înalte şi extrem de zvelte... Nicio moschee nu poate avea mai mult de un asemenea turn, dacă nu a fost ctitorită de un împărat. Dar Sancta Sophia, templu creştin odată, le întrece nu doar pe toate celelalte, înălţate după modelul ei, ci şi pe toate clădirile construite vreodată din întregul univers. Ar fi nevoie de multă trudă ca să o descriu exact: iar odată ce aş încheia, ochii mei, care au văzut-o, m-ar critica pentru relatarea imperfectă. Partea ei principală se ridică sub forma unui oval: înconjurată de stâlpi admirabili pentru proporţiile, materialul şi lucrătura lor. Plafonul este compact şi împodobit cu imagini din mozaic: un gen de lucrare antică, prin alăturarea unor pătrate mici din marmură, aurite ori colorate potrivit locului pe care urmează să-l ocupe pe un chip sau într-un fundal... Restul bisericii, deşi de alte proporţii, se îmbină în armonie cu ea. Minunate lespezi de marmură acoperă pereţii laterali şi podeaua prevăzută dedesubt cu cisterne mari, acoperite cu bolţi, unde apa vine dintr-un apeduct. În faţa intrării este un portic frumos, unde îşi lasă încălţările înainte să intre creştinii care o vizitează din curiozitate şi la fel şi turcii.

Înăuntru, pe partea stângă, este un stâlp acoperit cu aramă, pe care se adună apă mereu (nu ştiu de ce, poate pentru că este străbătut de o conductă oarecare) pe care turcii o şterg cu batistele: convinşi printr-o vană superstiţie că este sfântă şi cu virtuţi suverane. Uşile au tăieturi curioase şi sunt placate, iar despre lemnul uneia dintre ele se spune că ar fi din Arca lui Noé şi, prin urmare, este lăsat ici şi colo la vedere, ca să fie sărutat de cei mai cucernici.

Din George Sandys, *A Relation of a Journey Begun in An. Dom.* 1610, Londra: W. Barrett, 1621: 30-31.

12
Constantinopolul bizantin de astăzi

În septembrie 1918, după ce s-a aflat în tabăra celor învinşi în Primul Război Mondial, guvernul Imperiului Otoman a cerut armistiţiul din partea puterilor Antantei. Câteva săptămâni mai târziu, o flotă de nave de război britanice, franceze şi italiene a intrat în Bosfor şi a început să debarce trupe de-a lungul Cornului de Aur. Contingentul francez era cartiruit în zona cunoscută sub numele de Gülhane, parcul de lângă palatul Topkapi, de unde şi-a desfăşurat obligaţiile legate de ocupaţie mai mulţi ani. Îndatoririle trebuie să

fi fost plicticoase pentru soldaţii francezi, mai ales în timpul verilor lungi şi fierbinţi. Una dintre puţinele mângâieri era un pahar de vin seara, dar temperaturile ridicate făceau dificilă păstrarea sticlelor la rece. Aşadar oamenilor le-a venit ideea şi au început să sape gropi în parc, unde să le îngroape, şi în acest fel au găsit ceva. Nu la mare adâncime au dat peste un şir de pivniţe cu bolta înaltă, perfecte pentru păstrarea vinului. Ştirea despre descoperire s-a răspândit şi ofiţerii s-au apucat să cerceteze totul cu răbdare şi şi-au dat seama că beciurile de vin găsite întâmplător erau vechi şi au hotărât să cheme arheologii să îşi dea verdictul. Excavaţiile făcute în continuare au dus la concluzia că acele structuri nu erau otomane, ci în mod sigur bizantine, căci printre obiectele găsite se număra şi o placă din marmură albă cu o reprezentare a Fecioarei Maria. Fără să existe alte indicii, însă ţinând seama de poziţie, arheologii au fost de părere că soldaţii francezi descoperiseră urmele bisericii şi mănăstirii Sfântul Gheorghe din Mangana.[625]

Evoluţia evenimentelor politice a făcut ca teoria să nu fie supusă niciunui test în toamna lui 1923, Turcia fusese proclamată republică, ultimul sultan plecase în exil şi noul guvern naţionalist al lui Kemal Atatürk

---

625 Demangel şi Mamboury 1939: 1-25; Mathews 1976: 200-1 (n. a.).

adoptase o linie dură faţă de prezenţa străină în Turcia. Forţele aliate s-au retras din Constantinopol în anul următor, iar ruinele scoase la iveală în Gülhane au fost din nou acoperite. În definitiv, nu te puteai aştepta din partea guvernării republicane să fie foarte interesată de trecutul îndepărtat al Constantinopolului. Programul ei avea în vedere în primul rând modernizarea Turciei şi înlăturarea poverilor arhaice ale perioadei otomane. Constantinopolul era prea intim legat de vechiul regim, prin urmare sediul guvernamental a fost transferat la Ankara, în mijlocul Asiei Mici. Chiar şi denumirea Constantinopol a fost abolită, oraşul primind în 1926 numele oficial de Istanbul. Naţionaliştii s-au înşelat crezând că ar fi vorba despre un cuvânt autentic turcesc. „Istanbul" era în uz încă de pe vremea bizantinilor, ca mod de referire la Constantinopol. Deriva din cuvintele greceşti *eis tin polin,* adică „la/spre oraş".[626]

Indiferent de cât de nedispuşi la compromisuri erau naţionaliştii lui Atatürk în avântul de modernizare, un aspect esenţial al programului lor a fost spre avantajul celor care doreau să cerceteze trecutul bizantin al Istanbulului. Dacă sultanatul otoman a fost strâns

---

[626] Clavijo 1928: 89; Schiltberger 1879: 79; Ibn Battuta 1958-2000: 508; Georgacas 1947: 366-7 (n. a.).

îmbinat cu religia islamică, sultanul fiind şi calif, Atatürk a vrut să întemeieze un stat laic. Nu mai era exclusiv de datoria statului să promoveze o anumită religie, o chestiune care în teorie trebuia lăsată pe seama conştiinţei fiecărui cetăţean. Clădirile bizantine care supravieţuiseră în Istanbul puteau să fie văzute acum într-o lumină diferită. Părerea lui Atatürk era că Hagia Sofia trebuie privită mai mult ca monument istoric decât ca locaş de rugăciune, iar în 1931 a invitat o echipă de la Byzantine Institute of America pentru a lucra la îndepărtarea văruielii şi la restaurarea mozaicurilor bizantine rămase în catedrală. În iulie 1934, după îndepărtarea stratului alb, a ieşit din nou la vedere mozaicul împărătesei Zoe cu cel de-al treilea soţ, nestatornicul Constantin al IX-lea Monomahul. Cinci luni mai târziu, Hagia Sofia a fost declarată muzeu, şi nu moschee activă.[627] Două alte foste biserici bizantine au beneficiat şi ele de această schimbare de statut. Moscheea Kariye, care fusese odată biserica mănăstirii Chora, s-a transformat în muzeu în 1945. Cum nu mai era folosită pentru cultul islamic, Byzantine Institute of America a putut să dezvăluie şi să restaureze mozaicul ei aproape intact şi decoraţiile în frescă. Moscheea Fethiye, fosta Sfânta Fecioară

---

[627] Whittemore 1942: 7; Nelson 2004: 155-86 (n. a.).

Pammakaristos şi sediu al patriarhiei Constantinopolului între 1455 şi 1587, a fost transformată în muzeu la sfârşitul anilor 1940.[628]

Schimbarea de regim a deschis şi noi posibilităţi de investigare a ceea ce mai rămăsese din Constantinopolul bizantin subteran. Guvernarea otomană refuzase întotdeauna cu obstinaţie să acorde licenţă de excavaţii în vechiul oraş, iar arheologii erau nevoiţi să se mulţumească cu ceea ce era vizibil la nivelul solului. Dar în urma incendiului devastator petrecut în 1912 la sud de Moscheea Albastră, Ernest Mamboury şi Theodor Wiegand au putut în sfârşit să studieze o parte din vestigiile Marelui Palat care au apărut odată cu prăbuşirea clădirii de deasupra lor.[629] Sub noul regim republican, arheologilor li s-a permis accesul în unele dintre cele mai semnificative situri bizantine. În 1927, o echipă britanică de arheologi a început lucrările la Hipodrom şi a dezvăluit rămăşiţele capătului sudic curb şi prevăzut cu colonadă (*sphendone*).[630] Cea mai spectaculoasă descoperire s-a petrecut în deceniul următor, în timpul unei excavaţii cu început cât se poate de nepromiţător. În 1932, James

---

[628] Ousterhout 2002: 15-16; Belting, Mango şi Mouriki 1978: v-vi; Freely şi Çakmak 2004: 264-77 (n. a.).

[629] Kostenec 2007: 80-1 (n. a.).

[630] Casson 1928: v; Kostenec 2007: 46-9; Kostenec 2007: 59-63 (n. a.).

Houston Baxter, profesor de istorie ecleziastică la University of St Andrews, a fost contactat de un spiritist englez numit Wellesley Tudor Pole, care pretindea că spiritul unui principe rus a luat legătura cu el şi i-a povestit despre o ruină la sud de Moscheea Albastră, cunoscută drept Casa lui Iustinian. Potrivit straniului sfătuitor, existau tunele subterane sub acea structură, pline cu documente vechi, relicve şi o comoară strălucitoare. Oricum, Baxter era interesat să facă excavaţii la Istanbul, dar această informaţie se pare că i-a dat şi mai mult avânt. A făcut cererea cuvenită guvernului turc pentru permisiunea ca Walker Trust al University of St Andrews să excaveze în acea zonă, iar lucrările au început în 1935. Săpătorii nu au descoperit nici documente, nici relicve şi nici vreo comoară, în schimb au găsi altceva, aproape la fel de captivant. Nu departe de Casa lui Iustinian au găsit ruinele unei curţi dreptunghiulare înconjurate de o alee cu colonadă (peristil). Pe duşumeaua peristilului era un mozaic parţial intact, decorat cu animale, copaci şi vânători. Probabil făcea parte dintr-o măreaţă sală de ceremonii, parte a Marelui Palat, fiind cât se poate de probabil ca mulţi împăraţi bizantini să fi păşit pe acel mozaic, de-a lungul secolelor. Cât despre Casa lui Iustinian, de la care pornise întreaga acţiune, probabil că făcea parte din Boukoleon, o nouă sală separată care împreună cu

altele alcătuiau complexul.[631] Şi aşa a început să se contureze cât de cât planul Marelui Palat, un subiect care îi preocupa de mult pe oamenii de ştiinţă.

De atunci a urmat un şir de descoperiri, multe făcute în urma unor săpături arheologice organizate, cum au fost cele care au scos la lumină vestigiile Porţii de Bronz a Marelui Palat în 2003.[632] De cele mai multe ori descoperirile au fost însă accidentale, ca efect secundar al lucrărilor de construcţie, deoarece este greu să sapi o groapă oriunde în Istanbul fără să dai peste fragmente de istorie. Reconstrucţia Palatului de Justiţie de lângă Hipodrom, în anii 1960, a dezvăluit soclul din piatră al uneia dintre statuile care au împodobit odată acel stadion. Inscripţia lămurea limpede că piedestalul fusese ocupat odinioară de statuia poetului grec antic Theophanes din Mytilene. Din statuia în sine nu a rămas nicio urmă: se prea poate să fi fost una dintre cele topite în timpul dominaţiei latine.[633] În zona Balat, aproape de locul unde se ridica odată Palatul Blachernae, au fost găsite urmele unei băi impunătoare, completă şi cu hipocaust[634], care ar fi putut să facă parte

---

[631] Brett, Macaulay şi Stevenson 1947: 64-97; Whitby 2000: 45-56; Kostenec 2007: 88-91; Bardill 1999: 217-30 (n. a.).

[632] Girgin 2008: 267-73 (n. a.).

[633] Robert 1969: 52, 56 (n. a.).

[634] Sistem de încălzire cu aer cald, inventat de romani (n. tr.).

din complexul unui palat. În sudul oraşului, demolarea unei clădiri în 1998 a dezvăluit o substructură de cărămidă a ceea ce a fost odată Biserica mănăstirii Peribleptos, splendida ctitorie a împăratului Romanos al III-lea, despre care se spune că ar fi gândit că nimic pe lume nu este suficient de bun pentru biserica lui.[635]

Cea mai uluitoare descoperire făcută din întâmplare s-a petrecut în timpul construirii unui tunel pe sub Bosfor pentru extinderea noii reţele de metrou dintre suburbiile asiatice şi centrul oraşului. În noiembrie 2004, pe un teren unde urma să se construiască o uriaşă staţie de legătură între mai multe linii la Yenikapi, în partea de sud a oraşului vechi, au fost găsite îngropate în mâlul a ceea ce a fost identificat ca portul lui Teodosiu treizeci şi şapte de vase scufundate, datând din secolul al V-lea şi până la începutul secolului al XI-lea. Printre ele, vase de pescuit şi comerciale şi galere de război, iar unele naufragii mai noi par să se fi petrecut toate în acelaşi timp, în urma unui eveniment violent oarecare, probabil o furtună. Trei dintre vasele comerciale păstrau încărcătura lor intactă: ceramică, amfore de vin, monede şi chiar şi parâme şi ancore vechi de o mie de ani, toate în condiţii aproape

[635] Psellos 1966: 72; Dark şi Özgümüş 2013: 34-5, 75-7 (n. a.).

perfecte.[636]

Descoperirea în ruinele Marelui Palat
a Mozaicului din Peristil, 1935

Prezentăm în continuare, în limbajul sec al unui raport arheologic, descrierea uneia dintre cele mai semnificative descoperiri din trecutul bizantin al Istanbulului:

Principala descoperire a fost un peristil dreptunghiular în colţul sudic al terasei superioare a palatului... Pe partea de nord-vest a excavaţiei s-a mers suficient de departe pentru a dezveli un coridor lat de 4 metri având dedesubt un pasaj-pivniţă boltit cu aceeaşi lăţime. Pe partea de nord-est nu existau încăperi aparţinând peristilului. Pavajul din mozaic constituia podeaua colonadelor.

Este compus dintr-un panou central, lat de 5,88 metri pe laturile de nord-est şi sud-vest, 6,68 metri pe latura de nord-vest, înconjurat de ambele părţi de o bandă de bordură triplă lată de 1,66 metri. Panoul central era ornamentat cu figuri unice, cu obiecte sau cu scene.

---

[636] Pulak, Ingram şi Jones 2014: 8-25; Kocabaş 2014: 26-39 (n. a.).

Figurile

1. Un bărbat înarmat luptându-se cu un tigru (lungime recuperată a scenei 92 de centimetri). Bărbatul este lăsat pe genunchiul lui drept; cu mâna stângă își ține scutul deasupra capului. Figura bărbatului este trandafirie; reflectarea luminii pe corp este reprezentată folosind verdele; ochiul și sprânceana sunt de culoare întunecată; gura și umbra de sub nas, roșu-închis. Pe piciorul stâng apar striații de roz și verde. Poartă o tunică cu mâneci scurte, cu o pată de verde și albastru pe umărul drept și un ornament triunghiular pe piept; o eșarfă lată în două dungi de culoare, un subligaculum [adică un brâu] și pantaloni scurți roșii. Este înarmat cu un scut oval și o sabie scurtă cu mâner cu nervuri. Corpul tigrului este roșu-cenușiu și brun, iar figura, cu dungi întunecate. Luminile care cad pe latura feței, labele din față și pântece sunt cenușii-albastre.

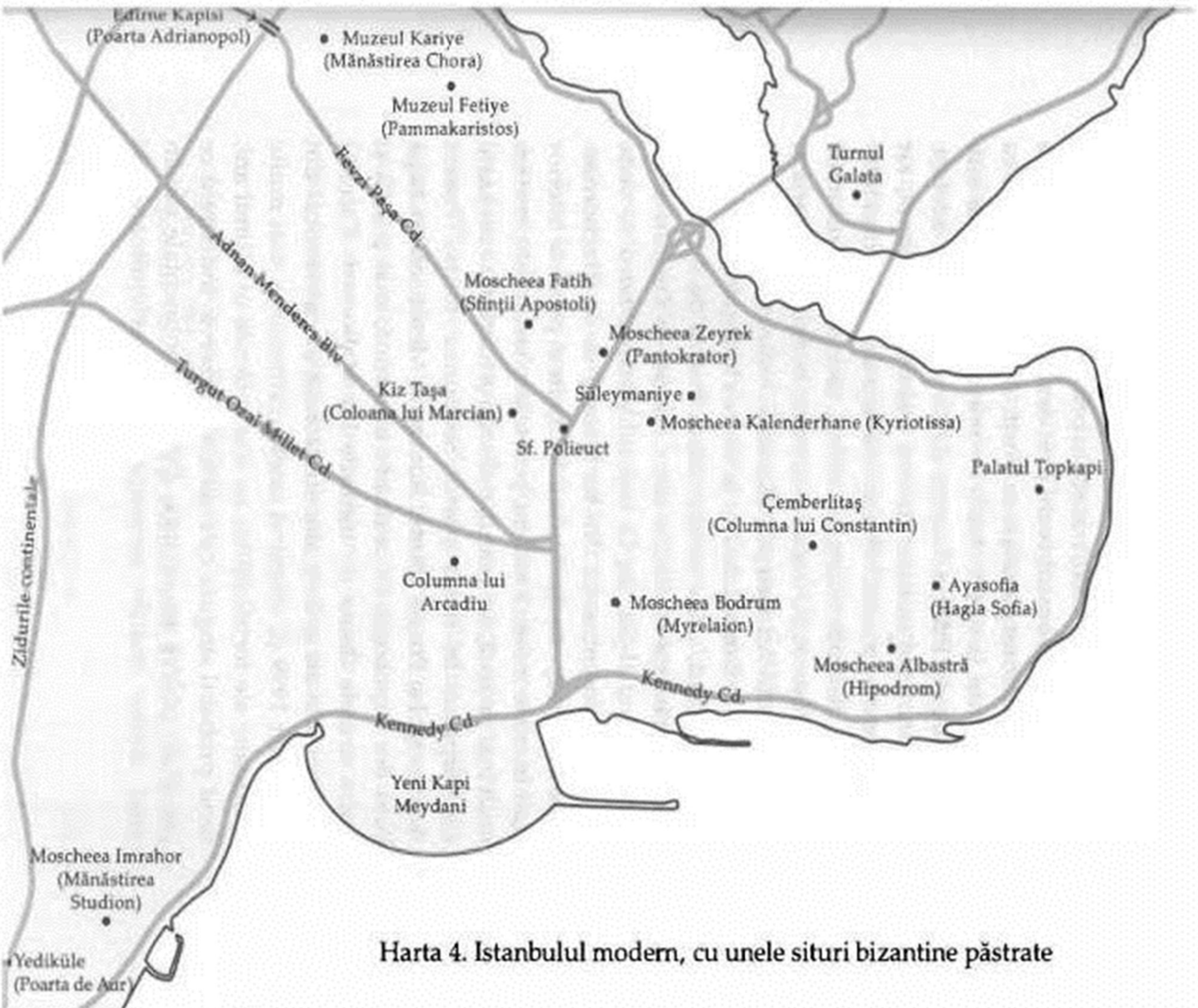
24. Doi băieți, unul mergând în frunte (înălțime 67 de centimetri), celălalt (înălțime 74 de centimetri), mânând două păsări care se apropie cel mai mult de gâște. Fața celui dintâi băiat este colorată în roșu-cald, conturată cu verde. Ochiul și sprânceana sunt de nuanță închisă; trăsăturile îi sunt înconjurate de umbre cenușiu-închis. Ambele brațe și ceea ce este vizibil din picioare sunt

puternic conturate. Poartă o tunică scurtă roşie şi este desculţ. Păsările se conformează formulei discutate, în sensul că cea de-a doua este în toate privinţele cu o nuanţă mai închisă decât cea dintâi. Principalele culori ale celei dintâi sunt alb şi cenuşiu-deschis, cea de-a doua este cenuşiu-închis combinat cu negru. Cel de-al doilea băiat le mână cu un băţ lung. Capul său este de dimensiuni vizibil mai mari: pielea este de culoare roz-pal cu umbre verzui. Faţa, braţele şi picioarele sunt puternic conturate. Poartă o tunică cenuşie asemănătoare, cu un guler de bluză marinărească.[637]

G. Brett, W.J. Macaulay şi Robert B.K. Stevenson, *The Great Palace of the Byzantine Emperors, being a First Report on the Excavations Carried out in Istanbul on Behalf of the Walker Trust (The University of St Andrews),* 1935-1938, Londra: Oxford University Press, 1947: 4-5, 64 şi 75, reprodus cu permisiunea Oxford University Press.

---

[637] Mozaicurile descrise pot fi văzute, spre exemplu, la https://grandeflanerie.eom/portfolio/byzantineistanbul/4/ (n. tr.).

Harta 4. Istanbulul modern, cu unele situri bizantine păstrate

Graţie unor asemenea descoperiri şi renovări, astăzi sunt scoase la lumină mai multe valori ale Constantinopolului bizantin decât în momentul vizitei lui George Sandys din 1610, iar vizitatorii Istanbulului îşi pot face o mai bună imagine despre înfăţişarea oraşului medieval. Ei pot să urmeze ruta dinspre periferie spre centru urmată de predecesorii lor în 1200, trasată în primul capitol al acestei cărţi. Pot intra în oraşul vechi prin deschiderea în Zidurile continentale corespunzătoare Porţii Adrianopol, la fel ca vizitatorii de la 1200. Astăzi zona este cunoscută sub denumirea de Edirne Kapisi, dar înţelesul este acelaşi, căci Edirne este numele turcesc pentru Adrianopol, iar *kapi* înseamnă „poartă”. Poarta în sine a dispărut, fiind înlocuită de o deschidere largă în ziduri, care permite un trafic intens desfăşurat pe o şosea cu patru benzi. De-o parte şi de alta a Porţii Adrianopol, Zidurile continentale se întind şi astăzi de la Cornul de Aur la Marea Marmara. La extremitatea sudică, unde se afla odată Poarta de Aur, există acum fortăreaţa Yediküle sau Cele Şapte Turnuri a lui Mahomed al II-lea, iar la capătul dinspre nord se vede limpede proeminenţa din fortificaţii de la Blachernae. Între aceste repere, dacă turnurile înalte şi peretele interior sunt în mare măsură intacte, peretele exterior este în stare mult mai proastă, iar şanţul, palisada şi lucrările exterioare au dispărut în

bună parte. Secţiunea dintre Poarta Adrianopol şi Poarta Sfântul Romanos, Mesoteichion după cum era cunoscută în perioada bizantină, mai poartă şi acum urmele lăsate de tunurile lui Mahomed. Zidurile continentale au suferit alte stricăciuni în cutremurul din 17 august 1999 şi, stârnind unele controverse, mai multe tronsoane ale fortificaţiilor au fost refăcute în ultimii ani, fiind probabil singura cale de a le prezerva. Indiferent ce punct de vedere am adopta, Zidurile continentale rămân unul dintre marile monumente supravieţuitoare ale Constantinopolului bizantin, cu turnuri care stau de strajă până unde vezi cu ochii, aşa cum au făcut-o multe secole la rând, sub domnia împăraţilor.[638]

La nord de Poarta Adrianopol există unele urme ale uneia dintre cele două principale reşedinţe ale împăraţilor bizantini, Palatul Blachernae. Majoritatea se află în subsol, mai exact o serie de încăperi care au servit poate ca depozite sau ca temniţe. Deasupra pământului se pot vedea doar câteva turnuri. Unul poartă numele împăratului Isaac al II-lea Anghelos, deoarece are o inscripţie care aminteşte că el a pus să fie reparat în 1188. Despre Isaac se spune că şi-a petrecut o parte a vieţii închis în acest turn, după ce a fost

---

[638] Freely şi Çakmak 2004: 49-54 (n. a.).

detronat în 1195, înainte de a-şi redobândi tronul, în 1203. Dar nu există nicio dovadă din acea perioadă care să confirme: Nicetas Choniates nu spune decât că Isaac a fost încarcerat în palat.[639] Alături există o altă clădire bizantină, Tekfur Sarayi, probabil o adăugire mai târzie la palat, posibil sub împăraţii din dinastia Paleolog. Biserica Maica Domnului, unde se păstra Maphorion, se afla undeva în aceeaşi zonă şi, deşi dispărută de mult, izvorul care curge acolo a rămas şi astăzi un loc de pelerinaj.[640]

Este în continuare posibil să mergi pe jos de la Poarta Adrianopol şi Blachernae la Hipodrom, deoarece Fevzi Paşa Caddesi urmează mai mult sau mai puţin ruta vechiului Mese. Plimbarea nu este întotdeauna plăcută pe străzile aglomerate, pline de agitaţie, dar te poartă pe lângă mai multe situri bizantine importante. Mergând spre est de la Edirne Kapisi, drumul trece chiar la sud de ceea ce a fost iniţial biserica mănăstirii Chora, astăzi muzeul Kariye. Clădirea găzduieşte unele dintre cele mai preţioase lucrări de artă bizantină care au supravieţuit la Istanbul, majoritatea datând de la începutul secolului al XIV-lea, când biserica a fost refăcută de Teodor Metochites. A fost temeinic prădată

---

639 Choniates 1984: 301 (n. a.).

640 Choniates 1984: 243; Freely şi Çakmak 2004: 63, 73-4, 253-5; Van Millingen 1899: 131-53 (n. a.).

în dimineaţa de 29 mai 1453, însă mozaicurile şi frescele au fost cruţate şi unele au rămas la vedere şi în timpul existenţei ei ca moschee. A suferit desigur şi stricăciuni, de-a lungul vremii. Se pare că în perioada dintre războaie exista un vânzător ambulant care stătea în faţa moscheii şi vindea mici cuburi de marmură aurită, ceea ce ar putea să explice absenţa unei bune părţi a fundalului auriu din unele mozaicuri aflate în interior, în partea de jos a zidurilor. La intrarea în biserică, vizitatorul poate vedea un portret în mozaic al lui Metochites însuşi, purtând barbă după moda bizantină, veşminte bogate şi un işlic flamboiant. Înaltul dregător este reprezentat îngenuncheat în faţa lui Hristos, oferindu-i biserica restaurată cu atâta cheltuială.[641] Tavanele pronaosurilor sunt împodobite cu mozaicuri descriind viaţa lui Hristos şi a Sfintei Fecioare. La dreapta intrării se află capela laterală unde se mai poate vedea mormântul lui Metochites, împreună cu reprezentări în frescă ale învierii şi Judecăţii de Apoi. Cea mai impresionată este scena învierii care se află în absida capelei, arătându-L pe Hristos înviat trăgându-i pe Adam şi pe Eva din iad, în vreme ce satana zace legat la picioarele Lui. Dar, dacă gândim raţional

[641] Mozaicul poate fi văzut la https://www.choramuseum.com/photos/theodore-metochites-offers-a-model-of-the-church-to-christ/ (n. tr.).

trebuie să recunoaştem că toate aceste splendide mozaicuri şi fresce au supravieţuit doar printr-o pură întâmplare. În perioada sa de glorie, Constantinopolul se mândrea cu peste douăzeci de biserici mult mai strălucite decât aceasta. Nu putem decât să ne imaginăm efectul pe care l-ar fi avut Sfântul Gheorghe din Mangana, Peribleptos ori Maica Domnului din Blachernae. Acestea sunt dimensiunile colosale ale pierderii pe care am suferit-o.

Înapoi spre Fevzi Paşa Caddesi, drumul merge spre est, însă vizitatorii de astăzi rareori au prilejul să vadă Cornul de Aur, priveliştea fiind blocată de clădirile mai înalte. Şi nici nu mai pot trece pe lângă impunătoarele vile şi palate ale demnitarilor de grad înalt, de talia lui Nicetas Choniates. Vizitatorii vor ajunge apoi la locul unde se afla odată Biserica Sfinţii Apostoli, unde însă nu a mai rămas aproape nimic să amintească de ea, situl fiind ocupat de Moscheea Cuceritorului (Fatih). Din nefericire, cea construită de Mahomed al II-lea a fost distrusă de un cutremur, fiind apoi refăcută în 1771. Săpăturile arheologice din 2001 au scos la iveală ceea ce ar putea fi baza unuia din zidurile de la Sfinţii Apostoli, dar arheologii nu s-au pus de acord asupra acestui aspect.[642] Dincolo de Moscheea Fatih, drumul

---

642 Dark şi Özgümüş 2013: 90 (n. a.).

trece pe lângă ceea ce a mai rămas din apeductul lui Valens pe stânga, iar în dreapta se află ruinele Bisericii Sfântul Polieuct. Fundaţiile acestei importante biserici din secolul al VI-lea au fost descoperite într-o serie de lucrări arheologice din anii 1960, iar acum sunt înconjurate de un mic parc. În perioada de aur a fost una dintre cele mai grandioase biserici din Constantinopol şi se spune că Iustinian a reconstruit Hagia Sofia în acel stil ambiţios cu intenţia de a o întrece. Dar clădirea ajunsese aproape o ruină cu mult înainte de 1200.[643] Pe o stradă laterală din apropiere a supravieţuit una dintre multele columne care punctau orizontul, şi anume cea a lui Marcian (Kiz taşi), în al cărei vârf a existat iniţial o statuie ecvestră a acestui împărat. Vizitatorii medievali puteau admira şi columnele lui Teodosiu şi Arcadiu. Columna lui Teodosiu a dispărut cu totul, în schimb monumentala bază a columnei lui Arcadiu mai există, acoperită de iederă, pe Haseki Kadin Sokak.[644]

Pe vizitatorii din 1200 i-ar fi interesat desigur, cel mai mult, sfintele moaşte din biserici. Pentru ei, un popas esenţial în această etapă a călătoriei ar fi fost biserica şi mănăstirea Pantokrator, a cărei principală atracţie era

---

643 Harrison 1989: 43-6 (n. a.).

644 Freely şi Çakmak 2004: 47-8 (n. a.).

lespedea pe care a fost aşezat trupul lui Hristos după Răstignire. După cucerirea otomană, a devenit moscheea Zeyrek şi, deşi a trecut printr-o fază de deteriorare în timpul secolului XX, se află acum într-un proces lent de restaurare. Ceea ce s-a păstrat sunt trei clădiri unite într-una, o biserică de nord şi alta de sud şi o capelă în mijloc, unde erau îngropaţi împăraţii din dinastia Comnen. Nu a mai rămas nimic din mormintele imperiale sau din lespedea de marmură, în schimb clădirea şi-a păstrat minunata sa podea din mozaic cu intarsii, un cadru de uşă sculptat şi câteva fragmente de vitralii.[645]

De acolo, Fevzi Paşa Caddesi continuă până ce întâlneşte la un moment dat Ordu Caddesi, cam în zona ocupată cândva de Forul lui Teodosiu. Deşi columna nu se mai ridică în mijlocul ei, s-au păstrat câteva fragmente din Arcul de triumf care domina o parte a pieţei, care au fost făcute teanc pe partea dreaptă a drumului, aproape de aglomerata staţie de autobuz Aksaray, dar încă se distinge limpede curiosul lor model în formă de lacrimă. Ordu Caddesi ne conduce apoi spre locul dispărutului For al lui Constantin, din care nu a mai supravieţuit decât columna, care acum poartă numele de Çemberlitaş, sau

645 Freely şi Çakmak 2004: 211-20 (n. a.).

columna arsă, în amintirea incendiului din 1779, în urma căruia a rămas arsă şi înnegrită. Columna lui Constantin arată astăzi destul de trist şi este consolidată cu cercuri de fier. Totuşi trebuie să ţinem seama că de cercurile acelea de fier a avut nevoie încă de când a fost avariată de un cutremur în secolul al V-lea.[646]

După Columna lui Constantin, drumul coboară spre piaţa Sultanahmet, unde se afla odată Augusteion, din care a rămas un spaţiu deschis în faţa clădirii Hagia Sophia. Piaţa este ocupată acum de straturi de flori şi bănci de parc şi nu mai există nicio urmă din columna lui Iustinian şi statuia ecvestră, din Anemodulion sau din Arcul Milion. De cealaltă parte a ei, la fel ca în vremurile bizantine, se află Hipodromul (At Meydani), care poate fi mai degrabă bănuit decât văzut, deoarece amfiteatrele cu bănci au dispărut de mult. Chiar şi aşa, este destul de uşor de ghicit unde se afla odată pista de curse, iar la capătul îndepărtat este oarecum vizibilă turnura sudică, graţie săpăturilor din anii 1920. Se poate ghici şi axul central al Hipodromului, fiind încă marcat de trei dintre monumentele care se aflau tot acolo în perioada bizantină, obeliscul egiptean al lui Teodosiu, columna şarpelui de la Delfi şi columna lui

---

646 Whitby şi Whitby 1989: 65 (n. a.).

Constantin Porfirogenetul, ultimele două nu într-o stare foarte bună. Columna şarpelui s-a redus la un simplu ciot şi capetele de şarpe au dispărut. Nimeni nu ştie când au fost luate de acolo, dar cu siguranţă erau intacte în 1718.[647] Columna lui Constantin Porfirogenetul şi-a pierdut plăcile de bronz care o placau şi din ea nu a mai rămas decât o enigmatică piramidă albă. Ironia face că obeliscul egiptean antic, cel mai vechi dintre toate, este singurul care a rezistat în stare impecabilă, iar la baza lui se mai pot vedea scenele cu împăratul Teodosiu I prezidând peste Hipodrom din *kathisma.* Merită poate să ne oprim o clipă şi să ne aducem aminte de câteva dintre momentele dramatice care s-au petrecut acolo, cum ar fi răscoala Nika din 532 şi linşarea împăratului Andronic I.

Marele Palat care se ridica odată lângă Hipodrom nu mai există, locul lui fiind luat cu totul de Moscheea Albastră şi de alte clădiri, dar au supravieţuit câteva vestigii, risipite ici şi colo. Muzeul de mozaicuri din apropiere găzduieşte fragmente din pavajele peristilului descoperit în timpul săpăturilor arheologice întreprinse de Walker Trust în anii 1930. Coborând de pe înălţimea Hipodromului, întâlnim o

---

[647] Montagu 1965-7: i. 400 (n. a.).

secţiune de perete punctată de trei mari ferestre încadrate în marmură şi un portal. Probabil făceau parte din complexul cunoscut sub numele de Palatul Boukoleon, fiind situate la malul mării sau foarte aproape de el, cu acces pe o scară de marmură spre portul unde era acostată galera imperială. Însă în 1959 apele de mică adâncime din acest punct au fost secate spre a permite construirea unui drum nou, numit mai târziu Kennedy Caddesi, de-a lungul ţărmului, astfel încât peretele palatului este acum retras de la mare. Există şi alte asemenea vestigii împrăştiate printre case, blocuri de locuinţe şi magazine din acea zonă: parte din zidul ridicat de Nicefor al II-lea Focas pentru a ţine la distanţă populaţia răzvrătită, un pavaj de mozaic, aflat acum în subsolul unui magazin de covoare şi patru încăperi cu bolţi de cărămidă de sub o moschee. Modul cum se încadrează aceste structuri uluitoare în complexul Marelui Palat ca întreg este un prilej de dezbateri aprinse între arheologi şi alţi oameni de ştiinţă, însă este extrem de greu de crezut că se va şti vreodată cu exactitate.[648]

Hagia Sofia (Ayasofya) se află în continuare de cealaltă parte a Augusteionului, privit dinspre Hipodrom. În exterior a suferit puţine modificări, deşi

---

648 Freely şi Çakmak 2004: 151-2; Kostenec 2007: 59-67, 77-9 (n. a.).

în perioada cât a fost moschee[649] au fost construite în apropierea ei cele patru minarete şi câteva clădiri mai mici. Chiar şi într-o lume de construcţii impozante, Hagia Sofia tot este capabilă să impresioneze prin dimensiunile ei şi prin felul în care cupola pare să plutească aparent fără niciun suport deasupra naosului. Coloanele din marmură de diverse culori se află în continuare la locul lor, la fel şi o parte din mozaicuri, aduse la lumină în anii 1930: portretele lui Zoe şi Constantin al IX-lea şi al lui Ioan al II-lea Comnenul şi al împărătesei Irina, *Deisis,* desăvârşită la comanda lui Mihail al VIII-lea, şi Fecioara cu Pruncul din absidă. Ironia face totuşi că interiorul ei este cu mult mai întunecat acum, ca muzeu, decât a fost vreodată în epoca bizantină. Majoritatea decoraţiunilor în mozaic, care îi confereau odată atâta strălucire, au dispărut, cu foarte puţine excepţii. Giganticul Hristos Pantocrator din centrul cupolei nu mai există de mult. Aşadar cupola nu mai este văzută aşa cum s-a dorit când a fost concepută, adică să dezvăluie la lumina zilei pe rând, odată cu mişcarea soarelui, culorile multitudinii sale de mozaicuri. Altfel, la fel ca în 1200, Hagia Sofia este punctul culminant al unui lung drum de la Poarta Adrianopol, fiind şi astăzi cel mai grandios

---

649 Hagia Sofia a redevenit moschee în iulie 2020 (n. tr.).

monument al Constantinopolului bizantin, capabil să taie răsuflarea.

Cei care vor să exploreze ce s-a mai păstrat din Constantinopolul bizantin dincolo de ceea ce este la îndemână au totuşi şansa să bată străzile în lung şi în lat, ca Pierre Gilles, şi să găsească urme ascunse în cele mai neaşteptate cotloane. Au supravieţuit multe biserici, deşi majoritatea sunt încă moschei active. Interioarele sunt de obicei absolut teme, după ce mozaicurile sau frescele lor iniţiale au fost îndepărtate sau afectate de vremuri. Printre ele, moscheea Küçük Ayasofya, odată Biserica Sfinţii Serghie şi Vah. Construită de Iustinian în jurul anului 536, se află la sud de Hagia Sofia şi se distinge prin cupola sa de forma unui dovleac. Înăuntru se află tot ceea ce te aştepţi să găseşti într-o moschee, de la minbar (amvon) la mihrab, care indică direcţia spre Mecca. Imprevizibilă şi deplasată este însă o inscripţie grecească de-a lungul întregii galerii, lăudându-l pe „Iustinian al nostru cu sceptrul" care „îl cinsteşte cu un lăcaş splendid pe Serghie, robul lui Hristos, Creatorul tuturor lucrurilor".[650] Singurele locuri din Istanbul unde îţi poţi face o impresie despre cum arăta interiorul unei biserici bizantine sunt Chora, despre

---

[650] Freely şi Çakmak 2004: 129-36 (n. a.).

care am vorbit, şi Pammakaristos, din cartierul Fener (Fanar), aproape de actualul sediu al patriarhului Constantinopolului. Clădirea adăposteşte astăzi Muzeul Fethiye, cu mozaicuri şi fresce dezvăluite şi restaurate între 1949 şi 1963, redeschis publicului după o lungă perioadă cât a stat închis. Aici s-au păstrat mai multe mozaicuri uimitoare în capela laterală, datând de la începutul secolului al XIV-lea, când biserica a fost refăcută de generalul bizantin Mihail Glavas şi văduva sa. Ele sunt aproape contemporane cu cele din biserica din Chora şi numără, printre altele, imaginea lui Hristos Pantocrator la înălţimea uneia dintre cupole, înconjurat de doisprezece proroci.[651] O altă fostă biserică bizantină restaurată cu grijă este cea a mănăstirii Myrelaion, construită de împăratul Romanos I Lekapenos la începutul secolului al X-lea. În timpul perioadei otomane a devenit moscheea Bodrum, iar acum şi-a reluat acea funcţie, dar a fost minuţios investigată de istorici ai artei în vara lui 1965. Nu s-au descoperit mozaicuri, în schimb în beci exista o frescă reprezentând o femeie îngenuncheată probabil înaintea Sfintei Fecioare. Romanos avea o reşedinţă privată lângă mănăstire, de unde exista o privelişte frumoasă spre Marea Marmara, iar fundaţiile ei au fost

---

651 Belting, Mango şi Mouriki 1978: 48-54; Freely şi Çakmak 2004: 264-9 (n. a.).

excavate. Se pare că a fost alcătuită dintr-un salon de mari dimensiuni, cu două aripi mai mici, în jurul unei curţi cu colonadă.[652] Fragmente din decoraţiunile originale se mai pot vedea şi în alte foste biserici bizantine. Câteva personaje lucrate în mozaic, care par să reprezinte pe strămoşii lui Hristos, se mai pot distinge în interiorul uneia dintre cupolele moscheii Kilise. Este fără îndoială vorba despre o clădire bizantină, probabil din secolul al XII-lea, dar nu se ştie absolut nimic nici despre istoria şi nici măcar despre numele ei iniţial.[653]

Chiar şi fără decoraţiunile originale, moscheile foste biserici păstrate merită să fie vizitate, măcar pentru fundalul lor istoric. Moscheea Gül, situată aproape de Cornul de Aur, a fost provizoriu identificată ca Biserica Sfânta Teodosia, dedicată celei căreia i-a fost tăiat gâtul cu un corn de berbec după ce sărise în ajutorul icoanei de pe Poarta de Bronz. Moscheea Kalenderhane a fost odată Biserica Sfânta Fecioară Kyriotissa, renovată de Alexie al III-lea, iar moscheea Fenari Isa este probabil Biserica Sfânta Fecioară Lips, restaurată de Teodora, văduva lui Mihail al VIII-lea Paleolog. Moscheea Eski Imaret a fost Biserica lui Hristos Atotvăzătorul sau

---

652 Striker 1981: 5, 30-1; Freely şi Çakmak 2004: 178-86 (n. a.).

653 Freely şi Çakmak 2004: 208 (n. a.).

Pantepoptes, construită de Anna Dalassena, formidabila mamă a împăratului Alexie I Comnenul, cândva înainte de 1087. Ea se află izolată undeva pe străzile din spatele Moscheii Cuceritorului; în aprilie 1204, când s-a pregătit să dea bătălia cu flota atacatoare a Cruciadei a IV-a, Alexie al V-lea Murţuflos a staţionat aproape de această biserică. Deşi a fost transformată în moschee la scurt timp după cucerirea turcească, şi-a păstrat galeria care probabil îi fusese rezervată împărătesei Anna şi anturajului ei.[654] Biserica Sfânta Irina (Aya Irini) a lui Iustinian, cea mai mare biserică bizantină supravieţuitoare din Istanbul după Hagia Sofia, nu a fost niciodată moschee. După cucerirea otomană a fost cuprinsă în prima curte a palatului Topkapi, servind drept arsenal pentru corpul de elită al ienicerilor, până la desfiinţarea lui, în 1826. Astăzi este folosită drept spaţiu de expunere şi concerte. Păstrează în absidă o relicvă rară din epoca iconoclastă: o cruce simplă din mozaic. Probabil datează din secolul al VIII-lea şi, după revenirea la venerarea icoanelor din 843, este foarte posibil să fi fost acoperită de imaginea obişnuită a Fecioarei cu Pruncul. Dar după trecerea timpului, în epoca otomană, s-a dezvăluit din nou crucea de dedesubt. În sfârşit, micuţa Sfântă Fecioară a

---

[654] Choniates 1984: 312-13; Freely şi Çakmak 2004: 204-7 (n. a.).

Mongolilor are o semnificaţie specială, fiind singura biserică bizantină din Istanbul folosită încă în scopul iniţial. Construită la sfârşitul secolului al XIII-lea, în timpul domniei lui Andronic al II-lea, în ea se sluieşte în continuare liturghia greco-ortodoxă, un ritual rămas aproape neschimbat din vremurile bizantine.[655]

Nu toate bisericile rămase se prezintă într-o formă bună şi, pentru a evoca trecutul, este nevoie de mult efort al imaginaţiei. Biserica mănăstirii Studion, unde şi-a găsit sfârşitul Mihail al V-lea în 1042 şi unde a slujit piosul Simeon Noul Teolog, a fost moschee în funcţiune şi s-a menţinut în condiţii suficient de bune până la sfârşitul secolului al XIX-lea, fiind un punct de interes esenţial care putea fi recomandat vizitatorilor. Din nefericire, în 1894 a fost grav afectată de un cutremur, în urma căruia a rămas o ruină fără acoperiş. În schimb s-a păstrat un element frapant: un trotuar din marmură pe care apar reprezentate animale şi scene din mitologia clasică, greu de crezut că ar fi avut încuviinţarea lui Teodor Studitul. Din păcate, acest pavaj nu era expus public în momentul în care am scris acest volum.[656] Din marea bazilică cu trei culoare Maica Domnului din Chalkoprateia, unde era păstrat

---

[655] Freely şi Çakmak 2004: 136-44, 256-8 (n. a.).

[656] Wilson 1893: 52-3; Freely şi Çakmak 2004: 65-72 (n. a.).

odată brâul Fecioarei, nu au mai rămas astăzi decât câteva fragmente de zidărie.[657] Iar alte biserici, desigur, au dispărut de tot, nu numai Sfinţii Apostoli şi Maica Domnului din Blachernae, ci şi Nea Ekklesia, Patruzeci de Mucenici, Kosmidion şi Sfânta Fecioară din Pharos.

Dacă Zidurile continentale şi bisericile reprezintă cele mai vizibile repere ale vechiului Bizanţ, există şi multe alte vestigii care aduc aminte de el risipite peste tot în Istanbul. Două dintre cisternele gigantice care păstrau apa, asigurând Constantinopolului independenţa faţă de surse externe, există în continuare şi au fost restaurate recent şi deschise publicului. Una este cunoscută sub numele de *O mie şi una de coloane* (Binbirdirek), deşi în realitate are doar 244. Nu se cunoaşte cu exactitate numele ei din vremea bizantină, deşi este posibil să fi fost *Cisterna lui Philoxenos.* Cealaltă, în turcă Yerebatan Sarayi, adică *Palatul subpământean,* este o structură extraordinară de bolţi susţinute pe 336 de coloane. Ea este cisterna Basilika, a fost construită de Iustinian şi redescoperită de Pierre Gilles în secolul al XVI-lea. O vizită din zilele noastre poate cu greu să evoce fiorul dat de descoperirea făcută de Gilles când a văzut prima dată pădurea de coloane la lumina torţei. Astăzi o bună parte din spaţiu este

---

657 Mathews 1976: 319; Freely şi Çakmak 2004: 62-3 (n. a.).

ocupată de magazine şi cafenele. Nu poţi să nu fii uluit totuşi de dimensiunile acestui tărâm subteran, iar cisterna mai păstrează şi două supravieţuitoare rare din sutele de statui şi sculpturi clasice care împodobeau odată Constantinopolul bizantin. În colţul îndepărtat din stânga există două lespezi pătrate din marmură cioplite sub forma capetelor de Gorgone. Este de presupus că piesele proveneau dintr-un templu păgân, fiind reutilizate în timpul domniei lui Iustinian ca bază pentru două dintre coloanele cisternei, unde au şi rămas de atunci.[658]

Un alt vestigiu este foarte uşor de trecut cu vederea. Deşi nu la fel de impresionante ca Zidurile continentale, au rămas intacte şi porţiuni din Zidurile maritime, cu toate că, din cauza schimbărilor liniei litoralului, nu se mai află lângă apă. Cea mai mare este de-a lungul Kennedy Caddesi, iar unul dintre turnuri a rămas intact la vreo 200 de metri mai sus de podul Galata. Alte fragmente ale lor pot fi văzute în zona Cornului de Aur şi a ţărmului sudic, unele purtând inscripţii în greacă despre refacerea zidului de către împăratul Teofil, în secolul al IX-lea: „Avându-Te pe Tine, O, Hristoase, Zid de nedoborât, Teofil, împărat şi

---

[658] Freely şi Çakmak 2004: 59-60, 146-51 (n. a.).

cucernic autocrator, a înălţat acest zid pe temelii noi."[659]

De cealaltă parte a Cornului de Aur, Galata lasă o impresie cu totul diferită faţă de centrul istoric al vechiului Istanbul. În întreaga perioadă otomană a fost locul unde îşi aveau baza legaţiile străine şi unde nemusulmanii constituiau majoritatea populaţiei. Chiar şi astăzi, centrul ei, Piaţa Taksim, respiră un aer internaţional. În ciuda mulţimii de clădiri noi, în această zonă se păstrează amintiri din zilele când era baza de autoritate a negustorilor genovezi în frunte cu *podestà.* Turnul Galata, imposibil de trecut cu vederea, a fost construit în 1348 ca parte din fortificaţiile ridicate de genovezi pentru a-şi proteja enclava comercială. Mahomed al II-lea a pus să fie dărâmate zidurile, în schimb turnul a fost păstrat, ca post de observare. Mult mai greu de găsit este mica şi nepretenţioasa moschee Arap, mai de mult biserică a mănăstirii de călugăriţe dominicane, unde au fost descoperite pietre de mormânt ale unor negustori genovezi şi ale altor latini, inclusiv cele ale unor cavaleri englezi, William Neville şi John Clanvowe, morţi la Galata în 1391. Lespedea lor este păstrată la Muzeul Arheologic din Istanbul.[660]

Întorcându-ne acum în Istanbulul propriu-zis, nu

---

[659] Freely şi Çakmak 2004: 164-7 (n. a.).

[660] Düll, Luttrell şi Keen 1991: 174-90 (n. a.).

există alte monumente intacte care să fi supravieţuit, ci doar frânturi ale Bizanţului, pe care le putem identifica peste tot, multe dintre ele departe de contextul lor original. Materiale refolosite din clădirile bizantine, spre exemplu, se pot vedea în multe dintre marile monumente otomane.

S-a demonstrat că o parte din pavajele de marmură ale complexului moscheii Süleymaniye provin de la Hagia Sofia. Coloanele de porfir care susţin porticele sunt şi ele bizantine, poate de undeva din Marele Palat. Materiale de provenienţă bizantină nu au fost folosite doar în marile moschei imperiale. Moscheea Davitpaşa, construită în apropierea columnei lui Arcadius în 1485, prezintă stâlpi bizantini de susţinere a portalului.[661] Alte asemenea elemente fac parte acum din colecţiile muzeelor din oraş. Muzeul Militar păstrează câteva verigi care se presupune că provin din lanţul întins peste Cornul de Aur în timpul ultimului asediu, în 1453. Muzeul Arheologic deţine numeroase alte obiecte din acea perioadă, printre cele mai importante numărându-se frescele Sfântului Francisc din Biserica Sfintei Fecioare Kyriotissa, care datează probabil din timpul ocupaţiei latine, 1204-1261. Mai există două socluri de marmură din secolul al V-lea făcute în

---

661 Necipoğlu 2005: 220-1; Dark şi Özgümüş 2013: 37-8 (n. a.).

onoarea celebrului vizitiu Porphyrius, găsite pe Hipodrom, şi maxilarul superior al unuia dintre capetele de reptilă dispărute ale Columnei Şarpelui. Poate cei mai frapanţi sunt cei doi lei din piatră care flanchează una dintre scările muzeului. Ei se aflau pe ruine ale Boukoleonului, dominând portul cu acelaşi nume. Aceste resturi de ziduri au fost demolate în 1871, dar leii au fost păstraţi. Datând din secolul al VI-lea, ei trebuie să fi păzit odată treptele de marmură care coborau spre locul unde acosta galera imperială, veghindu-i pe împăraţi în intrările şi ieşirile lor din Marele Palat.[662]

În exteriorul Muzeului Arheologic se află mai multe sarcofage impunătoare din marmură. Atât de impunătoare, încât aproape cu siguranţă au servit la înmormântarea împăraţilor şi probabil au fost luate dintr-un mausoleu imperial de la Biserica Sfinţii Apostoli. În majoritatea situaţiilor este imposibil de ghicit care împărat ar fi putut să fie ocupantul unui sarcofag sau altul, dar există o excepţie. Unul dintre ele iese în evidenţă datorită culorii diferite. Este executat din marmură aproape albă, translucidă, şi împodobit pe laturi cu cruci simple. A fost scos la lumină recent, în 1969, din incinta palatului Topkapi. Potrivit vechilor

---

[662] Van Millingen 1899: 273-4; Kostenec 2007: 60 (n. a.).

documente, a existat un singur mormânt imperial făcut din acest gen de marmură. Se afla în mausoleul lui Iustinian şi în el erau rămăşiţele împăratului Heracliu.[663]

Există multe alte structuri şi obiecte, cu siguranţă de origine bizantină, risipite ici şi colo, cel mai adesea fără să li se cunoască menirea şi identitatea. Exact aşa stau lucrurile cu acea coloană bizantină singuratică din zona staţiei de metro Aksaray. Trebuie să fi făcut odată parte dintr-o structură mare şi de prestigiu, dar asta este tot ceea ce se poate spune despre ea. Restul rămâne un mister. La Müsir Süleymanpaşa Sokak, în sudul oraşului, s-au descoperit un perete din cărămidă şi trei camere cu bolţi semicirculare, din cărămidă roşie. Din câte se pare, structura se întindea odată mai departe spre sud, cu deschidere spre tuneluri îndreptate spre nord. Este limpede că sunt vestigii ale unei clădiri bizantine de maximă importanţă, dar în momentul de faţă nu există niciun indiciu ce anume era şi la ce servea.[664]

Chiar dacă este probabil ca acum să ne facem mai lesne o impresie despre Constantiopolul bizantin la nivelul străzii decât în oricare moment de pe la 1500

---

[663] Constantine VII Porphyrogenitos 2012: ii. 813; Mango 1969: 307-9 (n. a.).

[664] Dark şi Özgümüş 2013: 9, 35-6 (n. a.).

încoace, există un mare obstacol în calea păstrării şi aprecierii trecutului bizantin al Istanbulului. Nu-i nimic nou în asta. Şi Pierre Gilles remarca în timpul vizitei sale din anii 1540: „Deşi toate celelalte oraşe trec prin perioade ale lor când se află la guvernare şi sunt supuse în timp decăderii, Constantinopolul singur pare să-şi revendice un fel de nemurire şi va continua să rămână un oraş câtă vreme rasa omenească va trăi ca să-l locuiască sau ca să-l refacă."[665]

Istanbulul este o metropolă vie, funcţională şi în dezvoltare, nu un muzeu. Chiar dacă nu este capitală, e de departe cel mai mare oraş al Republicii Turcia. Un conglomerat urban uriaş şi în expansiune, de circa şaisprezece milioane de locuitori, care cuprinde mult mai multe teritorii decât avea promontoriul îngust aflat de-a lungul Cornului de Aur la care se limitase Constantin cel Mare. Suburbiile lui cuprind ambele maluri ale Bosforului, spre Marea Neagră, la vest spre aeroportul Atatürk, dincolo de ceea ce era Hebdomon odată, iar pe partea asiatică, de-a lungul Mării Marmara, aproape până la Izmit sau Nicomedia, cum era odată. Dincolo de Galata, turnuri înalte şi strălucitoare asigură spaţii de birouri pentru bănci şi companii multinaţionale. În această zonă

---

665 Gilles 1988: xlv (n. a.).

metropolitană apar frecvent ambuteiaje, mai ales în oraşul vechi, iar desăvârşirea reţelei de metrou este o urgenţă. Două poduri grandioase leagă acum Europa de Asia peste Bosfor, iar un al treilea va fi curând dat în folosinţă. Un al treilea aeroport este în stadiul de proiect. Aşadar, dacă în Istanbulul modern se regăseşte ceva din Constantiopolul bizantin, multe dintre monumentele bizantine stau izolate printre extinderi urbane intense care se petrec în jurul lor. Biserica Myrelaion, spre exemplu, este acum strâns împrejmuită de clădiri, din toate părţile, atât de mare este presiunea de spaţiu pentru locuit. Prin urmare, nu este prea uşor să găseşti biserica pe care şi-a construit-o Romanos I ca loc de mormânt, iar la fel se întâmplă cu multe alte biserici bizantine. Poate doar cu excepţia Hipodromului şi a pieţei Sultanahmet, Istanbulul nu dispune de un echivalent bizantin al Acropolei din Atena sau al Forului din Roma, un spaţiu special rezervat, separat de viaţa de zi cu zi a oraşului, care să păstreze un aspect important al trecutului său.

Şi atunci, ca să ne putem face o idee despre Constantinopolul bizantin, trebuie să ne uităm în altă parte. Mozaicurile şi frescele mănăstirii Hosios Loukas din Grecia centrală şi ale Bisericii Sfântul Pantelimon de la Nerezi, în Republica Macedonia, spre exemplu, datează din secolele al XI-lea şi al XII-lea, fiind făcute

cu mult înaintea celor din bisericile Chora şi Pammakaristos din Istanbul şi pot sugera o impresie mai fidelă despre ce ar fi văzut vizitatorii anului 1200. Există un loc mai presus de toate celelalte care păstrează o umbră a duhului Constantinopolului – oraşul-insulă Veneţia. Nu a fost niciodată cucerit sau prădat cum i s-a întâmplat Constantinopolului în 1204 şi 1453, ci a suferit numai avarii minore provocate de bombardamente aeriene ale austriecilor, mai întâi din baloane, în 1849, iar apoi din aeroplane, în Primul Război Mondial. Secolul XX l-a afectat în mică măsură, dezvoltările făcându-se la Mestre, pe uscat. Astfel, dacă Veneţiei îi lipseşte poate vibraţia tinerească a străzilor Istanbulului, şi-a păstrat clădirile medievale neatinse, în cea mai mare măsură. Imaginea urbană şi a orizontului ei este, desigur, foarte diferită de aceea a Constantinopolului bizantin: străzi înguste, canale şi piaţete sau *campi,* şi nu străzi late şi foruri. Pe de altă parte, cele două oraşe au fost strâns legate între ele secole la rând, din vremea când Veneţia era un avanpost al puterii bizantine în Italia, trecând prin anii când ea a dominat comerţul intern şi maritim al Constantinopolului, susţinând Imperiul Latin, până la ultimele zile ale Bizanţului, în 1453, când voluntarii veneţieni au luptat pe ziduri, alături de bizantini şi de genovezi, împotriva otomanilor. Această îndelungată

asociere nu avea cum să nu îşi lase amprenta asupra Veneţiei, ea fiind vizibilă peste tot.

În zilele când Bizanţul era marea putere şi Veneţia, statul clientelar, pentru cei care doreau să facă impresie era cea mai naturală reacţie să adopte stilurile bizantine în artă şi în arhitectură. Conducătorii veneţieni aduceau meşteri direct de la Constantinopol, să lucreze mozaicurile pentru bisericilor lor. Cel mai remarcabil monument rămas din această perioadă este Basilica di San Marco. Lucrările s-au încheiat în 1064, iar decoraţiunile interioare în mozaic sunt fără îndoială influenţate de stilurile bizantine, fiind poate opera artiştilor bizantini. Influenţele bizantine sunt vizibile şi în exterior. Biserica are cinci cupole, dispuse în formă de cruce, prin urmare ar putea să reflecte arhitectura Bisericii Sfinţii Apostoli. Astfel, se poate vedea la Veneţia ceea ce nu mai există la Istanbul.[666] Veneţia ar putea să ofere şi indicii despre înfăţişarea clădirilor laice dispărute de mult la Constantinopol, şi în special despre casele marilor dregători, ca Nicetas Choniates şi Teodor Metochites. Mai multe dintre palatele aflate pe Grand Canal din Veneţia, cum este Palazzo Dandolo-Farsetti, au fost construite în secolul al XIII-lea, iar logiile şi arcadele rotunjite de la ferestrele

---

[666] Demus 1960: 45-6, 90-7; Mathews 1998: 148-50 (n.a.).

lor reflectă cel mai probabil modele bizantine.[667]

Pe lângă influenţele arhitectonice şi artistice bizantine, Veneţia este plină de obiecte aduse de la Constantinopol în urma Cruciadei a IV-a. Multe se află în tezaurul de la San Marco, spre exemplu racla din argint şi aur în care s-a aflat odată micul vas conţinând sângele lui Hristos, despre care se crede că reprezintă o machetă a Bisericii Sfinţii Apostoli.[668] Altele pot fi admirate afară. Cei mai faimoşi sunt cei patru cai din bronz care se află pe faţada bazilicii San Marco, pe care veneţienii victorioşi i-au luat ca trofeu de pe Hipodrom. În secolul al XIV-lea, deveniseră un reper familiar, deşi amintirea locului de unde veniseră şi a împrejurărilor se ştersese peste ani. Abia relativ recent a fost reconstituit, din surse documentare, traseul străbătut de aceşti cai de la Constantinopol până la Veneţia. În zilele noastre, din cauza poluării purtate de vânt peste lagună de la uzinele chimice din Mestre, originalele sunt păstrate în interiorul bisericii, cei de pe faţadă fiind copii.[669]

Obiecte aduse de la Constantinopol se pot vedea peste tot şi în jurul Pieţei San Marco. S-a demonstrat că doi stâlpi de sine stătători sculptaţi provin din Biserica

---

[667] Zorzi 1990: 48-59, 64-6 (n. a.).

[668] Gallo 1967: imaginea 48 (n. a.).

[669] Freeman 2004: 132-40 (n. a.).

Sfântul Polieuct: la fel ca otomanii, şi veneţienii şterpeleau fragmente din clădiri bizantine, ca să le împodobească pe ale lor. Pe un zid lateral din San Marco se găsesc câteva reliefuri din marmură reprezentându-i pe Sfinţii Dimitrie Demetrius şi Gheorghe şi diverse teme clasice, ca muncile lui Heracles. Sunt toate de origine bizantină.[670] Sub faţadă, aproape de intrarea în Palatul Dogilor din Piaţa San Marco, stau patru siluete enigmatice din porfir, prinzându-se între ele de umeri. Spre sfârşitul Evului Mediu au circulat diverse legende care explicau prezenţa lor la Veneţia. Unele afirmau că ar fi fost vorba despre patru sarazini necredincioşi transformaţi în stană de piatră pentru că încercaseră să jefuiască tezaurul de la San Marco. Altele spuneau că ar fi vorba despre patru fraţi din Albania, care ajunseseră la Veneţia pe o navă, cu o mare comoară, dar după aceea doi dintre ei au plănuit să-i otrăvească pe ceilalţi, ca să rămână singurii proprietari ai comorii. Dar au sfârşit cu toţii omorându-se între ei. Istoricii de artă de mai târziu au bănuit că grupul statuar era de provenienţă constantinopolitană şi reprezenta un grup de conducători imperiali, poate chiar tetrarhii care îşi împărţiseră între ei imperiul la începutul secolului al

---

[670] Harrison 1989: 94, 103, 132; Demus 1960: 125-37; Ferry 2015: 162 (n. a.).

IV-lea sau, altfel, fiii lui Constantin cel Mare. Faptul că proveneau din Constantinopol s-a confirmat în 1965, când săpăturile de la mănăstirea Myrelaion din Istanbul au scos la iveală un picior din porfir care se potrivea perfect cu partea lipsă de la siluetele din Veneţia. Odată confirmată originea constantinopolitană, putem face speculaţia că aceste patru statui ar putea fi opera cunoscută sub numele de Philadelphion, care se afla odată lângă zidul lui Constantin.[671] Graţie jafului generalizat din 1204, vizitatorii Veneţiei au ocazia să admire una dintre reprezentările realiste care făceau o impresie atât de profundă asupra călătorilor medievali, ca regele Sigurd şi scandinavii lui.

Multe dintre aceste obiecte care au fost prădate au o semnificaţie doar a lor. Una este icoana Sfintei Fecioare care se află deasupra altarului unei capele laterale din San Marco. Se presupune că ar fi vorba despre icoana cunoscută drept Nikopeia sau Aducătoarea de Victorie, care a fost vreme de secole purtată de împăraţii bizantini în bătălii şi s-ar putea să fie chiar aceea pierdută de Alexie al V-lea Murţuflos la începutul lui 1204, când s-a ciocnit fără succes cu un grup de cruciaţi

---

[671] Berger 2013: 83-5; Coryate 2013: 39-41; Mathews 1998: 23; Bassett 2004: 242; Striker 1981: 14, 29 (n. a.).

conduşi de Henric de Flandra. Dacă este sau nu aşa nu vom şti niciodată, dar icoana este cu siguranţă bizantină şi suficient de preţuită pentru a fi pusă într-o ramă cu pietre preţioase şi email.[672] O altă relicvă a Bizanţului este ascunsă departe de aglomerata Piaţă San Marco, în liniştita din Campiello de Ca'Angaran, nu departe de Biserica San Pantaleone. La două intrări, pe peretele de deasupra se află un medalion mare, din marmură, cu imaginea sculptată a unui împărat bizantin cu barbă. În mâna dreaptă ţine un sceptru, iar în stânga, exact ca statuia lui Iustinian din Augusteion, un glob încoronat, iar în spatele său străluceşte un mănunchi de raze, sugerând măreţia şi slava monarhului. Cum a ajuns în acel colţ obscur al Veneţiei nu vom şti niciodată. Un marinar întors de departe a adus-o poate cu el şi a fixat-o pe peretele casei sale pentru ca posteritatea să afle că el a fost de faţă când Constantinopolul a fost cucerit, în 1204. Nu putem fi siguri nici care dintre împăraţi este cel reprezentat. Medalionul nu oferă niciun indiciu referitor la nume, dar, ţinând seama că datează din secolul al XII-lea, este foarte posibil să fie Alexie al III-lea Anghelos, despre ale cărui aventuri am tot povestit. Este genul de legătură tangibilă şi uşor de identificat cu trecutul

---

672 Mathews 1998: 68; Wolff 1948: 326; Gallo 1967: 133-55 (n. a.).

bizantin, atât de greu de descoperit pe străzile aglomerate din Istanbul.[673]

Dacă Veneţiei în întregime i s-a acordat de mult statutul de patrimoniu mondial, la Istanbul doar patru zone din vechiul oraş se bucură de acest gen de protecţie. Şi ele se află sub presiune, după cum demonstrează limpede construirea recentă a trei turnuri gigantice, cunoscute sub numele de Onaltidokuz, periculos de aproape de aria de patrimoniu a Zidurilor continentale. Presiunea asupra spaţiului locuibil se traduce prin imposibilitatea de a păstra orice element bizantin care iese la lumină când spre exemplu se sapă pentru infrastructura unei străzi, însă e o adevărată tragedie, în graba modernizării, că Istanbulul pierde din vedere trecutul bizantin şi pe cel otoman, care l-au modelat. Un gând încurajator este că o bună parte din acel trecut a rămas probabil în perfectă siguranţă adânc îngropat. Substructurile descoperite la Gülhane de armata franceză în 1921, care ar fi putut să facă parte din mănăstirea Sfântul Gheorghe din Mangana, au fost acoperite la loc, dar ele

---

673 Pierce şi Tyler 1941: 3-9. Despre un medalion asemănător care se găseşte în colecţia de la Dumbarton Oaks din Washington, DC, se crede că l-ar reprezenta pe Ioan al II-lea Comnenul: Mathews 1998: 38-9. Vezi şi https://www.teachercurator.com/art/parallel-stories-of-byzantine-imperial-portraits/ (n. tr.).

se află în continuare acolo. Descoperirea mozaicurilor din Marele Palat făcută în anii 1930 şi a vaselor şi încărcăturii lor la Yenikapi în 2004 ar putea fi doar începutul a ceea ce va urma să fie scos la lumină, comori care aşteaptă netulburate sub fiecare stradă.

Anexa A: Cronologie

Perioadă	Constantinopol	Evenimente politice	Biserica creştină	Europa occidentală
Secolul al VIII-lea î.Hr.	700: (Circa) Cetatea Byzantion este întemeiată de colonişti din Megara	Imperiul Asirian		753: Data tradiţională de întemeiere a Romei
Secolul al VI-lea î.Hr.	512: Byzantion ocupat de persani	560: Urcarea pe tron a lui Cirus, regele Persiei		
Secolul al II-lea î.Hr.	150: Tratat între Byzantion şi Roma	146: Romanii cuceresc Cartagina		
Secolul al II-lea d.Hr.	196: Byzantion capitulează în faţa lui Septimius Severus	193: Proclamarea împăratului Septimius Severus	100. (Circa) încheierea Evangheliei Sfântului Ioan	
Secolul al IV-lea d.Hr.	324: Constantin stabileşte hotarele Constantinopolului 330: Inaugurarea Constantinopolului 360: Sfinţirea catedralei Hagia Sofia în prima ei versiune 370: Dedicarea Bisericii Sfinţii Apostoli	306: Constantin proclamat împărat la York 312: Constantin îl învinge pe Maxentius la Podul Milvius 337: Moartea lui Constantin	303: începutul persecuţiilor lui Diocleţian 325: Primul Sinod Ecumenic de la Niceea 381: Al Doilea Sinod Ecumenic de la Constantinopol	

	393: Desăvârşirea Forului lui Teodosiu			
Secolul al V-lea d.Hr.	404: Hagia Sofia distrusă de foc 413: Construirea Zidurilor continentale 415: Sfinţirea celei de-a doua catedrale Hagia Sofia 439: Construirea Zidurilor Maritime 447: Zidurile continentale reconstruite după cutremur 450-7: Ridicarea Columnei lui Marcian 473: Întemeierea Bisericii Maica Domnului din Blachernae	408: Urcarea pe tron a împăratului Teodosiu al II-lea	431: Al Treilea Sinod Ecumenic de la Efes 451: Al Patrulea Sinod Ecumenic de la Calcedon	476: Detronarea ultimului împărat roman din Occident
Secolul al VI-lea d.Hr.	532: Răscoala Nika 537: Sfinţirea celei de-a treia Catedrale Hagia Sofia 550: Sfinţirea noii Biserici Sfinţii Apostoli 558: Prăbuşire parţială a Hagia Sophia 563: Redeschiderea Hagia Sophia după restaurare	527: Urcarea pe tron a lui Iustinian I 565: Moartea lui Iustinian	553: Al Cincilea Sinod ecumenic de la Constantinopol	597: Sfântul Augustin (de Canterbury) vine în Anglia
Secolul al VII-lea d.Hr.	626: Asediu persan şi avar asupra Constantinopolului 674: Începe primul	634: Începutul invaziei arabe a provinciilor bizantine din		

	asediu arab al Constantinopolului	răsărit 642: Arabii ocupă Alexandria		
Secolul al VIII-lea d. Hr	717: Începe cel de-al doilea asediu arab al Constantinopolului	726: Probabil începutul politicii iconoclaste		732: Invazia arabă a Franţei este oprită la Poitiers
Secolul al IX-lea d.Hr.	864: (Circa) Construcţia capelei Pharos din Marele Palat 880: Terminarea lucrărilor la Nea Ekklesia	843: Revenirea la venerarea icoanelor		800: Încoronare a lui Carol cel Mare 899: Moartea lui Alfred cel Mare de Wessex
Secolul al X-lea d.Hr.	Anii 920: Construirea mănăstirii Myrelaion	919: Romanos Lekapenos preia puterea 945: Constantin al VII-lea devine singur împărat		
Secolul al XI-lea d.Hr.	1022: Moartea lui Simeon Noul Teolog 1030: (Circa) Construirea mănăstirii Peribleptos 1050: (Circa) Construirea bisericii şi mănăstirii Sf. Gheorghe din Mangana 1082: Privilegii comerciale speciale acordate Veneţiei	1042: Răsturnarea împăratului Mihail al V-lea în urma revoltei populare 1081: Alexie I ocupă Constantiopolul şi întemeiază dinastia Comnen		1066: Cucerirea Angliei de către normanzi 1095: Lansarea Cruciadei I
Secolul	1136: Întemeierea	1180: Moartea		1145:

al XII-lea d.Hr.	Mănăstirii Pantokrator 1171: Arestarea unor negustori veneţieni 1182: Masacrul genovezilor şi pisanilor	lui Manuel Comnenul 1182: Uzurparea lui Andronic I 1185: Răsturnarea lui Andronic I, Isaac al II-lea Anghelos împărat 1195: Alexie al III-lea Anghelos preia puterea		Declanşarea Cruciadei a II-a 1187: Declanşarea Cruciadei a III-a 1198: Declanşarea Cruciadei a IV-a
Secolul al XIII-lea d.Hr.	1204: Cruciada a IV-a; ocuparea Constantinopolului; Întemeierea Imperiului Latin 1235: Ioan al III-lea Vatatzes asediază Constantinopolul 1261: Recuperarea Constantinopolului de către Mihail al VIII-lea Paleolog 1267: Genovezii se stabilesc în Galata (Pera)	1208: Teodor Laskaris încoronat la Niceea 1259: Uzurparea lui Mihail al VIII-lea Paleolog 1282: Urcarea pe tron a lui Andronic al II-lea	1215: Al Patrulea Conciliu Lateran 1274: Conciliul de la Lyon	1248: încheierea lucrărilor la Sainte Chapelle din Paris
Secolul al XIV-lea d.Hr.	1316: Începutul lucrărilor de restaurare a bisericii şi mănăstirii Mântuitorului din Chora 1394: Sultanul otoman Baiazid I asediază Constantinopolul	1341: Moartea lui Andronic al III-lea, începutul războiului civil 1347: Ioan al VI-lea Cantacuzino ocupă Constantinopolul	1378: Începutul schismei papale	1337: Începutul Războiului de O Sută de Ani dintre Anglia şi Franţa
Secolul al	1422: Atacul eşuat al otomanilor	1451: Urcarea pe tron a sultanului	1439: Uniunea de la Florenţa între	1434: Florenţa

XV-lea d.Hr.	asupra Constantinopolului 1434: Distrugerea Bisericii Maica Domnului din Blachernae 1453: Căderea Constantinopolului în faţa turcilor otomani 1463: Demolarea Bisericii Sfinţii Apostoli	Mahomed al II-lea 1481: Urcarea pe tron a sultanului Baiazid al II-lea	bisericile bizantină şi apuseană	sub controlul familiei Medici 1492: Călătoria lui Columb în America
Secolul al XVI-lea d.Hr.	1517 (circa): Demolarea columnei lui Teodosiu 1544: Pierre Gilles la Constantinopol 1587: Biserica Pammakaristos devine moschee	1520: Urcarea pe tron a sultanului Suleyman (Soliman) Magnificul	1517: începutul reformei protestante 1545: începutul Conciliului de la Trento	
Secolul al XVII-le a d.Hr.	1609: Construirea Moscheii Albastre pe locul Marelui Palat 1610: George Sandys la Constantinopol	1683: Asediul otoman al Vienei		
Secolul XX d.Hr.	1921: Săpături ale armatei franceze la Mangana 1926: Constantinopol redenumit Istanbul 1934: Hagia Sofia devine muzeu	1923: Proclamarea Republicii Turcia	1965: Reconcilierea dintre papă şi patriarhul Constantinopolului	1618: Izbucnirea Războiului de treizeci de Ani 1620: Voiajul navei *Mayflowe*

Secolul XXI d.Hr.	2004: Redescoperirea portului lui Teodosiu la Yenikapi

Anexa B:

Lista împăraţilor

Împăraţi bizantini

306-337	Constantin I
337-361	Constanţiu al II-lea
361-363	Iulian
363-364	Iovian
364-378	Valens
379-395	Teodosiu I
395-408	Arcadiu
408-150	Teodosiu al II-lea
450-457	Marcian
457-474	Léon I
474	Léon al II-lea
474-491	Zeno
491-518	Anastasiu I
518-527	Iustin I
527-565	Iustinian I
565-578	Iustin al II-lea
578-582	Tiberiu I Constantin
582-602	Mauriciu
602-610	Focas
610-641	Heraclius

641 Constantin al III-lea
641 Heraclonas
641-668 Constans al II-lea
668-685 Constantin al IV-lea
685-695 Iustinian al II-lea
695-698 Leontios
698-705 Tiberiu al II-lea
705-711 Iustinian al II-lea (din nou)
711-713 Philippikos (Filip)
713-715 Anastasiu al II-lea
715-717 Teodosiu al III-lea
717-741 Léon al III-lea
741-775 Constantin al V-lea
775-780 Léon al IV-lea
780-797 Constantin al VI-lea
797-802 Irina
802-811 Nicefor I
811 Staurakios
811-813 Mihail I Rangabe
813-820 Léon al V-lea
820-829 Mihail al II-lea
829-842 Teofil
842-867 Mihail al III-lea
867-886 Vasile I
886-912 Léon al VI-lea
912-913 Alexandru
913-920 Regenţă pentru Constantin al VII-lea Porfirogenetul
920-944 Romanos I Lekapenos

945-959 Constantin al VII-lea Porfirogenetul
959-963 Romanos al II-lea
963-969 Nicefor al II-lea Focas
969-976 Ioan I Tzimiskes
976-1025 Vasile al II-lea
1025-1028 Constantin al VIII-lea
1028-1034 Romanos al IV-lea Arghiros
1034-1041 Mihail al IV-lea
1041-1042 Mihail al V-lea
1042 Zoe şi Teodora
1042-1055 Constantin al IX-lea Monomahul
1055-1056 Teodora (din nou)
1056-1057 Mihail al VI-lea
1057-1059 Isaac I Comnenul
1059-1067 Constantin al X-lea Ducas
1068-1071 Romanos al IV-lea Diogenes
1071-1078 Mihail al VII-lea Ducas
1078-1081 Nicefor al III-lea Botaneiates
1081-1118 Alexie I Comnenul
1118-1143 Ioan al II-lea Comnenul
1143-1180 Manuel I Comnenul
1180-1183 Alexie al II-lea Comnenul
1183-1185 Andronic I Comnenul
1185-1195 Isaac al II-lea Anghelos
1195-1203 Alexie al III-lea Anghelos
1203-1204 Isaac al II-lea (din nou) şi Alexie al IV-lea Anghelos
1204 Alexie al V-lea Murţuflos

Împăraţi latini

1204-1205 Balduin I
1206-1216 Henric
1217 Petru de Courtenay
1221-1228 Robert de Courtenay
1228-1237 Ioan de Brienne (regent al lui Balduin al II-lea)
1228-1261 Balduin al II-lea
1208-1221 Teodor I Laskaris
1221-1254 Ioan al III-lea Vatatzes
1254-1258 Teodor al II-lea Laskaris
1258-1261 Ioan al IV-lea Laskaris
1259-1282 Mihail al VIII-lea Paleolog
1282-1328 Andronic al II-lea Paleolog
1328-1341 Andronic al III-lea Paleolog
1341-1391 Ioan al V-lea Paleolog
1347-1354 Ioan al VI-lea Cantacuzino
1391-1425 Manuel al II-lea Paleolog
1425-1448 Ioan al VIII-lea Paleolog
1440-1453 Constantin al XI-lea Paleolog

Lecturi suplimentare

Volumul de faţă se concentrează doar asupra oraşului Constantinopol, dar cititorii ar putea să-şi dorească să aşeze temele abordate aici în contextul mai larg al imperiilor bizantin şi otoman în întregime.

Studii generale de istorie politică 306-1453:

W. Treadgold, *A History of the Byzantine State and Society,* Stanford, CA: Stanford University Press, 1997; T.E. Gregory, *A History of Byzantium,* ed. a 2-a, Oxford and Malden, MA: Wiley-Blackwell, 2010; D. Stathakopoulos, *A Short History of the Byzantine Empire,* Londra: B. Tauris, 2014; P. Sarris, *Byzantium: A Very Short Introduction,* Oxford şi New York: Oxford University Press, 2015 şi J. Harris, *The Lost World of Byzantium,* New Haven, CT şi Londra: Yale University Press, 2015. P. Frankopan, *Silk Roads: A New History of the World,* Londra şi New York: Bloomsbury, 2015 aşază Bizanţul într-un context global.

Introduceri tematice în lumea bizantină:

A.M. Cameron, *The Byzantines,* Oxford şi Malden, MA: Blackwell, 2006 and her *Byzantine Matters,* Princeton, NJ: Princeton University Press, 2014; J. Harris (ed.), *Palgrave Advances: Byzantine History,* Basingstoke şi New York: Palgrave, 2005; Cyril Mango (ed.), *The Oxford History of Byzantium,* Oxford şi New York: Oxford University Press, 2002; J. Herrin, *Byzantium: The Surprising Life of a Medieval Empire,* Londra: Penguin, 2007 şi J. Shepard (ed.), *The Cambridge History of the Byzantine Empire c. 500-1492,* Cambridge:

Cambridge University Press, 2008.

Despre Constantin şi Iustinian:

Timothy D. Barnes, *Constantine,* Oxford şi New York: Oxford University Press, 2014; Paul Stephenson, *Constantine: Unconquered Emperor, Christian Victor,* Londra: Overlook Press, 2010; John Moorhead, *Justinian,* Harlow: Longman 1994; J. A. S. Evans, *The Age of Justinian. The Circumstances of Imperial Power,* Londra şi New York: Routledge, 1996 şi Michael Maas (ed.), *The Cambridge Companion to the Age of Justinian,* Cambridge: Cambridge University Press, 2005.

Despre criza imperiului din secolul al VII-lea:

W.E. Kaegi, *Heraclius: Emperor of Byzantium,* Cambridge: Cambridge University Press, 2003; J. F. Haldon, *Byzantium in the Seventh Century: The Transformation of a Culture,* ed. a 2-a, Cambridge: Cambridge University Press, 1997; H. Kennedy, *The Great Arab Conquests: How the Spread of Islam Changed the World we Live în,* Londra: Weidenfeld and Nicolson, 2008.

Despre perioada iconoclasmului:

L. Brubaker şi J. F. Haldon, *Byzantium in the Iconoclast Era (c. 680-850): A History,* Cambridge: Cambridge University Press, 2011; Warren Treadgold, *The Byzantine Revival, 780-842,* Stanford, CA: Stanford University Press, 1988 şi L. Brubaker, *Inventing Byzantine Iconoclasm,* Londra: Bristol Classical Press, 2012.

Despre femei în viaţa politică bizantină:

B. Hill, *Imperial Women în Byzantium,* Harlow: Longman, 1999 şi J. Herrin, *Women în Purple: Rulers of Medieval Byzantium,* Londra: Weidenfeld and Nicolson, 2001.

Despre Bizanţ în jurul anului 1200:

Michael Angold, *The Byzantine Empire, 1025-1204: A Political History,* ed. a 2-a, Harlow: Longman, 1997 şi J. Harris, *Byzantium and the Crusades,* ed. a 2-a, Londra şi New York: Bloomsbury, 2014.

Despre Biserica Bizantină şi viaţa monahală:

J. Hussey, *The Orthodox Church in the Byzantine*

Empire, Oxford şi New York: Oxford University Press, 1986 şi P. Hatlie, *The Monks and Monasteries of Constantinople, ca. 350-850,* Cambridge: Cambridge University Press, 2008.

Despre economie:

G.W. Day, *Genoa's Response to Byzantium, 1155-1204,* Urbana şi Chicago: University of Illinois Press, 1988 şi D.M. Nicol, *Byzantium and Venice: A Study in Diplomatic and Cultural Relations,* Cambridge: Cambridge University Press, 1988.

Despre societate:

John Haldon (ed.), *A Social History of Byzantium,* Oxford şi Maldon, MA: Wiley-Blackwell, 2009.

Despre Cruciada a IV-a şi Imperiul Latin:

Michael Angold, *The Fourth Crusade: Event and Context,* Harlow: Pearson, 2003; J. Phillips, *The Fourth Crusade and the Sack of Constantinople,* Londra: Jonathan Cape, 2004; R. L. Wolff, 'The Latin Empire of Constantinople, 1204-61', în K. M. Setton (ed.), *A History of the Crusades,* 6 vol., îi. 187-233, Madison, WI:

University of Wisconsin Press, 1969-89.

Despre domniile lui Mihail al VIII-lea şi Andronic al II-lea:

D.M. Nicol, *The Last Centuries of Byzantium, 1261-1453,* ed. a 2-a, Cambridge: Cambridge University Press, 1993; D.J. Geanakoplos, *Emperor Michael Palaeologus and the West, 1258-1282: A Study in Byzantine-Latin Relations,* Cambridge, MA: Harvard University Press, 1959; A. E. Laiou, *Constantinople and the Latins: The Foreign Policy of Andronicus II, 1282-1328,* Cambridge, MA: Harvard University Press, 1972.

Despre anii din urmă, 1350-1453, şi căderea Constantinopolului:

J. Harris, *The End of Byzantium,* New Haven, CT şi Londra: Yale University Press, 2010; S. Runciman, *The Fall of Constantinople, 1453,* Cambridge: Cambridge University Press, 1965 şi R. Crowley, *Constantinople: The Last Great Siege, 1453,* Londra: Faber and Faber, 2005.

Constantinopolul otoman:

S. Runciman, *The Great Church in Captivity,* Cambridge: Cambridge University Press, 1968; P.

Mansel, *Constantinople: City of the Worid's Deşire, 1453-1924,* Londra: John Murray, 1995 şi J. Freely, *Istanbul: the Imperial City,* Londra: Penguin, 1998.

Istanbulul modern:

O. Pamuk, *Istanbul: Memories of a Modern City,* trad. M. Freely, Londra: Faber and Faber, 2005; J. Freely, *Blue Guide: Istanbul,* ed. a 6-a, Londra şi Budapesta: Somerset Books, 2011 şi H. Sumner-Boyd şi J. Freely, *Strolling through Istanbul: The Classic Guide to the City,* Londra: Tauris Parke, 2012.

Linkuri pe web

Aya Sofya Museum (Hagia Sofia):http://ayasofyamuzesi.gov.tr/en and http://www.360tr.com/34_istanbul/ayasofya/english/.

Byzantine Studies Association of North America: www.bsana.net

Byzantine Studies on the Internet (surse primare pentru traducere şi alte resurse): http://legacy.fordham. Edu/halsall/byzantium/.

Byzantium 1200 (reconstituiri ale monumentelor din Constantinopol aşa cum trebuie să fi arătat ele în 1200): http://www.byzantiuml200.com.

Fethiye Museum (mănăstirea Pammakaristos): http://ayasofya-muzesi.gov.tr/en/fethiye-museum-pammakaristos.

The Freshfield Album – imagini din Constantinopolul otoman din secolul al XVI-lea, autorul schiţelor fiind poate Stéphan Gerlach: https//trinitycollegelibrarycambridge.wordpress.com/2015/12/11/views-of-constantinople-the-freshfield-album-online/.

Justinian's Novels (Codul lui Iustinian, cuprinzând legi emise între 527-565): http://www.uwyo.edu/lawlib/blume-justinian/ajc-edition-1/novels/indexhtml.

Kariye Museum (mănăstirea Chora): http://www.choramuseum.com/.

Mapping the Jewish communities of the Byzantine Empire: http://www.mjeb.eu/.

Medievalists. Net (academic articles about Byzantine history): www.medievalists.net/2010/12/04/byzantine-history/.

Museum of Great Palace Mosaics: http://ayasofyamuzesi.gov.tr/en/museum-great-palace-mosaics.

Prosopography of the Byzantine World (liste ale tuturor persoanelor menţionate în surse literare bizantine în perioada 1025-1200): www.pbw.kel.sc.uk/.

Society for the Promotion of Byzantine Studies UK: http: //www.byzantium.ac.uk/home.html.

World Monuments Fund – Mănăstirea Pantokrator (Zeyrek Camii): https://www.wmf.org/project/church-monastery-christ-pantokrator-zeyrek-camii.

The Yenikapi Excavations (Istanbul Archaeological Museum): http://www.istanbularkeoloji.gov.tr/web/32-238-l-l/muze_-_en/museum/announcements/yenikapi_excavations.

Yerebatan Sarayi (cisterna Basilika): http://yerebatan.com/homepage.

Bibliografie

Surse primare

Adamnan (1958), *De Locis Sanctis,* ed. D. Meehan, Dublin: Dublin Institute for Advanced Studies.

Agathias of Myrina (1975), *The Histories,* trad. J. D. Frendo, Berlin şi New York: de Gruyter.

Akropolites, G. (2007), *The History,* trad. Ruth Macrides, Oxford: Oxford University Press.

Alberic of Trois Fontaines (1874), 'Chronica', în P. Scheffer-Boichorst (ed.), *Monumenta Germaniae*

Historica. Scriptores, xxiii, 631-950, Hannover: Hahn.

Albert of Aachen (2013), *History of the Journey to Jerusalem,* trad.

S.B. Edgington, 2 vol., Farnham and Burlington, VT: Ashgate.

Al-Marwazi (1950), 'Marvazi on the Byzantines', în V. Minorsky (ed.), *Annuaire de l'Institut de Philologie et d'Histoire Orientales et Slaves,* 10: 455-69.

Ammianus Marcelinus (1935-9), *History,* trad. John C. Rolfe, 3 vol., Cambridge, MA şi Londra: Harvard University Press.

Andrea, A.J., ed. (2000), *Contemporary Sources for the Fourth Crusade,* Leiden şi Boston: Brill.

Andrew Salos (1974), 'The Andreas Salos Apocalypse: Greek text, translation, şi commentary', în L. Rydèn (ed.), *Dumbarton Oaks Papers,* 28: 199-261.

Anonymous (1995), 'Une description de Constantinople dans le Tarragonensis 55', în K.N. Ciggaar (ed.), *Revue des Etudes Byzantines,* 53: 117-40.

Anonymous (1996), 'Life of Constantine', trad. F. Beetham, în S.N.C. Lieu şi D. Montserrat (ed.), *From Constantine to Julian: Pagan and Byzantine Views,* 97-146, Londra şi New York: Routledge.

Anthony of Novgorod (1889), 'Description des lieux-saints de Constantinople', în B. De Khitrowo (ed.), *Itinéraires russes en orient,* 85-111, Geneva: Société

de l'Orient Latin.

Attaleiates, M. (2012), *History,* trad. A. Kaldellis şi D. Krallis, Cambridge, MA şi Londra: Harvard University Press.

Barker, E., ed. (1957), *Social and Politicul Thought în Byzantium from Justinian I to the Last Palaeologus,* Oxford: Oxford University Press.

Barbaro, N. (1969), *Diary of the Siege of Constantinople, 1453,* trad. J.R. Jones, New York: Exposition Press.

Berger, A., ed. (2013), *Accounts of Medieval Constantinople: The Patria,* Cambridge, MA şi Londra: Harvard University Press.

Benjamin of Tudela (1907), *The Itinerary,* trad. M. N. Adler, Londra: Oxford University Press.

Bertrandon de la Brocquière (1988), *The Voyage d'Outremer by Bertrandon de la Brocquiere,* trad. G.R. Kline, New York: P. Lang.

Buondelmonti, C. (1897), *Description des îles de l'archipel,* trad. E. Legrand, Paris: École Spéciale des Langues Orientales Vivantes.

Busbecq, O.G. De (1927), *The Turkish Letters,* trad. E. S. Forster, Oxford: Oxford University Press.

Caffaro (2013), *Caffaro, Genoa and the Twelfth-Century Crusades,* trad. M. Hall şi J. Phillips, Farnham şi Burlington, VT: Ashgate.

Cantemir, D. (1734), *History of the Growth and Decay of*

the Othman Empire, trad. N. Tindal, Londra: James, John şi Paul Knapton.

Caroldo, G. G. (2008-12), *Istorie Veneţiane,* ed. Ş.V. Marin, 5 vol., Bucureşti: Arhivele Naţionale ale României.

Cassius Dio (1914-27), *Roman History,* trad. E. Cary şi H.B. Foster, 9 vol., Cambridge, MA şi Londra: Harvard University Press.

Choniates, N. (1984), *O City of Byzantium: Annals of Niketas Choniates,* trad. H.J. Magoulias, Detroit: Wayne State University Press.

Christopher of Mytilene (1983), *Canzoniere,* trad. R. Anastasi şi C. Crimi, Cantania: University of Catania.

Chrysoloras, D. (1961), 'Action degrâces de Demetrius Chrysoloras à la Théotokos pour l'anniversaire de la bataille d'Ankara (28 Juillet 1403) ', în P. Gautier (ed.), *Revue des Études Byzantines* 19: 340-57.

Clavijo, R.G. (1928), *Embassy to Tamerlane,* trad. G. Le Strange, Londra: Routledge.

Constantine of Rhodes (2012), *On Constantinople and the Church of the Holy Apostles,* trad. I. Vassis, ed. L. James, Farnham şi Burlington, VT: Ashgate.

Constantine VII Porphyrogenitos (1967), *De Administrando Imperio,* ed. G. Moravesik, trad. R.J.H. Jenkins, Washington, DC: Dumbarton Oaks.

Constantine VII Porphyrogenitos (1990), *Three Treatises on Imperial Military Expeditions,* ed. Şi trad. J.F. Haldon, Vienna: Osterreichischen Akademie der Wissenschaften.

Constantine VII Porphyrogenitos (2012), *The Book of Ceremonies,* trad. A. Moffatt şi M. Tell, Canberra: Australian Association for Byzantine Studies. Coryate, T. (2013), *Most Glorious and Peerless Venice: Observations of Thomas Coryate (1608),* ed. David Whittaker, Charibury: Wavestone Press.

Cross, S.H. şi O.P. Sherbowitz-Wetzor, ed. (1953), *The Russian Primary Chronicle: The Laurentian Text,* Cambridge, MA: Harvard University Press.

Dalby, A., ed. (2011), *Geoponika: Farm Work,* Totnes: Prospect Books. Dawes, E. şi N.H. Baynes, ed. (1977), *Three Byzantine Saints,* ed. a 2-a, Crestwood, NY: St Vladimir's Seminary Press.

Doran, R., ed. (1992), *The Lives of Symeon Stylites,* Kalamazoo, MI: Cistercian Publications.

Doukas (1975), *Decline and Fall of Byzantium to the Ottoman Turks,* trad. H.J. Magoulias, Detroit: Wayne State University Press.

Duba, W.O. şi C.D. Schabel (2015), *Bullarium Hellenicum: Pope Honorius III's Letters to Frankish Greece and Constantinople (1216-1227),* Turnhout: Brepols.

Eadmer (1874), *Liber Miraculorum S. Dunstani,*

Memorials of St Dunstan, ed. William Stubbs, Londra: HMSO.

Eunapius of Sardis (1952), ’Lives of the Philosophers’, în Philostratus şi Eunapius (ed.), W.C. Wright (trans), *The Lives of the Sophists and Philosophers,* 317-563, Cambridge, MA şi Londra: Harvard University Press.

Eusebius of Caesarea (1857), ’Lefter to Constantia’, în J.-P. Migne *(ed.), Patrologiaecursuscompletus, Ser: Graeco-Latina,* 161 vol., xx. 1545-9, Paris: Migne.

Eusebius of Caesarea (1976), ’Tridecennial Oration’, trad. H.A. Drake, *In Praise of Constantine: A Historical Study and New Translation of Eusebius’s Tridecennial Orations,* 83-127, Berkeley, CA şi Los Angeles: University of California Press.

Eusebius of Caesarea (1999), *Life of Constantine,* trad. A.M. Cameron şi S. Hall, Oxford: Oxford University Press.

Eustathios of Thessalonica (2013), *Secular Orations 1167/8 to 1179,* trad. A.F. Stone, Brisbane: Australian Association for Byzantine Studies. Eustathios of Thessalonica (1988), *The Capture of Thessaloniki,* trad. J.R. Melville-Jones, Canberra: Australian Association for Byzantine Studies. Evagrius Scholasticus (2000), *The Ecclesiastical History,* trad. M. Whitby, Liverpool: Liverpool University Press.

Evliya Çelebi (2010), *An Ottoman Traveller: Selections*

from the Book of Travels of Evliya Çelebi, trad. R. Dankoff şi S. Kim, Londra: Eland.

Freshfield, E.H. (1922), 'Notes on a vellum album containing some original sketches of public buildings şi monuments, drawn by a German artist who visited Constantinople în 1574', *Archaeologia* 72: 87-104.

Freshfield, E. H., ed. (1926), *A Manual of Roman Law: The Ecloga,* Cambridge: Cambridge University Press.

Freshfield, E.H., ed. (1938), *Roman Law in the Later Roman Empire: Byzantine guilds, professional and commercial; ordinances of Leo VI, c. 895, from The Book of the Eparch,* Cambridge: Cambridge University Press.

Fulcher of Chartres (1969), *A History of the Expedition to Jerusalem, 1095-1127,* trad. F.R. Ryan, ed. H.S. Fink, New York: Norton.

Genesios (1998), *On the Reigns of the Emperors,* trad. A. Kaldellis, Canberra: Australian Association for Byzantine Studies.

Gerald of Wales (1873), 'Speculum Ecclesiae', în Gerald of Wales, *Opera,* ed. J.S. Brewer, 8 vol., iv. 3-354, Londra: HMSO.

Gerlach, S. (1674), *Stéphan Gerlachs des Aelteren Tagebuch,* Frankfurt-am-Main: Zunner.

Gilles, P. (1988), *The Antiquities of Constantinople,* trad. J. Ball, ed. a 2-a, New York: Italica Press.

Glykys, M. (1836), *Annales,* ed. I. Bekker, Bonn:

Weber.

Goitein, S.D., ed. (1967-93), *A Mediterranean Society: The Jewish Communities of the World as Portrayed in the Documents of the Cairo Geniza,* 6 vol., Berkeley, CA: University of California Press.

Goitein, S.D., ed. (1973), *Letters of Medieval Jewish Traders,* Princeton, NJ: Princeton University Press.

Gregoras, N. (1829-55), *Byzantina Historia,* ed. L. Schopen şi I. Bekker, 3 vol., Bonn: Weber.

Gregory of Nyssa (1863), ’De Deitate Filii et Spiritus Sancti’, în J.-P. Migne (ed.), *Patrologiae Cursus Completus, Ser: Graeco-Latina,* 161 vol., xlvi. 553-76, Paris: Migne.

Gregory the Cellarer (2000), *The Life of Lazaros of Mt. Galesion: An Eleventh-Century Pillar Saint,* trad. R. Greenfield, Washington, DC: Dumbarton Oaks.

Grelot, G.-J. De (1683), *A Late Voyage to Constantinople,* trad. John Philips (Londra, 1683).

Grumel, V. (1958), ’Homélie de Saint Germain sur la délivrance de Constantinople’, *Revue des Études Byzantines,* 16: 183-205.

Günther of Pairis (1997), *The Capture of Constantinople,* trad. A. J. Andrea, Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

Harun Ibn-Yahya (1932), ’Harun-Ibn-Yahya şi his description of Constantinople’, în A.A. Vasiliev (ed.),

Annales de l'Institut Kondakov, 5: 149-63.

Henry of Valenciennes (1948), *Histoire de Lempereur Henri de Constantinople,* ed. J. Longnon, Paris: Geuthner.

Herodotus (1920-5), *The Histories,* trad. A.D. Godley, 4 vol., Cambridge, MA şi Londra: Harvard University Press.

Hill, R., ed. (1962), *Gesta Francorum et Aliorum Hierosolimitanorum,* Oxford: Oxford University Press.

Humbert of Silva-Candida (1865), 'Brevis et Succincta Commemoratio', în J.-P. Migne (ed.), *Patrologiae Cursus Completus, Ser: Graeco-Latina,* 161 vol., clxiii. 1001-4, Paris: Migne.

Ibn Battuta (1958-2000), *The Travels, AD 1325-1354,* trad. H.A.R.

Gibb and C.F. Beckingham, 5 vol., Cambridge: Hakluyt Society.

Ibn Fadian (2012), *Ibn Fadian and the Land of Darkness: Arab Travellers in the Far North,* trad. Paul Lunde şi Caroline Stone, Londra şi New York: Penguin.

Jérôme (1956), *Chronicon,* ed. R. Helm, Berlin: Akademie Verlag.

John Lydus (1983), *On Powers: Or the Magistracies of the Roman State,* ed. şi trad. A.C. Bandy, Philadelphia: American Philosophical Society.

John of Damascus (1898), *On Holy Images,* trad. M.H. Allies, Londra: T. Baker. Jordan, RH. şi R. Morris, ed.

(2012), *The Hypostasis of the Theotokis Evergetis, Constantinople (11th-12th Centuries),* Farnham şi Burlington, VT: Ashgate.

Justinian (1932), *The Civil Law,* trad. S.P. Scott, 17 vol., Cincinnati: Central Trust Co. Kaeppeli, T. (1953), 'Deux nouveaux ouvrages de Fr. Philippe Incontri de Pera OP', *Archivum Fratrum Praedicatorum,* 23: 163-83.

Kananos, J. (1838), *De Constantinopoli anno 1422 oppugnata narratio,* ed. I. Bekker, Bonn: Weber.

Khoja Sa'd-Ud-Din (1879), *The Capture of Constantinople from the Taj-Ut-Tevarikh,* trad. E.J.W. Gibb, Glasgow: Murray.

Kinnamos, J. (1976), *The Deeds of John and Manuel Comnenus,* trad. C.M. Brand, New York: Columbia University Press.

Komnene, A. (2009), *The Alexiad,* trad. E.R.A. Sewter, revised P. Frankopan, Londra şi New York: Penguin.

Kritovoulos, M. (1954), *History of Mehmed the Conqueror,* trad. C.T. Rigg, Princeton, NJ: Princeton University Press.

Leo VI (1944), *Les Nouvelles de Léon le sage,* ed. P. Noailles şi A. Dain, Paris: Les Belles Lettres.

Leo VI (2010), *The Taktika,* trad. G.T. Dennis, Washington, DC: Dumbarton Oaks. Leo the Deacon (2005), *The History of Leo the Deacon: Byzantine Military Expansion in the Tenth Century,* trad. A.-M. Talbot şi D.F.

Sullivan, Washington, DC: Dumbarton Oaks.

Liudprand of Cremona (2007), *The Complete Works,* trad. P. Squatriti, Washington, DC: Catholic University of America Press.

Lopez, R.S. şi I.W. Raymond (1955), *Medieval Trade in the Mediterranean World,* Londra: Oxford University Press.

Magie, D., ed. (1930-2), *Historia Augusta,* 3 vol., Cambridge, MA şi Londra: Harvard University Press.

Majeska, G.P., ed. (1984), *Russian Travelers to Constantinople in the Fourteenth and Fifteenth Centuries,* Washington, DC: Dumbarton Oaks.

Makuscev, V. (1874), *Monumenta Historica Slavorum Meridionalium et Vicinorumque Populorum,* 2 vol., Warsaw: Slavi.

Malalas, J. (1986), *The Chronicle,* trad. E. Jeffreys, M. Jeffreys şi R. Scott, Melbourne: Australian Association for Byzantine Studies.

Mandeville, J. (1983), *The Travels,* trad. C.W.R.D. Moseley, Harmondsworth: Penguin.

Mango, C., ed. (1986), *The Art of the Byzantine Empire, 312-1453,* Toronto: University of Toronto Press.

Mango, C. şi J. Parker, ed. (1960), 'A twelfth-century description of St Sophia', *Dumbarton Oaks Papers,* 14: 233-45.

Marcellinus Comes (1995), *The Chronicle of*

Marcellinus, trad. B. Croke, Sydney: Australian Association for Byzantine Studies.

Masudi (1989), *The Meadows of Gold. The Abbasids,* trad. P. Lunde şi C. Stone, Londra şi New York: Routledge.

Mesarites, N. (1957), 'Description of the Church of the Holy Apostles at Constantinople', ed. şi trad. Glanville Downey, *Transactions of the American Philosophical Society, 47:* 855-924.

Michael the Syrian (1899-1910), *Chronique de Michel le Syrien, patriarche jacobite d'Antioche (1166-1199),* trad. J.-B. Chabot, 4 vol. Paris: Leroux.

Miklosich, F. şi W. Müller (1860-90), *Acta et Diplomata Graeca Medii Aevi Sacra et Profana,* 6 vol., Vienna: Gerold.

Mitchell, C., E.W. Bodnar şi C. Foss, ed. (2015), *Cyriac of Ancona: Life and Early Travels,* Cambridge, MA şi Londra: Harvard University Press.

Morgan, G. (1954), 'A Byzantine satirical song', *Byzantinische Zeitschrift, 47:* 292-7. Moryson, F. (1907-8), *An Itinerary, 4* vol., Glasgow: James Maclehose.

Moschos, J. (1992), *The Spiritual Meadow,* trad. J. Wortley, Kalamazoo, MI: Cistercian Publications.

Munitiz, J.A., J. Chrysostomides, E. Harvalia-Crook şi C. Dendrinos, ed. (1997), *The Letter of the Three Patriarchs to the Emperor Theophilos and Related Texts,*

Camberley: Porphyrogenitus.

Muntaner, R. (2006), *The Catalan Expedition to the East: From the Chronicle of Ramon Muntaner,* trad. R.D. Hughes, Woodbridge şi Barcelona: Barcino-Tamesis.

Nicholas Mystikos (1973), *Letters,* ed. şi trad. R.J.H. Jenkins şi L.G. Westerink, Washington, DC: Dumbarton Oaks.

Nicolay, N. De (1576), *Les Navigations, peregrinations et voyages,* Antwerp: Guillaume Silvius.

Nikephoros (1990), *Short History,* ed. şi trad. C. Mango, Washington, DC: Dumbarton Oaks.

Niketas David (2013), *The Life of the Patriarch Ignatios,* trad. A. Smithies and J.M. Duffy, Washington, DC: Dumbarton Oaks.

Odo of Deuil (1948), *De Profectione Ludovici VII în Orientem,* trad. V.G. Berry, New York: Columbia University Press.

Otten-Froux, C. (1987), 'Documents inédits sur les Pisans en Romanie aux XIIIe-XIVe siècles', în M. Balard, A.E. Laiou şi C. Otten-Froux (ed.), *Les Italiens à Byzance,* 153-95, Paris: Publications de la Sorbonne.

Ovid (1937), *Tristia,* trad. A.L. Wheeler, Cambridge, MA şi Londra: Harvard University Press.

Pachymeres, G. (1984-2000), *Relations historiques,* ed. a. Failler, 5 vol., Paris: Belles Lettres.

Paton, W.R. (1916-18), *The Greek Anthology,* 5 vol.,

Londra: Heinemann. Paul the Silentiary (1894), 'Description of Hagia Sophia', în W.R. Lethaby and H. Swainson, *The Church of Sancta Sophia, Constantinople: A Study of a Byzantine Building,* 35-52, Londra şi New York: Macmillan.

Pausanias (1918-35), *Description of Greece,* trad. W. H. S. Jones, 5 vol., Cambridge, MA şi Londra: Harvard University Press.

Pharr, C., ed. (1952), *The Theodosian Code,* Princeton, NJ: Princeton University Press.

Philippides, M. (1990), *Emperors, Patriarchs and Sultans of Constantinople: An Anonymous Greek Chronicle of the Sixteenth Century,* Brookline, MA: Hellenic College Press.

Philostorgius (2006), *Church History,* trad. P.R. Amidon, Atlanta, GA Society of Biblical Literature.

Pliny the Elder (1938-62), *The Natural History,* trad. H. Rackham, W.H.S. Jones şi D.E. Eicholz, 10 vol., Cambridge, MA şi Londra: Harvard University Press.

Polo, M. (2008), *The Travels,* trad. W. Marsden, T. Wright şi P. Harris, New York şi Londra: Everyman.

Polybius (1922-7), *The Histories,* trad. W.R. Paton, 6 vol., Cambridge, MA şi Londra: Harvard University Press.

Pozza, M. Şi G. Ravegnani, ed. (1993), *Pacta Veneta 4: I trattati con Bizanzio, 992-1198,* Venice: Il Cardo.

Pozza, M. Şi G. Ravegnani (1996), *Pacta Veneta 6: I trattati con Bisanzio, 1265-1285,* Venice: Il Cardo.

Procopius of Caesarea (1914-28), *History of the Wars,* trad. H.B. Dewing and G. Downey, 5 vol., Cambridge, MA şi Londra: Harvard University Press. Procopius of Caesarea (1935), *The Secret History,* trad. H. B. Dewing, Cambridge, MA şi Londra: Harvard University Press.

Procopius of Caesarea (1940), *The Buildings,* trad. H.B. Dewing, Cambridge, MA şi Londra: Harvard University Press.

Psellos, M. (1966), *Fourteen Byzantine Rulers,* trad. E.R.A. Sewter, ed. a 2-a, Harmondsworth: Penguin.

Psellos, M. (1990), *Historia Syntomos,* ed. Şi trad. W. J. Aerts, Berlin şi New York: de Gruyter.

Psellos, M. (2006), *Mothers and Sons, Fathers and Daughters: The Byzantine Family of Michael Psellos,* trad. A. Kaldellis, Notre Dame, IN: University of Notre Dame Press.

Pseudo-Kodinos (2013), *Pseudo-Kodinos and the Constantinopolitan Court: Offices and Ceremonies,* ed. R. Macrides, J.A. Munitiz şi D. Angelov, Farnham and Burlington, VT: Ashgate.

Ralph Coggeshall (1875), *Chronicon Anglicanum,* ed. J. Stevenson, Londra: HMSO. Ralph de Diceto (1876), *Opera Historica,* ed. W. Stubbs, 2 vol., Londra: HMSO. Robert of Clari (1936), *The Conquest of Constantinople,*

trad. E.H. Meneal, New York: Columbia University Press.

Sandys, G. (1621), *A Relation of a Journey Begun în An. Dom. 1610,* Londra: W. Barrett.

Sanudo Torsello, M. (1953), ’Hopf’s so-called „Fragmentum” of Marino Sanudo Torsello’, în R.L. Wolff (ed.), *The Joshua Starr Memorial Volume,* 149-59, New York: Conference on Jewish Relations.

Scheltema, H.J., D. Holwerda şi N. Van der Wal, ed. (1955-88), *Basilicorum Libri LX,* 8 vol., Groningen: J. B. Wolters.

Schiltberger, J. (1879), *The Bondage and Travels în Europe, Asia and Africa, 1396-1427,* trad. J. Buchan, Londra: Hakluyt Society.

Skylitzes, J. (2010), *A Synopsis of Byzantine History, 811-1057* trad. J. Wortley, Cambridge: Cambridge University Press.

Socrates Scholasticus (1844), *Ecclesiastical History,* trad. E. Walford, Londra: Bagster.

Sozomen (1853), *Ecclesiastical History,* trad. E. Walford, Londra: Bohn. Sphrantzes, G. (1980), *The Fall of the Byzantine Empire,* trad. M. Philippides, Amherst, MA: University of Massachusetts Press.

Stephen the Deacon (1997), *La vie de Étienne le jeune,* trad. M.-F. Auzépy, Aldershot and Burlington, VT: Ashgate.

Stethatos, N. (2013), *The Life of Saint Symeon the New Theologian,* trad. R.P.H. Greenfield, Cambridge, MA şi Londra: Harvard University Press. Stevenson, J., ed. (1989), *Creeds, Councils and Controversies: Documents Illustrating the History of the Church, AD 337-461,* ed. a 2-a, Londra: SPCK.

Stilbes, C. (1963), 'Le mémoire de Constantin Stilbes contre les Latins', în J. Darrouzes (ed.), *Revue des Études Byzantines* 21: 50-100.

Strabo (1917-32), *Geography,* trad. H.L. Jones, 8 vol., Cambridge, MA şi Londra: Harvard University Press.

Sturluson, S. (1961), *Heimskringla: Sagas of the Norse Kings,* trad. S. Laing, 3rd edn, Londra: Dent.

Sullivan, D.F., A.-M. Talbot şi S. Megrath, ed. (2014), *The Life of St Basil the Younger,* Washington, DC: Dumbarton Oaks.

Symeon the Logothete (2006), *Chronicon,* ed. S. Wahigren, Berlin: de Gruyter. Tacitus (1931-7), *The Annals,* trad. J. Jackson, 3 vol., Cambridge, MA and Londra: Harvard University Press.

Tafur, P. (1926), *Travels and Adventures, 1435-1439,* trad. M. Letts, Londra: Routledge.

Talbot, A.-M., ed. (1998), *Byzantine Defenders of Images: Eight Saints' Lives în Translation,* Washington, DC: Dumbarton Oaks.

Talbot, A.-M. şi S.F. Johnson, ed. (2012), *Miracle Tales*

from Byzantium, Cambridge, MA şi Londra: Harvard University Press Theognostos (2013), *Treasury,* trad. J. A. Munitiz, Turnhout: Brepols.

Theophanes Confessor (1997), *The Chronicle of Theophanes Confessor. Byzantine and Near Eastern History AD 284-813,* trad. C. Mango şi R. Scott, Oxford: Oxford University Press.

Theophanes Continuatus (1838), *Chronographia,* ed. I. Bekker, Bonn: Weber.

Theophanes Continuatus (2011), *Chronographiae quae Theophanis continuati nomine fertur liber quo Vita Basilii Imperatoris amplectitur,* trad. I. Ševčenko, Berlin: de Gruyter.

Thomas, J.P., şi A.C. Hero, ed. (2000), *Byzantine Monastic Foundation Documents: A Complete Translation of the Surviving Founders' Typika and Testaments,* 5 vol., Washington, DC: Dumbarton Oaks.

Thucydides (1928-35), *The Peloponnesian War,* trad. C.F. Smith, 4 vol., Cambridge, MA şi Londra: Harvard University Press.

Timotheus of Gaza (1949), *On Animals,* trad. F.S. Bodenheimer and A. Rabinowitz, Paris: Academie internaţionale d'histoire des Sciences.

Tornikes, G. (1970), *Lettres et discours,* ed. J. Darrouzes, Paris: Centre Naţional de la Recherche Scientifique.

Trypanis, C.A., ed. (1951), *Medieval and Modern Greek Poetry: An Anthology,* Oxford: Oxford University Press.

Tzetzes, J. (1972), *Epistulae,* ed. P.A. Leone, Leipzig: Teubner.

Villehardouin, G. Of (2008), ’The Conquest of Constantinople’, în C. Smith (trad.), *Chronicles of the Crusades,* 1-135, Harmondsworth: Penguin.

Von Harff, A. (1946), *The Pilgrimage of Arnold von Harff,* trad. Malcolm Letts, Londra: Hakluyt Society.

Whitby, M., şi M. Whitby, ed. (1989), *Chronicon Paschale, 284-628 AD,* Liverpool: Liverpool University Press.

William of Jumieges (1992-5), *Gesta Normanorum Ducum,* trad. E.M.C. Van Houts, 2 vol., Oxford: Oxford University Press.

William of Tyre (1943), *A History of Deeds Done Beyond the Sea,* trad. E.A. Babcock şi A.C. Krey, 2 vol., New York: Columbia University Press. Wortley Montagu, M. (1965-7), *The Complete Letters,* ed. R. Halsband, 3 vol., Oxford: Oxford University Press.

Zonaras, J. (1841-97), *Annales,* ed. M. Pinder şi T. Büttner-Wobst, 3 vol., Bonn: Weber.

Zosimus (1982), *New History,* trad. R. T. Riley, Canberra: Australian Association for Byzantine Studies.

Lucrări secundare

Alexander, P. J. (1962), ’The strength of empire and capital as seen through Byzantine eyes’, *Speculum,* 37: 339-57.

Alexiou, M. (1982-3), ’Literary subversion and the aristocracy în twelfth century Byzantium: a stylistic analysis of Timarion (Ch. 6-10) ’, *Byzantine and Modern Greek Studies,* 8: 29-45.

Alexiou, M. (1986), ’The poverty of écriture and the craft of writing: towards a reappraisal of the Prodromic poems’, *Byzantine and Modern Greek Studies,* 10: 1-40.

Allen, P. (1979), ’The Justinianic plague’, *Byzantion,* 49: 5-20.

Angold, M. (1984), ’Inventory of the so-called Palace of Botaneiates’, în M. Angold (ed.), *The Byzantine Aristocracy, IX-XIII Centuries,* 254-66, Oxford: British Archaeological Reports.

Angold, M. (1995), *Church and Society în Byzantium under the Comneni, 1081-1261,* Cambridge: Cambridge University Press.

Antoniadis-Bibicou, H. (1963), *Recherches sur les douanes à Byzance: l’Octava, le Kommerkion et les commerciaires,* Paris: Colin.

Arkel-de Leeuwvan Weenen, A. şi K.N. Ciggaar (1979), ’St Thorlac’s în Constantinople, built by a

Flemish emperor’, *Byzantion,* 49: 428-46.

Babinger, F. (1978), *Mehmed the Conqueror and his Time,* ed. W. C. Hickman, trad. R. Manheim, Princeton, NJ: Princeton University Press.

Balard, M. (1976), ’Amalfi et Byzance (Xe-XIIe siècles)’, *Travaux et Memoires,* 6: 85-95.

Bardill, J. (1999), ’The Great Palace of the Byzantine emperors and the Walker Trust excavations’, *Journal of Roman Archaeology* 12: 217-30.

Bassett, S. (2004), *The Urban Image of Late Antique Constantinople,* Cambridge: Cambridge University Press.

Battiscombe, C.F. (1956), *The Relics of St Cuthbert,* Oxford: Oxford University Press.

Baynes, N. H. (1955), *Byzantine Studies and Other Essays,* Londra: Athlone Press. Belting, H. (1994), *Likeness and Presence: A History of the Image before the Era of Art,* trad. E. Jephcott, Chicago: Chicago University Press.

Belting, H., C. Mango şi D. Mouriki (1978), *The Mosaics and Frescoes of St Mary Pammakaristos (Fethiye Camii) at Istanbul,* Washington, DC: Dumbarton Oaks.

Bernicolas-Hatzopoulos, D. (1983), ’The first siege of Constantinople by the Ottomans (1394-1402) and its repercussions on the civilian population of the city’, *Byzantine Studies/Études Byzantines,* 10: 39-51.

Blondal, S. (1978), *The Varangians of Byzantium: An Aspect of Byzantine Military History,* Cambridge: Cambridge University Press.

Bono, P., J. Crow şi R. Bayliss (2001), 'The water supply of Constantinople: archaeology and hydrology of an early medieval city', *Environmental Geology,* 40: 1325-33.

Bowman, S.B. (1985), *The Jews of Byzantium, 1204-1453,* Tuscaloosa, AL: University of Alabama Press.

Brand, C.M. (1968), *Byzantium Confronts the West, 1180-1204,* Cambridge, MA: Harvard University Press.

Brett, G., W.J. Macaulay şi R.B.K. Stevenson (1947), *The Great Palace of the Byzantine Emperors, being a First Report on the Excavations Carried out în Istanbul on Behalf of the Walker Trust (The University of St Andrews), 1935-1938,* Londra: Oxford University Press.

Brooks, E.W. (1899), 'The campaign of 716-718, from Arabic sources', *Journal of Hellenic Studies,* 19: 19-33.

Browning, R. (1978), 'Literacy in the Byzantine worid', *Byzantine and Modern Greek Studies,* 4: 39-54.

Cameron, A. (1973), *Porphyrius the Charioteer,* Oxford: Oxford University Press. Casson, S. (1928), *Preliminary Report of the Excavations Carried Out in the Hippodrome of Constantinople în 1927 on Behalf of the British Academy,* Londra: British Academy.

Charanis, P. (1963), *The Armenians in the Byzantine Empire,* Lisbon: Fundaçăo Calouste Gulbenkian.

Charanis, P. (1971), ’The monk as an element of Byzantine society’, *Dumbarton Oaks Papers,* 25: 63-84.

Ciggaar, K. N. (1996), *Western Travellers to Constantinople: The West and Byzantium, 962-1204. Cultural and Politicul Relations,* Leiden şi Boston: Brill.

Constable, G. (1966), ’Troyes, Constantinople and the relics of St Helen in the thirteenth century’, în P. Gallais şi Y.-J. Rion (ed.), *Mélanges offerts à René Crozet,* 1035-42, Poitiers: Société d’études médiévales.

Cormack, R. (1985), *Writing în Gold: Byzantine Society and its Icons,* Londra: George Philip.

Cormack, R. (2000), *Byzantine Art,* Oxford: Oxford University Press.

Costa-Louillet, G. Da (1954), ’Saints de Constantinople aux Viile, IXe et Xe siècles’, *Byzantion,* 24: 179-264.

Croke, B. (2005), ’Justinian’s Constantinople’, în M. Maas (ed.), *The Cambridge Companion to the Reign of Justinian,* 60-86, Cambridge: Cambridge University Press.

Dagron, G. (1974), *Naissance d’une capitale: Constantinople et ses institutions de 330 à 451,* Paris: Presses universitaires de France.

Dagron, G. (1984), *Constantinople imaginaire: études sur*

le recueil des 'Patria', Paris: Presses universitaires de France.

Dagron, G. (2002), 'The urban economy, seventh-twelfth centuries', în A.E. Laiou (ed.), *The Economic History of Byzantium: From the Seventh through the Fifteenth Century,* 3 vol., îi. 393-461, Washington, DC: Dumbarton Oaks.

Dalby, A. (2003), *Flavours of Byzantium,* Totnes: Prospect Books.

Dark, K. (2004), 'Houses, streets and shops în Byzantine Constantinople from the fifth to the twelfth centuries', *Journal of Medieval History,* 30: 83-107.

Dark, K., şi F. Özgümüş (2013), *Constantinople: Archaeology of a Byzantine Megapolis,* Oxford şi Oakville, CT: Oxbow.

Demangel, R. şi E. Mamboury, *Le quartier des Manganes et la premiere region de Constantinople,* Paris: de Bocircard.

Demus, O. (1960), *The Church of San Marco în Venice: History, Architecture, Sculpture,* Washington, DC: Dumbarton Oaks.

Dennis, G. T. (2001), 'The perils of the deep', în C. Sode şi S. Takács (ed.), *Novum Millennium: Studies on Byzantine History and Culture Dedicated to Paul Speck,* 81-8, Aldershot and Burlington, VT: Ashgate.

Dols, M. (1984), 'Insanity în Byzantine and Islamic

medicine', *Dumbarton Oaks Papers,* 38: 135-48.

Düll, S., A. Luttrell şi M. Keen (1991), 'Faithful unto death: the tombslab of Sir William Neville and Sir John Clanvowe, Constantinople *1391', Antiquaries Journal, 71:* 174-90.

Durand, J. (2001), *Le trésor de la Sainte Chapelle,* Paris: Réunion des musées naţionaux.

Dursteler, E. R. (2006), *Venetians în Constantinople: Naţion, Identity and Co-existence in the Early Modern Mediterranean,* Baltimore: John Hopkins University Press.

Dvornik, F. (1958), *The Idea of Apostolicity în Byzantium and the Legend of the Apostle Andrew,* Cambridge, MA: Harvard University Press.

El Cheikh, N. M. (2004), *Byzantium Viewed by the Arabs,* Cambridge, MA: Harvard University Press.

Emerson, W. Şi R. L. Van Nice (1951), 'Hagia Sophia: the collapse of the first dome', *Archaeology,* 4: 94-103.

Featherstone, M. (2005), 'The Chrysotriklinos as seen through *De Ceremoniis',* în L.M. Hoffmann (ed.), *Zwischen Polis, Provinz und Peripherie: Beitrage zur byzantinischen Geschichte und Kultur,* 845-52, Wiesbaden: Harrassowitz.

Featherstone, M. (2006), 'The Great Palace as reflected în *De Ceremoniis',* în F.A. Bauer (ed.), *Visualisierungen von Herrschaft. Fruehmittelalterliche*

Residenzen – Gestalt und Zeremoniell, 47-60, Istanbul: Phoibos.

Featherstone, M. (2011), 'Metochites's Poems and the Chora', în H.A. Klein, R.G. Ousterhout şi B. Pitarakis (ed.), *Kariye Camii Yeniden/The Kariye Camii Reconsidered,* 213-37, Istanbul: Eren.

Ferrard, C. G. *(1971),* 'The amount of Constantinopolitan booty în 1204', *Studi Veneziani,* 13: 95-104.

Frazer, M. E. (1973), 'Church doors and the gates of paradise: Byzantine bronze doors în Italy', *Dumbarton Oaks Papers, 27:* 147-62.

Freely, J. şi A.S. Çakmak (2004), *The Byzantine Monuments of Istanbul,* Cambridge: Cambridge University Press.

Freeman, C. (2004), *The Horses of St Mark's: A Story of Triumph în Byzantium, Paris and Venice,* Londra: Little, Brown.

Gallo, R. (1967), *Il Tesoro di San Marco e la sua storia,* Venice şi Rome: Istituto per la collaborazione culturale.

Georgacas, D.J. (1947), 'The names of Constantinople', *Transactions and Proceedings of the American Philological Society,* 78: 347-67.

Girgin, Q. (2008), 'La porte monumentale trouvee dans les fouilles pres de l'ancienne prison de Sultanahmet', *Anatolia Antigua,* 16: 259-90.

Grabar, A. (1956), ’La soie byzantine de l’évêque Günther à la cathédrale de Bamberg’, *Münchner Jahrbüch der Bildenden Kunst, 7:* 7-26.

Guscin, M. (2009), *The Image of Edessa,* Leiden şi Boston: Brill.

Haldon, J.F. şi M. Byrne (1977), ’A possible solution to the problem of Greek Fire’, *Byzantinische Zeitschrift,* 70: 91-9.

Hamdani, A. (1974), ’Byzantine-Fatimid relations before the battle of Mantzikert’, *Byzantine Studies,* 1: 169-79.

Harris, J. (1995), ’Two Byzantine craftsmen în fifteenth century London’, *Journal of Medieval History,* 21: 387-403.

Harris, J. (1996), ’Byzantine medicine and medical practitioners in the West: the case of Michael Dishypatos’, *Revue des Etudes Byzantines,* 54: 201-20.

Harris J. (2012a), ’Collusion with the infidel as a pretext for western military action against Byzantium (1180-1204) ’, în S. Lambert şi H. Nicholson (ed.), *Languages of Love and Hate: Conflict, Communication and Identity in the Medieval Mediterranean,* 99-117, Turnhout: Brepols.

Harris J. (2012b), ’Constantinople as City State, c. 1360-1453’, în J. Harris, Holmes şi E. Russell (ed.), *Byzantines, Latins and Turks in the Eastern Mediterranean*

World after 1150, 119-40, Oxford: Oxford University Press.

Harrison, M. (1989), *A Temple for Byzantium: The Discovery and Excavation of Anicia Juliana's Palace-Church in Istanbul,* Austin, TX: University of Texas Press.

Harvey, A. (1990), *Economic Expansion in the Byzantine Empire, 900-1200,* Cambridge: Cambridge University Press.

Hendy, M.F. (1970), 'Byzantium, 1081-1204: an economic reappraisal', *Transactions of the Royal Historical Society,* 5th series, 20: 31-52.

Hendy, M. F. (1985), *Studies in the Byzantine Monetary Economy, c. 300-1450,* Cambridge: Cambridge University Press.

Herrin, J. (2000), 'Blinding în Byzantium', în C. Scholz şi G. Makris (ed.), *Polypleuros Nous: Miscellanea fur Peter Schreiner zu seinem 60 Geburtstag,* 56-68, Münich şi Leipzig: Saur.

Holo, J. (2009), *Byzantine Jewry in the Mediterranean Economy,* Cambridge: Cambridge University Press.

Howard-Johnston, J. D. (1995), 'The siege of Constantinople în 626', în C. Mango şi G. Dagron (ed.), *Constantinople and its Hinterland: Papers from the Twenty-seventh Spring Symposium of Byzantine Studies, Oxford, April 1993,* 131-42, Aldershot şi Burlington, VT: Ashgate.

Inalcik, H. (1998a), ’Istanbul: an Islamic city’, în H. Inalcik (ed.), *Essays în Ottoman History,* 247-71, Istanbul: Eren.

Inalcik, H. (1998b), ’Ottoman Galata, 1453-1553’, în H. Inalcik (ed.), *Essays în Ottoman History,* 275-376, Istanbul: Eren.

Inalcik, H., ed. (2012), *The Survey of Istanbul 1455,* Istanbul: Türkiye Iş Bankasi.

Jacoby, D. (1961), ’La population de Constantinople à l’époque byzantine: un probleme de démographie urbaine’, *Byzantion,* 31: 81-109.

Jacoby, D. (1994), ’Italian privileges and trade în Byzantium before the Fourth Crusade: a reconsideration’, *Anuario de Estudios Medievales,* 24: 349-69.

Jacoby, D. (1995), ’The Jews of Constantinople and their demographic hinterland’, în C. Mango şi G. Dagron (ed.), *Constantinople and its Hinterland: Papers from the Twenty-seventh Spring Symposium of Byzantine Studies, Oxford, April 1993,* 221-32, Aldershot şi Burlington, VT: Ashgate.

Jacoby, D. (2000), ’Byzantine trade with Egypt from the mid-tenth century until the Fourth Crusade’, *Thesaurismata,* 30: 25-77.

Jacoby, D. (2001a), ’The Venetian quarter of Constantinople from 1082 to 1261: topographical

considerations', în C. Sode şi S. Takács (ed.), *Novum Millennium: Studies on Byzantine History and Culture Dedicated to Paul Speck,* 153-70, Aldershot şi Burlington, VT: Ashgate.

Jacoby, D. (2001b), 'Venetian settlers în Latin Constantinople: rich or poor? ', în Jacoby (ed.), *Byzantium, Latin Romania and the Mediterranean,* 181-204, Aldershot şi Burlington, VT: Ashgate.

Jacoby, D. (2005), 'The economy of Latin Constantinople, 1204- 1261', în A. E. Laiou (ed.), *Urbs Capta: The Fourth Crusade and its Consequences,* 195-214, Paris: Lethielleux.

Jacoby, D. (2010), 'Mediterranean food and wine for Constantinople: the long-distance trade eleventh to mid-fifteenth century', în E. Kislinger, J. Koder and A. Kuelzer (ed.), *Commodities and Traffic Routes: Aspects of Supply and Accommodation in the Eastern Mediterranean (4th to 15th Centuries),* 127-47, Vienna: Osterreichischen Akademie der Wissenschaften.

Jacoby, D. (2013), 'The minor western naţions în Constantinople', în G. K. Varzelioti şi K. G. Tsiknakis (ed.), *Galênotatê: Timê stê Chrysa Maltezou,* 319-32, Athens: University of Athens and Benaki Museum.

Janin, R. (1964), *Constantinople Byzantine,* ed. a 2-a, Paris: Institut Français d'Études Byzantines.

Janin, R. (1969), *La géographie ecclésiastique de l'empire*

byzantin: première partie: le siège de Constantinople et le patriarchat œcumenique. Tome III: les églises et les monastères, ed. a 2-a, Paris: Institut Français d'Études Byzantines.

Jenkins, R.J.H. (1947), 'The bronze Athena at Byzantium', *Journal of Hellenic Studies, 67:* 31-3.

Jenkins, R. J. H. Şi C. Mango (1956), 'The date and significance of the Tenth Homily of Photios', *Dumbarton Oaks Papers,* 9 (10): 125-40.

Kalavrezou, I. (1997), 'Helping hands for the empire: imperial ceremonies and the cult of relics at the Byzantine Court', în H. Maguire (ed.), *Byzantine Court Culture from 829 to 1204,* 53-79, Washington, DC: Dumbarton Oaks.

Karpozelos, A. (1984), 'Realia în Byzantine epistolography, X-XII Centuries', *Byzantinische Zeitschrift,* 77: 20-37.

Kazhdan, A. P. (1984), 'Eustathius of Thessalonica: the life and opinions of a twelfth-century Byzantine rhetor', în A. P. Kazhdan şi S. Franklin (ed.), *Studies on Byzantine Literature of the Eleventh and Twelfth Centuries,* 115-95, Cambridge: Cambridge University Press.

Kazhdan, A.P. (1987), ' „Constantin imaginaire": Byzantine legends of the ninth century about Constantine the Great', *Byzantion, 57:* 196-250.

Kazhdan, A.P. Şi G. Constable (1982), *People and*

Power în Byzantium: An Introduction to Modern Byzantine Studies, Washington, DC: Dumbarton Oaks.

Kazhdan, A. P. Şi A. Wharton Epstein (1985), *Change în Byzantine Culture in the Eleventh and Twelfth Centuries,* Berkeley, CA: University of California Press.

Koder, J. (1995), 'Fresh vegetables for the capital', în C. Mango şi G. Dagron (ed.), *Constantinople and its Hinterland. Papers from the Twenty-seventh Spring Symposium of Byzantine Studies, Oxford, April 1993,* 49-56, Aldershot şi Burlington, VT: Ashgate.

Kocabaş, U. (2014), 'Yenikapi: shipwrecks, excavation and studies', *TIN A: Maritime Archaeological Periodical,* 1: 26-39.

Kostenec, J. (2004), 'The heart of the empire: the Great Palace of the Byzantine emperors reconsidered', în K. Dark (ed.), *Secular Buildings and the Archaeology of Everyday Life în Byzantium,* 4-36, Oxford: Oxbow.

Kostenec, J. (2007), *Walking thru Byzantium: Great Palace Region,* ed. a 2-a, Istanbul: Grafbas.

Krautheimer, R. (1993), *Three Christian Capitals: Topography and Politics,* Berkeley, CA, Los Angeles şi Londra: University of California Press.

Kyriakis, M.J. (1974), 'Poor poets and starving literati în twelfth-century Byzantium', *Byzantion,* 44: 290-309.

Lafontaine-Dosogne, J. (1987), 'L'art byzantin en Belgique en relation avec les croisades', *Revue Belge*

d'Archeologie et d'Histoire de l'Art, 56: 13-47.

Laiou, A. E. (1980-1), 'The Byzantine economy in the Mediterranean trade system: thirteenth-fifteenth centuries', *Dumbarton Oaks Papers,* 34-5: 177-222.

Laiou, A. E. (1981), 'The role of women în Byzantine society', *Jahrbuch der Osterreichischen Byzantinistik,* 31: 233-60.

Laiou, A. E. (1986), 'The festival of „Agathe": comments on the life of Constantinopolitan women', în N. A. Stratos (ed.), *Byzantium: Tribute to Andreas Stratos, 2* vol., îi. 111-22, Athens: Privately published.

Laiou, A.E. (2001), 'Women in the marketplace of Constantinople (10th-14th centuries) ', în N. Necipoglu (ed.), *Byzantine Constantinople: Monuments, Topography and Everyday Life,* 261- 73, Leiden: Brill.

Laiou, A. E. (2002), 'Exchange and trade, seventh-twelfth centuries', în A. E. Laiou (ed.), *The Economic History of Byzantium: From the Seventh through the Fifteenth Century,* 3 vol., îi. 697-770, Washington, DC Dumbarton Oaks.

Liebeschuetz, J. H. W. G. (1990), *Barbarians and Bishops: Army, Church and State in the Age of Arcadius and John Chrysostom,* Oxford: Oxford University Press.

Limberis, V. (1994), *Divine Heiress: The Virgin Mary and the Creation of Constantinople,* Londra şi New York: Routledge.

Littlewood, A. R. (1997), ’Gardens of the palaces’, în H. Maguire (ed.), *Byzantine Court Culture from 829 to 1204,* 13-38, Washington, DC: Dumbarton Oaks.

Lopez, R. S. (1945), ’Silk industry in the Byzantine Empire’, *Speculum,* 20: 1-42.

Macrides, R.J. (1980), ’The new Constantine and the new Constantinople – 1261’, *Byzantine and Modern Greek Studies,* 6: 13-41.

Macrides, R.J. (2002), ’Constantinople: the crusaders’ gaze’, în R.J. Macrides (ed.), *Travel in the Byzantine World,* 193-212, Aldershot şi Burlington, VT: Ashgate.

Madden, T. F. (1991-2), ’The fires of the Fourth Crusade în Constantinople, 1203-1204: a damage assessment’, *Byzantinische Zeitschrift,* 84-5: 72-93.

Madden, T. F. (1992), ’The Serpent Column of Delphi în Constantinople: placement, purposes and mutilations’, *Byzantine and Modern Greek Studies,* 16: 111-45.

Madden, T. F. (2003), *Enrico Dandolo and the Rise of Venice,* Baltimore şi Londra: Johns Hopkins University Press.

Magdalino, P. (1978), ’Manuel Komnenos and the Great Palace’, *Byzantine and Modern Greek Studies,* 4: 101-14.

Magdalino, P. (1981), ’The Byzantine holy man in the twelfth century’, în S. Hackel (ed.), *The Byzantine Saint,*

51-66, Londra: Fellowship of St Alban and St Sergius.

Magdalino, P. (1987), ’Observations on the Nea Ekklesia of Basil I’, *Jahrbuch der Osterreichischen Byzantinistik, 37:* 51-64.

Magdalino, P. (1995), ’The grain supply of Constantinople, ninth to twelfth centuries’, în C. Mango şi G. Dagron (ed.), *Constantinople and its Hinterland: Papers from the Twenty-seventh Spring Symposium of Byzantine Studies, Oxford, April 1993,* 35-47, Aldershot şi Burlington, VT: Ashgate.

Magdalino, P. (1996), ’Medieval Constantinople’, în Paul Magdalino (ed.), *Constantinople Medievale: études sur l’évolution des structures urbaines,* 7-117, Paris: de Bocircard.

Magdalino, P. (1998), ’Constantinopolitana’, în I. Şevcenko şi I. Hutter (ed.), *Aetos: Studies în Honour of Cyril Mango,* 220-32, Stuttgart şi Leipzig: Teubner.

Magdalino, P. (2002), ’Medieval Constantinople: built environment and urban development’, în A. E. Laiou (ed.), *The Economic History of Byzantium: From the Seventh through the Fifteenth Century,* 3 vol., îi. 529-37, Washington, DC: Dumbarton Oaks.

Magdalino, P. Şi R. Nelson (1982), ’The emperor în Byzantine art of the twelfth century’, *Byzantinische Forschungen,* 8: 123-83.

Mango, C. (1959), *The Brazen House: A Study of the*

Vestibule of the Imperial Palace, Copenhagen: i kommission hos Munksgaard.

Mango, C. (1963), ’Antique statuary and the Byzantine beholder’, *Dumbarton Oaks Papers, 17:* 55-75.

Mango, C. (1969), ’A newly discovered Byzantine imperial sarcophagus’, *Annual of the Archaeological Museums of Istanbul,* 15-16: 307-9.

Mango, C. (1980), *Byzantium: The Empire of the New Rome,* Londra: Weidenfeld and Nicolson.

Mango, C. (1981), ’Daily life în Byzantium’, *Jahrbuch der Osterreichischen Byzantinistik,* 31: 337—53.

Mango, C. (1985), *Le développement urbain de Constantinople (IVe-VIIe siècles),* Paris: de Bocircard.

Mango, C. (1992), ’The monastery of St Mary Peribleptos (Sulu Manastir) at Constantinople revisited’, *Revue des Etudes Arméniennes,* 23: 473-93.

Mango, C. (1995), ’The water supply of Constantinople’, în C. Mango and G. Dagron (ed.), *Constantinople and its Hinterland: Papers from the Twenty-seventh Spring Symposium of Byzantine Studies, Oxford, April 1993,* 9-19, Aldershot şi Burlington, VT: Ashgate.

Maniatis, G. C. (1999), ’Organization, market structure and modus operandi of the private silk industry în tenth century Byzantium’, *Dumbarton Oaks Papers,* 53: 263-332.

Maniatis, G. C. (2000), ’The organizaţional setup and funcţioning of the fish market în tenth-century Constantinople’, *Dumbarton Oaks Papers,* 54: 13-42.

Maniatis, G. C. (2001), ’The domain of private guilds in the Byzantine economy’, *Dumbarton Oaks Papers,* 55: 339-69.

Martin, M. E. (1988), ’The Venetians in the Byzantine Empire before 1204’, *Byzantinische Forschungen,* 13: 201-14.

Mathews, T. F. (1976), *The Byzantine Churches of Istanbul: A Photographic Survey,* University Park şi Londra: Pennsylvania University Press.

Mathews, T. F. (1998), *The Art of Byzantium,* Londra: Weidenfeld and Nicholson. Mercati, G. (1897), ’Gli aneddoti d’un codice bolognese’, *Byzantinische Zeitschrift,* 6: 126-43.

Miller, T. S. (1997), *The Birth of the Hospital in the Byzantine Empire,* ed. a 2-a, Baltimore şi Londra: Johns Hopkins University Press.

Miller, T. S. (2003), *The Orphans of Byzantium: Child Welfare in the Christian Empire,* Washington, DC: Catholic University of America Press.

Morris, R. (1995), *Monks and Laymen în Byzantium, 843-1118,* Cambridge: Cambridge University Press.

Morrisson, C. (2002), ’Byzantine money: its supply and circulation’, în A. E. Laiou (ed.), *The Economic*

History of Byzantium: From the Seventh through the Fifteenth Century, 3 vol., iii. 909-66, Washington, DC: Dumbarton Oaks.

Mundell Mango, M. (2000), ’The commercial map of Constantinople’, *Dumbarton Oaks Papers,* 54: 189-207.

Mundell Mango, M. (2001), ’The porticoed Street at Constantinople’, în N. Necipoğlu (ed.), *Byzantine Constantinople: Monuments, Topography and Everyday Life,* 29-51, Leiden: Brill.

Necipoglu, G. (2005), *The Age of Sinan: Architectural Culture in the Ottoman Empire,* Londra: Reaktion.

Nelson, R. S. (2004), *Hagia Sophia, 1850-1950: Holy Wisdom, Modern Monument,* Chicago şi Londra: Chicago University Press.

Nicol, D.M. (1988), ’Byzantine political thought’, în J.H. Burns (ed.), *The Cambridge History of Medieval Political Thought c. 350* – c. *1450,* 51-79, Cambridge: Cambridge University Press.

Olster, D. (1995), ’Theodore Grammaticus and the Arab siege of 674-8’, *Byzantinoslavica,* 56: 23-8.

Ousterhout, R. (2001), ’Architecture, art and Komnenian ideology at the Pantokrator Monastery’, în N. Necipoglu (ed.), *Byzantine Constantinople: Monuments, Topography and Everyday Life,* 133-50, Leiden: Brill.

Ousterhout, R. (2002), *The Art of the Kariye Camii,*

Londra: Scala.

Papamastorakis, T. (2003), 'Tampering with history from Michael III to Michael VIII', *Byzantinische Zeitschrift,* 96: 193-209.

Partington, J.R. (1960), *A History of Greek Fire and Gunpowder,* Cambridge: Cambridge University Press.

Pentcheva, B. V. (2002), 'The supernatural protector of Constantinople: the Virgin and her icons in the tradition of the Avar siege', *Byzantine and Modern Greek Studies,* 26: 2-41.

Perry, D. M. (2015), *Sacred Plunder: Venice and the Aftermath of the Fourth Crusade,* University Park, PA: Pennsylvania State University Press.

Philippides, M. Şi W. K. Hanak (2011), *The Siege and Făli of Constantinople în 1453: Historiography, Topography and Military Studies,* Farnham şi Burlington, VT: Ashgate.

Pierce, H. Şi R. Tyler (1941), 'A marble emperor roundel of the twelfth century', *Dumbarton Oaks Papers,* 2: 3-9.

Polemis, D. I. (1968), *The Doukai: A Contribution to Byzantine Prosopography,* Londra: Athlone Press.

Pryor, J. H. (2007), 'The chain of the Golden Horn, 5-7 July 1203', în I. Shagrir, R. Ellenblum şi J. Riley-Smith (ed.), *În Laudem Hierosolymitani: Studies în Crusades and Medieval Culture în Honour of Benjamin Z. Kedar,* 369-84,

Aldershot şi Burlington, VT: Ashgate.

Puchner, W. (2002), 'Acting in the Byzantine theatre: evidence and problems', în P. Easterling şi E. Hall (ed.), *Greek and Roman Actors: Aspects of an Ancient Profession,* 304-24, Cambridge: Cambridge University Press.

Pulak, C., R. Ingram şi M. Jones (2014), 'Galleys and merchantmen: shipwrecks of Portus Theodosiacus, Yenikapi-Istanbul', *TIN A: Maritime Archaeological Periodical,* 1: 8-25.

Robbert, L. B. (1995), 'Rialto businessmen and Constantinople, 1204-1261', *Dumbarton Oaks Papers,* 49: 43-58.

Robert, L. (1969), 'Theophane de Mytilene à Constantinople', *Comptes Rendus de l'Academie des Inscriptions et Belles Lettres,* 113: 42-64.

Rousseau, J.-J. (1993), 'A discourse on the moral effects of the arts and Sciences', în G.D.H. Cole (trad.), *The Social Contract and Discourses,* 3rd edn, Londra: Dent.

Runciman, S. (1975), 'Blachernae Palace and its decoration', în G. Robertson şi G. Henderson (ed.), *Studies în Memory of David Talbot Rice,* 277-83, Edinburgh: Edinburgh University Press.

Runciman, S. (1980), 'The country and suburban palaces of the emperors', în A. E. Laiou-Thomadakis (ed.), *Charanis Studies: Essays în Honor of Peter Charanis,*

219-28, New Brunswick, NJ: Rutgers University Press.

Ryden, L. (1974), ’A note on some references to the church of St Anastasia in the tenth century’, *Byzantion,* 44: 198-201.

Ryden, L. (1981), ’The holy fool’, în S. Hackel (ed.), *The Byzantine Saint,* 106-13, Londra: Fellowship of St Alban and St Sergius.

Şevcenko, I. (1975), ’Theodore Metochites, the Chora, and the intellectual trends of his time’, în PA. Underwood (ed.), *The Kariye Djami, 4: Studies in the Art of the Kariye Camii and its Intellectual Background,* 4 vol., 19-91, Princeton, NJ: Princeton University Press.

Şevcenko, I. (1979-80), ’Constantinople viewed from the Eastern Provinces in the middle Byzantine period’, *Harvard Ukrainian Studies,* 3-4: 712-47.

Sharf, A. (1971), *Byzantine Jewry from Justinian to the Fourth Crusade,* Londra: Routledge and Kegan Paul.

Shepard, J. (1995), ’Constantinople – gateway to the north: the Russians’, în C. Mango şi G. Dagron (ed.), *Constantinople and its Hinterland: Papers from the Twenty-seventh Spring Symposium of Byzantine Studies, Oxford, April 1993,* 243-60, Aldershot şi Burlington, VT: Ashgate.

Shepard, J. (2003), ’The uses of „history” în Byzantine diplomacy’, în C. Dendrinos, J. Harris, E. Harvalia-Crook şi J. Herrin (ed.), *Porphyrogenita: Essays*

on the History and Literature of Byzantium and the Latin East în Honour of Julian Chrysostomides, 91-115, Aldershot şi Burlington, VT: Ashgate.

Smith, R. D. (2015), 'Calamity and transition: reimagining Italian trade in the eleventh-century Mediterranean', *Past and Present,* 228: 15-56.

Smythe, D. C. (1999), 'In denial: same sex desire în Byzantium', în L. James (ed.), *Deşire and Denial în Byzantium,* 139-48, Aldershot şi Brookfield, VT: Ashgate.

Starr, J. (1939), *The Jews in the Byzantine Empire, 641-1204.* Athens: Verlag der Byzantinisch-Neugriechischen Jahrbücher.

Striker, C. L. (1981), *The Myrelaion (Bodrum Camii) în Istanbul,* Princeton, NJ: Princeton University Press.

Striker, C. L. Şi Y. D. Kuban (1997), *Kalenderhane în Istanbul: The Buildings, their History, Architecture and Decoration,* Mainz: von Zabern.

Talbot, A. -M. (1984), 'Old age în Byzantium', *Byzantinische Zeitschrift,* 77: 267-78.

Talbot, A. -M. (1993), 'The restoration of Constantinople under Michael VIII', *Dumbarton Oaks Papers,* 49: 243-61.

Talbot, A. -M. (2001), 'Building activity în Constantinople under Andronikos II: the role of women patrons in the construction and restoration of

monasteries', în N. Necipoğlu (ed.), *Byzantine Constantinople: Monuments, Topography and Everyday Life,* 329-43, Leiden: Brill.

Teall, J. L. (1959), 'The grain supply of the Byzantine Empire, 330- 1025', *Dumbarton Oaks Papers,* 13: 87-139.

Tougher, S. (2008), *The Eunuch în Byzantine History and Society,* Londra şi New York: Routledge.

Tsangadas, B.C.P. (1980), *The Fortifications and Defense of Constantinople,* New York: Columbia University Press.

Tyerman, C. (1988), *England and the Crusades,* Chicago şi Londra: University Press of Chicago.

Van Doominck, F. (2002), 'The Byzantine ship at Serçe Limani: an example of small-scale maritime commerce with Fatimid Syria in the early eleventh century', în R. J. Macrides (ed.), *Travel in the Byzantine World,* 137-48, Aldershot şi Burlington, VT: Ashgate.

Van Millingen, A. (1899), *Byzantine Constantinople: The Walls of the City and Adjoining Historical Sites,* Londra: Macmillan.

Van Millingen, A. (1912), *Byzantine Churches în Constantinople: Their History and Architecture,* Londra: Macmillan.

Vasiliev, A. A. (1937), 'The opening stages of the Anglo-Saxon immigration into Byzantium in the eleventh century', *Annales de l'Institut Kondakov,* 9:

39-70.

Vasiliev, A. A. (1942-3), ’Medieval ideas of the end of the world: west and east’, *Byzantion,* 16: 462-502.

Vryonis, S. (1963), ’Byzantine *Demokratia* and the guilds in the eleventh century’, *Dumbarton Oaks Papers,* 17: 289-314.

Whitby, M. (2000), ’The Great Palace dig: the Scottish perspective’, în R. Cormack şi E. Jeffreys (ed.), *Through the Looking Glass: Byzantium through British Eyes,* 45-56, Aldershot şi Burlington, VT: Ashgate.

Whittemore, T. (1942), *The Mosaics of Hagia Sophia at Istanbul: Third Report of Work Done în 1935-8,* Boston: Oxford University Press.

Wilson, C. W. (1893), *Murray’s Hand-Book for Travellers în Constantinople, Brûsa and the Troad,* Londra: Murray.

Wilson, N. G. (1996), *Scholars of Byzantium,* ed. a 2-a, Londra: Duckworth.

Wolff, R. L. (1948), ’Footnote to an incident of the Latin occupation of Constantinople: the church and the icon of the Hodegetria’, *Traditio,* 6: 319-28.

Wolff, R. L. (1954), ’Politics in the Latin Patriarchate of Constantinople, 1204- 1261’, *Dumbarton Oaks Papers,* 8: 228-303.

Zorzi, A. (1990), *Venetian Palaces,* New York: Rizzoli.

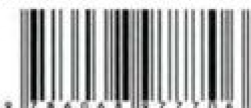

CONSTANTINOPOL, CAPITALA BIZANȚULUI
SAU REGINA CETĂȚILOR

Mit și legendă, istorie și poveste, îngeri și sfinți, palate, biserici, grădini, împărați și împărătese, zarafi, diplomați clarvăzători și eunuci, uluire și invidie, comerț, monede și taxe, fortificații și apeducte, războaie, uneltiri, victorii, înfrângeri și protecție divină. Într-un cuvânt, Constantinopol. Orașul spiritului absolut, al miracolelor, al grandorii și al desăvârșirii.

FRANCE
MÉDIAS
MONDE

ISBN 978-606-8977-70-6

www.baroquebooks.ro

Jonathan Harris revizitează istoria Bizanțului dintr-o perspectivă nouă și poate nu întâmplător extrem de actuală. Imperiul din răsăritul Europei a fost excepțional de longeviv. Care să fie explicația? – se întreabă istoricul englez. Peste Constantinopol au venit valuri de populații, de multe ori puternice și agresive, cu armate capabile să distrugă orice împotrivire. Şi se pare că soluția salvatoare a fost de cele mai multe ori abila transformare a dușmanilor în aliați și apoi integrarea lor în imperiu.

Jonathan Harris este profesor de istorie a Bizanțului la University of London.

